

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI**

**TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAZAR DENİZİ'NİN
ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ AÇISINDAN
JEOPOLİTİK ÖNEMİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

Hazırlayan

Cengiz EKER

Danışman

Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK

2018

Kırıkkale

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ ANABİLİM DALI

**TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAZAR DENİZİ'NİN ORTA
ASYA TÜRK DEVLETLERİ AÇISINDAN JEOPOLİTİK ÖNEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Cengiz EKER

Danışman

Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK

2018

Kırıkkale

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK danışmanlığında Cengiz EKER tarafından hazırlanan "Tarihsel Süreç İçerisinde Hazar Denizi'nin Orta Asya Türk Devletleri Açısından Jeopolitik Önemi" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Anabilim dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

28/01/2019

Doç. Dr. Sıddık ÇALIK
Başkan

Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Kayhan ATİK
Üye

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

28/01/2019

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Tarihsel Süreç İçerisinde Hazar Denizi'nin Orta Asya Türk Devletleri Açısından Jeopolitik Önemi adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

ÖNSÖZ

İnsan hayatını kolaylaştırmak amacıyla artan teknolojik buluşlar ile birlikte enerji kaynaklarına olan ihtiyaç da günümüzde hızla artarak devam etmektedir. Hazar Denizi de deniz olmasının ötesinde içinde barındırdığı doğal enerji kaynakları bakımından son derece önem arz etmektedir. Dünya geneline bakıldığında bu kaynakları elde etme isteğinin oldukça fazla olduğu bilinmektedir.

Bu enerji kaynaklarının bulunuşundan günümüze kadar devam eden talepler ve gücü elinde bulundurma isteği, bu kaynaklara yönelik doğal sınıra sahip ülkelerin yanı sıra, hiçbir sınır bağlantısı olmayan hatta denizaşırı ülkeleri dahi karşı karşıya getirdiği gibi çeşitli ittifaklar yapmaya da itmiştir. Bu mücadelenin oluşturduğu gruplar arasında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin hiç bir söz hakkı olmadığı gibi onların varisleri de Rusya (Sovyetler Birliği) olarak bilinmektedir. Bundan dolayı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri varlıklarını hissettirene kadar bölgede hakim olan Rusya ve İran, Hazar enerji kaynakları konusunda kendilerini ön planda tutmaktadırlar. Bölge ülkeleri olmaları hasebiyle Rusya ve İran'ın kendilerinde gördükleri bu hakka, okyanus ötesinden ABD de sürekli olarak ortamı gererek bölgede kendi varlığından söz ettirip, bölgeye ortak olmak istemiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkede baş gösteren bağımsızlık hareketlerine yönelik faaliyetler hız kazanmış ve bölgede bulunan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri birer birer özgürlüklerine ulaşmışlardır. Devlet olarak kabul gören bu ülkeler daha sonra ekonomik atılımlarını gerçekleştirmek için harekete geçmişler, bölgede bulunan Hazar enerji kaynaklarında da söz sahibi olmak istemişler ve zaman içerisinde de bunu gerçekleştirmişlerdir.

Bu çalışmamızın amacı; Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar Denizi'nde bulunan ve dünyada önemli kabul edilebilecek paya sahip enerji kaynaklarında söz sahibi olma yolunda ilerleme göstermeleri ve nasıl bir stratejik öneme sahip olduklarını yaptığımız araştırma çerçevesinde ortaya koymaya çalışmaktır. Üzerinde çalıştığımız konunun halen devam etmesi ve sürekli olarak bilgilerin güncellenmesi çalışmamızda karşılaştığımız zorluklar açısından önemli bir paya sahiptir. Çalışmamda beni yalnız bırakmayan ve büyük özveri gösterip her zaman yanımda duran çok değerli hocam Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK'a sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

TÜRKÇE ÖZET

EKER, Cengiz, "Tarihsel Süreç İçerisinde Hazar Denizi'nin Orta Asya Türk Devletleri Açısından Jeopolitik Önemi", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu çalışmamızda amaç olarak tarihsel süreç içerisinde Hazar Denizi'nde bulunan enerji kaynaklarının; önemi, kullanımı ve hakim olma mücadelelerinden bahsedilerek genel bir bilgi verildikten sonra bağımsızlığını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bölgede enerji ve güç dengelerinde oluşturduğu değişiklikten bahsedilmiştir.

Bu enerji ve güç dengesindeki değişiklik bölge ülkeleriyle birlikte dünya konjektöründe önemli değişikliklere sahne olmuştur. Yirmi beş yıl öncesine doğru geriye gittiğimizde bölgede Sovyetlerin tek elinde olan bölge halkları bağımsızlık mücadelesinden sonra baş vererek kendilerinden dünya sahnesinde söz ettirmişlerdir. Bu bağımsızlık mücadelesinin zaferle sonuçlanmasının ardından yükselişe geçen Türk Cumhuriyetleri kendilerinden söz ettirmeyi başarmışlardır. Bu yükselişte tabii ki Hazar Denizi'nin enerji kaynaklarının rolü tartışmasız çok büyüktür. Buradan da anlaşılacağı üzere, Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının varlığı, bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri'nin bu coğrafyadaki varlıklarını hissettirerek jeopolitik bir öneme sahip olmalarında etkili olmuştur. Dünya genelinde genel geçer değere sahip olan enerji kaynaklarının Hazar Bölgesi'nden ihtiyacı olan bölgelere, ülkelere gerek boru hatları, gerekse diğer nakil araçları ile taşınması ve bölgede bulunan ipek yolunu tekrardan canlandırma düşüncesi burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin ne kadar jeopolitik bir öneme sahip olduklarını gösterdiği gibi her geçen gün biraz daha ilerleyerek göstermeye de devam etmektedir. Çalışmamız kaynak yönünden, bölgede yaşayan halkların mücadeleleri ve mücadele sonrası kalkınmaya yönelik icraatları, farklı araştırmacılar ve yazarlar tarafından incelenerek değişik eserler kaleme alındığından, yine sürekli değişim ve gelişim gösteren bir konu olması hasebiyle internet sitelerinde de sürekli bu enerji kaynakları kendisinden bahsettirdiğinden kapsamlı olmasına özen gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Enerji Kaynakları, Türk Cumhuriyetleri, Jeopolitik.

İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT)

EKER, Cengiz, "The geopolitical importance of the Caspian Sea in terms of the Central Asian Turkish States in the historical process." Master's thesis, Kırıkkale, 2018.

In our research as an objective, after we give some general information about the historical processes of energy resources that exist in Caspian sea by talking about their importance, usage and struggle for domination, it is mentioned the change that Central Asia Turkish Republics which gained their own independence created in the balance of energy and power over the area.

This change in energy and power balance has witnessed significant changes in the world voltage regulator with the countries in the region. When we move backward 25 years ago, the society of a piece of land that Soviets kept in their hand, made people talk about them all over the world by sprouting after a fight for independence. Turkish republics which started ascending after succeeding in this fight for independence managed to make the world mention themselves. Of course, in this ascending, the role of energy resources which are present in Caspian sea is undoubtedly huge. As we can comprehend from that, the existence of energy resources in the Caspian sea has impacted them to have a significant role in terms of geopolitics location by making Turkish Republics feel their presence in this geography. Just like the idea of resurrecting the silk road showed how important Turkish countries around the area, had a geological location, energy sources which have a de facto value all over the globe, by transporting these energy sources from Caspian territory to countries that are in need of material both through pipeline and through other transportation vehicles, continue to progress each and every day. Our research, in terms of resources, which have been scrutinized by various researchers & authors and because different masterpieces are written about the struggle of Societies living in region and transactions towards progress after the struggle, are paid attention to be comprehensive since this is a topic which shows improvement and constant changes and as a result of an issue which makes people discuss these energy sources.

Keywords: Caspian Sea, Energy Resources, Turkish Republics, Geopolitics.

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	: Azeri Petrol Konsorsiyumu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: Britanyalı Enerji Şirketi
BTC	: Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı
CNPC	: Çin Halk Cumhuriyetine Ait Enerji Şirketi
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ETKB	: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla
INOGATE	: Avrupa'ya Ülkeler Arası Gaz ve Petrol Taşınması Programı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğalgaz
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
NGO	: Hükümet Dışı Kuruluşlar
OPEC	: Petrol ihraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TACIS	: BDT Ülkelerine Yönelik Teknik Yardım Programı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Orta Asya Ulaştırma Koridoru
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
TÜRKÇE ÖZET.....	II
İNGİLİZCE ÖZET (ABSTRACT).....	III
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V

GİRİŞ.....	1
1. Kafkasya, Hazar Denizi ve Konumu.....	2
2. Hazar Denizi'nin Coğrafi Şartları.....	6
3. Hazar Denizi'nin (Enerji Kaynakları) Kısa Tarihçesi.....	8
4. Hazar Denizi'nde Bulunan Enerji Kaynakları ve Hazar Jeopolitiğinin Tarih İçerisindeki Yeri ve Önemi.....	14
5. Hazar Denizi'nin Bölgede Yaşayan Devletler Açısından Önemi ve Ortaya Çıkan Sorunlar.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ KIYIDAŞ ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ

1.1. Rusya Açısından Önemi.....	31
1.2. İran Açısından Önemi.....	45
1.3. Kazakistan Açısından Önemi.....	57
1.4. Azerbaycan Açısından Önemi.....	69
1.5. Türkmenistan Açısından Önemi.....	86

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ'NİN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ, ENERJİ REZERVLERİ VE ÜRETİM DEĞERLERİ İLE SÜPER GÜÇLERİN BÖLGEDEKİ ÇIKAR ÇATIŞMALARI

2.1. Hazar Denizi'nin Dünya Ekonomisine Etkileri ve Önemi.....	99
2.2. Hazar Bölgesi Rezervlerine Genel Bakış.....	101
2.3. Hazar Bölgesi Petrol ve Doğalgaz Rezervleri ve Üretim Değerleri.....	103

2.4. Diğer Kaynakların Yeri.....	106
2.5. Süper Güçlerin Bölgedeki Politikalarına Bakış.....	107
2.5.1.ABD'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı.....	111
2.5.2.Çin Halk Cumhuriyeti'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı.....	128
2.5.3. Avrupa Birliği'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı.....	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NDEKİ ÖNEMLİ PETROL TAŞIMA PROJELERİ VE TÜRKİYE'NİN BÖLGE İÇİN ÖNEMİ

3.1. Hazar Denizi'nden Çıkan Enerji Kaynaklarının Nakil Yollarına Genel Bakış..	147
3.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi (BTC).....	151
3.3. Nabucco Doğalgaz Projesi.....	156
3.4. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı.....	159
3.5. Mavi Akım Projesi.....	162
3.6. Bakü-Tiflis-Erzurum (Şah Deniz) Doğalgaz Boru Hattı.....	163
3.7. Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP).....	165
3.8. Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Projesi.....	168
3.9. Yunanistan-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Projesi.....	169
3.10. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı.....	170
3.11. Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı.....	171
3.12. Bakü-Grozni-Novorossiysk Petrol Boru Hattı.....	172
3.13. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı.....	173
3.14. Bakü-Mahaçkale-Novorossiysk Petrol Boru Hattı.....	173
3.15. Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı (Centgaz) Projesi (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan).....	174
3.16. Türkmenistan-İran-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı.....	174
3.17. İran-Azerbaycan Petrol Boru Hattı.....	175
3.18. Türkmenistan-Rusya Doğalgaz Boru Hattı.....	175
3.19. Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı.....	175
3.20. Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP).....	176
3.21. Güney Akım Projesi.....	177
3.22. Türk Akımı Projesi.....	179

3.23. Türkiye'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı ve Bölge İçin Önemi..	180
SONUÇ.....	193
KAYNAKÇA.....	195
EKLER.....	213

GİRİŞ

Türk topluluklarının uzun yıllar boyunca canlarını severek feda ettikleri varlıklarının merkezi olan yurtlarında bağımsızlık mücadelesi verdikleri ve 1991 yılının sonlarında bu bağımsızlık mücadelesini kazanarak özgürlüklerine kavuşmaları önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Bağımsızlığını kazanan bu Türk Cumhuriyetleri, kendisinden beslenen Sovyetlerin tek elinden kurtularak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir ülke konumuna gelmeleri dünya açısından da önemli bir olaydır. Uzun yıllar baskı ve zorbalıkla idare edilen bu bölge insanların bağımsızlık sonrası bölgede hatta dünyada söz sahibi olmaya başlaması da yine azımsanmayacak bir gelişmedir.

Bu Türk Cumhuriyetleri'nin buldukları bölge gerek jeopolitik olarak gerek coğrafi olarak gerekse yeraltı kaynakları olarak oldukça değerli ve zengindir. Bu yüzden sadece bölgede yaşayan ve bölgeye hakim olmuş devletlerin değil dünyanın çeşitli yerlerindeki devletlerin de bu topraklar iştahını kabartmaktadır. Bu durum da bölgede gelişme göstererek büyümeye çalışan Türk Cumhuriyetleri'nin sürekli olarak engellenmesine ve tacizlere uğramasına neden olmaktadır. Fakat bağımsızlıklarından bu yana aradan geçen zamana bakıldığında bu Türk Cumhuriyetleri özgürlüklerini kazanmış olmalarına rağmen engelleme ve baskılarla karşılaşmış olsalar da bu baskılara boyun eğmeyerek gelişerek değişime ayak uydurmuşlardır. Türk Cumhuriyetleri'nin hızlı gelişmesinde tartışmasız en büyük etkenin yeraltı kaynakları olduğu bilinmektedir. Özellikle de Hazar Denizi çevresindeki bu kaynakların bolluğu ve kalitesi burada yaşayan devletlerin vazgeçilmezliğini arttırmıştır.

Bölgede önemli bir konuma sahip olan Hazar Denizi bu bölgede ülkelerin birbirleriyle köprü kurmaları konusunda da azımsanmayacak bir paya sahiptir. Hazar Bölgesi günümüzde de ekonomik ve jeopolitik önemini sürdürdüğü gibi statü konusunda da kıyıdaş ülkelerin merkezinde yer almaya devam etmektedir. Statü konusunda Hazar göl mü deniz mi tartışmaları sürekli olarak bölge devletleri arasında sorun olduğundan burada bulunan enerji kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı da bir karara bağlanamamıştır. Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmadan önce bölgede söz sahibi olan Sovyetler Birliği ve İran iken bağımsızlık sonrası Hazar'da söz sahibi devletlerin sayısı Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile birlikte beşe çıkmıştır. Fakat bu durum İran ile birlikte özellikle de Rusya tarafından hoş karşılanmamakla birlikte tekrar bu bölgeden bağımsızlık öncesi

dönemdeki gibi Türk Cumhuriyetleri'ne pay vermeme çabası başlamıştır. Çeşitli engellemelere rağmen Türk Cumhuriyetleri varlıklarını göstererek bölgede söz sahibi olmuşlar ve bu bölgenin verdiği jeopolitik ve ekonomik zenginlikleri kendi paylarına artıya çevirmişlerdir. Bölgede bulunan zenginlikler sadece bölge ülkelerini değil dünyada söz sahibi konumda olan (ABD, Çin, Avrupa Birliği Devletleri) diğer güçlü devletleri de etkilemiş ve bölgeden her fırsatta pay alma çabası içine girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetlerine bağımsızlık öncesi olduğu gibi bağımsızlık döneminde de oldukça büyük destek vermiş ve her fırsatta gücünün yettiği ölçüde yanında olmaya özen göstermiştir. Türkiye'nin bölgedeki enerji kaynaklarının kullanımından ziyade özellikle de nakil yollarında ne kadar önemli olduğu da herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Bölgede bulunan enerji kaynaklarını bolluğu ne kadar önemli ise bu enerjinin talep edilen yerlere ulaşması da o kadar önemlidir. Çünkü çıkarılan enerji ihtiyaç bölgelerine gönderilemediği ölçüde anlam ifade etmez. Bilindiği gibi bu bölge de özellikle de söz sahibi olan Rusya, bağımsızlık öncesi olduğu gibi sonrası da her alanda olduğu gibi enerjinin nakil yollarının kullanılmasında da Türk Cumhuriyetleri'ne hükmetmeye ve engel olamaya çalışmış kendisini ön planda tutmaya özen göstermiştir. Ancak Türk Cumhuriyetleri bu durumdan ziyadesiyle mağdur olduklarından yeni ve güvenli nakil yolları açma gayretine girmişlerdir. Çıkarılan enerji kaynaklarına darbe vurulmadan doğrudan nakil yolları bulmuşlar ve bunun için de özellikle Avrupa'ya yapılan ihracatta hem mesafe olarak yakın hem de bölge olarak güvenli bir ülke olmasından dolayı bizim ülkemizi güzergah olarak tercih etmişlerdir. Gerek enerji kaynaklarının çıkarılması gerek bolluğu gerekse ihraç edilmesi Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri'nin bölgede aktifliğini arttırdığı gibi, dünya dengesinde de kendilerine yer bulmalarında bölgenin jeopolitik önemi ortaya konmuştur.

TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE HAZAR DENİZİ'NİN ORTA ASYA TÜRK DEVLETLERİ AÇISINDAN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

1.Kafkasya, Hazar Denizi ve Konumu

Kafkasların yaşadığı Kafkasya Bölgesi diye belirtilen yer Karadeniz'de bulunan Anapa'dan Bakü'ye kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Kafkasya olarak

adlandırılan yer Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan doğu-batı yönündeki yüksekliği 5000 metreyi Aşan sıradağları kapsamaktadır.¹ "Kafkasya adının bir bölge adı olarak kullanılması XIX. yüzyıl başlarına rastlar. Rus Çarı I. Petro döneminde Petersburg'da kurulan İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin bilim adamları Kafkasya adını ilk defa kullanmışlardır. Türk kaynaklarında ise Kafkasya adına ancak 1856 yılından itibaren rastlanır."² Kafkasya, Orta Asya'yı Türkiye üzerinden batıya ulaştıran fakat bunu yaparken de Rusya'nın müdahale edemeyeceği bir yoldan taşıyan güzergahtır. Hazar Havzası ve Kafkasya'da bulunan enerji kaynakları bölgede bulunan Azerbaycan, Türkmenistan, Rusya, Kazakistan ve İran gibi Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ülkeler açısından önemli olduğu gibi bölgede yaşayan diğer devletleri de kısmen ilgilendirmektedir.³

"Coğrafi olarak Kafkasya kuzey güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. Coğrafi olarak, Kafkas sıradağlarının kuzeyinde yer alan Kuzey Kafkasya, Avrupa kıtasında, güneyinde kalan Güney Kafkasya ise Asya kıtasında yer almaktadır. Siyasi olarak ise Kafkasya'nın tamamı Avrupa'nın bir parçasıdır."⁴ Hazar Bölgesi ve Kafkaslar diye adlandırılan yerde tarih içerisinde değişik milletler yer aldığından dolayı birçok farklı dil ve farklı kültür bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Kavimler Göçü'ne kadar dayanan toplulukları kapsamaktadır. Örneğin; Hazar Hanlığı, Akhunlar, Sasaniler, Selçuklular, Moğollar, Rusya, Persler, Bizans İmparatorluğu bu devletlerin başında gelenleri olduğu gibi en önemli olanlarıdır.⁵

"Türkistan ve Orta Asya tabirleri genellikle aynı bölge için kullanılan isimlerden. Büyük coğrafi engellere dayandırılması için araştırmacılar bölgeye farklı hudutlar çizmektedirler. Orta Asya (Türkistan)'ın Çin'in Sincar bölgesi (Doğu Türkistan), SSCB'den ayrılan bölgedeki Türk Cumhuriyetleri Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ile sahip olduğu fars kültürüne rağmen diğerlerinden ayrı tutulmayan Tacikistan ve Afganistan'ın kuzeyini kapsadığı kabul

¹ Yelda Demirağ, Cem Karadeli, **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006, s.79.

² H. Ömer Budak, **Sömürgecilikten Jeopolitiğe**, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016, s.274.

³ Budak, a.g.e. s.280.

⁴ Hasan Kanbolat, "Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri," **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı 60, Ankara, Nisan, 2005, s.88.

⁵ Kamil Uslu, **Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu**, Marmara Üniversitesi İİBF, Cilt XXI, Sayı 1, 2006, s.101.

*edilebilir. Çin-Sovyet sınırı üzerindeki muazzam dağ sıraları bütünüünün omurgasını oluşturur."*⁶

Kafkasya Bölgesi'nin genellikle fiziki olarak dağlık olması bölgede bulunan toplulukların bu bölgedeki durumlarını belirlenmesinde önemli etkenlerden biridir. Çünkü bölgenin geçit vermez, sarp bir yapısının olması bu bölgede yaşayan devlet kurmuş insanların bölgeye yapılan saldırılardan kendilerini korumaları ve varlıklarını devam ettirmeleri açısından önemlidir.⁷ Bölge Kuzey-Güney yönünden geçiş noktası olduğundan dolayı bu bölge civarında yaşayan Ruslar, Türkler, Araplar, Persler (İran) tarafından sürekli olarak ilgi odağı olmuştur. Bölgenin ticari olarak da önemli bir güzergahta olması bu devletlerin zaman zaman bu bölgede hakimiyet kurmak istemelerine sebep olmuştur ve sürekli olarak bölgede çekişmeler devam etmiştir. Bölge tarih boyunca çeşitli devletler arasında el değiştirmiştir.⁸

Bölge son yüzyılda Sovyetler Birliği adı altında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da Rusya'nın baskısı altında ezilip kalmıştır. Fakat bölgeye sahip olmak isteyen süper güçler diye adlandırılan ABD, Avrupa Ülkeleri, bölgede yaşayan Çin, İran ve kısmen müdahale edebilen Türkiye açısından sürekli olarak ilgi odağı olmuştur ve bölgenin sadece Rusya'nın tekelinde olmasından rahatsızlık duymuşlardır. Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin zaman zaman bağımsızlık istekleri ve mücadeleleri Rusya tarafından bastırılrsa da bölgede gözü olan diğer devletler tarafından bu bağımsızlık istekleri desteklenmiş, Rusya'nın da zayıflığı dikkate alınarak bu bölgede çok kutuplu bir dönem başlamıştır.⁹

Hazar Bölgesi tarihte, İpek Yolu ticaretinin başladığı ve bu ticareti Avrupa'ya taşıyan güzergahın bulunduğu yer olmasından dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapmış birçok devlet tarafından ele geçirilmiş bir bölge olması açısından önem taşımaktadır. Coğrafi olarak Asya ile Avrupa kıtaları arasında yer olan Hazar Bölgesi çevresinde bulunan ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin konumu şu şekildedir; Kuzeyinde Kazakistan ve Rusya, güneyinde İran, batısında Azerbaycan ve doğusunda da Türkmenistan bulunmaktadır. Hazar Bölgesi İpek Yolu ticaretinin yoğun olduğu bir bölge olmasının dışında enerji kaynakları yönünden de çok değerli

⁶ Suat İlhan, **Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, Ankara, 1993, s.154-155.

⁷ Savaş Yanar, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.8.

⁸ Hakan Kantarcı, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.29.

⁹ Sinan Oğan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş," **Stratejik Analiz**, Cilt II, Sayı 13, Mayıs, 2001, s.25-27.

bir bölgedir. Bölgede önemli petrol, doğalgaz ve hidrokarbon enerjileri bulunmaktadır. Bu enerjiler de bölgeyi daha da çekici hale getirmektedir.¹⁰

Bölgede kurulmuş olan Hazar Devleti aynı zamanda bu bölgede enerji bakımından verimli olan Hazar Denizi'ne de kendi adını vermiştir. Bölgede yaşayan kıyıdaş devletler Hazar'ın paylaşımı konusunda mutabakata varamadıklarından dolayı Hazar'ın statüsü tam olarak belirlenememiştir. Hazar Denizi, coğrafi olarak daha önce de belirttiğimiz gibi Asya ile Avrupa kıtaları arasında önemli bir konumda bulunmaktadır.¹¹

*"Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın birleştiği bölgede 47.07–36.33 kuzey paralelleri, 45.43–54.20 doğu meridyenleri arasında bulunan Hazar, kuzeyden güneye 1.200 km uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğinde, ortalama 184 metre (m) derinliğe sahiptir. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7.010 km'dir."*¹²

*"Hazar, 423.300 km² ile dünyanın en büyük kara içi su örtüsüdür. Su hacmi 80.000 m³ ve su seviyesi 28 m'dir. Uzunluğu 1050 km, eni 196-435 km'dir. En derin kısmı 1098 m, ortalama derinliği 180 m'dir. Suyu çok az tuzludur. Tuzluluk oranı % 0.13'dür. Hazar Denizi'nin Rusya Federasyonu, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'a kıyısı bulunan bir su alanıdır. Yaklaşık 371.000 km²'lik bir alanı kapsar."*¹³

*"Hazar'ın en geniş yeri 554 km ve en dar yeri ise 200 km'dir. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7.010 km'dir. Kazakistan'ın 2.340 km, Rusya Federasyonu'nun 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km, Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km uzunluğunda Hazar'a kıyısı bulunmaktadır."*¹⁴

Hazar Havzası bölgesi denilen yer sadece Hazar Denizi'ni kapsayan bir bölgeden ibaret değildir. Hazar Denizi'nin dışında bu bölgede bulunan devletlerin Hazar tarafında kalan kısımlarını da kapsadığından dolayı bölgenin genel adı olarak tabir edilir.¹⁵

¹⁰ Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi," **Analiz**, Sayı 155, Nisan, 2016, s.9.

¹¹ Metin Meftun, **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.15.

¹² Yasin Şenyurt, "Hazar ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler ve Türkiye," Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s.4.

¹³ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.5.

¹⁴ Selim Han Yeniucun, **Enerji Jeo-Politigi, Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler**, Fikir Enstitüsü Yayınları, İstanbul, Haziran, 2013, s.2.

¹⁵ İbrahim Kalkan, **Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler**, Alâeddin Yalçınkaya, (Derleyen), Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.65.

*"Hazar Denizi, denizlerle ve okyanuslarla nehir-kanal şebekesi dışında herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan bir tuzlu su kütesidir. Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmıştır. Hazar Denizi kıyılarının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 1.200 km olup, doğudan batıya genişliği de 210 km ile 490 km arasında değişmektedir. Hazar Denizi'ne 10 büyük akarsu dökülmektedir."*¹⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Hazar'da aktif iki ülke bulunmaktaydı. Bunlardan biri Sovyetler Birliği diğeri ise İran idi. Hazar'ın statüsü konusunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar İran ile 1921, 1935 ve 1940 yıllarında anlaşmalar imzalanmıştır ve Hazar'ın statüsü kesin olmamakla birlikte bu anlaşmalar çerçevesinde belirlenmiştir. 1921 ve 1935 yıllarında imzalanan anlaşma ile her iki taraf kendi kıyılarından başlayarak 10 mile kadar uzanan bölgede yalnız balıkçılık yapma hakkına sahip olmuştur. Özellikle 1940 yılında yapılan anlaşma ile birlikte bu iki ülke arasında 10 mile kadar uzanan sularda balıkçılık yapma hakkının yanında Hazar'ın İran ve Sovyetler Birliği'ne ait olduğu ve ortak kullanılabilceği kararlaştırılmıştır. Hazar'daki Sovyetler Birliği-İran sınırı kesin şekilde belirtilmemiştir. 1954 yılında imzalanan anlaşma diğerlerinden daha kapsamlı olmuştur. Hazar'ın taraflar arasındaki sınırları tespit edilmiş, fakat denizin üzerindeki sınır konusunda herhangi bir karar verilmemiştir.¹⁷

2.Hazar Denizi'nin Coğrafi Şartları

Bulduğu coğrafi bölgeden dolayı Hazar Denizi gerek doğu-batı gerekse kuzey-güney yönünde enerji sahası olarak önemli bir yerde bulunmasından ve ticaret yollarının merkezi olmasından dolayı ehemmiyet arz etmektedir. Bölge, batılı ülkelerin enerji ihtiyacının artması, Çin'in dünyanın süper gücü olmak için hızla kalkınma hamlesi, Rusya'nın bölgeyi kaybetme korkusuna karşı büyüyerek gelişmek istemesi ve diğer güçlü ülkelerin bölgedeki enerjilere sahip olma düşüncelerinden dolayı önemli bir konuma gelmiştir.¹⁸

¹⁶ Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu," **Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXXXXIII, Sayı 1-4, Ocak-Aralık, 1998, s.107.

¹⁷ Mahir İbrahimov, "Xəzər Bölgəsi-Rusiya-Sovet-İran Tarixşünaslığında", Sayı 4, 2009, s.375-378'den naklen Nergiz Meherremova, "Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi," Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Bakü, 2015, s.72.

¹⁸ YeniAcun, a.g.m., s.3.

"Hazar Denizi'ne dökülen nehir ağızları kesif ormanlarla kaplıdır. Bazen de sulu vadi şeridi ile kaplı kontrast stepler yer alır. Burada nehirler ve sahiller balık ürünleri cihetinden zengindir. Gür otlarla kaplı vadiler hayvancılık yönünden oldukça bol imkanlar sunduğundan göçebe hayvancılığına ihtiyaç yoktur. Uzun süre yerleşik hayat süren Hazarlar, balıkçılık ve üzümculük yaparak komşu steplerde yaşayan halklar ile dostane ilişkiler kurmaya yanaşmadılar. Bu coğrafi şartların ve hayat tarzının sebep olduğu çatışmalar sadece Ortaçağda değil, muhtemelen eski çağlarda da vuku bulmuştur."¹⁹

"Hazar Denizi'ne irili ufaklı 130 kadar nehir ve çay dökülür. Volga, Kura, Terek, Ural, Emba, Atrek ve Guban nehirlerinden beslenmektedir. Hazar'a karışan bu nehir sularının %80'ni Volga Nehri'nin suyudur. Hazar'da 50 ada bulunmasına karşın, son 30 yılda deniz seviyesinin 2.5-2.6 metre yükselmesinde dolayı adaların çoğu sular altında kalmıştır."²⁰ Hazar Havzası enerji kaynakları bakımından zengin olduğu kadar balıkçılık ve havyar bakımından da önemli bir yere sahiptir. Dünyadaki havyar ihtiyacının çok önemli bir kısmı bu bölgeden karşılandığı gibi balıkçılık açısından da kayda değer bir bölgedir.²¹

Hazar, fiziksel özellikleri bakımından, üç ayrı havzadan meydana gelmektedir. Bu havzalar şunlardır;

"1.Düzgün dip yapısına, % 23'lük deniz alanı ve % 1'lik su kütlesine sahip olan Kuzey sığlığı (ortalama derinliği 5 m),

2.Çeçen Adası ile Karağan Burnu arasındaki hattın güneyinde, Kafkas Dağlarının su altı uzantısı olan Apseron Eşiği'nden Ziloyi (Zhiloi) Adası ile Kuuli Burnu'na Türkmenbaşı'nın kuzeyine) uzanan hattın kuzeyinde, %38'lik deniz alanı ve %36'lık su kütlesine sahip olan, kısmen derin (500 m ve daha derin) Orta Havza,

3.Yanardağ püskürmeleri ve depremlerle oluşmuş çamur zeminli, çok derin (maksimum 1.025 metreye ulaşan derinlikte), %39'luk deniz alanı ve %63'lük su kütlesine sahip olan Güney Havzası."²²

"Hazarlar'ın toprakları Aşağı Terek'le Sülek arasında uzanıyordu. Eski dönemlerde, XX. Yüzyıldakinin aksine, Hazar'ın su seviyesi şimdikinden 8 m daha

¹⁹ Lev Nikoloviç Gumilev, Hazar Çevresinde Bin Yıl, Selenge Yayınları, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul, 2003, s.86.

²⁰ Aras, a.g.e., s.5.

²¹ Abdülhamit Bilici, "Petrolü, Doğalgazı ve Havyan Var Statüsü Yok," **Aksiyon**, 30 Mayıs-5 Haziran, 1998, s.43.

²² Yaşar Hüseyin Yağdırın, "Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahaneliği Problemi," Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2011, s.5.

*aşığıya yani eksi 36 m.ye çekildiğinde sahil vadileri alabildiğince genişleyerek Volga'nın ağız kısımları ile birleştirdi. Bu bölgede balıkçılık ve mera hayvancılığı oldukça gelişmişti ki pazar sakinleri temel ihtiyaçlarını bu ikisiyle karşılıyorlardı. Bugün ise bu geniş vadinin büyük bir kısmı -Dağistan'ın dağlık kesimleri hariç- denizle kaplıdır. XIII. Yüzyılda dahi deniz seviyesinin eksi 19 metre düştüğü dönemlerde bile Hazar transgresyonu fazlaydı ve bölgenin büyük kısmı sular altındaydı.*²³

Hazar çevresinde bulunan kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın statüsü ve paylaşımı hakkında herhangi bir çözüme varamamalarının sebebi, Hazar'da bulunan kaynakları kendileri adına nasıl en fazla alabiliriz düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Dünyanın geneline bakıldığı zaman Hazar'a benzer su kaynaklarında genellikle bölge devletleri anlaşmaya varmışlardır. Fakat Hazar'da yıllardır anlaşmaya varılamamıştır. Bölgede bulunan güçlü devletlerin pay olarak Hazar'a kıyıları az olduğundan, kendi hisselerine düşen kısım onları tatmin etmemektedir. Bu durum da Hazar'ın statüsünü çözümsüz kılmaktadır.²⁴

3.Hazar Denizi'nin (Enerji Kaynakları) Kısa Tarihçesi

Hazar Denizi'nden enerji çıkarım zamanına dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bu konuyla alakalı en somut bilgileri 13. yüzyılda Marco Polo'nun ziyaret ettiği Kuzey İran bölgesini anlatırken bu bölgeden insanların yakıt işlerinde kullandığı yağın çıkarıldığı kaynaktan bahsetmiştir. Ancak bu bölgeden enerji çıkarılmasının daha önceki yıllara dayandığı da bilinmektedir.²⁵ *"Tarihçilere göre, Abşeron yarımadasında petrolün çıkartılmasının 2500 yılı aşkın yaşı var. Ünlü seyyah Marco Polo izlenimlerini yansıttığı seyahatnamede, 13. asırda Abşeron'da kazılmış kuyulardan çıkartılan kara madde'den halk evlerini aydınlatmak için faydalandığını yazıyordu. Kafkas dağlarının bir parçası olarak Hazar Denizi kıyılarına kadar uzanan Abşeron yarımadasındaki Bakü yakınlarında yağ çıkartıldığını kayıtlarına geçiren Polo, bu yağın yemekte kullanılmak için uygun olmadığını, yakma işinde kullanıldığını yazar. Ayrıca bu yağın develerde uyuz hastalığına iyi geldiği de Polo'nun seyahatnamesinde yer alır. Halen kullanılan*

²³ Gumilev, a.g.e., s.209-210.

²⁴ Çağrı Kürşat Yüce, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006, s.239-240.

²⁵ Yüce, a.g.e., s.140-141.

Neftalan petrolü Polo'nun tanımlamasına tıpatıp uyuyor. M.Ö. yazılan eserlerde, eski seyyahlara ait bilgilerde geçmişte Bakü'den el kuyularından petrol çıkarıldığından, tuz imalatından bahsediliyordu. Yunan, Arap, Fars, Rus ve Türk seyyahları buradan develerle petrol taşındığını naklediyor. İçeri şehirde bulunan Buharalılar ve Hindistanlılar kervansarayları Bakü'nün 14-15. asırlarda Orta Asya ve Hindistan'la ticaret yaptığının en bariz göstergesiydi. 1813'te Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşmasıyla Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından resmen ilhak edildiğinde henüz petrolün değeri dünyada bilinmiyordu. Bakü, Rus Çarlığı'nın bir dükalığının küçük bir parçasıydı. 1846'da Bakü'de 8120 kişi yaklaşık 1600 hanede yaşıyordu. Bakü küçük bir sahil kasabası görünümündeydi. İlk petrol bulununca, 1859'da Bakü Rus bölge valiliğinin merkezi yapıldı ve bir köy görüntüsünden kurutulmuş süratle büyümeye başladı. Şehir kalelerle çepeçevre sarılıydı. Kalenin etrafına derin hendekler kazılmış ve böylece şehrin emniyeti sağlanıyordu. Dünya tarihinde ilk defa petrol, Azerbaycan'da bulundu. İlk petrol endüstrisi Azerbaycan'da kuruldu. İlk bulunan petrol, Abşeron'da Surahanı kasabasında oldukça sığ, 15-30 metrelik derinlikteydi. O zamana kadar petrol endüstrisi ilkel de olsa gelişmeye başlamıştı. 1854'de bir Abşeron sakini, 35 metrede ilk petrol kuyusunu kazdı. Aslında ilk kuyular 1806'da 50, 1821'de 120 adet oldukça sığ olarak kazılmıştı. Amerikalılar bu tarihte petrolü, kellik ilacı ve mide kramplarına şifa olarak kullanıyordu. Amerika kıtasını baştan başa gezen gezginler, küçük şişelere doldurdukları petrolü ilaç diye yutturuyordu. Azerbaycan ise petrolün değerini çoktan anlamış, kuyu üstüne kuyu kazıyordu".²⁶

Bakü yakınlarında kurulan rafineri tarzına benzeyen fakat teşekküllü olmayan fabrikada 1820 yılında petrol ticari amaçlı olarak ilk kez kullanılmıştır. Bu yıllarda Hazar Denizi çevresinde petrol üretiminin mevcut olduğu bilinmektedir. Hazar Bölgesi'nde zengin petrol, doğalgaz yatakları olduğu gibi hidrokarbon enerjisi de bulunmaktadır. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan'da petrol, Türkmenistan'da ise doğalgaz kaynakları yoğunluktadır. Yine Kazakistan önemli hidrokarbon rezervine sahiptir.²⁷ 1820'li yıllarda rafineri tarzında bir kuruluşun olması çok gelişmiş olmasa bile Bakü civarında petrole dayalı sanayinin gelişmeye başladığının bir göstergesidir. Fakat petrol çıkartma işleminin ilkel yöntemlerle yapılması istenilen oranda başarılı

²⁶ Faruk Arslan, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi, Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları**, Kanada, 2011, s.12-13.

²⁷ Erkan Avcı, "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları," **Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü**, Nisan, 2014, s.1.

olamamış, bekleneni karşılayamamıştır. 1800'lü yılların başlarında petrol kuyularının oranı içinde bulunulan zamana göre çok olmasına rağmen, fazla bir verimlilik yoktu. Çünkü Çarlık Rusyası bu durumu engellemekteydi ve sadece kendisi bu bölgenin enerjisinden faydalanmak istiyordu. Ancak Çarlık Rusyası ihtiyaçlar karşısında petrolün öneminin giderek artmasından dolayı gerekli ihtiyacı tek başına karşılayamıyordu. Bunun için de bölgeyi özel işletmelere açmıştır. İlk petrol kuyusunun Bibi Ebat Bölgesi'nde Semenov adında bir Rus mühendis tarafından sondajlandığı bilinmektedir.²⁸

1800'lü yılların ikinci yarısı Hazar Bölgesi'nde petrol rezervlerinin dünyada ses getirecek kadar fazla olduğu bir dönemdir. Bu dönemler ilkel dönemlere nazaran daha iyi teknolojilerle rafinerilerin kurulmaya başlanıp, kaynakların işlendiği zamana tekabül eder.²⁹ *"Hazar Bölgesi'nde ilk petrol rafinerileri 1870'li yıllarda Nobel kardeşler, Marcus Samuel ve Rothschild ailesi tarafından kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Orta Doğu petroleri her ne kadar biliniyorduydu da, Rus petrolünün (Azerbaycan petrolü) ucuz olması ve taşıma yollarının daha gelişmiş olması sebebiyle en önemli kaynak yine Bakü'ydü. SSCB'nin dağılmasının ardından Hazar Bölgesi'ndeki en önemli enerji kaynaklarını Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da olduğu ortaya çıkınca, Hazar Havzası'nın dünya devletlerinin ilgisini çekmesine sebep olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı'nın verdiği rakamlara göre, Hazar Bölgesi uluslararası alanda enerjinin yeni jeopolitiği olarak tanımlanmaktadır. Hazar Bölgesi'nde enerji politikalarını ve nüfuz mücadelelerini etkileyen bir başka etken ise, Hazar'ın hukuki statüsünün, kıyıdaş devletler arasında tartışmalı durumda olması ve bu ihtilafın, taraflar arasındaki ilişkilerde baskı unsuru olarak kullanılmasına, hatta silahlanma yarışına sebep olmasıdır."*³⁰ 1800'lü yılların özellikle son çeyreğinde önemli petrol kuyularının açılması bu kuyuların gelişerek daha kapsamlı faaliyete geçirilmesi sonucunda 1883 yılında Bakü Batum demiryolu yapılmıştır. Demir yolunun açılmasıyla birlikte bu bölgede bulunan petrol, batıya taşınarak çıkarılan enerjinin daha uzak alanlara intikali kolaylaşmıştır.

²⁸ Elçin Nevruzov, "Azerbaycan Petrollerinin Ekonomik ve Siyasal Açısından Değerlendirilmesi," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s.13-14.

²⁹ Suat Parlar, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s.69.

³⁰ Aslıhan P. Turan, "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi," **Bilge Strateji**, Cilt II, Sayı 2, Bahar, 2010, s.48.

Böylelikle dünya piyasalarında Amerikan tekeli kalkarak Hazar Bölgesi petrolü de bu yıllarda yerini almıştır.³¹

Çarlık Rusyası içerisinde Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen on yıllık süreçte Rus petrol endüstrisi gerilemeye başlamıştır. Bu durumda Lenin'in Çarlık Rusyası'nda ihtilal rüzgarlarını estirmesinin payı büyüktür. 10 yıllık süreç içerisinde Bakü petrolünün dünya piyasaları içerisindeki ihracat oranı %30 seviyesinde düşmüştür. Her ne kadar bu dönemde bölgenin petrol ihracatı düşse de gelişen teknolojiye enerji kaynağına duyulan ihtiyaç fazla olduğundan dolayı bölgeden çıkarılan kaynakların her zaman için değeri var olmuştur ve bu değer de artarak devam edecektir.³²

Birinci Dünya Savaşı döneminde Hazar Bölgesi'nin ne kadar önemli olduğu, Azerbaycan'dan çıkarılan petrolün Sovyetler Birliği'nin yakıt ihtiyacının çok önemli bir kısmını karşılamasından anlaşılmaktadır. 1930'lu yıllarda Volga-Ural Bölgesi'nde önemli bir petrol rezervinin olduğu tespit edilmiş, bu bölgede yine Bakü Bölgesi'nden çıkarılan petrol kaynakları kadar fazla kaynaklara sahip olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sovyetler Birliği 20. yüzyılın ortalarında bu iki bölgeden çıkararak ihraç ettiği petrol sayesinde dünyada ikinci sırayı alarak ABD petrol üretim seviyesine yaklaşmıştır.³³

Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Almanya, Hitler'in önderliğinde kayıplarını gidermek için 1940 yılında yeni bir savaşa tutuşmuş, amaçları arasında kurdukları büyük devletin doğuya doğru uzanarak önemli gördükleri Hazar Bölgesi'ndeki enerji sahalarını ele geçirmekte vardı. Hazar Bölgesi'nde bulunan önemli petrol kaynakları sayesinde kurmuş oldukları devletin gücüne güç katmak, önemli enerji kaynaklarının tek sahibi olmak istiyorlardı. Fakat savaşın 3. yılında Hitler'in yenilmez diye adlandırdığı ordusu büyük mücadeleye rağmen Hazar Havzasına giremeden geri çekilmişlerdir. Hitler bu bölgede amaçlarına ulaşamamışlardır.³⁴

"1980'lerin sonlarında, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da yaşanan yapısal ve ideolojik bunalımlar, bölgede komünizm ve ona bağlı güç ilişkilerinin çökmesine

³¹ Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çeviren: Kamuran Tuncay, 3. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s.55-58.

³² Yergin, a.g.e., s.127-131.

³³ Rasul Gouliev, **Petrol ve Politika, Petrol Üreten Ülkeler Arasındaki Yeni İlişkiler Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Batı Ülkeleri**, Çeviren: Fatma Feran, Medyatek Yayınları, İstanbul, 1997, s.37.

³⁴ Yergin, a.g.e., s.319-329.

*neden olmuş ve birkaç yıl içerisinde bölgedeki jeopolitik görünüm köklü biçimde değişmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan Soğuk Savaş Dönemi sona ermiş, Avrasya'daki tehditler, yerini belirsizliklere dayalı potansiyel risklere bırakmıştır. Bu durum, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinin jeopolitik önemlerinin günümüzde daha da artmasına yol açmıştır. Tarih boyunca Avrasya'nın değişik bölgelerine yapılan kavim göçlerinin en önemli kavşak noktalarından birini oluşturan Kafkaslar, Anadolu-Akdeniz ve Step-Karadeniz nitelikli siyasi güçler arasındaki en önemli rekabet alanlarından birini oluşturmuştur. Osmanlıların Karadeniz'in kuzey bölgelerine sarktığı dönemlerde iç alanlardaki dağınkılığa rağmen istikrarlı bir bütünlük arz eden bu bölge, Rusların kuzey-güney istikametinde Karadeniz'e ulaşan su yollarını denetim altına almasından sonra, 200 yıl kadar süren bir hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur."*³⁵

Sovyetler Birliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş, bölgede hızla güçlenmiştir. Zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Bölgesi'nin hakimi olmuştur. Bölgede bulunan zengin kaynaklara sahip Türk Cumhuriyetleri'nin topraklarından da sorumlu hale gelmiştir. Ancak bölgede bulunan İran Sovyetler Birliği'nin bölgeyi tek başına kullanmasına göz yummamıştır. Kendisinin de var olduğu bu bölgede, her zaman hak iddia etmiştir. Bölgede iki devlet arasında hakimiyet mücadelesi sürerken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede bulunan önemli enerji kaynaklarının paylaşımı, çıkarılması ve kullanımı yeniden gündeme gelmiştir. Bölgenin statü sorunu günümüzde dahi tam anlamıyla çözülememiştir.³⁶ Hazar'a kıyası bulunan devletler Hazar'ın deniz veya göl olarak kabul edilmesi konusunda ayrılığa düşmektedirler. Enerji kaynağı yönünden payına az kısım düşen bölge devletleriyle, fazla pay alan devletler arasında Hazar'ın deniz mi göl mü olduğu konusu kesin sonuca bağlanamamıştır. Bundan dolayı da hukuksal olarak farklı neticeler ortaya çıkmaktadır.³⁷

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Sovyetler Birliği ile İran kontrolünde olan Hazar Havzası Bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bölgede hakimiyetlerini ilan eden Türk Cumhuriyetleri'nin de kontrolüne girerek bölgeden pay almak isteyenlerin sayısı beşe çıkmıştır. Özellikle son yıllarda ön plana çıkan Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları, talepleri de beraberinde getirmiştir.

³⁵ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s.12.

³⁶ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.10.

³⁷ Timuçin Kodaman, "Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001, s.75.

Böylelikle Hazar Bölgesi dünya enerji alanında önemli bir konuma gelmiştir. Dünyada gelişerek değişen teknoloji ile birlikte enerjiye olan ihtiyaçta artmıştır. Batılı ülkeler enerji kaynakları yönünden zengin olmadıklarından dolayı bu bölgeye her zaman ilgili olmuşlardır.³⁸

Statüsü konusunda kesin bir karara bağlanamayan deniz veya göl olduğu konusunda sürekli tartışılan Hazar Bölgesi, petrol, doğalgaz ve diğer enerji kaynakları bakımından dünyada hatırı sayılır derecede önemli rezervlere sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar ki geçen sürede bölge Sovyetler Birliği ile bölgede Hazar'a kıyıdaş olan İran arasında paylaşılmaktaydı.³⁹ Sovyetler Birliği ile İran'ın elinde olan bölge toprakları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri arasında bölünmüştür. Bu bölünme sonucunda petrol kaynaklarının büyük kısmı Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna'da kalırken, petrol, doğalgaz ve hidrokarbon kaynakları ise; Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, İran ve Türkmenistan'da kalmıştır.⁴⁰

Hazar Havzası'nda bulunan önemli enerji kaynakları ve bunların büyük miktardaki rezervleri ile kullanımı konusu bölgenin stratejik olarak önemini de artırmaktadır. Batılı ülkelerin yaşam seviyelerinin artması, enerjiyi kolay elde edebilmeleri ve siyasi olarak üstün durumda olmaları, batılı ülkeler tarafından enerjinin kolay ulaşabilecekleri bir kaynak olarak görülmesini sağlamıştır. Ancak işler Batılı ülkelerin düşündüğü kadar kolay olmamıştır. OPEC petrol krizi ile birlikte tüm dünya ekonomik krizin etkisine girmiştir. Amerika'nın, Güney Kazakistan'a uçaktan paraşütle asker indirme operasyonu ile ABD her ne kadar bölgenin güvenliği için tatbikat yaptığını söylese de, Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarına yönelik ilk hamleyi yapmıştır. Yine Ortadoğu'da Körfez Savaşları da siyasi olarak görünse de enerji savaşlarının kıvılcımı olmuştur. Rusya tarafından siyasi nedenlerden dolayı zaman zaman Avrupa'ya giden doğalgaz boru hattının kapatılması enerjiye her zaman için ulaşabilirim düşüncesiyle hareket eden Batılı ülkelere ve ABD'ye enerjinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır.⁴¹

---

³⁸ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.25.

³⁹ Kodaman, a.g.t., s.74.

⁴⁰ Aydın Turan, "Rusya'nın Petrol ve Dogal Gaz Politikası," *Avrasya Etütleri*, Cilt I, Sayı 4, Ankara, 1995, s.40-43.

⁴¹ Yenciun, a.g.m., s.2.

4.Hazar Denizi'nde Bulunan Enerji Kaynakları ve Hazar Jeopolitiğinin Tarih İçerisindeki Yeri ve Önemi

Bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren ve gelişmesine katkı sağlayan en önemli etkenlerden bir tanesi enerji kaynaklarının fazla olmasıdır. Özellikle son dönemlerde güvenlik konularının içerisine enerji güvenliği de eklenmiştir. Bu durum da artan enerji ihtiyacının etkisinin açık göstergesidir. Ekonomik ve ulusal güvenliğin yanı sıra enerji güvenliği de dünyada yerini almıştır.⁴²

90'lı yılların başında Türk Cumhuriyetleri'nin kurulmasından sonra, Hazar Denizi Havzası, dünyadaki enerji kaynaklarına alternatif olması açısından önem kazanmıştır. Hazar Havzası sahip olduğu enerji kaynaklarının yanında, stratejik ve jeopolitik önemi açısından bölgesel ve dünya çapında güç merkezlerinin çıkarlarının çatıştığı bir merkez olma özelliğini taşımaktadır. SSCB zamanında petrol sanayisi modern anlamda Bakü'de kurulmuş ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar dünyada petrol üretmek adına önemli bir bölge olmuştur. Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmasıyla, Hazar'ın önemi daha fazla artmıştır. Daha önceden bilinen büyük petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra yeni rezervlerin bulunması Hazar'ın 21. yüzyılda ikinci Basra Körfezi olabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir. Hazar Havzası'nın zengin enerji kaynakları sayesinde bölgenin ve batının önemli enerji kaynağı gücüne sahip olacağı görüşleri mevcuttur.⁴³ *"Hazar bölgesinde yaklaşık 8 trilyon m3 doğal gaz rezervi olduğu düşünülmektedir. Bu rezervin yaklaşık 1,43 trilyon m3'ü dünya rezervlerinin %1,9'u sadece Türkmenistan'da bulunurken, Azerbaycan'da 62,3 milyar m3, Kazakistan'da 920,3 milyar m3 ve Özbekistan'da da 937,3 milyar m3'lük rezerv bulunmaktadır."*⁴⁴

Başta Hazar Bölgesi'nin gittikçe artan rezervleri olmak üzere Orta Asya rezervlerinin artması hesapları değiştirecektir. Dünya bir an önce yeni kaynaklar bulmak zorundayken aranan kaynaklar böylece bulunmuş ve Orta Asya yeni umut olarak petrol ve doğalgaz haritasının ortasına yerleştirilmiştir. Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'da bulunan doğalgaz kaynakları ile zengin petrol yataklarına sahip Azerbaycan ve Kazakistan güçlü devletlerin ilgisini çekmiştir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını

⁴² Necdet Pamir, "Türkiye'nin Enerji İletimindeki Rolü, Ekonomisine ve Güvenliğine Etkileri," **Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nda Yapılan Konferans Sunuları**, Ankara, 26 Eylül 2007, s.2.

⁴³ Yağdıran, a.g.t., s.76.

⁴⁴ Kazakistan (2004), <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/kz.html> (erişim tarihi: 29 Haziran 2004)'den naklen B. Bulut Çınar, Abdulkayyum Kesici, "Abd'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye," **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No 33, Ekim, 2005, s.171.

kazandıktan sonra sahip oldukları enerjinin sağlayacağı ekonomik gücün farkına varmışlardır. Fakat önceleri Sovyetler tarafından yönetildiklerinden dolayı bağımsızlık durumuna kolay alışmamışlar, ekonomik sıkıntılar yaşamışlardır. Günümüzde enerjinin dünya pazarlarına nasıl, hangi yollarla taşınacağı daha önemli hale gelmiştir. Çünkü Türk Cumhuriyetleri'nden çıkarılan zengin enerji kaynaklarının bolluğu sebebiyle enerji sıkıntısı yerini, nakil yollarına bırakmıştır. Enerji kaynağının bol olması bölgeyi alternatif konuma getirmiştir. Tüm dünyada enerji ihtiyaçları her geçen gün artmaktadır. Son yirmi sene içinde yeni petrol ve doğalgaz rezervleri keşfedilmiş olsa bile Hazar Denizi ve Orta Asya petrol ve doğalgazının önemi coğrafi konumu itibariyle tartışılmazdır. Çünkü Orta Asya ve Transkafkasya yeniden canlanan eski ticaret yollarının kavşak noktasıdır.⁴⁵

Hazar Bölgesi'nden çıkarılan petrol yoğunluğu ve fiyatının ucuzluğu açısından Rusya'nın petrolü ile kıyaslanamayacak derecede kalitelidir. Ortadoğu'dan çıkarılan petrole göre de kalite bakımından üstündür. Ancak bulunduğu coğrafi konumdan dolayı ulaşım yönünde uzak olması bölgenin enerjisini diğer bölgelere göre geri plana itmiştir. Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynaklarının toplam miktarı hakkında kesin bir rakam mevcut değildir. Yapılan araştırmalar sonucunda rakamın kesinleşmesi ile birlikte bölgeye olan yönelmenin de hızlı bir şekilde artacağı açıktır. Günümüzde de Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları batının ilgisini çektiği gibi diğer enerji kaynaklarına da alternatif olarak görülmektedir.⁴⁶

Hazar Bölgesi'ndeki yatakların işlenmesi ve dünya piyasasına çıkartılması konusunda çok sayıda konferanslar yapılmış, belge ve anlaşmalar imzalanmış, konsorsiyumlar kurulmuş ve taşınması için boru hatları projeleri yapılmıştır. Orta Asya Bölgesi'ndeki enerji kaynakları arasında petrol ve doğalgazın yanı sıra uranyum ve su da (hidroelektrik barajlar) bulunmaktadır. Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'daki enerji kaynaklarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür; Kazakistan petrol ve doğalgaz, Azerbaycan petrol ve doğalgaz, Türkmenistan ağırlıklı olarak doğalgaz olmak üzere petrol, Özbekistan'da

---

⁴⁵ Yağdıran, a.g.t., s.79.

⁴⁶ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi, Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye," **Avrasya Dosyası**, Cilt IX, Sayı 1, Bahar, 2003, s.16.

doğalgaz, Kırgızistan ve Tacikistan dünyanın en önemli enerji kaynağı sayılan petrol ve doğalgaza sahip olmasalar da diğer alternatif enerji üretimi barajlara sahiptirler.⁴⁷

Petrol ve doğalgaz günümüzde ihtiyaç duyulan önemli kaynaklar arasındadır. Hazar Bölgesi'nin petrol ve doğalgaz kaynakları, Türkiye ve Avrupa'nın artan enerji ihtiyacının karşılanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye de diğer ülkeler gibi, Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından faydalanmak düşüncesindedir. Orta Asya ülkeleri ile Avrupalı ülkeler arasında enerji yönünden köprü vazifesi görmesi Türkiye'yi avantajlı konuma getirmiştir. Türkiye, bu durumu değerlendirerek ekonomik alanda önemli bir kazanç sağlamanın yanı sıra siyasi olarakta itibarını artırma çabasıdır. Bu nedenle Türkiye'nin bölgeye yönelik siyaseti Türk dış politikası açısından önemlidir.⁴⁸

5.Hazar Denizi'nin Bölgede Yaşayan Devletler Açısından Önemi ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Hazar; Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, İran ve Azerbaycan tarafından çevrili, herhangi bir açık denize çıkışı olmayan, dünyanın en büyük gölüdür. Büyüklüğünden dolayı da deniz olarak anılmaktadır. Hazar, son yıllarda bölgesel güçlerin, uluslararası aktörlerin politikalarının bulunduğu bir yer haline gelmiştir. 1991'e kadar iki devletin kıyısının bulunduğu denizde Sovyetler Birliği etkin bir role sahipti. Hazar petrolü İran için Basra Körfezi rezervleri ile karşılaştırıldığında ve coğrafi koşullar ve bölgesel güç dağılımı nedeni ile çok önemli olmadığından, Sovyet donanması ve petrol tesisleriyle Hazar Denizi Sovyet kontrolü altındaydı. SSCB'nin dağılmasına kadar iki (SSCB-İran) devletle, dağılmasından sonra, yeni bağımsızlığını kazanan üç (Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan) devletle birlikte beş devlete kıyısı bulunan Hazar Denizi'nin bu devletler tarafından (deniz, göl veya kendine özgü su kütlesi olarak tanımlanmasına göre) nasıl bölüşüleceği konusunda anlaşamamaları Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorununu ortaya çıkarmıştır.⁴⁹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Hazar Bölgesi'nde hakim olan İran ve Rusya arasında Hazar enerji kaynaklarına yönelik bölgenin kullanımıyla alakalı

⁴⁷ Asem Hekimoğlu, Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden naklen Editör M. Savaş Kafkasyalı, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s.305-306.

⁴⁸ Tuğba Yolcu, "Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti," **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Sayı 2, 2014, s.13.

⁴⁹ Yağdıran, a.g.t., s.27.

Gülistan ve Türkmençayı anlaşmaları imzalanmıştır. 1813 yılında imzalanan Gülistan Antlaşması'yla Rusya, Hazar sularında İran donanmasının bulundurulmasını yasaklamıştır. 1828 yılında imzalanan Türkmençayı anlaşmasıyla iki ülke arasındaki kara sınırının Hazar'da son bulacağı kararına varılmıştır. Böylece Hazar iki ülke arasında sınır vazifesi görmüştür.⁵⁰

Dünyanın enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Körfez Bölgesi ve Kuzey Buz Denizi civarı dışında Hazar Bölgesi de zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar Hazar Bölgesi'nin hakimiyeti İran ve Sovyetlerin elindeydi. Bölgenin enerji kaynaklarına ağırlıklı olarak Sovyetler sahipti. İran, Basra Körfezi'nden önemli miktarda petrol elde edip, ihraç ettiğinden dolayı Hazar Bölgesi'ne fazla önem vermiştir. Bunun dışında Sovyetler'in bölgede hakim rol oynaması, bölgenin İran'a olan uzaklığı, bölgedeki kontrolü Sovyetler'e bırakmıştır.⁵¹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce Hazar Bölgesi'nin statüsü bölgeye hakim olan İran ve Rusya arasında belirlenmekteydi. 1921-1935-1940 ve 1970 yıllarında imzalanan anlaşmalarla Hazar'ın statüsü zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 1921 yılında İran ve Rus gemilerinin Hazar sularında serbest dolaşmaları için anlaşmaya varılmış, 1935 yılında ise 1921 yılında imzalanan anlaşmaya ek olarak 10 millik balıkçılık alanı oluşturulmuştur. 1940 yılında ise Hazar'ın dibinin ve yüzeyinin ortak kullanılması anlaşmasına varılmıştır. 1970 yılında Hazar Bölgesi'nin Sovyetler Birliği'ne ait olan bölümü Rusya ve Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri arasında paylaştırılmıştır. 1970 yılında imzalanan anlaşmadan dolayı bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetleri bölgede hakları olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bağımsızlık sonrası Hazar'ın statüsü konusunda ayrılıklar yaşanmıştır. Kıyıdaş ülkelerden bir kısmı Hazar'ın göl olduğunu savunurken, bir kısmı da deniz olduğunu savunmuştur. Kaynak ve imkan yönünden Hazar'ın zengin kısmına sahip Azerbaycan ve Kazakistan, Hazar'ın deniz olduğunu savunurken, enerji yönünden Hazar'ın verimsiz bölgesinde kalan Rusya ve İran Hazar'ın göl olduğunu savunmuştur. Türkmenistan, her ne kadar İran taraflı bir politika izlese de kesin bir taraf seçmemiştir. Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi

⁵⁰ Ferit Hakan Baykal, "Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Hazar Denizi'nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi," **Basım Dünyası**, Sayı 7, Ekim-Aralık, 1995, s.55.

⁵¹ Vahid Hassanzadeh Aghdam, "Hazar Denizinin Güney Bölgesinde Rüzgar Enerji Potansiyelinin Belirlenmesi ve Değerlendirmesi," Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bornova-İzmir, 2013, s.52.

durumunda kıyıdaş ülkeler kendi paylarına düşen bölgeleri kullanım hakkına sahip olacaklar, göl olarak kabul edilmesi durumunda ise Hazar'ın tamamı ortak kullanım alanı olacaktır.⁵²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede kurulan Türk Cumhuriyetleri ekonomik alanda hızla büyümek ve devlet olarak uluslararası alanda siyasi saygınlık kazanmak için çaba harcamışlardır. Hazar Bölgesi'ndeki sorunların temeli olarak görülen bu durum, bölgeye yönelik çıkar amaçlı politika güden ülkelerin bölge enerjisini elde etmek için oynadıkları bir oyundur. Çünkü yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin amaçlarına yönelik yaptıkları girişimler bazen bastırılmış, bazen de desteklenmiştir.⁵³

20. yüzyılın ikinci yarısında SSCB'nin dağılması sonucunda dünya politikası değişime uğramış ve yeni bağımsız devletler uluslararası arenaya çıkmış, bu durum, yeni jeopolitik ve politik meseleleri beraberinde getirmiştir. Hem ekonomik, hem de politik değişimleri beraberinde getiren bu olaylar zinciri, dünya kamuoyuna yeni, aktüel ve uluslararası siyaset terminolojisinde sık kullanılmaya başlayan bir ifadenin doğmasına yol açmıştır. Hazar petroleri ve Orta Asya enerji kaynakları. Bu ifade, Karabağ olayları, Gürcistan sorunu, Çeçenistan savaşı, bazı devletlerdeki renkli devrimler gibi olaylarla ilintilidir. Yani, bahsedilen konuların tamamının özünde petrol ve enerji kaynaklarının paylaşılması meselesi yatmaktadır. Orta Asya enerji kaynaklarını, Hazar petrol ve doğalgazı ile birlikte değerlendirmek yerindedir. Hazar petroleri, bölge devletlerinin ekonomik düzeyinin geliştirilmesi, ülkelerin istikrarının sağlanması bakımından önem taşımaktadır.⁵⁴

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmadan önce Hazar Bölgesi Sovyetler Birliği ve İran'ın tekelinde bulunmaktaydı. Ancak Hazar'a kıyıdaş diğer Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu bölgede bulunan enerji kaynaklarını dünya piyasalarına açmaları ve hızlı bir şekilde gelişerek büyümeleri bölgenin önemini göstermiştir. İran ve Rusya'nın tekelinde olan bölgeye bağımsızlıklarını kazandıktan sonra diğer Türk Cumhuriyetleri'nin de ortak olması İran ve Rusya'nın değişik stratejiler uygulamasına sebep olmuştur. Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının paylaşılması konusunda Hazar'a kıyıdaş ülkeler tarafından anlaşmazlıklar yaşandığından dolayı bu bölge sürekli olarak çekişme bölgesi

⁵² Turan, a.g.m., s.48-49.

⁵³ Aslan Yavuz Şir, "Hazar'ın Statüsü, Jeopolitiği ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri," **Global Strateji Dergisi**, Sayı 12, Yıl 3, Kış, 2008, s.110.

⁵⁴ Hekimoğlu, a.g.e., s.268.

olmuştur. Bölgede bulunan enerji kaynaklarının fazla olması diğer ülkeler açısından da bölgenin önemini artırdığı gibi, bölgeye yönelik değişik stratejilerin uygulanmasına da sebep olacaktır. Özellikle bağımsızlık sonrası bölgede bulunan enerji kaynaklarına ilginin artması ve dünyada hızla enerji tüketiminin çoğalması süper güçlerin bölgeye yönelik iştahlarını kabarttığı gibi enerji dengelerinin yeniden kurulmasına da sebep olacaktır.⁵⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte soğuk savaşın sona ermesi dünyada yeni bir düzenin oluşmasına sebep oldu. Çatışmaların asıl sebebinin oluşturduğu düşünceler ve görüşler, 90'lı yılların başında yerini bölgesel rekabetlere, ekonomik çıkar kavgalarına bıraktı. Hazar Bölgesi'ne yönelik Amerika, Çin, Rusya, Türkiye, Hindistan, İran, Japonya, Pakistan ve Türk Cumhuriyetleri gibi gerek bölgesel gerekse bölge dışı devletlerin faaliyetleri bölgesel rekabetlere örnektir. 1800'lü yıllardan başlayarak enerji kaynaklarının özellikle de petrolün aktif olarak kullanılması, günümüze kadar petrolü her alanda önemli kılmaktadır. Bugün enerji kaynaklarının teknoloji ile yakından alakasının olduğu daha açık olarak bilinmektedir. Bundan dolayı ülkeler, petrole yönelik çıkar çatışmalarını çok önemli boyutlara taşıyarak karışık ve içinden çıkılmaz bir hale sokmuşlardır. Büyük Oyun diye adlandırılan bu çatışma; enerjinin çıkarılması, taşınması ve kullanılması alanında hız kesmeden devam etmektedir. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları bölgede yeni çıkar çatışmalarını beraberinde getirdiği gibi buradaki oyunda Türk Cumhuriyetleri'nin varlığını da ortaya koymuştur.⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını elde etmesi, bölgede ulus olarak varlık gösteren topluluklara devlet kurmanın yolunu açmıştır. Burada kurulan Türk Devletleri birlik ve bütünlük içerisinde Orta Asya Bölgesini oluşturmuşlardır. Bölgede ortak hareket etmek bu devletlerin Rus hakimiyetinden hızla kopmak istemelerinin yanı sıra birbirleriyle yakın ilişkiler kurulmasına da sebep olmuştur.⁵⁷

Bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile bölgede bulunan güçlü devletler arasında bağımsızlık sonrası bölgenin enerji kaynaklarına yönelik önemli bir mücadele başlamıştır. Sovyetlerin egemenliği altından kurtulan Türk Cumhuriyetleri bölgede tutunmaya çalışırken, bölgedeki diğer ülkelerle de çıkar

⁵⁵ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.9.

⁵⁶ Necdet Özalp, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu, Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi," **Politika Dergisi**, Sayı 1, Şubat, 2004, s.1-2.

⁵⁷ Amanov Satlık, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007, s.65.

çatışması başlamıştır.⁵⁸ Bu mücadelelerden dolayı da Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasasına çıkması kolay olmamıştır. Çünkü 1991'den önce sadece iki devlete ait olan Hazar, günümüzde beş bağımsız devlet tarafından paylaşılmaktadır. Mevcut devletlerin, Hazar'ın statüsü ve var olan enerji kaynaklarının üretimi, kullanımı, pazarlanması ile petrol boru hatları gibi sorunlar üzerinde başlangıçta ortak karara varamamaları, petrolün dünya piyasasına çıkmasını engelleyerek geciktirmiştir. Bu konular dönem dönem ilgili ülkeleri anlaşma masasına oturtmuştur.⁵⁹

Hazar petrollerinin rezervlerinin büyük çoğunluğu Kazakistan ve Türkmenistan devletlerinin payına düşmektedir. Dolayısıyla ekonomik gelirleri de diğer Orta Asya Devletleri, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a göre fazla olacaktır. Bu da bölge devletleri arasında anlaşmazlık konusu olabilecektir. Hazar'daki petrol ve doğalgazın dünya enerji pazarına taşınması konusu sorun yaratan diğer faktördür. Çünkü burada Rusya, İran, Türkiye, ABD, Kafkas ve Orta Asya Devletleri'nin çıkarları çatışır durumdadır.⁶⁰

Hazar'a kıyıdaş devletlerin Hazar'ın enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda eşitliği sağlayamaması, bölgenin statüsünün belirlenememesinin en önemli sebeplerinden bir tanesidir. Sovyetler Birliği döneminde başlayarak Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, günümüze kadar devam eden süreçte bölgenin statüsü hakkında çeşitli anlaşmalar imzalsansa da statü konusu netlik kazanmamıştır. Bölgede netlik kazanamayan statü enerji kaynaklarının çıkarılıp işlenememesine neden olmaktadır. Bu durum da bölge ülkeleri arasında sorunlara sebep olmaktadır.⁶¹

Hazar'ın, deniz ya da göl olduğu şeklinde iki farklı statüsünün bulunması, Hazar'daki sorunların çözümünü içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Hazar'a kıyıdaş ülkelerin bir kısmı deniz olduğunu savunurken (Kazakistan, Azerbaycan), bir kısmı da göl olduğu (Rusya, İran) konusunda ısrarcıdır. Bu statüleri dışında başka bir görüşte Hazar'ın özel bir su havzası olduğu yönündedir.⁶²

Hazar'ın statüsü konusunda bölgede yaşayan ülkelerin genel politikası bölgedeki enerji kaynaklarında kendi hisselerine daha fazla pay almaktır. Bu düşüncede olan ülkeler Hazar'ın deniz ya da göl olduğuna çıkarları doğrultusunda

---

⁵⁸ Kasım Kamer, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Uşak Yayınları, İstanbul, 2009, s.1.

⁵⁹ Hekimoğlu, a.g.e., s.268.

⁶⁰ Hekimoğlu, a.g.e., s.272.

⁶¹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.14.

⁶² Aydoğan Özman, **Deniz Hukuku I**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006, s.137.

hareket ederek karar vermektedirler. Bölge ülkelerinin ortak amaçları ise Hazar'ın hukuki sorununu bir an önce çözüme kavuşturarak bölgenin kaynaklarını çıkarıp ülke ekonomilerine kazandırmaktır. Statü konusunda Hazar, göl olarak kabul edildiğinde, kıyıdaş ülkeler kendi bölgelerinde belirlenen uzaklığa kadar bölgeyi kullanabilecekler, diğer kısımlar herkes tarafından kullanılacak. Deniz olarak kabul edilmesi durumunda ise Hazar'ın tamamı herkes tarafından ortak olarak kullanılmayacak, ülkeler kendi paylarına düşen kısmı kullanacaklardır.⁶³

Hazar'a kıyısı olan ülkelerin genel problemleri şunlardır;

Statü Sorunu: Hazar'ın, Kazakistan ve Azerbaycan tarafına düşen bölgesinde önemli petrol yataklarının bulunması, diğer kıyıdaş ülkelerin bu kaynaklardan faydalanmak istemesine neden olmaktadır. Bu konuda anlaşmaya varılamadığından Hazar'ın statüsü de belirlenememiştir.⁶⁴ Hazar'ın statüsünün belirlenememiş olması, bölgelerarası ve uluslararası alanda bölgeye yönelik politik mücadelelere sebep olmuştur. Bu mücadeleler beraberinde çıkar çatışmalarını getirmiştir. Sovyetler Birliği döneminde bölgede İran ve Rusya egemenliği hakimken birliğin dağılmasından sonra yeni devletlerin kurulması, Hazar'ın hukuki statü sorununu da beraberinde getirmiştir. Sovyetler döneminde İran ve Rusya arasında yapılan mutabakatlar neticesinde Hazar Bölgesi'nde istikrarlı bir düzen vardı. Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından bölgeye yönelik stratejiler geliştirilmiş, enerji kaynaklarının istenilen şekilde paylaşılabilmesi de bölgede kargaşaya neden olmuştur. Statünün belirlenememesinin sebepleri arasında bölgenin güçlü devletlerinden Rusya ve İran'ın paylarına düşen kısmını yetersiz ve enerji yönünden çorak kabul etmeleri, yine Sovyetler döneminde İran ile Rusya arasında imzalanan çeşitli anlaşmalarla statünün tam belirlenememesi, ayrıca Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra imzalanan bu anlaşmaların taraflarından birinin varlığını kaybetmiş olması anlaşmayı hükümsüz kılmıştır. Bu sebeplerden dolayı statü sorunu günümüze kadar sürüncemede kalmıştır. Statü konusunda kıyıdaş ülkelerin genel tavırları şu şekildedir; Kazakistan ve Azerbaycan, Hazar'ın zengin kısımlarına sahip olduğundan dolayı ulusal alanlara bölünmesinden yanayken, Rusya ve İran, Hazar'ın ortak kullanılmasını savunmaktadır. Türkmenistan ise daha çok

⁶³ B. Bulut Gürpınar, Abdulkayyum Kesici, "Clinton'dan Bush'a Abd'nin Hazar Enerji Politikası," **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, Ekim, 2005, s.175.

⁶⁴ R. Mamedov, "Kaspiyskoye More: Mejdunarodno- Pravovoy Status, Neft I Politika", Azerbaycan XXI. Esrin Astanasında, Azerbaycan İlimler Akademiyesi Yayını, Bakü, 1998, s.218'den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.11.

İran'a yakın bir tutum sergilese de tarafsız olduğunu belirtmektedir. Azerbaycan ile Kepez bölgesinde bulunan enerji kaynağı konusunda sorun yaşaması da, Türkmenistan'ın statü konusunda kesin bir görüşe varmasını engellemiştir.⁶⁵

Hazar'ın deniz veya göl olarak kabul edilmesi arasında önemli fark vardır. Bölgenin göl olarak kabul edilmesi durumunda kıyıdaş ülkeler kendi paylarına düşen kısmı belli bir mesafeye kadar kullanma hakkına sahip olacak, bu mesafeden sonraki kısım ise ortak kullanılacaktır. Bu durum ülkeleri, Hazar'ın kendi paylarına düşen kısmını kendilerinin kullanmaları noktasında engelleyecektir. Bölgenin deniz olarak kabul edilmesi durumunda ise kıyıdaş ülkeler bölgede tam egemenlik hakkına kavuşarak, bu hakkı kendi paylarına düşen kısmın tamamında kullanacaklardır. Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi durumunda bölgede uluslararası deniz hukuku kuralları uygulanacaktır. Bundan dolayı, güçlü devletlerin bölgeye müdahale etmesini engellemek için özellikle Rusya ve İran, statünün deniz olarak belirlenmesine karşı çıkmaktadır.⁶⁶

Hazar Bölgesi'nde, Türk Cumhuriyetleri'nin kurulmasına kadar Rusya'nın aktif bir üstünlüğü olduğundan bölgede önemli bir güvenlik sorunu yaşanmamıştır. Tahran Antlaşması ile birlikte Hazar'ın İran ve Sovyetler arasında iki ülkeye ait su parçası şeklinde tanımlanması, bölgeyi dış saldırılara karşı korurken, statü konusunda kesin olmamakla birlikte belli bir görüşe varıldığı ve bu görüşün bölgede önemli bir sorun oluşturmadığı da görülmektedir. Tahran Antlaşması'na göre Sovyetler, Hazar'ın %86'lık kısmını kendileri alırken geri kalan kısmı da İran'a bırakmıştır. Ayrıca anlaşmada sınırdan 10 mil ötesine kadar kullanım hakkı varken Rusya, bu sınırı ihlal edip enerji arama faaliyetlerine başlamıştır. Yine Rusya, kendi payına ayırdığı %86'lık kısmı Sovyetler Birliği egemenliği altında olan Türk Cumhuriyetleri ile kendi arasında paylaşmıştır. Orta hat çizilerek Türk Cumhuriyetlerinin paylarına düşen kısım taksim edilmiştir. Bu durum Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bölgeden hak arama faaliyetlerine başlamalarına sebep olmuştur. Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin varisi olduklarını beyan ederek haklarını aramışlardır.

---

⁶⁵ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.11.

⁶⁶ Gamze Güngörmüş Kona, "Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri Açısından Arz Ettiği Önemin Hazar Havzası Bağlamında İfadesi," Azerbaycan Milli İlimler Akademisi "Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine" **III. Uluslararası Folklor Sempozyumu**, Bakü, 2-5 Ekim, 2005, s.116.

Hazar'ın statüsünde sorun yaşanmasında bir diğer konu da Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını çıkarıp, işlemek konusunda uluslararası devletlerle işbirliği yapmayı öngören Asrın Anlaşması'nı imzalamasıdır. Bu anlaşma ile birlikte Amerika ve Batılı şirketler, Azerbaycan'ın önemli petrol yataklarında enerji arama tarama faaliyetleri yaparak, çıkarılan enerjinin belli bir yüzdesini alma konusunda anlaşmışlardır. İmzalanan bu Asrın Anlaşması'nda Rusya'ya % 10'luk pay verilmesi Rusya'yı tahmin etmemiştir. Özellikle Amerika'nın isteği ile anlaşmaya alınmayan İran'ın bu durumdan hoşnutsuzluğu da dikkate alındığında Hazar'ın statü konusu bir kez daha bölgenin güçlü ülkeleri tarafından gündeme getirilmiştir. Tahran'da yapılan toplantıda Hazar'ın statüsüne yönelik görüşmede kıyıdaş ülkelerin kesin bir tutum sergilememeleri, sürekli olarak düşüncelerinin değişmesi toplantının amacına ulaşmasını engellemiştir. Özellikle Rusya, Hazar'ın statüsü çözüme kavuşturulmasını istememektedir. Statü sorununun çözülmesi durumunda bölgedeki Türk Cumhuriyetleri enerjilerini bağımsız olarak kullanacaklarından dolayı Rusya, bu kaynaklardan faydalanamayacaktır. Bunun yanı sıra Hazar'ın kendisine düşen kısmının verimsiz olması da Rusya'nın çözüm konusuna yanaşmamasına sebep olmaktadır. Rusya, bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile statü konusunda anlaşmalar imzalamış, bu anlaşmalar neticesinde Hazar'ın yüzeyinin ortak kullanılması, suyun dip kısmının bölünmesi kararı alınmıştır. Bu durum anlaşmanın dışında kalan İran ve Türkmenistan'ı saf dışı bırakmıştır. Ancak İran ve Türkmenistan diğer kıyıdaş ülkelerin aralarında imzaladığı anlaşmaları kabul etmeyerek görüşmelerde bu sorunu gündeme taşımıştır.⁶⁷

"Hazar'a Kıyıdaş Ülkelerin Devlet Başkanları'nın son zirve toplantısı Rusya'nın Astrahan kentinde 29 Eylül 2014'te düzenlenmiştir. Zirvede kabul edilen ortak bildiri ise kıyıdaş ülkelere 15 millik bir alanda egemenlik hakları tanınmıştır. Kıyıdan itibaren 25 millik bir alanda ise biyolojik kaynaklardan yararlanılması konusunda haklar tanınmıştır. Hazar'ın geri kalan kısmının ortak su havzası olması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Varılan uzlaşmalar denizin dibini kapsamadığı için direkt Trans Hazar konusuyla ilgili bir gelişme olarak değerlendirilemez. Ama en azından İran'ın, Hazar'ın ortak olarak kullanılması gerektiği tezinden giderek uzaklaşmakta olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hazar'a Kıyıdaş Ülkeler zirve toplantılarını genel olarak değerlendirecek olursak

⁶⁷ Osman Nuri Aras, "Ekonomik Neden ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu," Fatih Üniversitesi, s.5-7.

*nihai statünün düzenlenmemiş olması Rusya ve İran tarafından Hazar'ın dibiyle kıyıdaş ülkeler arasında boru hatlarının yapımının karşısında bir engel olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda Hazar'a Kıyıdaş Ülkelerin Devlet Başkanları Zirvesinin nihai statü sorununa çözüm bulamaması Trans Hazar iş birliği açısından olumsuz olarak değerlendirilebilir."*⁶⁸

Zaman içinde Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin görüşlerinde çeşitli değişiklikler olmuştur. Hazar Denizi'nin statüsünün yakın gelecekte ortak sahiplikten çok bireysel sahiplik esasına göre çözümleneceği anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda çok aktörlü jeopolitik ve jeostratejik faktörlerin, Hazar Denizi'nin gelecekteki statüsüne dolaylı etkilerini sürdürmeye devam edeceği değerlendirilmektedir. Bu süreçte beklenmeyen yeni gelişmeler, yeni oluşumlar, belirsiz politik dengelerin hakim olduğu bu coğrafyada olası bir tırmanmayı yaratabilecek riskleri taşımaktadır.⁶⁹

"Hazar Denizi'nin statüsünün sürekli olarak tartışma halinde günümüze kadar süregelen bir sorun olduğu bilinmektedir. Geçtiğimiz günlerde, Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan ülkeler, iş birliği ilkeleriyle yasal sorumluluklarını içeren ve 5 devlet için eşit şartlar getiren anlaşma taslağı üzerinde uzlaştı.

Taslağına göre;

–Sahilden 15 deniz mili mesafeye kadar olan bölgeler, her ülkenin kendi arazisi olarak kabul edilecek,

–Bu mesafeye 10 deniz mili eklenerek toplam 25 mil, her ülkenin balıkçılık alanı olarak belirlenecek,

–Diğer kısımlar ise ortak kullanıma açık, tarafsız bölge olacak,

–Kıyıdaş ülkelerin iş birliği ilkelerini ve yasal sorumluluklarını içeren ve 5 devlet için eşit şartlar getiren taslağına göre, Hazar'ın dibi, yan yana ve karşı karşıya olan ülkeler arasında bölgelere bölünecek. Kimin ne kadar bölgeye sahip olacağı daha sonra belirlenecek,

*–Nihai anlaşma, teknik detaylar hazır olduğu takdirde 2019'un ilk yarısında Kazakistan'da yapılacak devlet başkanları zirvesinde liderlerin onayına sunulacak."*⁷⁰

⁶⁸ Araz Aslanlı, "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi," **Bilig**, Sayı 83, Güz, 2017, s.30-31.

⁶⁹ Yağdıran, a.g.t., s.100.

⁷⁰ <https://www.stratejikortak.com/2018/08/hazar-denizi-statu-sorunu.html> Erişim Tarihi 24.08.2018.

Güvenlik Sorunu: Hazar'ın statüsü konusunda kesin bir sonuca ulaşılamaması bölgede güvenlik sorununu da beraberinde getirmiştir. Bölgenin güvenliğine yönelik Kazakistan liderliğinde oluşturulmak istenen birliğe Azerbaycan dışında bölge ülkelerinden destek gelmemiştir. Hazar'ın silahsızlandırılması ve güvenli bir bölge konumuna getirilmesi için Türk Cumhuriyetleri tarafından verilen uğraş başarılı olmamıştır. Çünkü İran ve Rusya, bölgeye yönelik güçlü ülkelerin askeri operasyona başvurması durumunda, bölgeyi korumak için bölgede silahsızlanmanın mümkün olmayacağı görüşündedirler. Yine bölgedeki amaçlarına ulaşma konusunda askeri operasyon seçeneğini değerlendireceklerinden dolayı silahlanmayı gerekli görmektedirler.⁷¹

Hazar Bölgesi'nde, Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmaya varılamaması durumunda Hazar'ın güvenliğinin de tehlikede olduğu ve bölgede güvenlik konusunda anlaşmanın sağlanamayacağı bilinmektedir. Bölgenin güvenliğine yönelik Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'nde donanma oluşturma düşüncesine Rusya ve İran karşı çıkmaktadır. Bunun yanında Rusya, kendi ülkesinden geçen nakil yollarına alternatif olacağından dolayı Hazar'ın dibinden geçmesi planlanan nakil yollarına da sıcak bakmamaktadır. Azerbaycan ise Kazakistan'ın endişelerini bildiğinde donanma oluşturma düşüncesini haklı görmektedir. Hazar Bölgesi'nde çatışma durumunun kimseye fayda sağlamayacağı, ülkelerin ekonomik durumuna katkı sağlamak için bölgede işbirliği yapılmasının gerekli olduğu görüşündedir.⁷²

Değişen dünya yapısı içerisinde teknolojiye gelişerek büyümektedir. Teknolojinin gelişmesi için enerjiye ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Enerji ihtiyacı da güvenliği beraberinde getirir. Enerji kaynaklarının değişik alanlarda artarak kullanılması, ihracat ve ithalat ülkelerinde güvenlik endişeleri oluşturmaktadır. Enerjiyi ihraç eden ülkeler çıkacak olan sorunlardan dolayı kendilerine akan enerjinin kesilmesi sorunu ile karşı karşıya kalmaktan çekinirken, enerji sahibi ülkeler de süper güçlerin üzerlerinde uygulayacakları politikalardan dolayı enerji kaynaklarını ve nakil yollarını bağımsız şekilde kullanamama problemi ile

---

⁷¹“Xezerde ‘Sabitlik Paktı’nın İmzalanması Real Görünür”, <http://www.525ci.com/2003/06/12/read.php?m=2&id=32>, 25.07.2003'den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycanın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.11-12.

⁷²“Azerbaycan Qazaxistanın Xezerde Herbi Donanma Yaratmasına Normal Yanaşır”, <http://www.525ci.com/2003/06/05/read.php?m=2&id=22>, 25.06.2003'den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycanın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.12.

karşılaşma korkusu yaşamaktadırlar. Enerjiye olan talebin artması ihracat yapan ülkeleri zor duruma sokarken, ithalat yapan ülkeleri de ekonomik alanda sevindirmektedir.⁷³

Kıyıdaş ülkeler arasında Hazar'ın sadece güvenlik sorunu çerçevesinde yapılan görüşmelerde bulunmaktadır. Bu görüşmelerden biri Kasım 2003'te Hazar Denizi çevresinin korunması ile alakalı olarak yapılan görüşmedir. Nihayet 2010 yılının Mart ayında Bakü'de beş kıyıdaş ülkenin birlikte gerçekleştirmiş olduğu bir güvenlik görüşmesi olmuştur. Ancak ilginç olan şu ki; ister 2010'da yapılan toplantıda olsun, ister daha önceki görüşmelerde olsun, ister devlet başkanları, isterse Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan görüşmelerde olsun, görüşmeler sonrası yapılan açıklamalara bakıldığında bir taraftan sorunun çözümüne ilişkin işbirliğinden, Hazar'ın ekonomik kapasitesinden istifade edilmesi gerektiğinden, bölgesel barış ve güvenlikten, uluslararası anlaşmalardan ve silahsızlanmadan bahsedilirken, diğer taraftan savunma, terörle mücadele, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi masum gerekçelerle de olsa Hazar'da ciddi şekilde silahlanma, deniz gücü paralelinde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.⁷⁴

Hazar enerji kaynaklarının üretim ve ihracına ilişkin gelişmelerden, bağımsızlığını kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri, ekonomik anlamda elbette önemli kazançlar elde etmişlerdir. Hem enerji sektöründe modernizasyonun sağlanması, yabancı sermayenin ülkeye girişi, istihdam düzeyinde artışın sağlanması, ihracatta gelişme, bütçe gelirlerinde artış hususunda ekonomik anlamda kazanımları olmuştur. Ancak statü ve güvenlik boyutuyla yaşanan sorunların da etkisiyle Hazar Bölgesi'ndeki ülkeler bazı ekonomik problemler ile de karşı karşıya kalmışlardır. Hazar'da statü ve güvenlik boyutlu yaşanan sorunların bölgedeki ülkeleri karşı karşıya bıraktığı temel ekonomik sorunlardan bazıları şunlardır;

Hazar, ekonomik açıdan önem taşıyan enerji kaynağı rezervlerine sahip olmanın yanı sıra Mersin Balığı ve havyar açısından da dünyanın %90 rezervine sahiptir. Ancak balıkçılık sektörü açısından Hazar Bölgesi ülkelerin üretiminin her geçen gün azaldığı görülmektedir. Balıkçılık sektöründe üretimin azalmasının temel sebeplerinden biri Hazar'da yaşanan statü ve güvenlik sorunlarıdır. Bir diğer sorun olarak Hazar geçişli kıyıdaş ülkeler arasında ulaşım potansiyelinin

---

⁷³ Tamer Çetin, "Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi, Enerji, Piyasa ve Düzenleme," Cilt I, Sayı 1, 2010, s.81.

⁷⁴ Aras, Ekonomik Neden..., s.9.

kullanılmamasıdır. Yaşanan statü ve güvenlik sorunları nedeniyle kıyıdaş ülkeler arasında hazar geçişli ulaşım oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır. Dolayısıyla bölge ulaşım potansiyeli ciddi zarara uğramaktadır. Üçüncü bir sorun olarak da sürdürülebilir kalkınma açısından ister enerji kaynaklarının üretimi, isterse ihracı noktasında, özellikle söz konusu statü ve güvenlik sorunlarına odaklanma nedeniyle önemli endişeler vardır. Her ne kadar hemen her ülkenin yapmış olduğu bazı uzun vadeli çalışmalar ve programlar uzun vadeli olsa da, gerçek manada bu endişe de giderilmiş değildir.⁷⁵

Çevre Kirliliği: Bölgenin statü sorunuyla ilgili bir diğer konu da çevre kirliliğidir. Hazar'da bulunan zengin enerji kaynaklarının yanı sıra bölgeden önemli sayılabilecek derecede balıkçılık faaliyeti ve havyar üreticiliği yapılmaktadır. Bölgede yapılan balıkçılık çevre kirliliğinin etkisiyle zarar görmüştür. 2003 yılında kıyıdaş ülkelerin yaptığı görüşmede statü konusunun yanı sıra çevre kirliliği konularına da değinilmiştir. Bölgenin kirlenmesinde enerji kaynaklarını aktif olarak kullanan Rusya'nın payı büyüktür. Bu kirlilik Rusya'nın yanı sıra diğer Türk Cumhuriyetlerini de etkilediğinden ortak bir çözüm bulmak gereklidir.⁷⁶

Hazar Bölgesi, önemli enerji kaynaklarından dolayı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra uluslararası piyasada çekişmelerin odak noktası haline geldi. Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının içerisine Türk Cumhuriyetlerinin dışında bölgede yaşayan İran ve Rusya'yı da dahil etmemiz durumunda doğalgaz kaynaklarında, dünya rezervlerinin yaklaşık yarısına bu bölge sahiptir. Bundan dolayı bölge Amerika ile birlikte güçlü ülkelerin öncelikli hedefleri arasına girmiştir. 1998 yılında Kazakistan'da düzenlenen petrol konferansında Amerika başkan yardımcısı Dick Cheney'in söylediği sözler bölgenin önemini ortaya koymuştur; *"Tarihin hiçbir döneminde Hazar Bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum"*.⁷⁷

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra Hazar Bölgesi'nde ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynakları bakımından zengin oldukları bilinmektedir. Bu durum bölge içerisinde ve bölge dışında enerjiye ihtiyacı olan ülkelerin, bölgeye ilgi duymalarını sağlamıştır. Özellikle de bölgedeki Türk Cumhuriyetleri yabancı ülkeler için vazgeçilmez olmuştur. Bölgedeki enerji

⁷⁵ Aras, Ekonomik Neden..., s.9-10.

⁷⁶ Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.12.

⁷⁷ Özalp, a.g.m., s.3.

kaynaklarına yönelik büyük oyun adı altında bölge ülkeleri ve Batılı ülkeler arasında enerji kaynaklı çıkar çatışmaları başlamıştır.⁷⁸ Değişen dünyada önümüzdeki yıllarda karşımıza çıkacak süper gücün Çin olacağı söylenmektedir. Orta Asya Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından faydalanması bu gücün en önemli kaynağıdır. Çin'in gösterdiği bu gelişme diğer süper güçleri rahatsız etmektedir. Fakat Çin'in başarısına engel olamamaktadırlar.⁷⁹

Hazar Bölgesi'nin en önemli özelliklerinden biri de siyasi nedenlerden ötürü aralarında çatışma bulunan devletlerin ekonomik sebepler dolayısı ile birbirlerine muhtaç olduklarının farkına varmalarıdır. Özellikle dış denizlere kıyısı olmayan kara devletleri sahip oldukları kaynakları pazarlamak için etkin ve çeşitli enerji nakil yollarına ihtiyaç duymaktadır. Buna rağmen Hazar Havzası'ndaki devletlerinin arasında işbirliğine rağmen çözülemeyen sorunlar vardır. Özellikle Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ihtilafli Kepez-Serdar yatağı halen çözülememiş bir sorundur. Türkmenistan ihtilafli bölgeyi Serdar olarak adlandırmakta ve sınırlarına dahil olduğunu iddia etmektedir. Azerbaycan ise tam aksi yönde görüş belirtip bölgeyi Kepez olarak adlandırmaktadır. Üstelik bölgeden ilk olarak kendilerinin petrol çıkardığını savunmaktadır. Rusya'nın argümanı ise tamamen Azerbaycan'ın üstünlüğünü kırmak ve denge politikasında Türkmenistan tezlerini tutma yönündedir. Azerbaycan, uluslararası sermaye ve yatırımcıyı bölgeye aktaran ülke konumundadır. Bunun sebeplerine gelecek olursak Elçibey döneminde başlatılan Batı'ya açılma ve Azerbaycan'ın kaynaklarını etkili değerlendirme politikalarını öne sürebiliriz. Ayrıca SSCB döneminde Azerbaycan'a tanınan siyasi ayrıcalıklar da Hazar coğrafyasının etkinliğini dünya kamuoyunda arttırmıştır. Kazakistan ve Türkmenistan ise bu konuda ilerleme kaydedememiştir. Türkiye özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile milli, dini, kültürler ve dil üzerine bir yakınlık kurmaya çalışmaktadır.⁸⁰

Hazar Bölgesi'nde yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin gelişmelerine en büyük katkıyı sahip oldukları enerji kaynakları sağlamaktadır. Bu enerji kaynakları sayesinde bağımsızlığını yeni kazanmış olan bölge ülkeleri ekonomik ihtiyaçlarını karşılayarak uluslararası alanda söz sahibi olmuşlardır. Bölge ülkeleri çıkarılan

---

⁷⁸ Turan, a.g.m., s.44-45.

⁷⁹ Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası," **Bilge Strateji**, Cilt VI, Sayı 11, Güz, 2014, s.47.

⁸⁰ Yasin Aslan, **Hazar Petrolleri Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Berikan Yayınları, Ankara, 2005, s.125.

zengin enerji kaynaklarını ihtiyaç sahibi ülkelere ihraç etmelerinden elde ettikleri gelirin, ülke ekonomisinde payı çok büyüktür. Bunun yanında çıkardıkları enerjinin işlenmesinden sağlanan kazancın da ekonomik gelirler arasında önemli bir yeri vardır.⁸¹

Rusya'nın enerji kaynağı yönünden Hazar Bölgesi'nde kendi payına düşen kısmı, kuzey bölgesinde sahip olduğu enerji kaynaklarına oranla daha verimsizdir. Bu yüzden Hazar'daki enerji kaynaklarının çıkarılması için Rusya acele etmektedir. Ayrıca İran da körfezdeki kaynaklarından dolayı Rusya gibi Hazar Bölgesi'nde kendi payına düşen kısım için acele etmektedir. Bunun yanı sıra Hazar Denizi'nde keşfedilen yeni petrol ve doğalgaz rezervleri, Hazar Bölgesi'ni, Basra Körfezi'ne rakip konuma getirmiştir. 1990'dan sonra bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya Devletleri; Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Akdeniz ve Çin'e açılmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) bölgede bulunan enerji kaynaklarının önemini daha iyi anlamışlardır.⁸²

Ekonomik ve stratejik bir öneme sahip olan Hazar Havzası günümüzde statüsü nedeni ile olayların merkezinde yer alarak önemini sürdürmektedir. Avrasya Bölgesi'nin ortasında yer alan Hazar, bu bölgenin doğusu ile batısı arasında köprü konumundadır.⁸³ Orta Asya bölgesinde bulunan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomilerinin temelini zengin enerji kaynakları oluşturmaktadır. Enerji kaynakları sayesinde sanayilerini ayakta tutan bu ülkeler çıkardıkları kaynakları ihraç ederek ekonomilerine önemli bir gelir sağlamaktadırlar. Bunun için enerjiye muhtaç ülkeler Türk Cumhuriyetleri'nin gelir kapısı durumundadır. Yine ülke içerisinde enerji piyasasında sağlanan gelir de üst düzeydedir.⁸⁴

Avrupalı ülkelerle Azerbaycan arasında yapılan Asrın Anlaşması ile birlikte Avrupalı ülkeler, enerji ihtiyaçlarına yönelik bölgeye teknik destek ve yardım amaçlı projeler geliştirdiler. Bağımsızlıklarının üzerinden yaklaşık 20 yıl geçen Türk Cumhuriyetleri bölgede aktif olarak rol oynamak için bölge içindeki ve bölge dışındaki ülkelerin önemli enerji şirketleri ile anlaşmalar imzalamışlardır. Petrol ve

---

⁸¹ Bayram Güngör, S. Hayri Şentürk, **Hazar Enerji Kaynakları Ve Bölge Ekonomileri Açısından Önemi**, Derleyenler; Pınar Akçalı, Elif, H. Kılıçbeyli, Ertan Efegil, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004, s.67-68.

⁸² Budak, a.g.e., s.356-357.

⁸³ Yolcu, a.g.m., s.12.

⁸⁴ Çağrı Kürşat Yüce, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dünyası İçin Önemi**, 21. Yüzyıl, Ekim, Kasım, Aralık, 2007, s.193.

doğalgaz zengini Kazakistan, Azerbaycan, Hazar Bölgesi'nde en fazla enerji çıkarılan ve üretilen ülke konumundadır. Zaman zaman Hazar'ın statüsü bölge ülkelerinin enerji kaynaklarını çıkarmada sorun teşkil etse de Azerbaycan ve Kazakistan'ın, Hazar Bölgesi'nin dışında önemli kaynaklarının varlığı, bu sorunun üstesinden gelmiştir. Hazar konusunda da Türkmenistan'ın genellikle İran'a yakın politika gütmesi kıyıdaş diğer üç devletten ayrılmasına sebep olmuştur. Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bölgesel olarak yakın olması, bölgenin statüsü konusunda ve diğer konularda aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmalarını sağlamıştır.⁸⁵

Hazar Bölgesi'nde enerji kaynağına sahip devletler enerjilerini batıya bağımsız olarak ulaştırdıkları durumda elde edilen geliri kendi gelişimlerinde ve güvenliklerin de kullanacaklarından dolayı bölgede önemli birer güç unsuru olacaklardır. Burada yaşayan ülkeler, özellikle de Türk Cumhuriyetleri'nin kendilerine yetmeleri ve üzerlerinde kurulan baskıyı kabullenmemeleri, Rusya'nın da bölge ülkelerine yönelik sahiplenici tavrını ortadan kaldırdığı gibi diplomatik yollarla ikili ilişkiler kurduğu bir politika izlemesini sağlayacaktır. Hazar Bölgesi'nde bulunan zengin enerji kaynakları özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra önem kazanmış, Orta Doğu ve İran'da bulunan zengin enerji kaynaklarına alternatif teşkil etmiştir. Böylelikle İran'ın enerjisine güvenerek petrol piyasalarını belirlemesi ve ambargolarla oluşturulan baskılara boyun eğmemesi engellenmiş olacaktır.⁸⁶

---

⁸⁵ Alter Kahraman, "Hazar Ekseninde Boru Hatları Diplomasisi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 12, 2008, s.143.

⁸⁶ Bülent Uğrasız, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası," **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt IV, Sayı 3, 2002, s.228.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ KIYIDAŞ ÜLKELER AÇISINDAN ÖNEMİ

1.1- Rusya Açısından Önemi

"Rusya Federasyonunun toplam yüzölçümü 17.075.200 km²'dir. Karaları 16.995.800 km², akarsu ve gölleri 79,400 km²'dir. Toplam kara sınırları 20,241.5 km'dir. Azerbaycan 284 km, Beyaz Rusya 959 km, Çin (güney doğu) 3,605 km, Çin (güney) 40 km, Estonya 290 km, Finlandiya 1,313 km, Gürcistan 723 km, Kazakistan 6,846 km, Kuzey Kore 17,5 km, Letonya 292 km, Litvanya (Kaliningrad Oblast) 227 km, Moğolistan 3,441 km, Norveç 196 km, Polonya (Kaliningrad Oblast) 432 km, Ukrayna, 576 km'dir. Kıyı uzunluğu ise 37,653 km'dir. Rusya Federasyonu'nun büyüklüğü, eski Sovyetler Birliği'nin %76'sına tekabül eder. Aynı zamanda dünya karalarının yaklaşık %12'sini oluşturur. Rusya, yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesidir."⁸⁷

"Rusya'nın devletleşme sürecinde Altın Orda İmparatorluğu'nun rolü büyüktür. Rusya'nın Moğol boyunduruğu altında olduğu devrede Rus Knezlikleri Altın Orda Devleti Hanlarından Rus halkını yönetmesi için ferman almaya zorunlu tutuldu. Bu durum, Rus Knezliklerinin, Altın Orda Devlet teşkilatlanma sistemi çerçevesinde gelişmesini sağlamıştır. Rus Knezlikleri 1480 tarihinde Moğol egemenliğinden kurtularak kendi milli devletini oluşturmaya başlamıştır. Ancak Rusya'nın tam bir devlet müessesesi olarak teşkilatlanması ve bağımsız siyaset takip etmesinde, dağılmış Altın Orda İmparatorluğu'nun yerine teşekkül etmiş hanlıkların rolü büyüktür. Moskova Knezliği, kendi çevresine diğer Rus Knezlerini toplamada Ortodoks dinini kullanmıştır. Bizans'ın son imparatoru XI. Konstantin'in yeğeni Sofiya (Zoya Paleolog ?-1503), 1472 tarihinde Moskova Knezi III. İvan'la evlenince Moskova Bizans'ın varisi ve III. Roma olarak görülmeye başlamıştır. Bu yeni teşekkül etmeye başlayan Rusya'ya imparatorluk unvanı taşıyan devlet hüviyetini vermişti. Ama Moskova henüz Knezlik devletti ve bu vasfa tam muvafık değildi. Buna rağmen Rus Knezleri, imparatorluk mefkuresi doğrultusunda hareket etmiştir."⁸⁸

⁸⁷ <http://moskovanotlari.blogspot.com.tr/2016/08/rusya-federasyonu-ulke-cografyas.html> Erişim Tarihi 25.05.2018.

⁸⁸ Raşid Tacibayev, Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümün'den naklen Editör M. Savaş Kafkasyalı,

"Bolşevikler Orta Asya'da komünist ideolojiyi benimseyen yerli aydınları, bölgede kurulmuş Sovyet organlarına çekerek, onlara yardımcı olarak Moskova'dan gönderilen şahıslar tayin etmiştir. Böyle bir yöntem, Orta Asya'da milli devletlerin çekirdeğini zamanla oluşturacaktı. Milli devletlerin oluşması için yönetim şeklinin değiştirilmesi gerekiyordu. Zira Çarlık Rusya, İmparatorluğu (Orta Asya dahil) General Gubernatorla yönetmiştir. General Gubernator ise yerli yöneticilerin (volost, uyezd gibi) yardımıyla bölgeyi yönetmiştir. Bolşeviklerin önderi V. İ. Lenin, 1920'de eski Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun guberniya, uyezd, volost gibi idari yönetim şeklini kaldırmıştır. Buna göre Sovyet Rusya'da milliyet esasına göre idari yönetim birimleri oluşturulmuştur. Rusya bünyesindeki tüm halkların kendi milli devletlerinden oluşan SSCB, 1922'de kurulmuştur. 1924'de birliğin anayasası kabul edilmiştir. Ancak Sovyet Rusya'nın federasyon yapısı, belli bir dönemden sonra fiiliyatta üniter devlete dönüşmüştür. Sovyet Rusya'daki bu şekildeki gelişme, SSCB'deki diğer devletlere yansımıştır. Yani SSCB'deki tüm devletler merkeze, Moskova'ya bağlanmıştır."⁸⁹

"Orta Asya Devletleri için Stalin dönemi (1924-1953) çok ağır bir devre olmuştur. Sovyetlerin 1929'da başlayan hayvanları zorla gasp etme neticesinde Kazaklar, 1932'e doğru temel geçim kaynağından ayrılmıştır. Bu Kazakistan'da umumi açlığa sebep olmuştur. Sınıra yakın olanlar Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan hatta Çin ve Moğolistan'a kaçmışlardır. Boşalan yerlere Rusya'nın içerisinden Ruslar iskan edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Orta Asya halkları çok miktarda asker göndermiş ve Sovyetler Birliği'nin galip gelmesini sağlamıştır. SSCB askerlerinin 1979'da Afganistan'a girmesiyle Orta Asya Devletleri'nin önemi daha da artmıştır. Afganistan'da savaşmak üzere binlerce Orta Asyalı genç bu savaşa gönderilmiştir. 1986 yılında Gorbacoev'in "demokrasisine" güvenen Kazakistan gençleri sokağa dökülerek Kazakistan'ı Kazakların yönetmesini ister. Kazakistan'da 1986 Aralık olayını Moskova, etnik kökene dayanan ayaklanma olarak vasıflandırmıştır. Kazakistan'da vuku olan bu olaydan sonra SSCB genelinde milliyetçilik akımları kuvvet bulmuştur. SSCB'nin bazı bölgelerinde belirlenen milliyetçilik akımları etnik çatışmalara sebep olmuştur. Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde Haziran 1989'da Meshet Türklerini Özbeklerin öldürmesi, Kazakistan'ın

---

Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s.170-172.

⁸⁹ Tacibayev, a.g.m., s.192-193.

Jana Özen şehrinde Haziran 1989'da Lezgilere karşı Kazakların zorbalıkları, Ağustos 1989'da Tacik-Kırgız sınırındaki çatışmalar, Haziran 1990'da Kırgızistan'ın Oş şehrindeki Kırgız ve Özbekler arasındaki çatışmalar, Müslüman olarak bilinen bölgenin İslami bütünlüğünün bozulduğunu göstermektedir."⁹⁰

*"1991 yılında Rusya Federasyonu başkanlığına Boris Yeltsin seçildi. 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a karşı darbe düzenleyen başkan yardımcısı Gennadi Yanayev başkanlığındaki 8 üyeli Olağanüstü Hal Komitesi yönetime el koydu. Gorbaçov Kırım'daki yazlık evine hapsedildi. Rusya Federasyonu lideri Boris Yeltsin ve halk darbeye karşı koyunca Olağanüstü Hal Komitesi feshedildi ve darbeciler 21 Ağustos günü ülkeyi terk ettiler. Aynı gün Sovyet parlamentosu Gorbaçov'u resmen yeniden başkanlık görevine getirdi. Bunu takip eden günlerde Sovyetler Birliği'ni meydana getiren cumhuriyetler ardı ardına bağımsızlıklarını ilan ettiler. 8 Aralıkta Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna bir araya gelerek Bağımsız Devletler Topluluğunu meydana getirdiler. 17 Aralık 1991'de Mihail Gorbaçov ile Boris Yeltsin 31 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin resmen dağıtılmasına karar verdiler. Mihail Gorbaçov emekliye ayrıldı ve yerine Yeltsin devlet başkanlığına getirildi. Baltık Cumhuriyetleri hariç bağımsızlıklarını ilan eden diğer cumhuriyetler Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldı. Böylece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarihe karışmış oldu."*⁹¹

Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar bölgeye giriş Moskova'nın tekelindeydi. Tüm demiryolları, gaz ve petrol boru hatları ve hatta hava yolculuğu merkezden geçmekteydi. Rus jeopolitikçileri, bölgede ulaşımı kim kontrol ederse onun jeopolitik ve ekonomik avantaj kazanacağını bildikleri için 21. yüzyılda da her şeyin eskisi gibi kalmasını istediler.⁹²

Bölgede 1990 sonrası SSCB'nin dağılmasıyla beraber Rus egemenliğinin kırılması hem başka ülkelerin bölgeye olan ilgisini artırmış hem de bölgedeki devletlerin nispeten Rusya'dan daha bağımsız politika izlemelerine sebep olmuştur. Bu devletler izledikleri politikalarla doğalgaz ve petrol gibi önemli yeraltı kaynaklarının batıya en güvenli şekilde taşınmasını sağlamanın yollarını aramaktadırlar. Fakat bugün Rusya mümkün olduğu kadar statükoyu koruyup bölge ülkelerinin kendisine daha çok bağlı olmasını gerektirecek duruma düşmelerine

⁹⁰ Tacibayev, a.g.m., s.197-198.

⁹¹ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/rusya.htm> Erişim Tarihi 25.03.2018.

⁹² Büşra E. Behar, **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.20.

istekli görünmektedir. Bundan dolayı bölgenin enerji yönünden jeopolitik yapısı nakil yolları ve çıkarılan enerji üzerine kurulmaktadır.⁹³ Sovyet sonrasında Rusya Federasyonu'nun dış politikasının Orta Asya yönünü üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Birincisi; 1990'lı yılların başı ve ortalarında, Rusya'nın, Batı'nın bir parçası olma hayali ile Orta Asya'yı ülkenin dış politik önceliklerinden çıkarması. İkincisi; 1990'lı yılların sonunda, Rusya'nın genel dış politikasının eleştirilmesi ve Orta Asya politikalarının yeniden gözden geçirilmesi. Üçüncüsü; 2000 yılında devletin başına Putin ve ekibinin gelmesiyle başlayan, Rusya'nın uluslararası pozisyonunu güçlendirmek ve Orta Asya'yı Moskova'nın etkisi altına almak için net hedefler belirlenmesi dönemleridir.⁹⁴

Hazar Bölgesi'nde yaşayan ülkeler tarafından Hazar'ın statüsü deniz ya da göl olarak kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'ın statüsü konusunda Rusya, önemli bir adım atarak 1993 yılında bu konuyu gündeme getirmiştir. Rusya, Hazar'ın bir iç deniz olduğu ve kıyıdaş devletler tarafından parçalanmayacağı görüşündedir. Hazar'ın başka denizlerle doğal yollarla bağlantısı olmadığından dolayı Birleşmiş Milletler Deniz Kanunu'nun bölgeye uygulanamayacağını dile getirmiştir. Bunun yanında statü konusunda Sovyetler döneminden kalma İran ile imzalanan anlaşmaların halen geçerli olduğunu söylemiştir. Rusya, Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının bölge ülkeleri tarafından ortak olarak kullanılmasını savunurken, tek taraflı kullanımın hem hukuka aykırı olduğunu hem de Hazar'ın ekolojik dengesine zarar vereceğini belirtmiştir.⁹⁵

Enerji yönünden zengin kaynaklara sahip Hazar'ın bulunduğu coğrafyanın jeopolitik açıdan önemini bilen Rusya, bölgeye hakim olmak için stratejiler geliştirmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede kurulan Türk Cumhuriyetleri'ne hükmetmek isteyen Rusya, bu toprakları Sovyetler'in mirası olarak gördüğünden dolayı, kendi hakimiyet alanında olması gerektiğini düşünmüştür. Bölgedeki refah ve istikrarı kendisinin sağlayacağına inanan Rusya, burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri'ne baskı yapmaktadır. Rusya'nın bu düşüncesinin tam tersi görüşünde olan bölge ülkeleri, Rusya'nın bu baskıcı ve sahipkar tavırlarından bunalmışlardır.⁹⁶

---

⁹³ Volkan Ş. Ediger, **Karadeniz'in Enerji Güvenliği ve Politikası**, Ankara, 2011, s.3.

⁹⁴ Hekimoğlu, a.g.e., s.289.

⁹⁵ Yağdıran, a.g.t., s.62.

⁹⁶ Yağdıran, a.g.t., s.76-77.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki dönemde Hazar Bölgesi'nde lider konumda olan ve bölgenin hemen hemen tamamına sahip olan Rusya, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da bölgenin enerji kaynaklarını yönetmek istemiştir. Hazar Bölgesi'ni jeopolitik açıdan önemli bir yere koyan Rusya, bölgede eski gücüne kavuşmak için yeni stratejiler geliştirmiştir. Özellikle bölge enerjisinin Batı'ya taşınmasında nakil yollarını elinde bulunduran Rusya, bölge enerjisinin kendi toprakları üzerinden geçen yollardan taşınmasını istemektedir. Sovyetler Birliği döneminde kurulmuş olan boru hatlarının Rusya üzerinden geçmesi bölge ülkelerini ve Avrupa'yı Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir.⁹⁷

"Hazar Denizi'ne sahildar ülkelere petrol şirketleri aracılığıyla içerden nüfuz etmeyi amaçlayan Rusya'nın ilk etaptaki hedefi Azerbaycan petroleri olmuştur. Azeri Petrol Şirketi SOCAR'ın 1993 yılında Rus ve İran petrol şirketlerini dışarıda bırakan uluslararası konsorsiyumla bir anlaşma imzalaması Rusya'yı harekete geçirmiştir. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in Rusya karşıtı politikaları ve Rusya'yı petrol anlaşmasından dışlaması, Haziran 1993'te meydana gelen ve Elçibey'i deviren darbenin sebebi olarak değerlendirilebilir. Daha sonra başa gelen Aliyev, AIOC ile anlaşmayı yenileyerek Rus Petrol Şirketi Lukoil'e AIOC'nin %10 hissesini vererek Rusya böylelikle anlaşmaya dahil etmiştir."⁹⁸ Rusya, son dönemlerde özellikle ordudan çok ekonomik konulara önem vermiştir. Hazar Bölgesi'nde enerji kaynaklarının çıkarılması görevini üstlenen enerji şirketlerinin aşağı yukarı tamamında Rusya'nın hissesi vardır. Böylelikle Rusya, bölge enerjisinin başka ülkelere ulaşmasında aktif rol oynamayı devam ettirmek istemiştir.⁹⁹

"Rusya'nın Hazar enerji kaynakları öncelikli hedef ve politikaları şu şekilde sıralanabilir;

•Enerji piyasasını kontrol altına almak amacıyla enerji tedarikçisi ülkelerle anlaşmalar yaparak, diğer devletlerin bu yöndeki boru hattı projeleri ya da enerji anlaşmalarını faaliyetlerini düşük seviyede tutmayı,

•Almanya, İtalya gibi AB içindeki ülkelerle ikili anlaşmalar imzalayarak AB'nin bir blok olarak hareket etme kabiliyetini önlemek,

⁹⁷ Nermin, Z. Aydın, "Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset," **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt IX, Sayı 2, 2012, s.214.

⁹⁸ Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1996, s.112-113.

⁹⁹ Aydın, a.g.m., s.214.

•Devlet eliyle enerji kaynaklarının kullanımı sağlanarak, sermayenin başka ülkelerin eline geçmemesini, hatta yabancı ülkelerdeki enerji rezervlerinin yönetilmesine ortak olmayı,

•Avrupa'nın gaz ihtiyacını tek başına karşılamayı, bunun içinde merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'nin kararını engellemeden devre dışı bırakmayı,

•Elinde bulundurduğu enerji potansiyelini kullanarak zamanın koşulları içerisinde, kendi politikalarına ters düşen devletlerin iç işlerine müdahale ederek istikrarsız bir ortam oluşturmak ve bu vesile ile bu ülkelerin kendi çizgisinde olmasını sağlamak." ¹⁰⁰

Rusya, Hazar Bölgesi'nde enerji kaynaklarına yönelik baskısını artırarak bölgede aktif bir siyaset izlemektedir. Enerji kaynaklarına büyük önem veren Rusya, hem bu kaynaklardan önemli miktarda gelir elde etmek, hem de kaynakları politik bir avantaj olarak kullanmak istemektedir. Bu bağlamda bölgede bulunan önemli güçlerden İran ve Çin ile ilişkilerinde olumlu tavır sergilerken, bölgede önemli enerji kaynaklarına sahip Türk Cumhuriyetleri'ni de kendi safında tutmaya gayret göstermektedir. Avantaj olarak gördüğü kendi topraklarından geçen nakil yollarına alternatif projeleri devre dışı bırakmak için mücadele vermektedir. Rusya'nın bu tutumuna yönelik bölgenin enerji kaynaklarının değerini bilen Amerika, karşı stratejiler geliştirmiştir. Amerika, bölgedeki boru hatlarını ve enerji kaynaklarını denetimi altında tutabilmek için bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ortak çalışma içine girmiştir. Süper güç olma yolunda ilerleyen ülkelerden biri olan Çin de, bölge ülkeleriyle iyi geçinerek sanayisi için gerekli enerjiyi temin etme uğraşındadır. Bölgenin enerji kaynaklarına yönelik çıkar mücadelesi gerek bölge içinde gerekse bölge dışında yoğun şekilde yaşanmaktadır.¹⁰¹ Dünyanın önemli ülkelerinin Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarına yönelmesinin sonucunda geliştirilen bu strateji oyununda Rusya başrol konumundadır. Çünkü Sovyetler döneminden bilinen ve gelişmiş teknoloji ile çıkarılan enerji kaynaklarının fazlalığı, buna keza bölge ülkelerinin kendisine gebe olması ve bölgede dominant bir yapısının olması Rusya'nın bölgedeki önemini gözler önüne sermektedir. Her ne kadar Avrupalı devletler Sovyetler Birliği'nden sonra bölgede enerji kaynaklarına yönelik faaliyetler

¹⁰⁰ Halit Gülşen, "Rusya'nın Enerji Politikası," **Stratejik Analiz**, Cilt IX, Sayı 106, Şubat 2009, s.48.

¹⁰¹ Erdal Akpınar, Adem Başbüyük, **Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı; Doğalgaz**, Summer, 2011, s.133.

içerisine girişse de bölge, Rusya'nın başatlığından kurtulamamışlardır. Çeşitli nakil yolları inşa ettilerse de yine önemli nakil yolları Rusya'ya çıkmaktadır.¹⁰²

Avrupa için gerekli olan enerjiyi sağlama konusunda lider olan Rusya, bunun yanı sıra bölge ülkelerindeki enerji kaynaklarının Avrupalı ülkelere transferinde de geçiş güzergahının hakimidir. Bu durum göz önüne alındığı zaman her ne kadar enerji konusunda Avrupalı devletler Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmak isteseler de Rusya'ya muhtaçtırlar. Diğer taraftan bölgedeki enerji kaynaklarının sahibi olan ülkeler de, enerjilerinin Avrupa'ya taşınması konusunda, Rusya'dan bağımsız değillerdir. Avrupa ülkelerinin bu durumunu bilen Rusya, işine geldiği gibi davranmaya müsaittir. Rusya'nın bu durumu karşısında ise Avrupa sürekli olarak çıkmazdadır.¹⁰³

"Rusya, bölgedeki etkinliğini başta doğalgaz olmak üzere enerji üzerinden dört ana yöntemle sağlamaya çalışmaktadır:

1-Rusya her şeyden önce uzun dönemli anlaşmalar yoluyla Kazak, Türkmen ve Özbek gazını tamamen kendisi alarak ticarileştirmeyi hedeflemektedir. Rusya hali hazırda bu bölgede üretilen gazın çoğunu kendisi ticarileştirmektedir. Buna mukabil, başta Türkmenistan olmak üzere Orta Asya ülkeleri Rusya'dan fiyat artışı talep etmişlerdir. Bu artışlar karşılandığı için Rusya şu ana kadar Orta Asya'daki etkinliğini enerji üzerinden koruyabilmiştir.

2-Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ticaretinde kendisinden bağımsızlaşması ve Gürcistan üzerinden Avrupa'ya uzanan Kafkas koridorunun oluşması, bölgesel siyasetin dinamiklerini yeniden tanımlamıştır. Rusya Kafkas koridorunun kendi arzulanacağı dinamiklerle yeniden tanımlanmasını istemektedir. Gürcistan'ın Güney Osetya müdahalesinin ardından, Rus birliklerinin Ağustos 2008'de Gürcistan'a girmelerinin sadece bölgesel hamilik iddiasını değil, aynı zamanda Kafkas enerji hattının gelecekte oynayabileceği rolün kısıtlanması hedefini de işaret etmektedir. Keza Rusya; Ermenistan'ın Azerbaycan'la yaşadığı Dağlık Karabağ'ın işgalinden kaynaklanan problemler kadar, Türkiye'nin Ermenistan ve Ermeni diasporasıyla yaşadığı soykırım iddiası gibi pek çok sorunun yarattığı yalnızlaşmayı değerlendirmekte ve Ermenistan'ı güdümüne almaktadır. Güney Kafkasya'daki bölgesel sorunlar, istikrarın ve ticaretin gelişmesini engellediği ölçüde, Orta Asya'nın Türkiye üzerinden Avrupa ile bütünleşmesi zorlaşmaktadır.

¹⁰² Çetin, a.g.m., s.99.

¹⁰³ Çetin, a.g.m., s.92.

3-Rusya nükleer enerji ve uranyumun zenginleştirilmesi konusunda İran'a destek vermektedir. Böylelikle İran'ın bir yandan Türkmenistan, diğer yandan Azerbaycan ile ortak boru hattı projelerinde yer almasını engellemiş olmaktadır. Rusya, İran'ın yalnızlığından yararlanıp bunu pekiştirmeye çalışırken, İran'ın Ermenistan'la olan ticari ilişkilerini artırarak ikincisinin Kafkasya'daki mukavemetini yükseltmektedir. Nitekim halen çalışmakta olan Ermenistan-İran doğalgaz boru hattına paralel, yüksek kapasiteli ikinci bir boru hattının yapılmasını desteklemektedir.

4-Rusya Ukrayna'ya olan transit bağımlılığını azaltmak adına Baltık Denizi'ni ortasından ve boydan boya aşarak Almanya'ya ulaşacak Kuzey Akım; Türkiye'den geçerek Avrupa'ya ulaşan Nabucco gibi projelerin pazar alanını daraltma adınaysa, Karadeniz'i geçerek Bulgaristan'a ulaşacak Güney Akım doğalgaz boru hattı projelerini 2014'e kadar tamamlamış olmayı istemektedir.¹⁰⁴

Rusya'nın pozisyonu ve durumuna bakıldığında; enerji alanında Rusya'nın görmezden gelinmesi mümkün değildir. Çünkü; Rusya, kendisine bağımlı olan, gerekli enerji kaynaklarını üreten ve bu kaynakları kullanacak olan ülkeleri çeşitli boyutlarda etkilemektedir. Öncelikle enerji üreten ülkeler göz önünde bulundurulduğunda Rus tekeli, bölge ülkelerinin ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmalarında en büyük engeli oluşturmaktadır. Çünkü bu ülkeler en büyük ekonomik kaynakları olan petrol ve doğalgazlarını ihraç edebilmek için Rusya'nın onayına muhtaç durumdadırlar. Bunun yanında Rusya, Türkmenistan örneğinde olduğu gibi, bu ülkelerin enerji kaynaklarını piyasa fiyatlarının çok altındaki fiyatlardan satın almakta ve sanki kendi enerji kaynağıymış gibi yüksek fiyatlardan Avrupa ve Türkiye'ye ihraç etmektedir. Bu durumda bağımsız cumhuriyetler olarak anılmakta olan bu ülkelerin göreceli olarak Rusya'ya bağımlılıklarının devam ettiğini göstermektedir.¹⁰⁵

"Mevcut durumda Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan Rusya'ya büyük ölçüde bağımlıdırlar. Buna karşın Rusya da aynı ölçüde Kazak, Özbek ve Türkmen gazına muhtaçtır. Bunu üç sebeple izah etmek mümkündür;

¹⁰⁴ Mert Bilgin, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar; Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar," Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, s.5.

¹⁰⁵ Bircan Dokuzlar, **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan-Avrupa'ya)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.84-89.

1-Siyasi olarak; bu ülkelerin Rusya dışındaki aktörlerle işbirliğine girmeleri Rusya'nın bölgesel gücünü zayıflatacaktır. Oysa Rusya AB'nin kendi çevresinde demokrasi ve insan hakları üzerinden yumuşak güç alanını genişletmesini; ABD'nin askeri üs ve siyasi açılım arayışlarını, NATO'nun ise genişleme ve yeni savunma sistemleri kurma girişimlerini kendisi için tehdit olarak saptamaktadır. Bu durum Rusya'dan Avrupa'ya giden gazın yüzde 80'ini taşıyan Ukrayna hattının, Orta Asya'dan Rusya'ya uzanan Türkmenistan hattının ve nihayetinde Hazar'dan Türkiye'ye ulaşan Kafkasya hattının önemini artırmaktadır,

2-Ekonomik açıdan; Rusya devleti Gazprom'un çoğunluk hissesine sahiptir. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı başta doğal gaz olmak üzere enerji ticaretinden sağlandığı için, bu ülkelerin Avrupa'ya doğalgaz satmaları Rusya'da devlet gelirlerinin önemli ölçüde azalması anlamına gelecektir. Rusya en büyük kazancı Avrupa'ya satışlardan elde etmektedir ve bunu federasyon içerisindeki doğalgaz fiyatlarını sübvans etmek için kullanmaktadır. Avrupa gelirlerinden herhangi bir mahrumiyet, iç fiyatların yükselmesi yönünde baskı yapacağından o günkü hükümeti zor durumda bırakacaktır,

3-Teknik açıdan; Gazprom, Rusya'da ve Avrupa'da eş zamanlı olarak artması beklenen talebi aynı anda karşılamakta zorlanmaktadır. Büyük yatırım maliyetlerine girmek yerine Orta Asya gazını satın alıp kullanmak çok daha ucuz bir çözümdür. 2008 sonunda ve 2009 başında Rusya'yı da derinden etkileyen ekonomik kriz, gaz tüketiminde belli ölçülerde daralma yaratsa da bu kısa vadelidir. Orta vadede Rusya'nın Orta Asya'dan gaz almadığı bir durum da hem Avrupa'daki satışlarını, hem yurt içi yükümlülüklerini, hem de yeni pazarlar bulma hedefini aynı anda gerçekleştirilmesi çok pahalı yatırımlar yapılmadığı müddetçe mümkün değildir."¹⁰⁶

Verilere bakıldığı zaman, Rusya Federasyonu'nun Hazar'da, Azerbaycan ve Kazakistan'ın sahip olduğu miktarda petrol rezervi yoktur. Fakat Rusya sahip olduğu boru hatları vasıtasıyla, Hazar'daki petrol ve gaz ulaşımını kendi elinde tutmak ve bundan çıkar sağlamak maksadıyla, diğer ülkeler ile uzun dönemli anlaşmalar yapmış ve enerji ulaştırmasında tekel olmayı başarmıştır. Bu nedenle RF, Hazar Bölgesi'nde çıkarılacak petrol ve gazın ulaşımı maksadıyla geliştirilen Hazar geçişli boru hattı projelerini engellemeye devam etmektedir.¹⁰⁷ Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarını batıya taşıyan Rusya, bu ticarete önemli

¹⁰⁶ Bilgin, a.g.m., s.4-5.

¹⁰⁷ Yağdıran, a.g.t., s.24.

miktarlarda kar elde etmektedir. Bölgenin enerji kaynaklarına muhtaç olan Avrupa, doğalgaz ihtiyacının yarısını Rusya'dan karşılamaktadır. Avrupa üzerindeki bu pozisyonunu kaybetmek istemeyen Rusya, enerjiyi temin ettiği bölge ülkelerine baskı yapmaktadır. Bu sayede enerji kaynaklarını istediği fiyattan satın almaktadır.¹⁰⁸

Rusya, Hazar ve çevresinde hakim güç olmak üzere Rus şirketlerinin bölgede yatırım yapmalarını teşvik etmektedir. Rusya, Hazar Havzası'nda enerji kaynakları ile ilgili olarak ise Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın aralarında yapmış oldukları anlaşmaları tanımadığı gibi, Rus şirketlerinin yoğun yatırım işlerini finans etmekte ve onları siyasi olarak desteklemektedir. Rusya'nın resmi şirketi durumunda bulunan Lukoil şirketi, Azerbaycan ve Kazakistan'daki Batılı petrol projelerinde büyük paylar elde etmiştir. Güney Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) Rusya'dan bağımsızlıklarını kazanmış olmalarına rağmen Rusya'nın halen Gürcistan ve Ermenistan'da askeri üsleri bulunmaktadır. Rusya, bölgede amaçlarına ulaşmada bu üstleri kullanarak çatışma alanlarından yararlanmaktadır. Bu üstler yardımıyla Rusya, Azerbaycan'ın imzalamış olduğu Hazar Bölgesi ile ilgili petrol anlaşmalarını tehlikeye sokmaktadır.¹⁰⁹

Yine Rusya'nın Avrasyacılık politikası sonrası enerji politikalarında da dönüşümler olmuştur. Rusya, Hazar Denizi bölgesini kendi menfaat ve çıkarları doğrultusunda hareket ederek, kendisi dışında kimsenin egemen olmasını istememektedir. 1999'dan sonra Rus ekonomisini en büyük destekleyen sektör enerji olmuştur. 21. yüzyılda dünyanın en zengin on ülke içinde yer almaktadır. En büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip oluşunu politik bir araç olarak kullanmaktadır. Ukrayna ve Kırım olayında bu açıkça görülmüştür.¹¹⁰ Hazar Bölgesi, Sovyetler Birliği döneminden beri Rusya'nın elinde olduğundan dolayı bu bölgeyi kaybetmemek, bölgede başka ülkelerin hakimiyetini engellemek için Avrasya Birliği çerçevesinde bölgede sadece kendisinin söz sahibi olduğu görüşüne inanmakta, bağımsızlığını kazanmış diğer ülkelerin varlığını görmezden gelmektedir.¹¹¹

---

¹⁰⁸ Erbil Yazgan, "Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği," Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2010, s.42.

¹⁰⁹ Budak, a.g.e., s.420-422.

¹¹⁰ H. Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma," **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt X, Sayı 1, 2009, s.126-127.

¹¹¹ Zeliha Vural, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslar Arası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s.71.

SSCB'nin dağılması sonucunda egemenlik alanının daralması nedeniyle Rusya Federasyonu'nun hem Baltık Denizi ve Karadeniz'e çıkışı kısıtlanmış, hem de Avrupa ile olan doğrudan bağlantı yolları kapanmıştır. 1990'lı yılları istikrarsızlıklar ve ekonomik zorluklarla geçiren Rusya Federasyonu, 2000 yılında Vladimir Putin'in devlet başkanı seçilmesiyle birlikte, yeniden büyük güç olma vizyonunu yakalamıştır. Rusya ve ABD arasında Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan, Avrasya enerji kaynaklarının kontrolü, NATO'nun genişlemesi ve Doğu Avrupa Füze Kalkanı projesi gibi konular, iki ülke arasındaki gerilimi daha da artırmıştır. 2000'li yıllarda önce Kosova'da, arkasından Gürcistan'da meydana gelen çatışmalar, iki ülke arasındaki sorunları daha da derinleştirmiştir.¹¹²

ABD, özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, bu bölgede yaşanan gelişmelere etkin biçimde müdahale etmeye başlamış, bu konuda askeri, ekonomik ve siyasi bütün imkânlarını seferber etmiştir. Böylece ABD, askeri üsler kurarak Avrupa'dan Çin'e kadar geniş bir coğrafyada nüfuz oluşturma imkânını yakalamıştır. Henüz askeri ve ekonomik açıdan güçsüz olan Rusya Federasyonu, bu bölgedeki örgütlerle giriştiği mücadelenin kendine sağlayacağı faydadan dolayı, başlangıçta ABD'nin bu operasyonlarını desteklemiştir. Ancak ilerleyen süreçte ABD'nin bu operasyonları, başta Şanghay İşbirliği Örgütü devletleri olmak üzere, bölge ülkelerinin büyük tepkisini çekmiş ve bölgede ABD'ye yeni ittifak arayışlarının da yolunu açmıştır.¹¹³

Askeri açıdan Hazar Bölgesi'ne NATO aracılığıyla yerleşen Amerika, bölgeden ekonomik çıkar sağlama peşindedir. Amerika'nın bu tutumu karşısında Rusya boş durmamış ve bölge ülkelerini Amerika tehdidine karşı uyararak Ermenistan'a uzun menzilli füzeler yerleştirip, Dağıstan Bölgesine üs kurmuştur. Böylelikle Amerika'nın bölgeye yönelik uyguladığı NATO kozuna Rusya karşılık vermiştir. Rusya'nın bölge ülkeleri ile oluşturduğu Şanghay İşbirliği Örgütü de Amerika'nın bölgedeki faaliyetlerini kısıtlaması adına önemli bir adımdır. Amerika'nın bölgeye karşı yayılmacı durumundan rahatsız olan Rusya, askeri açıdan gelişimine hız vermiştir. Rusya'nın bölgedeki silahlanma hareketliliği bölge ülkelerini de etkilemiştir. Örneğin Kazakistan, deniz kuvvetlerine önem vererek

---

¹¹² Sertan Çınar, İsmet Göçer, "Yeni Soğuk Savaşa Doğru, Küresel Enerji Politikaları," **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, s.17.

¹¹³ L. Nurpeis, "20'inci Yüzyıldan 21'inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu," *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt VIII, Sayı 5, 2013, s.523.

donanmasını güçlendirmiştir. Hazar'ın kuzey kısmında Rusya ve Kazakistan arasında sahiplik durumu netlik kazanmayan bölgeyi Rusya'nın hakimiyet alanını alması Kazakistan'ı harekete geçirmiştir. Kazakistan, Hazar'ın kendisine ait kısmına askeri sevkiyat yaparak kıyılarının kendisi için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.¹¹⁴

Rusya, Sovyetler Birliği dönemindeki gücüne ulaşmak için bağımsızlığını kazanmış Türk Cumhuriyetleri ile önemli ortaklıklara imza atmıştır. Bu konuda Amerika'nın bölgeye yönelik yayılmacı politikasından, Rusya'nın tedirgin olması da etkili olmuştur. Rusya, bölge ülkeleri ile birlikte hareket etmek adına bölgede Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu gibi ortak çalışma grupları oluşturmuştur. Bunun yanında Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarını çıkarmalarında, ülke dışına ihraç etmelerinde ve kullanmalarında Rusya'ya muhtaç olmaları Rusya'nın etkinliğini arttırmıştır. 2003 yılında Rusya, Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri ile Hazar'ın deniz yatağının paylaşımı konusunda bir anlaşmaya varmıştır. Orta hat adı verilen yöntemle Hazar'a kıyısı olan devletlerin kıyı çizgilerinden paralel ve eşit mesafede orta bir hat çizilmiştir. Deniz yatağı paylaşımı çizilen bu hat ile çözüme kavuşturulmuştur.¹¹⁵

Moskova, Hazar Denizi bölgesinde hidrokarbon kaynaklarının işlenmesi konusunda Batı sermayesini engellemek, Hazar'ın doğal zenginliklerinden kıyı devletlerin ortak yararlanması ilkesini kabul ettirmek ve Hazar'ın sektörlere bölünmesini önlemek istemektedir. Bunları gerçekleştirmezse hiç olmazsa doğalgazın batıya Rusya üzerinden naklini gerçekleştirme çabası içine girmektedir.¹¹⁶ Tüketici ülkeler bağlamında Rusya; Avrupa, Türkiye ve daha önce SSCB bünyesinde bulunan ve 1991 yılında bağımsızlıklarını kazanmış olan Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Beyaz Rusya gibi ülkelere enerji ihraç etmektedir. Ancak Rusya, Putin'in devlet başkanlığına geçmesi ile birlikte enerji süper gücü olma hedefini gütmeye başlamış ve bu amaca ulaşabilmek için özellikle doğalgazı stratejik bir araç olarak kullanmaya başlamıştır. Rusya'nın doğalgaz üzerinden bu kararı almasının ise iki önemli sebebi bulunmaktadır. Bunlar, en büyük doğalgaz rezervlerinin Rusya'ya ait olması ve Türkmenistan gibi çok büyük miktarlarda doğalgaz rezervine sahip olan ve uluslararası piyasalara doğrudan çıkışları

---

¹¹⁴ Turan, a.g.m., s.51-52.

¹¹⁵ Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Hazar'ın Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu**, OAKA, Cilt III, Sayı 5, 2008, s.37.

¹¹⁶ Budak, a.g.e., s.348.

bulunmayan ülkelerin bu zenginliklerinin Rusya tarafından kontrol ediliyor olmasıdır. Aynı zamanda eski süper güç olma vasfını yeniden kazanmak isteyen Rusya'nın, ABD ile ekonomik ve askeri olarak baş edecek durumda bulunmaması zengin enerji kaynaklarını stratejik bir silah olarak kullanmasının önünü açmıştır.¹¹⁷

Rusya, Batı'nın doğudan batıya oluşturmak istediği bütün enerji hatlarından rahatsızlık duymaktadır. Hazar enerji kaynaklarının ihracatı Rusya Federasyonu'nun oluşturduğu tekeli kıracağına ve Güney Kafkasya ile Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya ekonomik bağımlılıklarını da ortadan kaldıracığından, Rusya için büyük rahatsızlıklar yaratmaktadır. Buna en önemli örnek olarak Bakü-Ceyhan hattının, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini nasıl sarstığını gösterebiliriz. Rusya erken petrolün yalnızca Rusya üzerinden yani Bakü-Novorossiysk hattında ihraç edilmesini istemektedir. (Ancak bu hattın 150 km'lik kısmı Çeçenistan'dan geçmektedir.) Bunun yanı sıra mevcut Bakü-Supsa hattının da bu erken petrol taşınmasında kullanılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Rusya, Dağıstan'dan geçen yeni bir hattı 2000 yılında tamamlanmıştır.¹¹⁸

Bölgedeki ülkelerin birleşmesi ve özellikle de Avrupalı devletlerin ve ABD'nin bu bölgedeki enerji kaynaklarına yönelik yapacakları saldırıları ve girişimleri bertaraf etme düşüncesiyle; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni oluşturan ülkelere üçü 1991 yılında (Beyaz Rusya, Rusya Federasyonu ve Ukrayna) Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth of Independent States) anlaşmasını imzalamışlardır. Yaklaşık iki hafta sonra, 21 Aralık 1991 tarihinde, 8 ülke daha (Azerbaycan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan) BDT'ye katılmış; böylece üye sayısı 11'e ulaşmıştır. Aralık 1993'te Gürcistan'ın katılımı ile BDT'nin üye sayısı 12'ye ulaşmıştır. Bu şekilde, Estonya, Letonya, Litvanya hariç olmak üzere, eski SSCB'nin 15 üyesinden 12'si BDT üyesi olmuştur. 2008 Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve Rusya ile aralarında çıkan savaş sonrası, 2009 yılında Gürcistan topluluktan ayrılmıştır. Türkmenistan ise, sürekli tarafsızlık politikası gerekçesi ile, BDT içindeki konumunu, 2005 yılında, daimi üyelikten, ortak üye seviyesine indirmiştir.¹¹⁹

---

¹¹⁷ Giray Saynur Bozkurt, "Enerji Nakil Hatları ve Türkiye-Rusya İlişkileri," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 7, Yıl 4, Şubat, 2006, s.29-30.

¹¹⁸ Budak, a.g.e., s.410.

¹¹⁹ <http://cis.minsk.by/main.aspx?uid=3390> [12.08.2011]'den naklen Kasım Eren, "Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri," **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, Haziran, 2012, s.45.

Türk Cumhuriyetleri'nin üzerindeki kominizim baskısının etkisiyle üretim sisteminin Sovyet üretim çarkının dişlileri gibi şekillendirilmiş olmasının doğurduğu sonuçlar, Rusya'ya Hazar devletleri üzerinde hakimiyet imkânı sağlamaktadır. Ayrıca bu ülkelerdeki etnik ve kültürel yapılanmada değişkenlik göstermektedir. Türk devletlerinde yaşayan önemli derecedeki Rus nüfusu yine bu cumhuriyetlerde ekonominin kilit noktalarında görev almışlardır. Rusya, Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan Rus asıllı nüfusunun haklarının korunmasını öncelikli amaç olarak nitelendirmekte, kendi hak ve güvenliklerini korumak için gereğinde müdahale edebileceğini dahi belirtmektedir. Bağımsızlığını Sovyetler Birliği'nden kazanan bu ülkelerin dış güvenlikleri de tamamen Rusya tarafından üstlenilmiş olup, dört Türk Cumhuriyeti'nin sınırları Rus sınır muhafızları tarafından korunmaktadır. Üstelik Rusya'nın, Avrasyacılıkla aynı doğrultuda olduğu düşünülen Slav milliyetçiliğinin etkisiyle, SSCB'den ayrılan cumhuriyetleri yeniden Rusya'nın etkisine alma peşindedir.¹²⁰

Rusya'nın Orta Asya bölgesinin petrol ve gaz alanına yaptığı yatırım, 2007 yılı sonu itibarıyla, 4-5 milyar dolar tutarındadır. Bu yatırımların büyük çoğunluğu (%80-85) Kazakistan'dadır. Az miktarda Özbekistan'da yatırımları bulunmaktadır. Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan'da ise kayda değmeyecek oranda, çok az yatırımı vardır. 2007 yılından sonra 5 yıl içinde Rusya şirketleri petrol ve doğalgazın keşfi, işlenmesi ve taşımacılığı konularında 14-16 milyar dolarlık yatırım yapmayı planlamıştır. Orta Asya ile Rusya arasındaki petrol konulu ilişkiler şu alanlarda gelişecektir; Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz alanında etkin aktör haline gelmesi, sıvılaştırılmış doğalgaz üretiminin gelişmesi, enerji kaynakları taşıma projelerine alternatifler oluşturulması ve birliklerin kurulması. Rusya'nın enerji kaynakları alanındaki devlet ve özel sektör şirketleri, günümüzde bu kaynakların sadece üretimi ve satışı ile iştigal etmektedir. Bu durum, petrol ve doğalgaz alanında uzun vadeli ve güçlü ilişkiler temelini oluşturmakta yetersiz kalınmasına yol açmaktadır. Rusya, Orta Asya'daki enerji kaynakları potansiyelinin sadece ham madde olarak dış pazarlara satışını yapmaktadır. Bu kaynakların işlenmesi ve geliştirilmesi konusuna gereken önemi vermemektedir. SSCB'nin dağılmasıyla petrol ve doğalgaz sistemlerindeki çok fonksiyonlu bölünme, sorun yaratmaya başlamıştır. Enerji konusunda zengin olan Kafkasya ve Orta Asya'daki petrol ve doğalgazı denetlemek

---

¹²⁰ Celalettin Yavuz, "Avrasya Jeopolitiğinde Merkez Kayması, Türklerin Enerji Kaynakları İçin Büyük Oyunlar, 2023," Sayı 66, Ekim, 2006, s.19.

için çeşitli silahlara başvurmaya başlamıştır. Tabii ki petrol ve doğalgaz denildiği zaman, Rusya Federasyonu için şu anda dünya gündeminde yer alan Hazar Bölgesi önemli yer tutmaktadır.¹²¹

Sovyetler Birliği döneminde Orta Asya bölgesinde özellikle de Hazar'da bulunan önemli enerji kaynaklarının hakimi olan Rusya 90'lı yıllarda Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte kurulan Türk Cumhuriyetleri arasında bu enerji paylaşmak zorunda kalmıştır. Fakat Rusya, Sovyetler Dönemi'nden kalma alışkanlıklarına devam ederek bu durumu kabullenmeyerek, bölge ülkeleri üzerinde baskılara devam etmiştir. Bu durum karşısında Türk Cumhuriyetleri Rusya'nın baskıcı politikalarında kurtulmak adına bölgeye destek veren Amerika ve Batılı ülkelerle işbirliği yoluna gitmiştir. Rusya, dış politikasında özellikle son dönemlerde enerjiyi önemli bir yere koymuştur. Sovyetler Birliği dönemindeki süper gücüne ulaşmak isteyen Rusya için bölge enerjisine hakim olmak önemlidir. Bu bağlamda Rusya, dış politika olarak; bölgeye yönelik dış güçlerin faaliyetlerine engel olmak, bölge enerjisini kendi üzerine çekmek, bölgeden çıkarılan enerji kaynaklarını alternatif nakil yolları yerine kendi toprakları üzerinden geçirmek ve enerjiyi kendi üzerinde baskı kurmak isteyen ülkeler için koz olarak kullanmayı belirlemiştir. Bu politikalar doğrultusunda bakıldığında Rusya, bölgenin güvenliği için bölgedeki önemli güçlerden İran ve Çin ile yakın temaslar kurarak çatışma halinde olmamayı tercih etmiştir. Amaçlarını kısmen de olsa gerçekleştiren Rusya, enerjiyi kendi üzerine çekerek bölgede etkin bir güç olma yolunda ilerlemektedir.¹²²

1.2- İran Açısından Önemi

"M.Ö. 3000 yıllarından beri İran biliniyordu. Bilinen en eski imparatorluk Elamlıların M.Ö. 1100-600 yıllarında kurdukları imparatorluktur. İskender komutasındaki Yunanlılar M.Ö. 330 yıllarında bütün İran topraklarını ele geçirdiler. Bundan sonra İran topraklarında Parthların ve Sasanilerin egemenliği devam etmiştir. Sasanilerin çöküşü İslam ordularının İran'ı ele geçirmeleriyle olmuştur. Hazret-i Ömer devrinde İran üzerine birçok seferler düzenlenmiştir. Hazret-i Ömer'in ölümünden sonra İran'da bazı karışıklıklar meydana geldi. Hazret-i Osman bunun üzerine askeri birlik göndererek isyanları bastırdı ve elebaşlarını

¹²¹ Hekimoğlu, a.g.e., s.290-291.

¹²² Kahraman, a.g.m., s.144.

cezalandırdı. Böylelikle İslam hakimiyeti, İran'da devamlı sağlanmış oldu. Hicri sekizinci asrın başında Safiyyüddin Erdebili hazretlerinin soyundan gelenler İran'da Sünni bir tarikat kurdular. Onun adına nisbetle bu tarikata Safeviyye adı verildi. Şah İsmail, velinimetini olan Akkoyunlular Devletini yıkarak, İran'da Safevi Hanedanını kurdu. Bunun zamanında Şiilik, devletin resmi dini oldu. Bu dönemde sülalenin en büyük meselelerini Osmanlılarla savaşmak teşkil etti. 1514 yılında Çaldıran'da Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i ağır bir hezimete uğrattı ve Tebrizi fethetti. Şah İsmail'in ölümünden sonra İran bütünüyle Osmanlıların eline geçti."

"1925-1979 yılları arasındaki dönem ise Pehlevi sülalesinin İran tahtında bulunduğu dönemdir. Pehlevi sülalesinin İran tahtında bulunduğu süre içinde geçen en buhranlı dönem İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. 1938 yıllarından sonra İran'da Alman tesiri şiddetli bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamış, bunun neticesinde İran'da pek çok Nazi-Almanyasının teknisyenlerinin bulunması, başta İngiltere olmak üzere müttefik devletleri tedirgin etmiştir. Bununla başlayan gerginlik, 1952 senesinde İran'ın İngiltere ile diplomatik ilişkilerini kesmesine kadar ilerledi. 1963 yılında Şah Beyaz Devrim adı altında ülkede büyük çapta ekonomik ve sosyal reformlar yapmıştır. Her geçen gün artan petrol gelirleri ve özellikle ülke savunması için yapılan büyük harcamalar, İran'ı Ortadoğu'da özellikle askeri bakımdan söz sahibi ülkeler arasına getirmeye başlamıştı. Bu zamanda Fransa'da sürgünde bulunan İranlı Şii lider Humeyni, ülkede Şii inancının hakimiyetinden istifade ederek, çoğunlukta olan Şii'leri etrafında topladı. İçten ve dıştan yapılan pek çok mücadeleler neticesinde Humeyni İran'a hakim oldu. Şah ailesi İran'ı terk etti ve memleket Şii inancı ile idare edilmeye başlandı."

"Humeyni idaresindeki İran, Irak ile 22 Eylül 1980'de harbe başlamış ve bu harpte yüz binlerce İranlı ölmüştür. 20 Ağustos 1988'de ateşkes ilanı ile savaş durdu. Ayetullah Humeyni'nin 1989'da ölmesi üzerine aynı yılın Ağustos ayında yerine Cumhurbaşkanı Ali Hameney, Hameney'in yerine de meclis başkanı Haşimi Rafsancani Cumhurbaşkanı seçildi. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmesi üzerine, İran'ın barış şartlarını eksiksiz kabul ettiğini açıkladı. Böylece 1980'de başlayan savaş 1990'da barış anlaşması ile neticelendi ve iki ülke arasında diplomatik ilişki yeniden kuruldu."¹²³

¹²³ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm> Erişim Tarihi 25.05.2018.

*"İran 1.648.195 km² genişliğinde Ortadoğu'nun en büyük ülkelerinden biridir. İran platosu ve iç kesimlerde yer alan iki çöl alanı, ülke arazisinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Toplam 8731 km uzunluğunda olan ülke sınırlarınının 6031 km'sini kara sınırları 2700 km'sini ise deniz sınırları oluşturur. İran, Afganistan ile 945 km; Pakistan ile 978 km; Türkmenistan ile 1206 km; Azerbaycan Cumhuriyeti ile 767 km; Ermenistan ile 40 km; Türkiye Cumhuriyeti ile 486 km ve Irak ile 1609 km (toplam 6031 km) ortak kara sınırına sahiptir. İran'ın kuzeyde Hazar Denizi itibariyle bu denize kıyı ülkelerle de ortak sınırı vardır. Bu sınırın uzunluğu toplam 657 km'yi bulmaktadır. Ülkenin baştan başa güney sınırlarını ise 2043 km uzunluğundaki iki önemli ve stratejik deniz; Fars Körfezi ile Umman Denizi sahilleri belirler."*¹²⁴

Hazar Denizi'nin statüsü konusunda çeşitli antlaşmalar yapsa da; İran'ın, Hazar statüsündeki konumunu çeşitli faktörler belirlemektedir. İran'ın başlıca amacı batılı güçlerin, özellikle ABD'nin bölgeye yerleşmesini engellemektir. Çünkü İran, Batılı devletlerin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğini koruyabilmek için bölgeye getirebilecekleri askeri gücü kendi güvenliğine tehdit olarak görmektedir. İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgazını taşımakta kullanacak boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi durumunda, bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçmesi olasılığı vardır. İran günümüzde ve gelecekte kendine müttefik olarak gördüğü Rusya ile doğrudan iletişim sağlayabileceği tek sınır Hazar üzerinden olabilir. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi bu olanağı ortadan kaldırmaktadır. İran'ın politikasını etkileyebilecek en önemli faktör Güney Azerbaycan faktörüdür.¹²⁵

Dünyada zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran, kaynaklarının genelini Körfez'den ve ülkenin güney kısmından çıkarmaktadır. Hazar'ın İran tarafına düşen bölgesi enerji kaynakları yönünden zayıftır. Bu durumun farkında olan İran, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda sorunlar çıkarmaktadır. Çünkü Hazar'ın statüsü sorunu çözüldüğü zaman kendisine düşecek alanda fazla enerji bulunmadığından dolayı enerjinin büyük kısmına diğer kıyıdaş ülkeler sahip olacaktır. Bu durum Avrupa'dan enerjisine yoğun talep olan İran'ın, bölgedeki enerji liderliğine alternatif teşkil edeceğinden hoşuna gitmemektedir. İran'ın, Hazar Bölgesi'ne yönelik tutumu, kendi

¹²⁴<https://www.forumlort.net/ulkeler-hakkinda-bilgiler/87211-iranin-cografik-konumu-iran-cografik-ozellikleri-hakkinda-bilgi.html> Erişim Tarihi 25.05.2018.

¹²⁵ Elnur Kazımlı, "Hazar'ın Hukuki Statüsü Sorunu," **SAD Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 10, Yıl 3, 2002, s.9-10.

payına düşecek olan kısımda fazla enerji kaynağının olmamasından dolayı politiktir.¹²⁶

İran, bölge dışındaki ülkelerin Hazar'da yaşanan sorunları siyasi kalıba sokarak, bölgenin enerjisine yönelik hamle yaptıkları görüşündedir. Bölge için İran'ın görüşü, dış güçlerin bölgeye sokulmaması, Hazar'ın sorunlarının bölge devletleri arasında çözülmesi gerektiğinden yanadır. Hazar'daki sorunların çözülmesine yönelik İran, Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesi düşüncesindedir. Fakat bu düşüncesinde ısrarcı olması durumunda bölgede savaş durumunun yaşanması Rusya ile İran'ın çatışmasına sebep olacaktır. İran'a göre Rusya'nın gelişmiş askeri güce sahip olması, İran'ın böyle bir hamle yapmasını engelleyecektir. Ayrıca Rusya'nın her alanda kendisinden üstün olması bölgede İran'ı tedirgin etmektedir.¹²⁷ Bölgede olan tehlikenin ve gerçekleşebilecek olumsuzlukların bilincinde olan İran aynı zamanda da; Hazar'ın statüsüyle ilgili payını artırmak için de mücadele vermektedir. Bunun yanında bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini artırmanın çabası içinde olmanın yanında, kendi gazını doğudaki Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelere satmak istemekte ayrıca petrol boru hatlarının çeşitlenmesine sıcak bakmaktadır. Ne var ki Nabucco projesinde Amerika'nın bastırmasıyla projeye dâhil edilmemiştir.¹²⁸

Orta Asya'nın merkezinde kurulan ülkelerin bölge dışına sadece karayolu bağlantılarının olması, bölgedeki güçlü devletlerin bu durumu avantaja çevirmelerine sebep olmuştur. Rusya'nın dışında İran da Hazar'ın statü sorununu politik olarak iyi kullanmaktadır. Bölgedeki ülkelerin dışarıya karayolu dışında herhangi bir bağlantılarının olmaması, İran'ın kendi bölgesinde denizin varlığından dolayı sağladığı yatırımlardan daha iyi bir yatırım olarak görülmektedir. Çünkü bölge ülkeleri çıkış olarak Rusya'yı yada İran'ı tercih etmek durumundadır. Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya ile ezelden beri gelen kötü ilişkileri İran'ı umutlandırmaktadır. Orta Doğu'da yaşanan kargaşa ve belirsizlik ortamı nedeniyle buradaki enerji kaynaklarının akıbeti belirsiz olduğundan enerjiye muhtaç ülkeler alternatif olarak Hazar'ı görmektedir. Bu ülkeler Hazar Bölgesi'ne doğrudan ulaşamayacaklarından, güzergah üzerindeki ülkelerle ikili ilişkiler kurmaları

¹²⁶ Cavid Veliyev, "Azerbaycan'ın Dış Politikasında Enerji Boyutu," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2006, s.113.

¹²⁷ Bahareh Asgary, "Hazar Denizin'in Hukuki Rejimi İle İlgili İran'ın Dış Politikası," Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.48.

¹²⁸ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," **Akademik Bakış**, Cilt IV, Sayı 7, 2010, s.34.

gerekmektedir. Türkiye'de bu güzergah üzerinde bulunan ülkelerden biridir. Türkiye'nin nakil konusunda lider konumda olmasını istemeyen bazı ülkelerin terör örgütlerine destek vermesi Türkiye'nin bölgeye köprü olmasında sorunlar çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra batılı ülkeler, Rusya ve İran faktörünü ortadan kaldırmak için nakil yolları konusunda Türkiye'ye destek vermektedirler.¹²⁹

İran, Sovyetler Birliği döneminde Hazar'da söz sahibi olan iki devletten birini oluşturmaktaydı. Fakat bu dönemde İran, Hazar Bölgesi'ne gereken önemi verememiş, bu bölgede Sovyetler'in hakimiyetini kabullenerek, enerji piyasasını Sovyetler'in yönetmesini bir bakıma kabullenmiştir. İran'ın, Hazar Bölgesi'nde var olan enerji kaynaklarına genel olarak bakışı konusundaki tutumu kararsızdır. İran'ın genellikle bölgedeki enerji kaynaklarına bakışı, içinde bulunduğu zaman diliminde hangi ülkelerle ittifak içinde olmasına bağlıdır. Enerji kaynaklarının bu ortaklıkta ne derece önemli olduğu da İran için kriterdir.¹³⁰ İran, Hazar'ın hukuki statüsü ile alakalı olarak Rusya ile ortak görüştedir. Bu görüşe göre İran, Hazar'ı göl olarak kabul etmekte, ülkelerin kendi alanlarına düşen bölgelerini kullanmaları yerine, bölgenin ortak kullanılması gerektiği düşüncesindedir. Aksi durumda İran hem Hazar'ın verimsiz bölgelerini kullanacak, hem de en az payı alacak olan ülkedir. Bunun dışında İran bölgede yabancı güçlerin varlığını istememektedir.¹³¹ Hazar'ın İran'da kalan kısmı enerji yönünden verimsiz olduğu gibi enerji kaynaklarının diğer bölgelere göre daha derinde olması, İran'ın bölgedeki kaynakları çıkarmasında daha fazla sermaye harcamasına sebep olacaktır. Bundan dolayı Hazar'ın tamamını kullanıp, enerji kaynaklarından verimli bir şekilde faydalanmak için Hazar'ın ortak kullanılması gerektiği görüşünü savunmuştur. İran'ın bu görüşü savunmasının bir diğer sebebi ise Körfez'den çıkardığı petrolü batıya göndermesi mali yönden daha kârlü iken, Hazar Bölgesi'ndeki kaynakları göndermek daha ucuzdur.¹³²

İran, dünyanın değişik yerlerine enerji kaynakları nakletme konusunda kendisini önemli bir geçiş güzergahı olarak görmektedir. Bu duruma Hazar Bölgesi'nde etkin bir güç olmasının yanı sıra Hazar'a sınırının olması da etki etmektedir. Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin aksine İran, denizlere ulaşımı sağlayan önemli limanlarının varlığıyla bölgenin enerji kaynaklarını dünya

---

¹²⁹ Mustafa Gökçe, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti," **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, 2011, s.168.

¹³⁰ Bilgin, a.g.m., s.11.

¹³¹ Çolakoğlu, a.g.m., s.111.

¹³² Asgary, a.g.t., s.71.

pazarlarına ulaştırma olanağına sahiptir. Amerika'nın bu durumu engellemeye yönelik faaliyetlerine aldırış etmeyen İran, kendi enerjisinin yanı sıra Türk Cumhuriyetleri'nden çıkan enerji kaynakları için de nakil vazifesi görmek istemektedir. Güçlü ülkelerin üzerindeki baskısını da kırmak isteyen İran, enerji taşımacılığı için Türk Cumhuriyetleri'ne gerekli ve istedikleri imkanları sağlamıştır. Kendi enerjisinin yanında İran, Türkmenistan ve Kazakistan ile arasında kurduğu boru hatlarıyla ülkesine enerji taşımaktadır.¹³³

İran, Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmak için kendisinin önemli bir konumda olduğunu kabul etse de, bölgedeki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına taşınması hususunda ABD, Rusya ve İran arasında ciddi görüş farkları vardır. ABD-İran çekişmesi, bölgedeki enerji kaynakları stratejilerini doğrudan etkilemekte ve Washington yönetimi, İran'ı dışarıda bırakacak enerji nakil hatları üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca ABD'nin, Türkiye üzerinden enerji naklinin gerçekleştiği Azerbaycan ve Kazakistan petrollerinin taşınması planlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını desteklemesi, İran'ın savunduğu kuzey-güney boru hattı projesini etkisiz hâle getirmiştir. ABD, Türkiye, Azerbaycan ekseninde kurulan enerji nakil hattına yönelik İran, Rusya ve Ermenistan ekseninde stratejik olarak bir başka enerji koridoru oluşturulması çabaları devam etmektedir.¹³⁴

Bu plan çerçevesinde bakıldığında; Hazar petrolünü taşınması için yapılmış olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı İran ve Ermenistan'ı dışarıda bırakarak petrolü dünya pazarlarına ulaştırmayı hedeflemektedir. İran ve Ermenistan'ın bu projeden kenarda kaldıkları için iki ülke açısından yeni Kuzey-Güney ulaşım koridorunun (İran-Ermenistan-Gürcistan-Ukrayna-Rusya-Avrupa) oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Bu yol İran'ı Karadeniz, Rusya Federasyon'u ve AB'ye ulaştırırken, Ermenistan'ı transit ülke durumuna getirecektir.¹³⁵ Yine bilindiği gibi Trans Hazar, Türkmen gazını Azerbaycan aracılığı ile Türkiye'ye taşıyacak olan hattının adıdır. Bu hattın Türkiye'ye gelecek gaz öncelikle Rusya'dan gelen gazın fiyatını düşürebileceği gibi, Türkiye için birçok alternatifin olmasını da sağlayacağından hem İran hem de Rusya için olumsuzluk arz etmektedir.¹³⁶

¹³³ Doğan Aykal, **Enerji Kan Kokuyor, Biyokimyasal Savaş ve Enerji Kartelleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.51.

¹³⁴ Kaan Dilek, "Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında, İran'ın Orta Asya Politikaları," **İnceleme Araştırma Dizisi**, Yayın No 07, Ankara, 2011, s.49.

¹³⁵ Nazmi Gül, Gökçen Ekici, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri," **Stratejik Analiz**, Cilt II, Sayı 22, Şubat, 2002, s.42.

¹³⁶ Budak, a.g.e., s.227.

"Mevcut şartlarda Orta Asya-Kafkasya-Türkiye-Avrupa ve Akdeniz hattı ancak ABD'nin İran'la olan ilişkilerini yeniden tanımlamasıyla mümkün olabilir. Orta Asya'dan Türkmen, Kafkasya'dan Azeri gazı İran üzerinden Türkiye'de buluşursa, doğalgaz arz çeşitliliği için ortaya muazzam bir sinerji çıkacaktır. ABD'nin İran açılımının bu şekilde bir sonuca ulaşmaması, ya da böyle bir açılımı tercih etmeyip İran'ı yalnızlaştırması ise iki önemli sonucu beraberinde taşıyacaktır;

1-Kafkasya ya Rusya'nın güdümüne girecektir ya da bu coğrafyanın güveniksizleşmesi kadar daha güvenilir kılınması yönündeki jeopolitik mücadelede yoğunlaşacaktır. Bu noktada ABD açılımlarının, örneğin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileşmesinin, Kafkasya'nın istikrarına yönelik etkisi beklenenden çok daha az olacaktır,

2-ABD tarafından yalnızlaştırılan İran, Rusya ve Ermenistan'la olan ilişkilerini daha da geliştirmek durumunda kalacak; doğalgazını Türkiye üzerinden ticarileştiremediği ölçüdeyse ABD'nin çıkarlarını temelden zedeleyen bu yapının kuvvetlenmesini isteyecektir,

Bu kısır döngü ve bunun sonuçları göstermektedir ki ABD İran'la ilgili paradigmasıyla İran rejiminin yarattığı güvenlik tehdidi algılamasını değiştirip bu açılımlarını Türkiye merkezli enerji projelerine dönüştürmediği müddetçe, Kafkasya'daki jeopolitik mücadele yükselme eğiliminde olacaktır. Bu da bir yandan Kafkasya'nın güvensizleştirilmesini, diğer yandan İran'ın marjinalliğini teşvik edecek ve ABD'nin kısır döngüsü güçlenerek sürecektir. Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'ın Türkiye üzerinden Avrupa'ya ve Akdeniz'e ulaştığı bir durumda ise bölgesel ve küresel güçlerin kazanımları daha eşit dağılmış, buna karşın jeopolitik risk Türkiye tarafından üstlenilmiş olacaktır. Türkiye bu riski alıp mevcut ve yeni boru hatlarının güvenliğini istikrar içinde sağladığı ölçüdeyse tüm paydaşlarına önemli katkılar yapıp, Amerika'nın Avrasya ve Orta Doğu'daki endişelerini gidermiş olacaktır." ¹³⁷

Orta Asya bölgesinde İran, SSCB'nin dağılmasının takip eden süre içerisinde bölgeye şekil veren yeni haritanın ortaya çıkardığı imkanları değerlendirmek için ciddi atılımlar içerisine girmiştir. Ancak bu atılımlar içerisine girerken bazı riskleri de göz ardı etmemiştir. İran'ın diğer dünya devletlerine göre avantajı ise Orta Asya Cumhuriyetleri'ne ve Kafkasya'ya sınır teşkil etmesidir. Örnek verecek olursak;

---

¹³⁷ Bilgin, a.g.m., s.9.

Hazar Denizi'nin İran kıyısından pompalanan petrol veya doğalgaz başka hiçbir ülke topraklarına girmeden doğrudan Basra Körfezi'ne ulaşabilmektedir. Ayrıca İran topraklarından geçen boru hattından herhangi bir ücrette talep etmeyecek olursa, petrolü sevk eden ülkeye büyük ekonomik yarar sağlayacağından dolayı petrol sahibi ülkeler tarafından çok cazip karşılanacaktır. Çevre ülkelerinden en yakın Türkiye'yi düşünecek olursak Bakü-Ceyhan hattının Gürcistan'dan geçen kısmından Gürcistan, variline 32 sent istemektedir. Bu hem Türkiye için hem de petrol pompalayan ülke içinde dezavantajdır.¹³⁸

Hazar Bölgesi ve Kafkasya'dan gelerek Türkiye'de birleşen ve buradan Avrupa'ya taşınması hedeflenen enerji koridorunda İran'ın yer alması, nükleer santrallerinin varlığına son verildiğinde emin olup, uluslararası alanda bir tehdit unsuru olarak görülmemesi ile mümkün olacaktır. İran'ın Avrupa'ya enerji ihraç koridorunda yer alması aslında Avrupa Birliği ülkeleri için önemlidir. Nabucco projesinde yer alması ve Avrupa'nın Rusya'ya olan enerji bağımlılığının en aza indirilmesi açısından önemlidir. İran, Türkiye topraklarından geçerek Avrupa'ya gidecek olan enerji hatlarının tamamlanmadığı durumlarda, Türkiye'deki enerji ile mücadeleye başlayacak, İran'ın doğalgazı kıyıdaş ülkelerle rekabet halindeyken Türkmenistan'dan Türkiye'ye enerji akışına karşı çıkacaktır.¹³⁹

Yine İran'ın stratejik olarak enerji nakli ile alakalı başka bir düşüncesi ise şu şekildedir; İran, Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını kendi bölgesine nakletmeyi, buradan da dünya pazarlarına göndermeyi arzulamaktadır. Böylelikle coğrafi önemine daha da güç katarak Hazar Bölgesi'nde etkinliğini artıracaktır.¹⁴⁰

İran'ın özellikle kuzey bölgesinde yaşayan Türk kökenli vatandaşlarıyla Orta Asya bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri vatandaşlarının akrabalık ve soydaşlık bağlantısı vardır. Bu durumun İran'ı olumsuz yönde etkileyeceğinin düşünülmesi Hazar Bölgesi'ne gereken önemi verememesinin sebeplerinden birisidir. Yine Türk Cumhuriyetleri'nin denize bağlantılarının olmaması İran'a karşı uzak durmalarının sebepleri arasındadır. Hazar'ın güney kısmında bulunan İran'ı, Hazar'da kendisine düşecek olan bölgede fazla bir enerji kaynağının bulunmaması diğer kıyıdaş ülkelerle anlaşma yapmaya yöneltmiştir. Ancak bölgedeki güçlü ülkelerle birlikte Türkiye'nin de boru hatları konusunda önemli hamleler yapması, Türk Cumhuriyetleri'nin enerji

¹³⁸ Budak, a.g.e., s.375-376.

¹³⁹ Bilgin, a.g.m., s.13.

¹⁴⁰ Atakan Gül, Ayfer Yazgan Gül, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.14.

kaynaklarının büyük şirketlerin desteği olmadan çıkarılıp işlenemeyecek durumda olması, enerji zengini bu ülkeleri güçlü ülkelere bağımlı hale getirmektedir. Her ne kadar İran, bölgenin enerji kaynaklarına ulaşma konusunda nakil yolları yönünden sıkıntı yaşamayacak olsa da yukarıda saydığımız durumlar göz önüne alındığında İran'ın bölgede enerji kaynaklarından faydalanma imkanı pek gözükmemektedir.¹⁴¹

Basra Körfezi'nde önemli petrol yataklarına sahip olması, bunun dışında Hazar'a kıyıdaş ülke konumunda olması İran'ı önemli kılmaktadır. İran bulunduğu stratejik konumu nedeniyle önemli enerji kaynaklarına sahiptir. Bu enerji kaynaklarını dünyanın her yanına iletmek konusunda coğrafi olanaklara sahiptir. Bu gibi sebeplerden dolayı İran'ın özgürce hareket etmesinden gelişmiş ülkeler endişe duymaktadır. Ancak İran, bulunduğu konumun güvenliğini, sahip olduğu zengin enerji kaynaklarını kullanmada politik olarak hareket ederek sağlamaktadır. İran, Avrupalı ülkeler açısından enerji yönünden önem arz ettiği için, ülkesine karşı yapılacak olan olumsuz politikaları enerji kaynaklarını şantaj olarak kullanarak bertaraf edebilir. Bu durum da İran'ı bölgede önemli bir güç haline getirmektedir.¹⁴²

İran'ın Hazar Bölgesi'ndeki varlığında, zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile arasında dini yönden bir bütünlüğün olmasının da etkisi vardır. Bunun yanında bölgede önemli enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan ve Türkmenistan ile sınırlarının ortak olmasından dolayı da, bu ülkeler üzerinde etki oluşturmaktadır. Özellikle günümüzde İran'ın, doğal olarak başına buyruk hareket etmesi Amerika'yı endişelendirdiğinden dolayı, İran'a yaptırımlar uygulamıştır. Fakat her ne kadar yaptırım uygulansa da İran elinde bulunan enerji kaynaklarının bolluğu nedeniyle güçlü ülkeler tarafından cazibe merkezi olmaya devam etmektedir.¹⁴³ İran'ın Hazar Bölgesi'ne olan sınırı, bu bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile arasında olan dini ve kültürel yakınlık, Hazar Bölgesi'nde İran'ı diri tutmaktadır. Bunun yanında bölgeden çıkarılacak enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma konusunda bulunduğu konum Hazar Havzası'nda, İran'a avantaj sağlamaktadır. Bölge ülkeleri ile aralarındaki kültürel kopukluk, İran Arap alfabesini kullanırken Türk Cumhuriyetleri'nin Latin alfabesine geçmesiyle başlamıştır.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Gökçe, a.g.m., s.173-174.

¹⁴² Abdullah Yeğin, "İran'ın Sert Gücü," **Analiz**, Sayı 150, Şubat 2016, s.13.

¹⁴³ Yağdıran, a.g.t., s.84.

¹⁴⁴ Budak, a.g.e., s.318-319.

İran'ın zengin enerji kaynaklarının merkezi daha çok Körfez çevresidir. Hazar'ın kendisine düşen kısmında verimli enerji kaynağı bulunmaktadır. Bu durumu da göz önüne alan İran, Hazar Bölgesi'nden ekonomik yönde bir kazanım elde etmenin ötesinde, zengin enerji kaynaklarına sahip Türk Cumhuriyetleri'nin kendi enerjilerini pazarlamasını baskılamamanın derdindedir. İran'ın bölgedeki sorunların çözümünde olumsuz yaklaşım sergilemesinin sebebi özellikle Amerika'nın İran'ı bölgede dışlamasıdır. Böylelikle bölgedeki enerji kaynaklarını çıkartma ve değerlendirme konusunda Amerika, İran'ı yapılan anlaşmaların dışında tutmak istemektedir.¹⁴⁵

"İran'ın doğalgaz üzerinden gerçekleştirmeye çalıştığı hedefler şu şekilde özetlenebilir;

1-Doğalgazın arama, üretim ve ticarileştirme faaliyetlerinde yabancı enerji firmalarıyla işbirliklerine girmek ve doğrudan yatırımları çekmek kaydıyla küresel sisteme daha entegre olmak,

2-Başta doğalgaz ve elektrik olmak üzere enerji alt yapısını geliştirmek böylelikle hem iç yapısının gereksinimlerini karşılamak, hem de ihracata yönelik ağır önemli bir ayağını daha tamamlamış olmak,

3-Bir yandan Türkiye üzerinden Avrupa pazarına (Nabucco, Poseidon ve muhtemel diğer projeler), diğer yandan Pakistan üzerinden Hindistan ve Çin'e doğalgaz satabilmek (IPI ya da Pakistan'ı denizden geçecek bir boru hattıyla aşacak diğer bir hat) için yeni projelere dahil olabilmek,

4-Körfez'de doğalgazı sıvılaştırarak LNG ticaretini geliştirmek hedefine yönelik sıvılaştırma tesisleri kurmak, LNG filosu geliştirmek."¹⁴⁶

"Orta Asya ve Hazar Bölgesi için İran'ın genel siyasal amaçları ise şu şekilde sıralanabilir;

- Hegemonya karşıtı tavır geliştirmek,*
- Yabancı güçlerin varlığına karşı çıkmak,*
- Bölgesel ilişkiler ile bölge dışı devletlerin müdahalelerini engellemek,*
- Hazar Denizi'ni silahtan arındırmak,*
- Ticari, siyasal, hukuki ve güvenlik konularında bölgesel işbirliğine gitmek,*
- Uluslararası piyasalara girebilmek,*

¹⁴⁵ Gillnar Nugman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü," **Avrasya Etüdüleri**, No 13, ilkbahar, 1998, s.87.

¹⁴⁶ Bilgin, a.g.m., s.12.

- *Anlaşmazlıkları barışçı yollar ile çözümlmek.*"¹⁴⁷

Hazar Bölgesi'nde İran'ın fazla etkinlik gösterememesinin temel sebebi Rusya'nın gelişmişlik ve güç yönünden kendisinden üstün olması, buna bağlı olarak bölgeye Rusya'nın hakim olmasıdır. Bölgede Hazar'ın hukuki statüsü konusu dışında fazla bir aktiflik gösteremeyen İran, Rusya ile ikili ilişkileri sayesinde Hazar'ın imkânlarından faydalanmayı hedeflemektedir. İran, bölgenin güçlü devletlerinden olan Rusya ile bölgede ortak hareket etmeyi, burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin kontrol altında tutulması açısından gerekli görmektedir.¹⁴⁸

İran'ın enerji sevkiyatı için önemli bir boğaza sahip olması yine önemli ölçüde petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunması, dünya dengeleri arasında önemli bir konuma gelmesine sebep olmuştur. İran'ın bulunduğu coğrafi ve stratejik konum güçlü ülkelerin İran'a karşı olumsuz politikalar gütmesine sebep olmuştur. Enerji kaynaklarının merkezinde olması, önemli silah sanayine sahip olması, karayoluyla olduğu gibi deniz yolu ile de önemli ülkelere enerji sevkiyatı yapması, İran'ın bölgede ne derece kilit bir ülke konumunda olduğunu göstermektedir. İran'ın en önemli silahının coğrafi konumu olması bölgeye yönelik farklı emelleri olan güçlü ülkelerin faaliyet alanlarını da kısıtlamaktadır.¹⁴⁹

İran'ın, Hazar Bölgesi'ndeki en büyük sıkıntılardan bir tanesi, iyi ilişkiler kuramadığı Batılı ülkelerin bölgeye yönelik çıkarlarından dolayı, Hazar Havzası'na yerleşmeleri ve bölgeden haksız menfaat elde etmeleridir. Güçlü ülkelerin bölgedeki politikalarının siyasi ve ekonomik olduğu gibi askeri yönden de olabileceği seçeneğinin olması, İran'ı bölgenin ve kendi ülkesinin güvenliği açısından endişelendirmektedir. Bölgeye yönelik diğer bir sorunu ise Batılı ülkelerin İran üzerine uyguladığı ambargodan ve Rusya'nın Hazar Bölgesi'nde daha baskın olmasından dolayı bölgeden yeterince faydalanamadığını düşünmesidir.¹⁵⁰ İran'ın, Amerika ile yaşadığı problemlerden dolayı düşmanca tavır sergilemesi, Hazar Bölgesi'ne olan siyasetinin yetersiz kalması, nükleer santrallerinin kapatılması için yapılan baskıya kulak asmaması, İran'ı Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından faydalanma konusunda geri planda bırakmıştır. Bu durumu lehine çeviren İran,

¹⁴⁷ İsa Öğdür, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütünleşme ve İran'ın Bölge Politikası," **Stratejik Öngörü**, TASAM Yayınları, s.94.

¹⁴⁸ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt I, Sayı 2, Yaz, 2004, s.159.

¹⁴⁹ Yeğin, a.g.m., s.22.

¹⁵⁰ Asgary, a.g.t., s.46.

Hazar Bölgesi'nin statü sorununun çözümüne yanaşmayarak, bölgenin enerji kaynaklarından, bölge ülkeleriyle birlikte güçlü ülkelerin de faydalanmasını engellemeye devam etmektedir.¹⁵¹

İran'ın güneyinde bulunan Körfez bölgesinde önemli miktarda enerji kaynağı bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan kaynakları kendi ihtiyaçlarının dışında ihtiyaç sahibi ülkelere ihraç etmektedir. Fakat kuzey bölgesinde son dönemlerde artan nüfusla birlikte enerji ihtiyacı da artmıştır. Enerji yönünden İran'ın kuzey bölgesi, güney bölgesine oranla daha verimsizdir. Güneydeki enerji kaynaklarını, kuzeye nakletmesi ise maliyetli olduğundan dolayı Türkmenistan ile olan ilişkilerine sıkı sıkıya sarılmaktadır. Türkmenistan da doğalgazını Rusya dışında İran'dan ülke dışına çıkarabildiğinden İran'a bu noktada bağımlıdır. Hazar Bölgesi'nden İran'ın hissesine düşen miktarının az olması İran'ı memnun etmezken, İran'ın bu duruma karşı olumsuz tavrının da bölge ülkeleri ile arasının açılmasına sebep olacağını bilmektedir.¹⁵²

İran, jeopolitik ve jeostratejik imkanlarıyla Hazar Denizi'nin hukukî statüsü, Hazar Havzası ve Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması, Körfez'deki kontrol mekanizmalarındaki etkin gücü gibi konularda bölgesel ve uluslararası bir aktör olarak algılanırken, aynı zamanda devrim sonrası iç politik dengelerinde yaşanan kırılmalar ve devrim ideolojisinin gün geçtikçe toplumsal dayanaklarını kaybetmesiyle içerde güç kaybetmektedir. İran'ın son dönemde iç gelişmeleri ve siyasal krizleri yanında ambargolara maruz kalmış ekonomik yapısının kırılabilirliği, Orta Asya ülkelerinin zayıf ekonomik ve siyasî yapıları ve bu nedenle dış güçlere bağlı kalışı, Tahran'ın Orta Asya ülkelerine yönelik politikalarını sınırlandırmaktadır.¹⁵³

Batılı ülkelerin İran'la olan ilişkilerinde sorunlar yaşaması, Hazar Bölgesi'ni bu bölgenin enerji kaynaklarına alternatif olarak görmelerine neden olmuştur. Hazar konusunda siyasi ve politik konular ön planda gibi görünse de asıl mesele enerji kaynaklarıdır. Batılı ülkelerle arası iyi olmayan İran da Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarına yönelmiş, bölge üzerinde dominant bir ülke olamayacağını bildiğinden yayılmacılık yerine, enerji kaynaklarından yararlanma politikalarına ağırlık vermiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin İran'daki rejimin etkisine girmek istememeleri de İran'dan

---

¹⁵¹ Asgary, a.g.t., s.64.

¹⁵² Asgary, a.g.t., s.57.

¹⁵³ Dilek, a.g.m., s.77.

uzak durmalarına bir sebeptir. Yine İran da ülkesinde yaşayan Türk kökenli vatandaşlarının Türk Cumhuriyetlerine yakınlık göstermesinden çekinmektedir. Çünkü ve bu durumun diğer ülkeler tarafından fırsata çevrilerek karışıklık çıkarılmasından endişe duyduğu için bölgeye fazla yakın durmamaktadır.¹⁵⁴

İran'ın, Türk Cumhuriyetleri ve dünyanın diğer ülkeleri arasında pazar açısından önemli bir noktada yer alması, Amerika'nın İran'a uyguladığı yaptırımlar sonucunda İran açısından daha da önem kazanmıştır. İran, kendi üzerine kurulan baskıları bertaraf etmek için bu kozunu ortaya sürmektedir. Orta Asya'da bulunan ülkelerin dış pazarlara çıkış kapısı olarak kendini görmesinden dolayı, bu ülkelerin İran ile kesin işbirliğine girmeleri gerektiğini savunmaktadır. İran'ın politikasına göre; kendisinin Hazar, Körfez ve Orta Doğu enerji kaynaklarının merkezinde olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı da ülkeler arasında yapılacak ithalat ve ihracatın tüm yollarının İran'dan geçmesini gerekli görmektedir.¹⁵⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana yaklaşık 20 yıl geçmiştir. Bölgede yaşanan gelişmeler neticesinde, Amerika'nın Afganistan'daki huzuru bozması, Orta Asya Bölgesi'ndeki devletlerin ekonomik ve siyasi anlamda düzene girememesi, batılı ülkelerin İran'ı baskılayarak yaptırım uygulamaları, İran'ın sahip olduğu teknolojik ve ekonomik gücün çok iyi olmaması, İran'ın Hazar Bölgesi'nden tam anlamıyla faydalanmasını engellemiştir. Bütün bu sorunlara çözüm bulunması halinde İran'ın Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarında söz sahibi olacağı bilinmektedir.¹⁵⁶

1.3- Kazakistan Açısından Önemi

"Ülkenin tarihine ilişkin en eski yazılı kayıtlar, Saka Türklerine kadar uzanmaktadır. Eski tarihi kayıtlara bakılırsa, Baktriyalılar, Soğdlar ve Harezmlerin kuzey bölgelerinde rüzgardan hızlı atlı göçebe Turlar yaşıyordu. Farsi kaynaklarda, Turlar, Sakalar olarak adlandırılır. Bu kelime ağlayan erler manasına gelmektedir. Grek kaynaklarında ise onlar İskitler olarak gösterildi. Bu isim göçebelerin ikinci ismi olarak kabul edilir ve yaygınlaşmıştır. Sakalar Büyük İskender ile yaptıkları

¹⁵⁴ Gökçe, a.g.m., s.163-164.

¹⁵⁵ Mehmet Dikkaya, "Ortadoğu'da Yeni Büyük Oyun, Türkiye, Rusya ve İran," **Avrasya Dosyası**, Cilt V, Sayı 3, Ankara, 1999, s.191.

¹⁵⁶ Gökçe, a.g.m., s.174.

savaşlarıyla tarihte önemli bir yere haizdir. Makedonyalı İskender'in Yaksart (Sirderya) Nehri'nin öteki tarafındaki Saka Türklerini boyunduruğu altına alma girişimleri başarılı olamamıştır."¹⁵⁷ "VI. yüzyılda Kazakistan toprakları, kudretli bir devlet olan Göktürk Hakanlığı'nın idaresindeydi. Geniş bir bölgede siyasi etkisini 552-744 yılına kadar sürdüren bu devlet, siyaset ve özellikle kültür alanında derin izler bırakmıştır. Göktürkler, daha sonra iç çekişmeler sonucunda ikiye bölünmüştür. Bilge Kağan zamanında yeniden toparlanan Göktürk Devleti doğuda ve batıda doğal sınırlarına kavuşmuştur. Dönemin idarecileri Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk'un sözlerinin yer aldığı ve en eski Türkçe metin sayılan Orhun Yazıtları günümüzde Türk kültürünün paha biçilemez en değerli manevi hazinelerindendir."¹⁵⁸

"XIII. asrın başlarında Moğol İmparatorluğu'nun kurulması, Merkezi ve Orta Asya, Kazakistan ile Doğu Avrupa halkları ve devletlerinin tarihini büyük ölçüde etkiledi. Moğol istilası Avrasya Bölgesi'nde yaşayan halklar ile kabilelerin yerleşmiş düzeni ile birbiriyle olan ilişkilerini alt üst etti ve onların etno siyasi, ekonomik ve kültürel gelişiminin gidişatını değiştirdi. Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han tarafından bir Moğol siyasi oluşumu olarak kurulan Altın Orda Devleti zamanla Türk ve Müslüman kimliği aldı. Çok milletli bir devlet niteliğindeki Altın Orda'nın nüfusunu sosyo-ekonomik gelişme seviyesi birbirinden çok farklı, kendine has kültürü ve gelenekleri olan çeşitli halklarla kabileler oluşturuyordu. Deşt-i Kıpçak bozkırlarındaki konar göçerlerin büyük bir çoğunluğunu, daha sonra Kazak etnik oluşumuna da girecek olan kabileler, öncelikle Kıpçaklar, daha sonra Kanglılar, Karluklar, Naymanlar vb. teşkil ediyordu."¹⁵⁹ "Moğollardan sonraki dönem (XIV-XV. yüzyıllar) Doğu Dest-i Kıpçak, Yedisu ile Güney Kazakistan'ın (Kazakistan'ın bu kısmı, Farsça ve Türkçe kaynaklarda Türkistan olarak adlandırılmaktadır). Geniş topraklarında konargöçer ve yarı konargöçer ve yerleşik tarım halklarının etnik kaynaşmasıyla ön plana çıkmaktadır. Kazakistan tarihinin başlangıç safhasında, Moğol ulusları, yani Cengiz Oğulları'nın Deşti Kıpçak ile Orta Asya'daki (Maveraiünnehir) idari birimleri çöktü ve bu dönemin son safhasında Kazakların kendi devletleri olan Kazak Hanlığı kuruldu."¹⁶⁰

¹⁵⁷ **Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar**, Çeviren: Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s.54-57.

¹⁵⁸ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler 3 (682-745)**, Ankara, 2004. s.49-53.

¹⁵⁹ **Eski Devirlerden...**, s.145-149.

¹⁶⁰ Ekrem Memiş, Nuri Köstüklü, **Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2000, s.87-88.

Kazak Hanlığı'nın yükseliş dönemi 1511–1518 yılları arasında hüküm süren Kasım Han ile başlamış ve Kazak Hanlığı, Hak Nazar Han zamanında (1550–1580) en parlak dönemini yaşamıştır. 16. asrın sonuna doğru Tevekkel Han zamanında Kazak Hanlığına dışarıdan baskılar şiddetlenmeye başladı. Ancak 17. asır boyunca Oyrat ve özellikle Kalmuk ile Jungarların istilaları Kazakları çok müşkül durumda bıraktı. Binlerce insanını kaybeden Kazaklar, yerlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmışlardı. Bu güç durumdan kurtulmak için Küçük Cuz Hanı Ebulhayr, 1732 yılında Rusya'dan yardım talebinde bulundu. Fakat yardım için çağırılan Ruslar, kısa süre içinde Küçük Cuz topraklarını Rusya'ya bağladı. Bu durum, Kazakistan'ın Rusya tarafından işgaline zemin hazırlamıştır. 18. asrın ortalarında başlayan Rus işgal hareketi, 19. asrın ortasında Orta ve Ulu Cuz Kazaklarında Rusya'ya bağlanmasıyla tamamlanmıştır.¹⁶¹ Bölgede nüfuzunu kuvvetlendirmek isteyen Rusya bir taraftan Kazakistan, Sibiryaya, Orta Asya'ya, Rus göçmenler, tüccarlar, elçiler ve askeri birlikleri sevk ederken, diğer taraftan Kazakistan'ın sınırlarına müstahkem kaleler inşasına da büyük bir önem verdi. Aynı zamanda bu kaleler etrafında kasaba ve kentlerin oluşması, Rus göçmenlerin Kazak bozkırlarına devamlı surette yerleşmesine de zemin hazırladı.¹⁶²

Kazakistan'da Sosyalist Cumhuriyetin kurulması kolay olmadı. 1917 ihtilalinden sonra bütün Çarlık Rusya'sı hakimiyeti altında olan yerler gibi, Kazakistan'da da kargaşa ve otoritesizlik baş göstermişti. Kazakistan'da her şey alt üst olmuş, 1920 ve 1921 yıllarında açlık baş göstermiştir. Bu felaketin sonucunda yüz binlerce insan ölmüştür. Kimi kaynaklara göre, bu yıllarda bir milyon Kazak Türk'ü hayatını kaybetmişti.¹⁶³

"1971'den beri SSCB Politbüro üyesi de olan Konayev'in 16 Aralık 1986'da emekliye sevk edilerek yerine Kazakistan dışından Gennadi Kolbin'in Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine seçilmesi Kazak gençlerinin protesto gösterilerine sebep oldu. Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikalarının uygulandığı dönemde meydana gelen bu gösteriler, Sovyetler Birliği tarihinde demokratik taleplerini açıkça ortaya koyan ilk kitlesel hareket olarak yerini aldı. Kazak aydın ve

¹⁶¹ Sefa Fuat Hekimoğlu, Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan, Ahmet Yesevi Üniversitesi Tarih Bölümü den naklen Editör M. Savaş Kafkasyalı, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s.390-391.

¹⁶² Abdulvahap Kara, "Kazakistan 'da 1986 Almatı Olaylarının İçyüzü ve Etkileri," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.17.

¹⁶³ **Eski Devirlerden...**, s.414

siyasetçilerinin buna paralel çalışmaları sonucunda 1989'da Moskova Kolbin'i merkeze almak ve yerine Kazakistan'ın kendi içinden çıkan lideri Nursultan Nazarbayev'i seçmek zorunda kaldı. 1 Aralık 1991'de referandum yapılarak, Kazakistan'da başkanlık sistemine geçildi ve ilk devlet başkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Kazakistan Parlamentosunun 10 Aralık 1991'de yapılan toplantısında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan isminin Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kabul edildi. 16 Aralık 1991'de de Kazakistan bağımsızlığını ilan etti."¹⁶⁴

"Kazakistan, Avrasya kara kütlelerinin orta kesiminde bir ülkedir. Yüzölçümü 2.717.300 km²'dir. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1.900 km, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 1.300 km boyunca uzanır. Doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan, batıda Hazar Denizi ve Türkmenistan'ın küçük bir kesimi, kuzeyde de Rusya Federasyonu ile çevrilidir."¹⁶⁵ Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri içerisinde en büyük yüzölçümüne sahip ülke Rusya'dır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Kazakistan, Rusya'dan sonra yüzölçümü bakımından ikinci sırayı almaktadır.¹⁶⁶

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda, Hazar'ın ulusal sektörlere ayrılması, kıyıdaş ülkelerin kendi paylarına düşen kısımlarında egemenlik hakkını kurması gerektiği görüşünü savunan Kazakistan, Hazar'ın bölge ülkeleri arasında eşit şekilde bölüşülmesi düşüncesini kabul etmemektedir. Hazar'daki enerji kaynaklarının kıyıdaş ülkeler arasında bölgedeki coğrafi hakimiyet alanına göre paylaşılmasını, sularla kaplı alanın ise belli bir uzaklıktan sonra herkes tarafından kullanılması görüşünü savunmuştur.¹⁶⁷

Kazakistan, SSCB döneminde, endüstriyel maden rezervleri bakımından, birlik içerisindeki en zengin devletlerden biriydi. Nitekim SSCB'deki bakır rezervlerinin yaklaşık olarak yarısı, çinkonun ise %70'i bu ülkede bulunmaktaydı. Bu özelliği nedeniyle Kazakistan ekonomisinin genellikle petrol, maden ürünleri ve elektrik enerjisi üretimine dayandığı görülmektedir. Sovyet döneminde özel sektöre

¹⁶⁴ http://turkkazak.com/site/?page_id=970 erişim Tarihi 25.03.2018

¹⁶⁵ https://ipfs.io/ipfs/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Kazakistan_co%C4%9Frafyas%C4%B1.html Erişim Tarihi 25.05.2018.

¹⁶⁶ Kasım Eren, "Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri," **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, Haziran, 2012, s.57.

¹⁶⁷ Çolakoğlu, a.g.m., s.111.

ayrılan alanlar oldukça sınırlı olup, bunlar küçük çaplı zirai faaliyetler, insanların kendi evlerini inşa etmeleri ve el sanatları gibi faaliyetler olmuştur.¹⁶⁸

Kazakistan'da petrol sektörünün gelişimi yönündeki başlıca sorun, rafineri eksikliği ve bunların SSCB içerisindeki dağılımlarıydı. Çıkarılan hammaddelerin işlenmesine dayalı bir sanayi ile imalat sanayinin çok fazla gelişmiş olduğu söylenemez. Nitekim Kazakistan'da üretilen mallar, hammadde olarak Rusya gibi sanayileşmiş cumhuriyetlere gönderilmekte ve orada işlenmekteydi.¹⁶⁹

Kazakistan'da 1993-1994 yılları arasında yapısal reformlarla ilgili önemli gelişmeler oldu. Fiyatların serbestleştirilmesinden sonra, 1993 tarihinde özelleştirme programı tanıtılmış, toprak reformu geliştirilmeye başlanmış ve ayrıca özel sektörün ticari faaliyetleri için yasal çatılar tanıtılmıştır. Dağılımın ardından yaşanan karmaşa ortamında, Kazakistan dış politikada iki önemli aracı kullanma yoluna gitmiştir. Bunlar, stratejik doğal kaynaklar ve nükleer güçtür. Bu dönemde Batı dünyası ile ilişkilerini geliştiren Kazakistan, 1994 yılında, Batı'dan 1 milyar dolar kredi almayı başarmıştır.¹⁷⁰ Yine gelişim ve büyüme yönünden; ülkesini uluslararası alanda kalkındırmak için önemli girişimlerde bulunan Nazarbayev, bu bağlamda ekonomik faaliyetlere hız kazandırmış, bölgenin en büyük sorunlarından olan güvenlik sorununu minimum seviyeye indirerek sanayi alanında ülkesine önemli yatırımlar yapmıştır.¹⁷¹ 90'lı yılların sonu 2000'li yılların başı Kazakistan ekonomisi açısından bir dönüm noktası olmuş, her geçen gün gelişen ekonomik yapısı uluslararası alanda da dikkatleri üzerine çekmiştir. Kazakistan ekonomisinin böylesine olumlu seyretmesi dünya kredi derecelendirme kuruluşlarının da ilgisini çekerek, Kazakistan'ın notunu üst seviyelere yükseltmiştir.¹⁷²

Gelişim yönünden atağa geçmek isteyen ve ekonomi politikalarında müdahaleci stratejiler izleyen Kazak hükümetinin temel amacı; petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini kalkındırmak, bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlamak ve ekonominin petrole ve dolayısıyla dünya petrol

¹⁶⁸ Orhan Sınav, "Kazakistan'ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı," Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2006, s.41.

¹⁶⁹ Anar Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri: Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s.31.

¹⁷⁰ Sınav, a.g.t., s.44-45.

¹⁷¹ Mehmet Dikkaya, Ali BORA, "Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Yeri," **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, Sayı 2, 2006, s.115.

¹⁷² Gulzhan Baimukhamedova, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvik Politikaları ve Kazakistan Uygulaması," Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s.94.

fiyatlarına aşırı bağımlılığını kırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 2003 yılında açıklanan ve 2003-2015 dönemini kapsayan Endüstriyel Yenilenme ve Kalkınma Programı ile Kazakistan GSYİH'sındaki büyümenin, yıllık bazda %8'in üzerinde tutulması ve ekonominin çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Söz konusu program dahilinde, başta imalat sektörü olmak üzere enerji dışı sektörlerin kalkındırılmasını amaçlayan beş yeni devlet kuruluşu oluşturulmuştur. Bunların başlıcaları; Kazakistan Yatırım Fonu ve Ulusal Yenilik Fonu'dur. Burada dikkat edilmesi gereken husus, ekonomide devletin ağırlığının büyük ölçüde devam etmesidir.¹⁷³

"Kazakistan toprakları içerisinde yaklaşık 172 petrol ve 42 doğalgaz yatağı bulunmakta olup en zengin yataklar Kazakistan'ın batısı ve Hazar Denizi'ndedir. Tengiz ve Karaçaganak karada, Kaşagan ise denizde olmak üzere Kazakistan'ın en büyük üç enerji yatağıdır. Bu üç yatak ülkenin enerji rezervinin yaklaşık %50 kadarına sahiptir."¹⁷⁴ "Ancak, petrol ve gazın önemli kısmı, Hazar'a yakın sahillerde ve Hazar'ın Kazakistan'a ait ulusal sektöründe bulunmaktadır. Ülkenin tahmini petrol ve gaz yatağının yüzölçümü 1.700.000 km²'dir ve Kazakistan topraklarının %62'sini oluşturmaktadır. Kazakistan'ın petrol potansiyeli ülkenin altı bölgesine dağılmıştır. Bunun dördü batı bölgelerinde (Atrau, Aktobe, Batı Kazakistan ve Mangistau) olup %70'e yakın petrol yatağı burada bulunmaktadır. Üstelik işletilmekte olan yataklarının %91'i de bu bölgededir. Diğer bölgeler ise Jezkazgan ve Kızılorda'dır."¹⁷⁵

"1998 yılında uluslararası Enerji Ajansının yapmış olduğu çalışmalar sonucu hazırlanan raporlara göre Kazakistan'da ispatlanmış üretilebilir petrol rezervi 10-17.6 milyar varil, tahmini petrol rezervleri ise 85 milyar varildir. Aynı kaynağa göre ispatlanmış üretilebilir gaz rezervi ise 53-83 trilyon cubic feet olarak belirtilmiştir. Bu petrol ve gaz rezervlerinin önemli bölümü Hazar yakın sahillerde ve Hazar'ın Kazakistan'a ait ulusal alanlarda bulunmaktadır. Kazakistan'ın ülke potansiyel petrol ve gaz yataklarının toplam yüzölçümü 1.700.000 km²'dir. Bu alan Kazakistan topraklarının %62'sini teşkil etmektedir."¹⁷⁶

¹⁷³ TİKA; "Kazakistan Ülke Raporu", [http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/\(10.04.2010\)den naklen Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, "Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan,"](http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/(10.04.2010)den%20naklen%20Abdulvahap%20Kara,%20Okan%20Yeşilot,%20Avrasya'nın%20Yükselen%20Yıldızı%20Kazakistan,) İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2010-91 İstanbul, 2011, s.122.

¹⁷⁴ Elnur İsmayılov, Türkan Budak, Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası, " **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, No: 1189, 2015, s.2.

¹⁷⁵ Hekimoğlu, a.g.e., s.273.

¹⁷⁶ Saule Baycaunova, "Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi," **Avrasya Dosyası**, ABD Özel Sayısı, Cilt VI, Sayı 2, Ankara 2000, s.253-254.

Kazakistan'ın ülke içi ihtiyacı 12-13 milyon tondur. Kalan kısmı ise ihraç edilmektedir. Kazakistan 60 milyon ton hedefine 2005'te ulaşmayı planlamaktadır. 60 milyon tonun 14 milyon tonu iç tüketimde kullanılması, kalanın ise ihraç edilmesi amaçlanmaktadır. 2010 yılında ise üretimin 84 milyon tona ulaşması ve bu miktarın 16 milyon tonunun ülke içi tüketimde, kalanının ise ihraç edilmesi düşünülmektedir. Petrolün Türk parasıyla 1 litresini 2.5 lira olduğunu varsayarsak 1 milyon tonunun iki trilyon dört yüz milyar lira ettiği anlaşılmaktadır. Bu rakamlara göre 80 milyon tondan yaklaşık 70 milyar dolar elde edilmektedir. Türkiye açısından bakıldığında çok büyük bir paranın yıllık olarak Kazakistan'da petrolden elde edileceği bir gerçektir.¹⁷⁷

Bağımsızlığını kazanmadan önce Kazakistan, bölgede petrol üretiminde Azerbaycan'da sonra gelmekteyken, doğalgaz üretiminde daha geri seviyelerde yer almaktaydı. 1991 yılında SSCB'den bağımsızlığını kazandıktan sonra da petrol doğalgaz ve diğer madencilik alanlarında artan rezerv miktarıyla önemini korumuştur. Türk Cumhuriyetleri içinde pamuk üretimi ve tarımsal üretim açısından en zengin ülke olan Kazakistan, enerji kaynaklarının bolluğu yönünden de önemli bir ülkedir. Enerji kaynaklarının her alanında büyük rezervlere sahip olan Kazakistan'ın rezervlerinin %50'den fazla kısmı Hazar Denizi ve çevresindeki yataklarda bulunmaktadır. Bu nedenle Kazakistan ile Rusya arasında Hazar Denizi'ndeki gaz rezervlerinin paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar söz konusudur.¹⁷⁸

Başka bir kaynaktan ise enerji yönünden bakıldığında; Türk Cumhuriyetleri içerisinde enerji kaynakları bakımından en zengin ülke olarak Kazakistan gösterilmektedir. Petrol kaynaklarının bolluğu yönünden önemli olan bu ülke rezerv bakımından da dünyada üst sıralarda yer almaktadır.¹⁷⁹

Kazakistan'ın Tengiz bölgesinde önemli petrol kaynaklarının olmasına rağmen, Kazakistan daha çok Hazar Bölgesi'nde arama tarama faaliyetleri yürütmektedir.¹⁸⁰ Petrol yatakları fazla olduğundan dolayı Kazakistan ekonomisinin gelişmesinde, petrol sektörünün rolü çok önemlidir. Günümüzdeki dünya petrol üretim oranını, 1985 yılındaki oranla kıyasladığımızda üretim düzeyi, 1.3 kere

---

¹⁷⁷ Budak, a.g.e., s.336.

¹⁷⁸ Budak, a.g.e., s.333-334.

¹⁷⁹ Yavuz Özdemir, "Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.25.

¹⁸⁰ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s.405.

azalmıştır. Buna rağmen, Kazakistan' daki oran, %225.4'e çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Kazakistan'ın günlük petrol ihracatı 1.1 milyon varildir. Bu rakam, Libya ya da Cezayir ülkelerinin ürettiği petrole eşittir. 2015 yılına doğru, bu rakamın, doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde, günlük olarak 3 milyon varile çıkarılması beklenmektedir.¹⁸¹

Değişik bir kaynakta ise Kazakistan'ın, büyük bir çoğunluğunu Hazar Denizi'nden karşıladığı petrol rezervlerine yönelik veriler ve beklentiler şu şekildedir; Kazakistan'daki ham petrol üretiminde yıldan yıla artış yaşanacağı tahmin edilmektedir. Verilere bakıldığı zaman 2010 yılında 100 milyon ton olacağı düşünülen petrol üretiminin, 2020 yılında 160 milyon tona çıkacağı hesaplanmaktadır. Kazakistan'daki bu zengin enerji kaynaklarının yatakları, Hazar Bölgesi'nin Kazakistan sınırına düşen kısmı ile Tengiz diye adlandırılan bölge olduğu bilinmektedir.¹⁸²

Doğalgaz ve petrol rezervleri açısından dünya genelinde ilk 15 ülke arasında olması Kazakistan'ı bölgede dikkat çeken bir ülke konumuna yükseltmektedir. Ülkenin doğusunda dünyanın en büyük nüfusuna, dev bir sanayiye sahip ve dolayısıyla enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Çin'in varlığı, keza yine aynı durumda olan Hindistan'ın bulunması, enerji rezervlerine Çin kadar ihtiyaç duyan Avrupa Birliği ve ekonomisi enerji kaynaklarının pazarlanmasına dayalı olan ve kendine alternatif enerji rotası istemeyen Rusya'nın varlığı Kazakistan'ı bölgedeki kilit ülke yapmaktadır.¹⁸³

Orta Asya jeopolitik önemi nedeniyle her zaman tüm büyük ve bölgesel güçlerin dikkatini çekmiştir. Kazakistan ise bu bölgede büyük hidrokarbon kaynakları ile enerji zengini bir ülkedir. İhracatının büyük bölümünü oluşturan enerji kaynaklarının yönetimi ise Kazakistan'ın dış politikasının şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır.¹⁸⁴ Hazar Bölgesi'nde petrol ve doğalgazın yanı sıra dünyanın önemli miktarda rezervine sahip hidrokarbon enerji kaynağının olduğu bilinmektedir. Hidrokarbon enerjisi özellikle Hazar Bölgesi ülkeleri arasında Kazakistanda

---

¹⁸¹ Nursultan Nazarbayev, JanaKezen -Jana Ekonomika, (Yeni Nesil-Yeni Ekonomi), Almatı, Ravan Baspası, 2004, s.46' den naklen Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, "Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan," **İstanbul Ticaret Odası Yayınları**, Yayın No: 2010-91, İstanbul, 2011, s.147.

¹⁸² Cenk Pala, Emre Engür, "Kafkasya Petrolleri 21. Yüzyılın Eşiğinde Hazar Havzası ve Türkiye," **İşletme ve Finans**, Sayı 152, Kasım, 1998, s.25.

¹⁸³ İsa Burak Gonca, Esme Özdaşlı, "Kazakistan'ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi," **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2016, s.154-155.

¹⁸⁴ Gonca, Özdaşlı, a.g.m., s.158.

bulunmaktadır. Kazakistan topraklarında aşığı yukarı petrol yataklarına yakın miktarda hidrokarbon kaynağı bulunmektedir. Rakamsal olarak değerlendirildiğinde 4 milyar ton petrol bulunan ülkede, 2 milyar ton hidrokarbon enerjisi, 3 trilyon metreküp de doğalgaz olduğu bilinmektedir.¹⁸⁵

"Kazakistan yabancı yatırımcıları petrol ve doğalgaz sektörüne çekmeye çalışmaktadır. Chevron, Lukarco, Rosneft-Shell, Exxon Mobil, Agip International, BG Overseas Holding yapılan yatırımların tutarı 40 milyar dolara ulaştı. Rusya tarafından yapılan yatırımlar 3 milyar doları bulmuştur. Bu projelerin içerisinde Kumkol, Tengiz ve Karaçiganak bulunmaktadır. Enerji sektörüne yabancı yatırımın çoğu ABD firmaları tarafından gerçekleştirilmektedir. Tengiz-Chevron Kazakistan'ın büyük petrol sanayisi olarak bilinmektedir. Bu müessesede Chevron Texaco (50%), Exxon Mobil (25%), Kazakhoil(20%) ve Lukark o (5%) oranında pay sahibidir. Bu ortaklık Kazakistan petrol sanayinde 20 milyar dolar yatırım yaptı ve günde 290 bin varil petrol çıkarmaktadır. 2010 yılın yaz sonunda buradan her gün 750 bin varil petrol çıkarılabileceği tahmin edilmektedir. Hazar Boru Hattı ortakları Kazakistan, Rusya, Umman Sultanlığı, Oguh and Kazakistan Pipeline Ventures gibi şirketlerden oluşmaktadır. Uluslararası enerji holdingi Hurricane Hydrocarbons (Kanada-Kazakistan Hrmsı Kumkol) ile Tengiz tarafında her gün 120 bin varil petrol üretilmektedir. İki sene içerisinde bu rakamın günlük 200 bin varile ulaşması planlanmaktadır. Tengizden sonra Kazakistan'ın en önemli petrol havzası Kashagan tarafında olup burada önemli miktarlarda petrol rezervleri bulunmaktadır. Bunun 10 milyar varil petrol civarında bir rezerve tekabül ettiği tahmin edilmektedir."¹⁸⁶

Kazakistan'a boru hatları ve enerji nakil konularıyla alakalı olarak bakıldığında şunları görmekteyiz; Kazakistan, günümüzde SSCB boru hatlarını kullanmadan Avrupa'ya petrol ihraç etmeye başlamış bulunmaktadır. 1996 yılının sonunda Amerikan ve Kazakistan'ın ortak teşebbüsü olan Tengiz-Chevron, Avrupa'ya karayolu, denizyolu ve demiryolu ile petrol ihraç etmektedir. Bugün tamamı Rusya ve Kazakistan üzerinden geçen mevcut boru hatlarının kullanımı Rusya'nın iyi niyetine kalmıştır. Bu hatlarla birlikte Kazakistan 28 Eylül 1997'de Çin ile 2002 yılında faaliyete geçecek iki boru hattının ortak inşası için antlaşma

---

¹⁸⁵ Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, "Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan," **İstanbul Ticaret Odası Yayınları**, Yayın No: 2010-91 İstanbul, 2011, s.148-149.

¹⁸⁶ Kara, Yeşilot, a.g.m., s.131.

imzalanmıştır. Ancak 2005 yılına gelinmiş olmasına rağmen henüz söz konusu olan hatlardan petrol taşınması gerçekleştirilememiştir.¹⁸⁷

Kazakistan'da bugünkü petrol üretim kapasitesi teorik olarak ülkenin taleplerini karşılamaktadır. Ancak esas petrol tüketim bölgelerinin, esas üretim bölgelerinden uzak olması ülkenin petrol taleplerini karşılamakta zorluklar yaratmaktadır. Bunun yanı sıra teknik imkanları da yeterli değildir. Serbest petrol ihracatının ve Kazakistan petrolünün dünya pazarına çıkartılması için çeşitli projeler yapılmaktadır. Kazakistan'daki petrol yataklarının genişletilmesi yabancı yatırımcıların katkısıyla gerçekleştirilmektedir. Buradaki esas öncelik petrol ihracatını yapacak olan boru hatları projelerine tanınmaktadır. Boru hattı projeleri Kazakistan petrolünün uluslararası piyasaya çıkışını sağlayacaktır. Günümüzde Kazakistan petrol yataklarının işletilmesine ilgi duyan yabancı ülkelerin uzmanları boru hattının birkaç seçeneğini incelemektedir. Dolayısıyla boru hatlarının stratejik beklentileri çoktur.¹⁸⁸

2006 yılı verilerine bakacak olursak, Kazak petrolünün %80'ni Rusya üzerinden ihraç edilmiştir. Bu konumda Rusya üzerinden batıya petrol ulaşımı, Kazakistan için geniş hacimli çalışma yapan ve siyasi bağımsız bir yol olarak düşünülebilir. Rusya toprakları üzerinden ihracat, Hazar petrol boru hattı çerçevesinde Tengiz-Novorossiysk petrol boru hattı ve Sovyetler Birliği zamanında yapılan Atırau-Samara boru hattı üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kazak petrolü demir yolu ile Rusya üzerinden Baltık Denizi kıyılarındaki limanlara ulaştırılıp ve Aktau Limanı'ndan Rusya limanlarına yani Mohaçkale'ye, ardından da Mohaçkale-Novorossiysk üzerinden yurt dışına ihraç edilmektedir. Hazar petrol boru hattı üzerinden petrol taşınması bazı sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır. Çünkü Avrupa'ya ulaştırılan petrolün gemilerle taşınması ancak İstanbul ve Çanakkale Boğazları vasıtasıyla olduğu için inisiyatif Türkiye'nin elinde bulunmaktadır. Türkiye'nin bu inisiyatifini dengeleyebilmek amacıyla 2007 yılında Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan ile imzalanan anlaşma kapsamında Bulgaristan ve Yunanistan Burgaz-Aleksandrapolis boru hattı yapılması önemli olmuştur. Uzunluğu 285 km'ye varan bu petrol boru hattı Novorossiysk'te bulunan petrolü İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına ulaşmadan Avrupa'ya taşınmasını kolaylaştıracaktır. Hattın toplam maliyeti 900 milyon dolar olarak değerlendirilmektedir. Hattın taşıma

---

¹⁸⁷ Budak, a.g.m., s.337.

¹⁸⁸ Hekimoğlu, a.g.e., s.275.

kapasitesi yıllık 35 milyon ton ve 50 milyon tona kadar da yükselebilen kapasiteye sahip olacaktır. Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'e göre, bu anlaşmayla Hazar petrol boru hattı ile ihracatın 23 milyon tondan 40 milyon tona yükseltilmesi, Kazak petrolünün ihracatına ek 17 milyon ton petrol Burgaz-Aleksandrapolis hattıyla gerçekleşecektir.

Kazak petrolünün tankerlerle Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a oradan da BTC hattı ile dünya pazarlarına ulaştırılması hedeflenmektedir. Burada önemli olan yıllık 50 milyon tonluk bu hattın Kazak petrolü olmadan düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü sadece Azerbaycan petrolü yetersiz kalmaktadır. 2007 yılında Kazakistan 7 milyon ton petrolü Hazar Denizi üzerinden ihraç etmiştir. 2010 yılında ise bu miktar 13 milyon tona ulaşmıştır. Kazakistan, BTC boru hattına tankerlerle Azerbaycan'a taşınan petrolün yıllık 25 milyon tona ulaştığını bildirmiştir. Fakat Kazak petrolünün tankerlerle taşınması Hazar Denizi'nde ekolojik sorunlara yol açmaktadır. Böylece Hazar petrol geçişi birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Konuyla alakalı olarak Hazar'a sınırı olan beş ülke, Kasım 2003'te Hazar Denizi çevresini koruma yönünde bir sözleşme imzalamıştır. Hazar Denizi'nde petrol ve doğalgaz üretimine bağlı olarak Hazar ekolojisini geliştirme ve dengeleri koruma adına Ekim 2007'de Tahran'da 2. Hazar toplantısı düzenlenmiştir. Kazakistan petrolünün Avrupa'ya ve dünya pazarına ulaşım yollarının Rusya toprakları üzerinden geçmesine, ABD, siyasi ve finansal destek sağlamayıp, stratejik amaçlarına ters düştüğü için karşı çıkmaktadır. ABD yönetimi bu amaca uygun olarak Kazak petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından taşınmasını, Hazar Denizi'nin altından geçecek boru hattı için 1,7 milyon dolar kaynak sağlamıştır. ABD, Orta Asya doğalgazının, Avrupa'ya Hazar üzerinden geçmesini desteklemektedir. Bu anlamda 2007 Temmuz'unda ABD ve Azerbaycan arasında sözleşme imzalanmıştır.¹⁸⁹

Yine, Kazakistan ve Rusya arasında Ekim 2007'de yapılan sözleşmede 2008 yılından itibaren 5 milyon ton civarındaki Rus petrolü Kazakistan aracılığı ile Çin'e taşınmaktadır. Rus petrolünün bu proje kapsamında taşınmasının gelecekte Şanghay İşbirliği Örgütü kapsamında katılımcıların ekonomik gelişimlerine stratejik çıkarları açısından ortak enerji birliği kurulmasına büyük yardımı dokunacaktır. Doğalgaz

---

¹⁸⁹ Absattar Serik Tasmahanbetulı, Rus-Amerikan-Çin Nüfuz Mücadelesi Çerçevesinde Kazakistan Dış Politikasına Bakış, Ahmet Yesevi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü den naklen Editör M. Savaş Kafkasyalı, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s.363-365.

anlaşmalarının enerji alanında Kazakistan–Rusya ilişkilerinin çok önemli bir noktada olduğu açıktır. Kazakistan sadece kendi doğalgaz rezervlerini işletme ve ihraç etmenin yanı sıra, Türkmenistan ve Özbekistan doğalgazının transit geçişlerini sağlayan ülke konumundadır. Kazakistan topraklarında yürütülen arama çalışmalarında doğalgaz rezervinin yaklaşık 2 trilyon m³'tür. Bu miktar Hazar Denizi'nde bulunan doğalgazla birlikte toplam 8,3 trilyon m³'e yaklaşmaktadır. Son yıllarda Kazakistan'da doğalgaz üretimi 12 milyar m³'e yaklaşmıştır. 2020 yılı planına göre Kazakistan, doğalgaz üretimini geliştirmeye yönelik programlara uygun doğalgaz üretimini 40 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir.¹⁹⁰

Özbekistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarının Çin ve Rusya'ya ulaştırılmasında Kazakistan taşıyıcı görev yapmaktadır. Zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra Kazakistan, geçiş güzergahı olması açısından da önemlidir. Büyük yüzölçümüne sahip olmasından dolayı Kazakistan'ın doğusu ile batısı arasında nakil hatlarının yetersiz olmasından, enerji taşımacılığı yapılamamaktadır. Buraya yapılacak olan boru hattının maliyetinin yüksek olmasından dolayı enerjiyi batıda Rusya'dan doğuda ise Özbekistan'dan almaktadır.¹⁹¹

Hazar Bölgesi, doğalgaz enerjisinin çokluğu ile ünlense de bölgede zengin petrol ve hidrokarbon yataklarının varlığı da bilinmektedir. Özellikle Kazakistan bu üç enerji kaynağını da içerisinde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kazakistan ileriki yıllarda dünyanın enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli ülkelerinden biri olarak gösterilmektedir. Bunun yanı sıra Kazakistan sahip olduğu enerjiyi ihraç etmeyi istediği gibi aynı zamanda kendi ülkesi içerisinde de kullanarak önemli başarılar imza atmak istemektedir. Ekonomik alanda da halkının refah seviyesini yüksek tutmak isteyen Kazakistan, dünya sıralamasında önemli ve vazgeçilmez yerlere gelmeyi arzulamaktadır.¹⁹²

Kazakistan, gelecekteki ekonomik gelişiminin temel kaynağı olarak petrolü belirlemiştir. SSCB döneminde, enerji kaynaklarının (petrol), sadece operatörü ve üreticisi rolünü üstlenmiş olan Kazakistan, petrol projeleri alanında yeterli tecrübeye sahip değildi. Bu yüzden bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren ülke, yabancı yatırımlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu alanda Kazakistan'a gelen ilk yabancı şirket

---

¹⁹⁰ Tasmahanbetuli, a.g.m., s.365-366.

¹⁹¹ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın..., s.7.

¹⁹² Kara, Yeşilot, a.g.m., s.116.

Chevron'dur. Bu şirketin Kazakistan'a gelişinin ardından ülkeye enerji alanında yabancı ülkelerin yatırımları aktif bir şekilde artış göstermiştir.¹⁹³

1.4- Azerbaycan Açısından Önemi

Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan'ın uluslararası alanda adı Azerbaycan Cumhuriyeti olarak anılır.¹⁹⁴ *"Petrol yönünden zengin olan Azerbaycan, Kafkasya Bölgesi'nin güneydoğusunda 38°24'-41°54' kuzey enlemleri ile 44° 46'-50° 50' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Doğusunda Hazar Denizi'nin yer aldığı Azerbaycan'ın kuzeyinde; Rusya Federasyonu, kuzeybatısında; Gürcistan, batısında; Ermenistan, güneyinde; İran ve güneybatısında; Türkiye yer alır. Ülkenin toplam yüzölçümü 86.600 km²'dir."*¹⁹⁵

"Azerbaycan'ın tarihine kısaca baktığımızda; Azerbaycan, MÖ VIII. yüzyılda kurulan Manna İmparatorluğundan günümüze kadar pek çok kavmin denetiminde bulunmuş, birçok medeniyete beşiklik etmiş ve büyük mücadelelere sahne olmuş bir ülkedir. Bölgede sırasıyla Urartular, Medler, Persler, Atropatene Krallığı, Romalılar, Ermeniler, Parthlar, Sâsâniler, Bizans, Emeviler, Abbasiler, Şirvanşahlar, Sacoğulları, Revvâdîler, Sellârîler, Şeddâdîler ve Ahmedîliler egemen olmuşlardır. Bu devletlerin egemenlikleri esnasında bölgeye Türk göçleri de olmuştur. Türklerin Azerbaycan'a geliş tarihlerinin milattan önceki zamanlara, Saka-İskit dönemine tesadüf ettiği sanılmaktadır. İskitler/Sakaların büyük göçleri sırasında ilk kez Kıpçak, Bulgar ve Oğuz boylarından değişik Türk oymakları bu topraklara yerleşirler. Bulgarlar, Hazarlar, Sâbirler ve Uygurlar daha sonraları gelip Azerbaycan'a yerleşen Türk boylarıdır. M.S. 395-96 yıllarında Hun Türklerinin bir kısmının Balkanlardan Trakya'ya ilerlerken, bir kısmının da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya indiklerini, İç Anadolu Bölgesi'ne kadar geldikten sonra Azerbaycan-Bakü yoluyla kuzeye, merkezlerine döndükleri bilinmektedir. VII. yüzyılda oluşan göçler Orta Asya'dan batıya doğru yönelince, Hazarları ve Sâbirleri iterek Azerbaycan'a gelmelerini sağlamışlardır. VII. ve VIII. yüzyılın sonuna kadar Araplar, birçok doğu ülkesi gibi Azerbaycan'a da hâkim olmuşlardır. Ancak bölge halkını Araplaştıramadıkları gibi, kendileri de o bölgede yaşayan halk ile

¹⁹³ Hekimoğlu, a.g.e., s.301.

¹⁹⁴ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm> Erişim Tarihi 27.05.2018.

¹⁹⁵ Rehman Seferov, "Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.287.

*kaynaşarak erimişlerdir. Arapların hâkimiyeti sırasında da çeşitli Türk boyları gelip bu bölgeye yerleşmiştir. VII. yüzyılda Oğuz ve Peçenek göçleri daha da kalabalıklaşmıştır."*¹⁹⁶

*"Yedinci asırdan itibaren Selçuklu Akıncıları Azerbaycan'a girdiler. Fakat burada kesin bir hakimiyet tesis edemediler. 1015-1016'dan sonra buraya Oğuz boyları yerleşmeye başladı. 1043 senesinde Tuğrul Bey, amcası ve amcaoğlunu buraya fethetmeye gönderdiyse de, Bizanslılarla uzun süren çarpışmalardan bir netice alınamadı. Azerbaycan'ın kesin Selçuklu hakimiyeti altına girmesi Sultan Alparslan devrinde olmuştur. Azerbaycan, 12. ve 13. asırlar arasında Atabegler ve Harezmsahların hakimiyeti altına girdi. Daha sonra Moğollar, bölgeye 1320'de girmeye başladı. Cengiz'in burada hakimiyeti kısa sürdü, Cengiz'in ölümünden sonra Azerbaycan Cuci milletinin istilasına uğradı. Onlardan sonra İranlıların hakimiyetine giren Azerbaycan, bir süre sonra da Altın Ordu Devletinin hakimiyetine girdi. On altıncı asrın ilk yarısına kadar bu istilalar devam etti. Azerbaycan'a ilk Osmanlı seferi ise 16. asırdan itibaren başladı. Yavuz Sultan Selim Han Safevilerle olan savaşları esnasında, 1514'te Tebriz'i aldıysa da, şehir tekrar Safevilerin eline geçti. 1534'te Kanuni Sultan Süleyman Han Tebriz'i aldı ve ertesi sene bütün Azerbaycan'ı fethetti. 1555'te çıkan karışıklık sonucu Azerbaycan tekrar Safevilere bağlandı. Sultan Üçüncü Murad Han devrinde tekrar Osmanlılar'ın eline geçti. 1539'dan sonra Azerbaycan'da muhtelif hanlıklar kuruldu."*¹⁹⁷

"16 ve 17. yüzyıllarda Türk topraklarını işgale başlayan Rusya 17. asra gelince Kafkasya üzerine seferlere başlamıştır. Tek başlarına Ruslara karşı mücadele etmenin zor olduğunu anlayan Azerbaycan Hanlıkları Ruslara karşı, beraber hareket etmeyi denemişler, 1794 de Tahran merkezli olarak Kaçar hanedanı tarafından kurulan İran Devleti de bugünkü Azerbaycan ve Gürcistan topraklarında Rus işgaline karşı koymaya çalışmıştır. Ancak 1801'de Gürcistan, 1804'de Gence Rusların eline düşmüştür. 13 Eylül 1813'te Gülistan Antlaşmasıyla Kaçarlar Gürcistan ve Kuzey Azerbaycan'ı Ruslara vermiştir. Kaçarlar 1813'den itibaren de Karabağ'da tutunmaya çalışmışlardır. 1828'e kadar Karabağ Rusya ile İran (Kaçar hanedanlığı) arasında çekişme konusu olmuştur. Sonunda Azerbaycan, 1828 Türkmençay Anlaşması'yla Aras nehri sınır olmak üzere, Kuzey ve Güney

¹⁹⁶ <https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/azerbaycan-tarihi/> Erişim Tarihi 24.08.2018.

¹⁹⁷ https://www.turkcebilgi.com/azerbaycan_tarihi Erişim Tarihi 24.08.2018.

Azerbaycan olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey Azerbaycan yani Karabağ'ın da içinde olduğu Aras'ın kuzeyinde kalan Revan, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Gence ve sair hanlıklar Rusların eline geçmiştir. Aras nehrinin güneyinde kalan ve Azerbaycan topraklarının üçte ikisini oluşturan kısım da İran'a bırakılmıştır."¹⁹⁸

1918 yılında Rusya'daki ihtilalden faydalanarak bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Rusya'daki iktidar boşluğunu da değerlendirerek kendi devletini kurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulmaya başlanan Sovyetler Birliği, birliğe güç oluşturması adına Azerbaycan'ı işgal etmişlerdir. Bu tarihten itibaren yaklaşık 70 yıllık süre içerisinde Sovyetler Birliği'nin hakimiyet alanında kalan Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri gibi bağımsızlığını kazanmıştır.¹⁹⁹

Azerbaycan devletinin resmen tanınmasının ilk adımlarının atıldığı bu dönemin ilk ayındaki Muttalibov iktidarı döneminde, bir yandan yabancı ülkelerin Azerbaycan'ı resmen tanıma süreci ve uluslararası örgütlere üye olması sürerken, diğer yandan dış politikada da temel ağırlık noktasının Rusya'ya verildiği ve diğer bölge ülkeleri ile de genel olarak dostça ilişkiler kurma politikasının yürütüldüğünü görüyoruz. Bu dış politika anlayışı bağlamında, Muttalibov iktidarının Rusya ile ilişkilerde öncelik tanıdığı konuların başında BDT üyeliği geliyordu. Bu çerçevede Azerbaycan 21 Aralık 1991 tarihinde BDT'ye katılmıştır. Özellikle Karabağ sorununun çözümünde bu ülkeden yardım beklemiştir. Rusya da Muttalibov iktidarı döneminde Azerbaycan'la ilişkilerini, bağımsız bir ülke ile olan ülke şeklinde görmemiş ve bu bağlamda, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımamıştır. Azerbaycan'ın bağımsız devlet olarak, Rusya ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalama isteği Rusya tarafından defalarca reddedilmiştir. Ayaz Mutallibov döneminde uluslararası arenaya yeni giren ülkenin dış politikasında Rusya, Türkiye ve İran'la ilişkilerin kurulması ön planda duruyordu.²⁰⁰

Zengin enerji kaynağına sahip olan Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra coğrafi konumları ve enerji kaynaklarının fazlalığından dolayı uluslararası alanda değer kazanmıştır. Azerbaycan da SSCB'nin çöküşünden sonra bağımsızlığa kavuşan Türk Cumhuriyetleri'nden biridir.

¹⁹⁸ <https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/azerbaycan-tarihi/> Erişim Tarihi 24.08.2018.

¹⁹⁹ Yavuz Kılıç, "İran'ın Azerbaycan Politikası," Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.6.

²⁰⁰ Nazim Cefersoy, *Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azerbaycan-Rusya ilişkileri, (1991-2000)*, s.65.

Bulunduğu konum itibari ile Azerbaycan, Orta Asya'ya açılan bir kapı niteliğindedir. Öte yandan Azerbaycan, Müslüman Ortadoğu devletleri ile Hıristiyan ülkeleri arasında bir sınır oluşturmaktadır.²⁰¹

Azerbaycan'ın bağımsızlık beyannamesinde yer alan konular şunlardır; Azerbaycan diğer devletlerle olan münasebetlerinde uluslararası kanunlar nezdinde, diğer ülkelerle eşit seviyede olması, güç uygulanmaması, güç uygulama konusunda tehdit ve şantajda bulunulmaması, devlet sınırlarına tacizde bulunmaması, ülkeler arasındaki sorunların savaş yerine barışçıl yollarla halledilmesi, özellikle güçlü devletlerin kendi içişlerine karışmaması, insan hakları ve bu bağlamda insan özgürlüğüne saygı duyulması, toplumların aşağılanması eşit kabul edilmesi ve onların kendi yaşamlarını kendilerinin belirleme hakkının olması, devletlerarası çeşitli alanlarda ortaklık ve anlaşmanın yanı sıra insanı ve demokrasiyi her şeyin merkezine koyan bir sistemin olması Azerbaycan'ın ilkeleri olarak bildirilmiştir. Birleşmiş Milletler'e de aynı ilkeleri ifade eden Azerbaycan, böylelikle Birleşmiş Milletler'e üye olma isteğini bildirmiştir.²⁰²

Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarından en fazla faydalanacak olan ülke Azerbaycan'dır. Bu durumu değerlendirmek isteyen Azerbaycan Hazar'ın hukuki statüsünün çözüme kavuşturulmasını istemektedir. Çözüm olarak Hazar'ın kıyıdaş ülkeler arasında paylaşılmasını istemektedir. Bölge ülkelerinin paylarına düşen kısımdan faydalanmaları ve haklarına riayet etmeleri gerektiği düşüncesine sahiptir.²⁰³ Azerbaycan'ın, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesini isteme sebebi, Hazar'daki enerji kaynaklarının büyük kısmının kendi sınırları içinde kalacak olmasıdır. Azerbaycan'ın enerji kaynakları genel olarak Hazar Bölgesi'nde olduğundan dolayı statüsünün Azerbaycan'ın istediği şekilde belirlenmesi Azerbaycan'ı memnun edecektir. Yine bölgede Azerbaycan'ın önemi konumda olması Amerika'nın desteğini Azerbaycan üzerine yoğunlaştırmasına sebep olacaktır. Bu durum Azerbaycan ekonomisini güçlendireceği gibi İran'ı da bölgede zayıflatacaktır.²⁰⁴

²⁰¹ Yunus Yılmaz, "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra İran'ın Azerbaycan Politikası," Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s.6.

²⁰² Nazim Cefersoy, **Bağımsızlığın 20. Yılında, Güney Kafkazy**, Ankara, 2011, s.35-36.

²⁰³ Cavid Abdullayev, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XXXVIII, Sayı 1-4, 1999, s.275.

²⁰⁴ Tarık Çağrı Oruç, "Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu," **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, s.92.

Hazar'da en aktif kıyıdaş ülke en aktif kıyıdaş ülke olan Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Hazar Denizi bölgesinin yeni belirmekte olan siyasi ve ekonomik merkezi konumuna girmiştir. Azerbaycan özellikle Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına çekmesiyle ön plana çıkarken, aynı zamanda, statü tartışmalarında da Rusya Federasyonu ile beraber ağırlıklı konumda olmuştur.²⁰⁵

Hazar Bölgesi'ndeki kıyıdaş devletlerden yalnız Azerbaycan, Hazar'ın kendi bölgesindeki egemenliğini anayasal bir zemine bağlamıştır; "*Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin (gölünün) Azerbaycan Cumhuriyetine ait bölümü, Azerbaycan Cumhuriyeti üzerindeki hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ülkesinin bir parçasıdır.*" maddesi Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nda yerini almıştır.²⁰⁶

Azerbaycan petrolünün tarihine baktığımızda, petrolün tarihi eskilere dayanmakta olup, 1800'lü yılların başında ilkel tekniklerle 1800'lü yılların sonlarına doğru ise modern yöntemlerle petrol üreterek dünyada hatırı sayılır bir yere gelmiştir. Azerbaycan ekonomisinde önemli denecek seviyede artışın yaşanması, 1800'lü yılların ikinci yarısında, uluslararası devletlerin enerjiye olan ihtiyaçlarının artması sebep olmuştur. Bu yıllarda Azerbaycan'da ihtiyaca bağlı olarak enerji üretimi artmıştır.²⁰⁷ Hazar Bölgesi'nde özellikle de Azerbaycan'da zengin petrol yataklarının olması, bölgeye olan ilgiyi artırmıştır. Bölgeye gelen Robert Nobel eski model tekniklerle bölgeden enerji çıkarıldığını görmüş, petrolün önemini bildiğinden kendisi de bölgeye yatırım yaparak buradan rafineri satın almıştır. Daha sonra bölgeye gelen diğer kardeşi ile birlikte Nobel Kardeşler adı altında petrol firması kurmuşlardır. Bölgedeki petrolün önemini keşfeden bu kardeşler bölgede petrol zengini olmuşlardır. 20. yüzyılın sonlarına doğru bölgede, ABD'nin ürettiği petrol miktarının neredeyse tamamına yakın bir oranda petrol üreterek bölge ile birlikte kendilerinden de söz ettirmişlerdir.²⁰⁸ Azerbaycan'da 20. yüzyılın başlarında çıkarılan petrol miktarı dünyadaki petrol üretiminin yarısına tekabül etmekteydi. Azerbaycan, 1900'lü yılların başlarında yıllık 6 ile 8 milyon ton petrol üretmiş, fakat sonraki yıllarda özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nın olduğu dönem ve sonrasında

²⁰⁵ Hasan Nuri Magdusul, "Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler," **Avrasya Etütleri**, Sayı 19, İlkbahar-Yaz 2001, s.15.

²⁰⁶ <http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm> Erişim Tarihi 24.08.2018.

²⁰⁷ Seferov, a.g.m., s.291.

²⁰⁸ Lutz Klevevan, **Yeni Büyük Oyun**, Çeviren: Güldü Hür, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s.17.

Azerbaycan'ın içinde bulunduğu zor şartlardan dolayı petrol üretiminde gerileme yaşanmıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlık için bastırması buna paralel olarak Sovyetler Birliği'nin kurulma aşamasında güç kazanmak için Azerbaycan'a baskı kurması petrol üretimini olumsuz etkilemiştir.²⁰⁹

Geçtiğimiz son iki asra petrol yönünden damgasını vuran ülke Azerbaycan'dır. Bu durum Azerbaycan'ı petrol alanında dünyada önemli bir ülke konumuna getirmiştir. Rusya'daki petrol üretiminin yaklaşık olarak tamamını karşılayan Azerbaycan dünya üretiminin de yarısına sahiptir. Fakat Birinci Dünya Savaşı ve Bolşevik İhtilali ile birlikte Azerbaycan'ın ihtilalci faaliyetlerin merkezi konumuna gelmesi, ülkede var olan petrol üretiminin gerilemesine ve dünyadaki önemini kaybetmesine neden olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün öneminin anlaşılması ile önemli petrol rafinerileri kurulmuş, fakat petrol üretiminde gerileme yaşandığından dolayı tam faaliyet gösterememiştir. Petrol üretimindeki bu düşüşe rağmen yine de Azerbaycan, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler'in petrol üretiminin yarısından fazlasını karşılamaktaydı. 20. yüzyılın ortaları petrol üretiminde Azerbaycan'ın en üst seviyelere ulaştığı dönem olmuştur. Petrolün öneminin farkına varan Sovyetler, Azerbaycan petrolünün yanı sıra Hazar Bölgesi'nde de petrol aramaya başlamışlardır.²¹⁰ Diğer ülkeler gibi Sovyetler Birliği'nin de İkinci Dünya Savaşı döneminde petrole olan ihtiyacı savaştan dolayı fazlaydı. Fakat savaş sonrası petrole olan ihtiyaç, savaş dönemine kıyasla daha az olmasından dolayı üretim gerilemiştir. 20. yüzyılın ortalarında itibaren Hazar Denizi'nden de petrol çıkarılmaya başlanmasıyla birlikte, bölgenin petrol üretiminde ciddi miktarda artış gözlenmiştir. 1965 yılına gelindiğinde petrol üretimi İkinci Dünya Savaşı sonrasında üretilen petrolün iki katına çıkmıştır.²¹¹

Dağlık Karabağ meselesinden dolayı Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun süren çatışmalar 1994 yılında imzalanan antlaşma ile sona ermiştir. Bu antlaşma ile Dağlık Karabağ bölgesi Azerbaycan'ın elinden çıkmıştır. Hakimiyet alanını kaybetmek istemeyen Rusya'nın da bu konuda parmağının olduğu Ermenistan'a verdiği destek dolayısıyla bilinmektedir. Değerli ve stratejik topraklarını kaybeden Azerbaycan, ekonomik alanda daha sıkıntılı bir döneme girdi. Bunun yanında Rusya'nın, Azerbaycan için gerekli olan ihtiyaç mallarına ulaşmasına engel olmuş,

---

²⁰⁹ Seferov, a.g.m., s.291.

²¹⁰ Aras, a.g.e., s.23-28.

²¹¹ Seferov, a.g.m., s.292.

Azerbaycan'a ambargo uygulamıştır. Rusya'da yaşanan Çeçenistan Savaşı'ndan dolayı enerjisini ihraç etme konusunda sıkıntılar yaşaması Azerbaycan'ı olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan'ın bu kötü giden ekonomisini canlandırmak için aldığı kararlar, ekonomisinin tabanına uymadığından dolayı başarılı olamamıştır. Bu dönemde ekonomik kısıkaç altına alınan Azerbaycan'ın çözüme yönelik strateji geliştirememesi, ekonomisini çıkmaza sokmuştur. Ermenistan ile aralarındaki Dağlık Karabağ meselesine ek olarak Rusya'nın Azerbaycan'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar, Azerbaycan'ın enerji kaynağını bölge dışarısına ihraç edememesine, Rusya'ya olan bağımlılığının devam etmesine sebep olmuştur. Bu yıllarda Rusya'nın istediği şekilde seyreden Azerbaycan ekonomisinin kendisini toparlaması zaman almıştır.²¹²

Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1920 yılında beri süregelen Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın gelişmesine önemli bir darbe vurmuştur. Yoğun enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen hızlı bir gelişme gösteremeyen Azerbaycan, yıllardır Ermenistan ile Dağlık Karabağ bölgesi yüzünden çekişme yaşamıştır. Azerbaycan'a ait olan Dağlık Karabağ bölgesinde Ermenistan'ın varlık göstermeye çalışması yıllar süren çekişmeyi çatışmaya döndürmüş ve 1992 yılında Azerbaycan Ermenistan Savaşı'nın yaşanmasına sebep olmuştur. Savaşta başarısız olan Azerbaycan'dan çok sayıda insan Dağlık Karabağ bölgesinde azınlık konumuna düşmüştür.²¹³ Ermenistan, Dağlık Karabağ bölgesinin kendisine ait olduğunu iddia ederek Azerbaycan'a karşı girişmiş olduğu mücadelede çok sayıda Azeri'yi katletmiştir. Bu olayda Azerbaycan'ın gelişmesini istemeyen Rusya'nın da parmağının olduğu bilinmektedir. Azerbaycan topraklarının beşte birini alan Ermenistan, Dağlık Karabağ'da Azerbaycan halkının azınlık konuma düşmesine sebep olurken, bu bölgenin üzerinden geçecek enerji nakil yolu ile zenginleşmesini de engellemiştir.²¹⁴

Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununda Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesi, Azerbaycan'ın yardım konusunda Rusya'dan umudu keserek batıya yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu konuda Azerbaycan'ı destekleyen Türkiye ile ilişkilerini geliştiren Azerbaycan, nakil yollarında Türkiye'yi tercih etmiştir. Bu nakil yolları ile daha da güçlenen bu ülkeler boru hatlarının

²¹² Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.2-3.

²¹³ Yüce, a.g.e., s.289.

²¹⁴ Havva Memmedova, "Ermeni Propagandası veya Mülteci ve Dağlık Karabağ'da Etnik Temizleme Politikası," **Jeopolitik**, Sayı 68, Eylül 2009, s.46.

çoğaltılmasına ilişkin projelere hız vermişlerdir. Uluslararası piyasalarda önemli enerji şirketleri arasına hızlı bir giriş yapan Azerbaycan petrol şirketi, Türkiye piyasasında da önemli rol oynayarak Rus şirketi olan Lukoil'e fark atmıştır.²¹⁵

Bölgede yaşayan ülkeler açısından sorun oluşturan Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi her fırsatta bölgeye müdahale etmek isteyen Amerika açısından da sorun olmuştur. Çünkü enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında güzergah üzerinde bulunan bölge, enerji nakil yolunu çatışma durumunda riske artacağından dolayı bir an önce çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Amerika, çatışma döneminde enerji kaynaklarının güvenliği için koridor açılmasını teklif etmiş, fakat bir sonuç alınamamıştır. Diğer taraftan Amerika, Azerbaycan enerji kaynaklarının Ermenistan üzerinden Batı'ya taşınmasının Azerbaycan ile Ermenistan arasında ilişkilerin düzelmesine katkı sağlayacağını düşünmektedir. Fakat Azerbaycan haksız yere topraklarını işgal eden Ermenistan ile böyle bir anlaşmaya yanaşmamıştır. Boru hattının Ermenistan'dan geçmesi yerine, mesafeyi uzatarak Gürcistan üzerinden Türkiye'ye bağlanmasını istemiştir. Azerbaycan petrolüne muhtaç olan batılı ülkeler Azerbaycan'ın bu isteğini koşulsuz kabul etmek zorunda kalmıştır.²¹⁶

Azerbaycan güçlü bir müttefik olacağını düşündüğü Amerika ile bağımsızlık sonrası yakınlaşmak istemiş, ancak Ermeniler'in baskıları sonucu Amerika kendini geri çekmiştir. Bu baskılarda Ermeniler'den oluşan lobinin Amerika'da önemli bir pozisyonda bulunmasının etkisi vardır. Bu durum yıllardır Amerika ile yakın ilişkiler kurmak isteyen Azerbaycan'ı olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan'ın Amerika'ya yaklaşmasındaki sebep Dağlık Karabağ meselesinden dolayı, Ermenistan ile aralarında olan savaş durumu ve Rusya'nın bölgede Ermenistan'a destekleyerek Azerbaycan'ı yalnız bırakmasıdır. Bunun yanında ekonomik anlamda Azerbaycan, kendi enerji kaynaklarını piyasaya sunmak için Amerika'nın önemli bir güç olduğunu bilmektedir. Amerika ile Azerbaycan arasında beklenen ilişki Amerika'nın Afganistan topraklarını işgal etmesi ile başlamış, bölgedeki enerji kaynaklarının gün yüzüne çıkarılmasıyla artarak devam etmiştir. Son zamanlarda enerji kaynaklı da olsa

---

²¹⁵ Yeniacun, a.g.m., s.4.

²¹⁶ Kamer a.g.e., s.169-170.

Amerika ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin iyi yönde olması, Ermenistan'ın bölgeye yönelik özellikle de Azerbaycan'a yönelik emellerine darbe vurmuştur.²¹⁷

Bağımsızlığın ilk yıllarında Ermenistan ile yaşanan savaş, savaş sonrasında Karabağ ve civar şehirlerin işgali ve işgalin ekonomik etkileri olmak üzere, bazı objektif sebeplerden dolayı bağımsızlığın ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde yaşanan sorunlar yüzünden makro ekonomik göstergelere yansımıştır. Ancak bu süreç, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ile son bulmuştur. Azerbaycan'da Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle, iktisadi karar alma ve uygulama açısından önem arz eden siyasi istikrarın ardından, Hazar'da yerleşen Azeri-Çırak-Güneşli yataklarında üretim yapılması amacıyla, en önemli anlaşma kabul edilen Asrın Anlaşması, 1994 yılında imzalanmıştır. Yaklaşık bir buçuk trilyon m3 doğalgaz rezervi bulunan Şah Deniz yatağından üretim yapılmasına ilişkin olarak 1996 yılında bir anlaşma imzalanmıştır.²¹⁸ Azerbaycan'ın yabancı şirketlerle imzaladığı anlaşmalar, Rusya ve İran'ın Hazar'ın statü sorununa hukuksal yaklaşımdan siyasal-jeopolitik yaklaşıma geçmesinde önemli rol oynamıştır. Zira Hazar'da en fazla tehdit Azerbaycan'a yönelik olmuştur. Azerbaycan petrol anlaşmaları sonrası ortaya çıkan sorunu Haydar Aliyev, petrol şirketleri ile de görüşmelerinde dillendirmiştir. Haziran 1994'te Bakü'de dokuz petrol şirketinin başkanlarıyla görüşen Haydar Aliyev, Hazar'ın paylaşılması sorunu Azerbaycan'ın Batılı petrol şirketleri ile işbirliğini engellemeye çalışan güçler tarafından ortaya atılan ve önceden düşünülmüş bir sorundur. Asrın Anlaşması sonrası Rusya'nın Lukoil ve Rosneft Asrın Anlaşması'nda yer almasına rağmen Rusya'da bazı çevreler Hazar'ın statü sorunu çözülmediği için anlaşmanın yasal olmadığını iddia etmişlerdir.²¹⁹

Orta Asya bölgesinde Sovyetler'den sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri içerisinde enerji kaynakları yönünden en zengin ve verimli ülke Azerbaycan'dır. Ülkenin bulunduğu coğrafi konum da bu enerji kaynaklarının önemini artırmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik atılımlar için öncelikli hedeflerini belirlemiştir. Bu hedefleri arasında Ermenistan ile yaşadığı Dağlık

²¹⁷ Tabib Huseynov, "Amerikan Dış Politikasının Etkilenmesi: Ulusal Çıkarlar Yanında Etnik Çıkarlar," **Stradigma e-Dergisi**, Sayı 5, Haziran 2003, s.11.

²¹⁸ Tayfun Atmaca, "Azerbaycan Petrolleri Hazarın Statüsü ve Güç Dengesi," **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 12, Yıl 3, 2002, s.1-9.

²¹⁹ Merzliakov "Legal Status of the Caspian", International Affairs, A Russian Journal (March 1999)'dan naklen Nergiz Meherremova, "Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi," Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Bakü, 2015, s.74.

Karabağ sorununun çözümü ve çıkarılan enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırmak ön sıralarda yer almaktadır.²²⁰

Azerbaycan'ı jeopolitik düzeyde ele alacak olursak; Azerbaycan, Türkiye ile Orta Asya arasında bir bağ oluşturmaktadır. Bu durum SSCB'nin dağılmasından sonra değişen jeopolitik ortamın açığa çıkardığı coğrafi bir değerdir. Çünkü Orta Asya'da yeni baştan bir Türk varlığı ortaya çıkmıştır. Batıdan Orta Asya'ya; dolayısıyla Rusya'ya geçiş açısından da düşündüğümüzde deniz yolları açısından birinci dereceden Türkiye ön plana çıkmakta; denizler aracılığı ile ulaşımın bittiği noktadan itibaren ise Kafkas devletleri devreye girmektedir. Azerbaycan'ı bu arada değerlendirdiğimizde stratejik önemi kendiliğinden ortaya çıkmış olur.²²¹

Hazar Bölgesi'ne kıyıdaş 5 ülke arasından en avantajlı olanı Azerbaycan'dır. Çünkü diğer devletler çıkardıkları enerjileri nakil yolları ile başka ülkelere taşıma konusunda bölgedeki kıyıdaş devletlere muhtaçtır. Azerbaycan için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü Azerbaycan gerek Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde gerekse Hazar Bölgesi devletleri içerisinde batıya en yakın ülke konumunda olduğundan, çıkarılan zengin enerji kaynaklarını Avrupa piyasalarına aktarma konusunda daha iyi imkanlara sahiptir. Bu durum da yüzölçümü ve nüfus olarak küçük olmasına rağmen ekonomi olarak Azerbaycan'ı büyütmektedir.²²²

Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarını ulaştırma konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamaması, hem bölgesel hem de bölge dışındaki ülkeler açısından Azerbaycan'ın ilgi noktası haline gelmesini sağlamıştır. Enerji kaynaklarının bol olmasından dolayı politik ve mali anlamda, Azerbaycan üzerine güçlü devletler tarafından baskı kurulmaya çalışılsa da, Azerbaycan aldığı stratejik kararlar neticesinde bu baskıları bertaraf etmiştir. Fakat bölgede bulunan güçlü devletlerden İran ve Rusya'nın, Hazar'ın hukuki statüsünün çözümüne yanaşmaması ve nakil yolları konusundaki baskıları yine bu ülkelerin desteklediği Ermenistan ile arasında sorun olan Dağlık Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın uluslararası alanda kalkınma hamlesini yavaşlatmıştır.²²³

Hazar Bölgesi'nde bulunan güçlü devletlerden İran ve Rusya, kendi menfaatleri çerçevesinde bölge dışında bulunan devletlerin Hazar çevresinde bulunmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri'nin

²²⁰ Kamer, a.g.e., s.18.

²²¹ Budak a.g.e., s.345-346.

²²² Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.19.

²²³ Turan, a.g.m., s.68.

de zayıf durumda olmasını fırsat bilerek bölgede hakim konumda olmak istemektedirler. Bölge ülkelerinden Azerbaycan, bulunduğu konum itibariyle Ermenistan, İran ve Rusya tarafından çevrelenmiş durumdadır. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen bu ülkeler, dış güçlerin tepkisiyle karşılaşmaktadırlar. Bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Azerbaycan'ın da Hazar'daki enerji kaynaklarından faydalanacak olması Azerbaycan'a yakın olan İran'ın olumsuz etkilemiştir.²²⁴ Azerbaycan enerji kaynaklarının batıya taşınması için oluşturulan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına başlarda İran'da dahil edilmişti. Fakat Amerika ile İran arasında yaşanan olumsuzluklardan dolayı İran, bu projeden çıkarılmıştır. Azerbaycan, İran açısından ülkesinin emniyeti ve enerji kaynaklarının bolluğundan dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Bunun yanında İran'da çok sayıda Azeri vatandaşın yaşaması İran'ı Azerbaycan'a yaklaştırmaktadır. Fakat Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinde İran adına böyle bir sorun yaşanması, İran'ı bölgede yalnız bırakmış ve Rusya ile işbirliği yapmaya yöneltmiştir. Amerika'nın bölgedeki enerji kaynaklarına yönelik uyguladığı siyasi atılımların yanı sıra askeri alanda da bir operasyona kalkışması halinde hem kendi güvenliği hem de bölgenin güvenliği için Rusya'nın yanına yaklaşmıştır.²²⁵

Zengin hidrokarbon (petrol, doğalgaz, vb.) kaynaklarına ev sahipliği yapan Azerbaycan, iki kutbun mücadele alanlarından birisi haline gelmiştir. Nüfusunun Şii olması yönüyle İran'ın, Rusya Federasyonu'nun etki sahasında olması yönüyle Rusya'nın, artan üretimine sağlayacağı enerji kaynağı açısından iyi bir alternatif olması yönüyle Çin'in ve sahip olduğu stratejik konum itibariyle bölgede söz sahibi olmak isteyen ABD'nin bu ülke üzerinde derin planları bulunmakta ve bu nedenle Azerbaycan'ın önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Azerbaycan, Rusya Federasyonu'ndan daha bağımsız hareket edebilmek amacıyla enerji kaynaklarının dünyanın diğer bölgelerine taşınması için ABD'ye yaklaşmıştır. ABD, yakın müttefiklerini de yanına alarak, Azerbaycan'dan çıkan petrolün Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattıyla dünya pazarlarına sunulmasını planlamıştır. Bu projeye aynı zamanda diğer alternatif olan İran topraklarının kullanılması by-pass edilmiştir. Böylece zaten zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan İran'ın, bir de enerji koridoru haline gelerek, konumunu daha da güçlendirmesini engellemiş ve bu bölgenin Rusya-Çin nüfuzuna geçmesinin önlenmesi konusunda önemli bir avantaj

---

²²⁴ Nesib Nesibli, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması," **Stratejik Analiz**, Cilt I, Sayı 4, Ağustos, 2000, s.62.

²²⁵ Turan, a.g.m., s.67.

sağlamıştır. Ayrıca, Rusya'nın Avrupalı devletlere karşı enerji kartını oynamasının önüne geçebilmek amacıyla, Romanya ve Bulgaristan'a NATO üyeliği verilmesini sağlayarak, Karadeniz'e çıkış imkânını elde etmiştir.²²⁶

Azerbaycan ve Rusya'nın birbirlerine yönelik politikalarını özetleyecek olursak; Azerbaycan, siyasi ve ekonomik anlamda Rusya ile ikili ilişkiler kurma konusunda olumlu düşüncelere sahiptir. Ancak Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan ve Azerbaycan'ın topraklarının haksız yere işgal edilmesine sebep olan Dağlık Karabağ meselesinde, Rusya'nın Ermenistan'ı desteklemesi Azerbaycan Rusya ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bunun yanında Rusya da enerji kaynaklarının çıkarılması ve pazarlanması konusunda Avrupa ve Amerika ile olan anlaşmalarından dolayı Azerbaycan'a karşı temkinli yaklaşmaktadır.²²⁷

Azerbaycan'ın en büyük zenginliği enerji kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahip olmasıdır. Hazar Bölgesi'nin kendisine düşen kısmının enerji yönünde verimli olması da Azerbaycan'a avantaj sağlamaktadır. Azerbaycan'ın değişik yerlerinde petrol yatakları bulunduğu gibi en yoğun yataklar Hazar Bölgesi'nde bulunmaktadır. Hammadde olarak petrole yoğun şekilde ihtiyaç duyulması, Azerbaycan ekonomisi için önemli bir kazançtır. Uluslararası alanda Azerbaycan'a verilen değer her geçen yıl artmaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan elinde bulunan enerji kaynaklarını israf etmeden, stratejik bir şekilde kullanarak ekonomisine güç vermektedir.²²⁸

Azerbaycan'a petrol rezervleri ve bu rezervlerde Hazar Denizi'nin ne kadar etkili olduğunu hesaba katarak baktığımızda; yapılan araştırmalar doğrultusunda 200 milyar varil petrolün varlığından bahsedilen ve bu petrolün mali değerinin 4 trilyon dolar olduğu düşünülen Hazar Denizi'nin 1/8'ine sahip olan Azerbaycan yaklaşık olarak petrol rezervlerinin %30'una sahiptir. Diğer taraftan doğalgaz rezervlerinin ise %21'ine sahiptir. Hazar Denizi'ndeki kıyı kesiminin gelişimine ve Hazar'da ilk bilimsel araştırmalara başlayan ülke olması nedeniyle Azerbaycan sektöründe yatırımlar daha fazladır.²²⁹

---

²²⁶ Necati İyikan, "ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler," **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, 2009, s.262.

²²⁷ Aslıhan Akman, **Azerbaycan: Kadim Coğrafya'nın Genç Ülkesi**, İlke Yayınları, İstanbul, 2005, s.80.

²²⁸ Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.1-2.

²²⁹ Budak, a.g.e., s.365.

Yeraltı kaynakları bakımından çok zengin olan Azerbaycan'ın en büyük yeraltı zenginliği yakıt madenler grubuna giren petroldür. Şöyle ki, petrol üretimi diğer yeraltı zenginliklerine göre birinci sırada olup, ülke arazisinin % 70'i petrol ve doğalgaz yönünden yüksek potansiyele sahip bulunmaktadır. Özellikle Apşeron Yarımadası'nda 1800'lü yıllardan itibaren tespit edilen petrol yataklarından büyük ölçüde petrol çıkarılmaktadır. Böylece 1825'lerin başlarında, Bakü'nün çevresinde petrol depolamak için yaklaşık 120 kuyu bulunmaktaydı. Hazar Denizi'nin şelf zonunda, özellikle Apşeron ve Bakü takım adalarında zengin petrol rezervleri bulunmaktadır. Ayrıca Gobustan, Şirvan ve Mugan'da geniş petrol yatakları tespit edilmiştir. Nitekim, petrol rezervlerin büyük kısmı Hazar Denizi'nde ve onun çevresindedir. Bu rezerv bölgesinin arkasından, rezerv hacmine göre Kura-Aras ovası (%26.2), Apşeron Yarımadası (%10.6) ve Guba-Siyazen Bölgesi (%6.7) gelmektedir ve tüm bu yatakların ülke bütünündeki payı %91.2'yi bulmaktadır.²³⁰ Ayrıca, Hazar'ın, Azerbaycan hissesine düşen bölgesinde özellikle de AÇG yataklarında bol miktarda petrol kaynağının varlığı bilindiğinden, Batılı ülkeler, Azerbaycan'a yönelik ciddi yaklaşımlarda bulmuştur. Azerbaycan'da bulunan bu petrol rezervlerinin çıkarılması işlenmesi ve pazarlanması için Asrın Anlaşması ile ortaklık imzalanmış, böylelikle Avrupalı ülkeler Azerbaycan'a önemli derecede destek vererek, bölgeye yatırım yapmışlardır.²³¹

Petrol yönünden zengin olan Azerbaycan'ın Hazar Bölgesi'nden önemli miktarda enerji kaynağının çıkarıldığı bilinmektedir. Azerbaycan'da petrolün altın yılı olarak görülen 1940'lı yıllar enerji kaynaklarının üretim bakımından en fazla olduğu dönemdir. Bu yıllardan sonra bölgesel konulardan dolayı enerji üretimi gerileyen Azerbaycan'ın bu durumu, ekonomide reform faaliyetlerinin başlamasına sebep olmuştur. Azerbaycan'ın enerjiye ihtiyacı olan güçlü ülkelerle imzaladığı yeni anlaşmaların ardından ekonomisinde önemli düzelmeye görülmüştür.²³² *"Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic - SOCAR) tarafından yapılan açıklamaya göre ise Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan yataklarda 80 milyar ton petrol olduğu tahmin edilmektedir. Bu değerlendirmelere göre Hazar Bölgesi petrol rezervleri dünya petrol rezervlerinin %5'ini, Azerbaycan*

²³⁰ Heyder Eliyev, Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü. Çeviren: Çiftçi, Abdullah, Kocabıyık, Ergün; Sabah Kitapları No:77, İstanbul, 1998 ' den naklen Rehman Seferov, "Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi," *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.288-289.

²³¹ Seferov, a.g.m., s.289.

²³² Aras, Azerbaycanın Ekonomik..., s.7.

*petrol rezervleri ise dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %0.7'sini oluşturmaktadır.*²³³ Zengin enerji kaynaklarının olması ülkelere avantaj sağlayacağı gibi ülkeleri olumsuz da etkileyebilmektedir. Sahip olunan enerji kaynaklarını ülke sanayisinde verimli bir şekilde kullanan ülkeler ekonomik yönden ilerleme kaydederken, bu enerji kaynaklarını sadece ihraç edip, ülke teknolojisinin gelişmesinde kullanamayan ülkeler kaynaklara ilginin azalması ile zor günler yaşayacaklardır. Hazar Bölgesi'nde yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin genelini ekonomisini sahip olduğu enerji kaynakları oluşturmaktadır. Bu enerji kaynaklarını kendi sanayisine uygulayamayan cumhuriyetleri zor günler beklemektedir. Diğer Türk Cumhuriyetleri'nde olduğu gibi Azerbaycan'da da zengin petrol kaynaklarının bulunması ekonominin petrol üzerine kurulmasına sebep olmuştur. Bu durum kendi teknolojisini üretmediği takdirde ileriki yıllara yönelik Azerbaycan açısından endişe vericidir.²³⁴

Asıl enerji kaynağı petrol olan Azerbaycan'da doğalgaz kaynakları da mevcuttur. Sahip olduğu doğalgaz enerjisi ihraç edecek miktarda olmasa da kendi iç piyasasının arzını karşılamaktadır.²³⁵ Azerbaycan sahip olduğu doğalgazı Gürcistan ve Ermenistan'a ihraç edecek pozisyondayken, üretimi düşmesi sonucu İran ve Türkmenistan'dan doğalgaz ithal etmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın çıkardığı doğalgaz ülke içi giderlerini karşılarken, 2000'li yıllardan sonra Rusya'dan doğalgaz almaya başlamıştır.²³⁶

Azerbaycan'dan çıkarılan doğalgazın hemen hemen tamamı, Hazar'ın Azerbaycan tarafında bulunan kısmından çıkarılmaktadır. 1999 yazında Şah Deniz'de önemli doğalgaz yatakları keşfedilmiştir. Burada yaklaşık 1 trilyon metreküp doğalgaz rezervinin varlığından söz edilmektedir. Şah Deniz bölgesindeki doğalgaz kaynağı dışında ülkede önemli doğalgaz yatakları yer almaktadır. Ayrıca Bakü'den 70 kilometre kuzeyde Şarabat yatağında 900 metre derinliği olan ve günde 100 bin metreküp gaz hasılatına imkan veren bölgede, kazma işleri Nisan 2000'de tamamlanmış, ancak ilgili gaz kemeri ile birleşen boru hatları olmadığı için kuyu geçici olarak kapatılmıştır. Uzmanların tespitlerine göre Azerbaycan 2002 yılından

²³³ Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.6.

²³⁴ Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.10.

²³⁵ Azerbaycan'ın İqtisadi İcmali, İyul-Dekabr 1999, s.64; Müsteqil Azerbaycan, s.403 'den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.8.

²³⁶ Aras, a.g.e., s.39-40.

sonra doğalgaz ihraç edebilecektir. Ancak bugüne kadar ihraç henüz gerçekleştirilememiştir. Şah Deniz bölgesindeki araştırmaların olumlu yönde neticelenmesi durumunda, sadece ülke içi doğalgaz ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayacak olan Azerbaycan'ı aynı zamanda dünyada en büyük ihracatçı konumuna getirebilecektir. XXI. yüzyılın başında Azerbaycan çok rahat olarak dünyanın ileri gelen doğalgaz çıkaran ülkeleri arasında yer alabilecektir.²³⁷

"Azerbaycan'ın doğalgaza olan talebinin ülke içi üretim tarafından karşılanması, ancak 2007 yılında Şah Deniz yatağından doğalgaz elde etmeye başlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Azerbaycan'da 2007 yılında doğalgaz üretimi bir önceki yıla göre yaklaşık %81 artışla 11 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılındaki üretim artışı ile yıllık üretim hacmi yaklaşık 15 milyar metreküpe yükselmiştir.

Genel olarak Azerbaycan petrol ve doğalgazını değerlendirdiğimizde; 1997'de ihracat gelirlerinin dörtte üçünü petrol ve petrol ürünlerinden elde eden Azerbaycan, petrol fiyatlarının düşmesine bağlı olarak 1998'de önemli ölçüde gelir kaybına uğramıştır. İhracat ve vergi gelirlerinde önemli bir yer tutan petrol kaynaklı vergilerin azalması bütçe açığını arttırmıştır. Dış ticaret dengesinde yaşanan bu gelişme, Hazar enerji kaynaklarına ilişkin yapılan uluslararası anlaşmalar çerçevesinde petrol üretim ve ihraç aşamasına geçilmesi sonucu ülkenin petrol ihracatında gerçekleşen artışı ile bağlantılıdır. Petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64.8, 1999'da %75.9, 2000'de %84, 2001'de %91.23, 2002'de %81.23 ve 2004'te %82 olmuştur. Gözlenen bu artış, esas olarak ham petrolün ihracından kaynaklanmaktadır. Bir taraftan dünya pazarında petrolün fiyatının artması ile ilişkili olarak ülkeden ihraç edilen ham petrol birim fiyatı artmış, diğer taraftan ise ihraç miktarı artmıştır. Petrol gelirlerinin ihracat içindeki payı 2005 yılında da artmaya devam ederken, 2006 yılı sonlarına doğru BTC'dan ihracata başlanması ile söz konusu oran 2011 yılında %90'ın üzerine çıkmıştır. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi tarafından yapılan değerlendirmeye göre petrolün varil fiyatının 50 dolar olması halinde, 2024 yılına kadar ülkenin petrol gelirleri 180 milyar dolara çıkacaktır. Azerbaycan'ın ihracatında petrol ve doğalgazın ağırlıkta olması, elbette ki Azerbaycan ekonomisini enerji fiyatlarına son derece bağımlı bir hale getirmiştir. Azerbaycan ihracatında petrol ve petrol ürünleri ve doğalgazın

---

²³⁷ Budak, a.g.e., s.353.

ağırlığının giderek artmış olması, bir sektöre bağımlılık şeklinde ülke ekonomisi için önemli bir sorunun işaretidir. Tablo-2'de görüldüğü gibi Azerbaycan'ın ihracatı içerisinde ham petrol ve petrol ürünlerinin payı yaklaşık %80-85 civarındadır. 2008 yılından itibaren bu pay %90'ların üzerine çıkmıştır. Bunun ardındaki neden 2008 küresel kriziyle birlikte düşen petrol fiyatlarıdır. Petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisini en aza indirmek amacıyla Azerbaycan ham petrol ve petrol ürünleri ihracatını artırmıştır."²³⁸

Yine, Azerbaycan petrolünü Batı'ya taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan nakil hattının faaliyete geçmesiyle, Azerbaycan'dan çıkarılan önemli miktardaki petrolün ihracat problemi çözülmüştür. Bu hat ile taşınan petrol miktarı, üretimin artmasına paralel olarak her geçen yıl artış göstermektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ihtiyaç sahibi ülkelere Azerbaycan'dan önemli miktarda petrol transferi yapılması öngörülmektedir.²³⁹

Trans Hazar, BTC, BTE nakil hatlarının faaliyete geçmesi ile birlikte kıyıdaş ülkelerden Türkmenistan ve Kazakistan'ın zengin enerji kaynakları Batılı ülkelere taşınacaktır. Bu güzergah Azerbaycan üzerinden de geçmektedir. Azerbaycan'ın güzergah üzerinde bulunması kendi enerji kaynaklarından elde ettiği gelirin yanında ekonomisine önemli bir destek sağlayacaktır. Azerbaycan ekonomisine güç verecek olan bu projeler aynı zamanda Azerbaycan'ı stratejik bir noktaya da koymaktadır. Ekonomilerini enerji kaynaklarına dayandıran Türk Cumhuriyetleri, bu kaynakları kendi ülke sanayilerinin gelişmesi için kullanmaları gerekmektedir. Zira bunu başaramazlarsa Sovyetler dönemindeki muhtaç ve bağımlı pozisyona dönecekleri ortadadır.²⁴⁰

Azerbaycan ile Türkiye arasında oluşan iki devlet bir millet düşüncesi tarihi ve kültürel olarak iki ülkeyi bir araya getirdiği gibi, enerji konusunda da ortak hareket etmelerini sağlamıştır. Avrupa'nın petrol ve doğalgaza olan ihtiyacı ve enerji konusunda Rusya'ya bağımlı kalmama düşüncesi, Azerbaycan enerji kaynaklarına olan talebi artırmıştır. Türkiye, bu enerjinin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir rol üstlenerek hem kendi ülkesinin ihtiyacını karşılamış, hem de enerjiyi Avrupa ülkelerine ihraç ederek buradan önemli bir gelir elde etmeye çalışmıştır. Bu durum da Türkiye ile Azerbaycan arasında geçmişten gelen ikili ilişkilerin sağlam olmasının

²³⁸ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi**, International Conference On Eurasian Economies, 2012, s.227-229.

²³⁹ Seferov, a.g.m., s.296.

²⁴⁰ Aras, Azerbaycan'ın Enerji..., s.231.

yanı sıra, Azerbaycan üzerinde kurulan Rusya baskısının kırılma düşüncesi de etkili olmuştur.²⁴¹

Azerbaycan'ın ülke içerisindeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesine yönelik teknolojik anlamda güçlü ülkeler ile Asrın Antlaşması'nı imzalaması, Azerbaycan'ı dünya konjonktüründe önemli bir yere getirmiştir. Özellikle Dağlık Karabağ sorunu ve Rusya'nın engellemeleri ile kötü giden ekonomisine bu anlaşma ile dur diyen Azerbaycan, ülke ekonomisinin kalkınmasını, yeniden inşasını ve güçlü devletlerle siyasi ilişkilerde ön plana çıkmayı başarmıştır. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarına yoğun talebin olması ticari yönden başarılı olduğu kadar politik yönden de önemli gelişme gösterdiğini gözler önüne sermiştir.²⁴²

Azerbaycan, enerji politikaları başta olmak üzere dış politikada 20 yıllık dönem içerisinde çeşitli yollar izlemiştir. Demokratik bir seçimle görev başına gelmiş Ebulfeyz Elçibey döneminde Rusya'nın etkisi azaltılmış ve Türkiye dış politikada en büyük ortak kabul edilmiştir. Bu siyasetin etkisi ile başta Chevron olmak üzere Amerikan petrol şirketlerini ve pek çok uluslararası yatırımcıyı bölgede konumlanmıştır. Aliyevler iktidarında ise 2000'li yılların başına kadar tekrar bir Rusya etkisi söz konusudur. Özellikle dış politikayı etkisi altına alan yegâne unsur olan Dağlık-Karabağ bölgesi sorunu enerji taşımacılığında özellikle de petrol ve doğalgaz boru hatlarında pek çok sıkıntıyı ortaya çıkartmıştır. Aynı zamanda talihsiz bir devlet geleneği halini almış olan; dış politikayı iç politika unsuru olarak kullanmak Azerbaycan hükümetlerinin meşruluğuna kaynak görevi görmüştür. Ermenilerle ilişkiler ve siyasal rejimin otoriter bir hal alması da Azerbaycan'ın gelişimini etkilemektedir.²⁴³

Hazar Bölgesi enerji kaynaklarından bahsederken bölge içerisine sadece Türk Cumhuriyetleri'ni koymak yanlış bir kavram değildir. Çünkü bölge içerisinde zengin petrol ve doğalgaz yataklarına sahip Kazakistan ve Azerbaycan bulunmaktadır. Bunun yanı sıra doğalgaz yönünden Türkmenistan zengin rezervlere sahiptir. Son dönemlerde Özbekistan'ın da önemli doğalgaz yataklarından enerji çıkarılmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman bölgede bulunan önemli dört Türk Cumhuriyeti rezerv bakımından dünya enerjisinin önemli bir kısmını karşılamaktadır.²⁴⁴

---

²⁴¹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.23.

²⁴² Aras, Azerbaycan'ın Enerji..., s.230.

²⁴³ Mert Bilgin, **Hazar'da Son Darbe**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 125.

²⁴⁴ Pala, a.g.m., s.15.

Azerbaycan'ın özellikle Avrupalı ülkelerle enerji kaynaklarının kullanımına yönelik imzalamış olduğu anlaşmalar neticesinde, Azerbaycan modern teknolojilerle tanışmış, enerji kaynaklarının akışının inşasına olanak sağlamıştır. Kendisine alternatif bir kaynağın bulunamaması ve her geçen gün ihtiyacın giderek fazlaşması petrolün öneminin artmasına sebep olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılda enerji kaynakları yönünden lider konumda olan petrolün bu yüzyıla da damgasını vuracağı ortadadır.²⁴⁵

Zengin enerji kaynaklarından dolayı adından söz ettiren Azerbaycan, bunun dışında bulunduğu konumu ve iklimi yönünden de önemli bir değerdir. Ülkede tarım ve hayvancılığın yanında turizm faaliyetlerinin de gelişmesine olanak sağlayacak elverişli bir coğrafi yapı mevcuttur. Orta Asya enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında kilit bir ülke konumunda olan Azerbaycan, İpek Yolu projesinde de bölgenin Avrupa'ya çıkış kapısını teşkil etmektedir. Enerji kaynakları ile önemli gelir elde eden Azerbaycan, İpek Yolu sayesinde de ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. Konum olarak Asya ile Avrupa arasındaki geçiş bölgesini oluşturan Azerbaycan, Sovyetler Birliği döneminden sonra bu özelliğini kullanmasını bilerek globalleşen dünyada yerini almıştır.²⁴⁶

1.5-Türkmenistan Açısından Önemi

"Türkmenler, altıncı yüzyıldan itibaren Göktürklerin idaresinde toplanan Türk kabilelerinden bir kısmı gibi kendi aralarında birlik kurarak Tula-Selenga ırmakları bölgesinde Dokuz-Oğuz Kağanlığı'nı meydana getirdiler. Göktürk Kağanlığı'nın; Kutluğ tarafından 682'de ikinci defa kurulmasından sonra Göktürkler hakimiyetlerini kabul etmeyen Türkmenler'in üzerine yürüdüler. Yapılan savaşta Türkmenler yenildiler. Fakat, Göktürklerin hakimiyetini kabul etmediler. Uygurlara yardım ederek Göktürklerin yıkılmasını sağladılar. Türkmenler, Uygur Devleti'nin dayandığı başlıca boylardan biri oldu. Fakat zaman zaman Uygurlara karşı da isyan etmekten geri durmadılar. Uygurların yıkılmasından sonra batıya göç ederek Sir Derya (Seyhun) kıyılarına ve onun kuzeyindeki bozkırlara yerleştiler. Türkmenler onuncu asırdan itibaren göçebe hayatı yanında yerleşik bir hayat sürmeye de başladılar. Bu asrın başlarında Oğuzlar, Maveraiünnehr çevresine yerleşip Yabgu denilen hükümdarların idare ettiği bir devlet kurdular. Onuncu asrın sonlarında

²⁴⁵ Aras, a.g.e., s.159.

²⁴⁶ Aras, Azerbaycan'ın Ekonomik..., s.2.

İslam dinini kabul ederek iyice güçlenen Türkmenlerin birçoğu Selçuklular devrinde yerleşik hayata geçtiler. On birinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren akın akın İran, Irak, Anadolu ve Suriye'ye doğru yayıldılar. 1639 ve 1700 yıllarında, bilhassa Kazaklara indirdikleri darbeyle Orta Asya'nın Rus istilasına açılmasına sebep olan Moğol asıllı Kalmukların hücumlarına uğradılar. Mankışlak bölgesinde yaşayan o devir Türkmen boylarının en büyüğü ve kuvvetlisi olan Teke Türkmenleri Kopet Dağı bölgesine çekildiler. Orada diğer Türkmen boylarıyla birleşerek kuvvetlendiler. 1835'ten itibaren Merv bölgesine doğru yayılmaya başladılar. Türkmenlerle Ruslar arasındaki ilk münasebet on dokuzuncu asrın ilk yarısında, Rusların İranlılara karşı kazandıkları başarılar sonunda Hazar Denizi'ndeki Aşura'da bir üs kurlmalarından sonra (1846) başlamıştır. Türkmenistan'daki Rus idaresi ve sömürüsü işgal ettikleri diğer Türk memleketlerinden farklı olmayıp, yalnız daha sıkı bir şekilde denetimleri altında tutmak olmuştur. Sovyetler Birliği'nde başlayan reformlar, Türkmenistan'da da köklü değişikliklere sebep oldu. Ülke yeni bir siyasi ve ekonomik döneme girdi."²⁴⁷

1921 yılında Türkmenistan Cumhuriyeti, Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. 1924 yılında Orta Asya'daki Türk haklarına ait sınırların belirlenmesinden sonra Türkmen Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyet yönetiminin Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmasına karar vermesi Türkmenistan'ın Sovyet rejimine girişinden kısa süre sonra olmuştur. 1925 yılının Mayıs ayında Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak ilan edilen Türkmenistan, 22 Ağustos 1990 yılında egemenliğini ilan etmiştir.²⁴⁸ Türkmenistan da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türk Cumhuriyetleri gibi 1991 yılında devlet olarak varlık göstermeye başlamıştır. Hazar'ın bu enerji kaynaklarıyla dolu coğrafyasında kurulan Türkmenistan'ın çevresinde; Kazakistan, İran, Hazar, Afganistan ve Özbekistan bulunmaktadır.²⁴⁹

Türkmenistan'ın yüzölçümü 488,100 km² olup, topraklarının yaklaşık %80'i Karakum Çölü ile kaplıdır. En yüksek noktasını 3319 metre ile güney bölgede yer alan Kugitang dağlarının zirvesi oluşturmaktadır. Ülkenin kuzey doğusunda yer alan Büyük Balkan Krasnovotsk yaylaları oldukça meşhurdur. Ülkenin büyük bölümü

²⁴⁷ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkmenistan.htm> Erişim Tarihi 30.05.2018.

²⁴⁸ S. C. Turan, "Globalleşme Sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001, 89.

²⁴⁹ Fuat Uçar, **Dış Türkler**, Fark Yayınları, 2. Baskı, s.189.

çölle kaplı olduğundan akarsu bakımından oldukça fakir durumdadır. En önemli akarsuyunu 1415 km uzunluğu ile Amu Derya nehri oluşturmaktadır. 1950'li yıllarda başlayan Karakum kanalının yapımı ise hala devam etmektedir. Toplam uzunluğu 1400 km olan kanal sulama ve taşımacılık için büyük önem arz etmektedir. Yine dünyanın en büyük gölü Hazar Gölü ile uzun kıyısı bulunmaktadır. Ülke topraklarının yüzde 90'ı tarım ve hayvancılığa elverişli olmayan Karakum Çölü ile kaplıdır. Türkmenistan yüzölçümü açısından Rusya, Kazakistan ve Ukrayna'dan sonra eski SSCB'nin dördüncü, Kazakistan'dan sonra Orta Asya'nın ikinci büyük devletidir.²⁵⁰ *"Güneyinde yer alan Kugitang ve Kopet dağları, Pamir, Altay sıradağlarının kollarıdır. Kopet Dağları İran'la olan tabii sınırı da çizer. Ülkenin kuzey doğusunda Küçük (772 m), Büyük Balkan (1880 m) ve Krasnovods (308 m) yaylaları bulunur."*²⁵¹

Türkmenistan bulunduğu coğrafyada güçlü ülkeler ile yaşamaya ve bunlarla mücadele etmeye mahkumdur. Türkmenistan'ın çevresinde; Hazar'ın statü konusunda ortak hareket ederek ikili ilişkilerine önem verdiği İran, enerji kaynaklarının geçiş güzergahında olan ve bir zamanlar hakimiyeti altında yaşadığı Rusya, süper güç olma yolunda hızla ilerleyen ve bu bağlamda enerjiye bağımlılığı fazla olan Çin, ABD'nin de ülkeye yönelik saldırıları sonucunda güvenlik problemleri yaşayan Afganistan yer almaktadır. Bu ülkelerle enerji alışverişi yaparken aynı zamanda da güvenlik sorunlarına çözüm bulma arayışındadır. Hazar Bölgesi enerjilerine her ne kadar bölgedeki güçlü ülkelerden İran ve Rusya hakim olmak istese de Türk Cumhuriyetleri'nin de böyle emelleri vardır. Bölgedeki ülkelerin bölge hakkında tarafsızlık ilan etmeleri, çıkarlarının tehlikeye girmesine kadardır. Tarafsızlık söylemi her ne kadar bölge açısından huzur anlamına gelse de çıkarlara dokunulduğu zaman sert bir hal alabilir. Bölge içerisinde Türkmenistan'da tarafsızlığını koruduğu gibi ikili ilişkilerine önem vermektedir. Tam bir kurtlar sofrasının içinde olduğunu bilen Türkmenistan, politika olarak yumuşak tavrını koruduğu gibi, çıkardığı enerjiyi pazarlama amacındadır.²⁵²

Dünya petrol ve doğalgaz piyasasında diğer kıyıdaş devletlere oranla yeni bir ülke olmasına rağmen Türkmenistan elinde bulundurduğu kaynaklar ile uluslararası

²⁵⁰ R. Mutalimov, "Türkmen Doğal Gazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri Ve Pazarlama Sorunları," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2003, s.2.

²⁵¹ <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkmenistan.htm> Erişim Tarihi 30.05.2018.

²⁵² İsmail Hakkı Ünlü, "Türkmenistan'ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği," Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM), **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi**, Cilt III, Sayı 1, Bartın, Yaz, 2016, s.101.

alandaki önemli bir noktada bulunmaktadır. Fakat Hazar'ın hukuki statüsü konusunda Türkmenistan kararsız bir tutum sergilemektedir. Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde çekimser kalan Türkmenistan, İran ve Rusya tarafından savunulan Hazar'ın ortak kullanılması düşüncesine olumlu bakmıştır. Bu durumu değerlendirmek isteyen İran ve Rusya, Türkmenistan'ı da yanına alarak, Türkmenistan'ın başkentinde Hazar'ın ortak kullanılmasına yönelik bir anlaşma imzalamışlardır. Daha sonra Hazar'ın kaynaklarından kendi ülkesinin daha az faydalanacağını anlaması üzerine, Türkmenistan'ın statü ile ilgili bu görüşü değiştirmiştir. Türkmenistan'ın başkentinde yapılan bu üçlü anlaşmadan 2 yıl sonra 1998 yılında Rusya'da yapılan, Hazar'a kıyıdaş devletler toplantısında Türkmenistan, Hazar'ın ortak kullanılması düşüncesinden vazgeçerek, Hazar'ın ulusal alanlara bölünmesi gerektiği görüşünü savunmuştur. Türkmenistan, enerji kaynakları yönünden zengin olan kıyıdaş devletlerden Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya'ya yakın politikalar izlemiştir. Ancak bu ülkelerle imzalanan orta hat projesinde Azerbaycan ile kendi arasındaki sınırın belirlenememesi ve yaşanan enerji kaynağı problemleri Türkmenistan'ın İran'a yönelik olumlu politikalar izlemesine sebep olmuştur.²⁵³

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda kıyıdaş devletler arasında yapılan ikili anlaşmaların hükmünün olmadığını belirten İran, beş ülkenin de katıldığı ortak bir anlaşma ile statü sorununun çözülmesi gerektiğini savunmaktadır. Özellikle son dönemlerde İran'ın politikalarına yakınlık gösteren Türkmenistan da aynı görüşü savunmaktadır. Türkmenistan, Hazar'ın statüsünün bölge devletleri arasında karşılıklı fikir alışverişleri ile çözümlenebileceğini, aksi halde ikili ve üçlü anlaşmalarla bir sonuca varılamayacağını belirtmiştir. Türkmenistan bu görüşünde kararlı olduğunu, Rusya'da yapılacak olan Hazar'ın statüsü konusundaki toplantıya İran'ın davet edilmemesi üzerine kendisi de katılmayarak göstermiş oldu.²⁵⁴ Türkmenistan, Hazar'ın hukuki statüsü konusunda İran'ın olmadığı hiçbir toplantıya katılmak istememiştir. Bunun yanında İran'ın Meşed Başkonsolosu'nun Türkmenistan'ın devlet başkanı tarafından, Hazar'ın özel temsilcisi olarak görevlendirilmesi, Hazar

---

²⁵³ Yağdırın, a.g.t., s.69.

²⁵⁴ Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı," **Avrasya Dosyası**, Cilt VII, Sayı 2, Yaz, 2001, s.163.

konusunda İnan ile Türkmenistan'ın ikili ilişkilerinin hızla geliştiğini göstermektedir.²⁵⁵

Azerbaycan'ın Hazar tarafındaki kısmında önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarının çıkarıldığı Azeri, ırac, Güneşli ve Neft Dağları bulunmaktadır. Bu bölgeler enerji kaynakları yönünden zengin olduklarından, Azerbaycan ekonomisine büyük katkı sağlamaktadırlar. Türkmenistan'ın, İnan'a yakınlık gösterme politikasında bu durumun da etkisi vardır. Türkmenistan, Azerbaycan'ın elinde olan bu zengin yatakları kendisine ait olduğunu savunmaktadır. Bu konuda Hazar'a kıyıdaş diğer devletleri yanına alamayan Türkmenistan, Azerbaycan ile arasında sorun olduğunu bildiği İnan'a yakınlık göstererek bu konuda İnan'dan kendisini desteklemesini beklemektedir. Türkmenistan'ın bu bölgelerde hak iddia etmesine karşı Azerbaycan hukuki alanda bu bölgelerin kendisine ait olduğunu belgelerle kanıtlamıştır.²⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya'da yeni devletlerin kurulması ile Sovyetler döneminde belirlenen Hazar'ın hukuki statüsü hükmünü kaybetmiştir. Hazar'ın hukuki statüsünde belirsizliğin olması, karara bağlanamaması, Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara çıkarmasını engellemiştir. Bu durum Türkmen gazının pazarlanmasında Rusya'yı tekel pozisyonuna sokmaktadır. Rusya'da bu pozisyonunu kaybetmemek için Hazar'ın statü sorununu çözmeye yaklaşmamaktadır.²⁵⁷

Hazar'ın statü sorununu Türkmenistan açısından özetleyecek olursak; Türkmenistan, Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş ülkeler tarafından paylaşılması gerektiğini söylerken, bunun nasıl yapılacağı konusunda belirsizlik yaşamaktadır. Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri ile Rusya arasında oluşturulan orta hat anlaşmasında Türkmenistan'ın da yer almasına rağmen, bu hattın nasıl izileceğine dair Azerbaycan ile aralarında sorun yaşanmıştır. Hazar'dan en az pay alan İnan ise Hazar'ın beş eşit parçaya bölünerek kıyıdaş ülkeler arasında ortak bir şekilde paylaştırılmasını savunmaktadır.²⁵⁸

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, diğer Cumhuriyetler gibi bağımsızlıklarının ilk yıllarında neyi nasıl üretme ve pazarlama kararını verme ve

---

²⁵⁵ Yağdıran, a.g.t., s.69.

²⁵⁶ Mustafa Gökçe, "Sovyet ncesinden Günümüze Hazar ve evresinin Durumu," Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.213.

²⁵⁷ Dokuzlar, a.g.e., s.96.

²⁵⁸ Terzioğlu, a.g.m., s.44.

yeni sistemi tanımada zorlanmışlardır. Bağımsızlık öncesi yöneticilerin ve bürokratların bağımsızlık sonrasında da aynı görevi üstlenmeleri ekonomide bunalımların yaşanmasına neden olmuştur. Bundan dolayı da Türkmenistan, serbest piyasa ekonomisine geçme konusunda kararsız kalmıştır.²⁵⁹ Doğal kaynaklar açısından zengin olan Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk olarak dış piyasalardan kredi ve borçlanma yoluyla enerji ve tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik uygulamaları arttırmıştır. İlk etapta doğalgaz, petrol, elektrik enerjisi ile pamuk ve tahıl üretimini arttırmıştır. Böyle bir durum başlangıçta ülkenin ekonomik göstergelerinde önemli düşüşler yaşanmasına sebep olmuştur. Ekonomideki yaşanan bu düşüşler; piyasa ekonomisine geçiş reformlarının çok yavaş ilerlemesinden, petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalardaki fiyatlarında yaşanan değişimlerden (düşüşlerden) kaynaklanmaktadır.²⁶⁰

Türkmenistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında sahip olduğu doğal kaynaklarla stratejik öneme sahip bir ülkedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sahip oldukları dinamiklerini kullanarak kendilerine bir yol çizmeye çalışan Orta Asya Cumhuriyetleri geniş enerji kaynakları nedeniyle gelişmiş ülkelerin mücadele alanı haline gelmiştir. Bu devletler arasında yer alan Türkmenistan, Sovyetler Birliği içinde Rusya'dan sonra en büyük doğalgaz rezervine sahip ülke olmasına rağmen bölge ülkeleri içinde ekonomik olarak en geri kalmış ülkedir.²⁶¹ Bunun nedeni ise; Türkmenistan yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin olmasına rağmen, SSCB döneminde uygulanan politika (yanlış politikalar) sonucu ekonomik ihtisaslaşma politikaları adı altında Sovyetler Birliği'ne pamuk sağlayan ülke konumuna getirilmiştir. Yeraltı kaynaklarını değerlendirmeye ve elde edilen ham maddeleri işleyecek tesislere sahip olmadıkları için bu fırsatı Rusya'ya aktarmıştır. Sovyetler Birliği üyesi olmasına rağmen, zenginlik kaynaklarını yeterli ölçüde kullanamamıştır (veya kullandırılmamıştır). Sadece SSCB'de coğrafi birim, toprak ve topluluk parçası olarak varlığını sürdürmüştür.²⁶²

Türkmenistan zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Petrol konusunda ise Kazakistan ve Azerbaycan'dan sonra Hazar Bölgesi'nin üçüncü büyük ülkesi

---

²⁵⁹ Abdurrahman Işık, "Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan Örneği," Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s.81.

²⁶⁰ Saule Baycaun, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış," **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt VII, Sayı 2, 2001, s.21.

²⁶¹ Haluk Alkan, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, USAK Yayınları, Ankara, 2011, s.325.

²⁶² Mutalimov, a.g.t., s.5.

durumundadır. Türkmenistan 2005 yılında petrol üretimini 28 milyar tona, doğalgaz üretimini ise 58 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir. 2010 yılında ise petrol üretimine 48 milyon tona, doğalgaz üretimini 120 milyar m³'e çıkarmayı hedeflemektedir.²⁶³

Hazar Denizi'nin doğusunda bulunan Türkmenistan'ın, petrol rezervlerine bakıldığında, kanıtlanmış rezervlerin 273 milyon varil, muhtemel rezervlerinin 80 milyar varil, iken doğalgaz rezervlerinin ise 3 trilyon metreküp olduğu görülmektedir.²⁶⁴ Başka bir kaynakta ise; ispatlanmış doğalgaz rezerv miktarı 7,94 trilyon m³ ile BDT ülkeleri içinde Rusya Federasyonu'ndan sonra en fazla durumdadır. Dolayısıyla da BDT ülkeleri içinde ikinci büyük doğalgaz üreticisidir. Petrol rezervi ise 600 milyon tonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.²⁶⁵

*"Türkmenistan'da bulunan mevcut doğalgaz rezervleri çoğunlukla ülkenin güneydoğu bölgesinde Amuderya Havzası'nda ve batıda Murgab Güney Hazar Havzası'nda mevcuttur. Amuderya havzasındaki Devletabat yatağı ülkenin en eski doğalgaz yataklarından biridir ve Ahal eyaletinde bulunmaktadır. 1991 yılına kadar Sovyetabat olarak bilinen yatak Türkmenistan-İran sınırına yakın coğrafyadadır."*²⁶⁶

Üzerlerindeki Rus baskısını kırmak isteyen Türk Cumhuriyetleri ellerinde bulunan enerji kaynaklarını Rusya'ya bağımlı olarak taşımak yerine, Rusya'nın kontrolünde olmayan yeni boru hatlarının inşası ile taşıma gayreti göstermişlerdir. Bölgede bulunan ülkeler kendi menfaatleri uğruna enerji nakil yollarını ellerinde tutmak için yeni mücadelelere girmişlerdir. Bu mücadelelere bakıldığı zaman burada kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin en önemli başarılarından birisi de enerjilerini Rusya'dan geçen boru hatlarından kurtarmak olmuştur. Türkmenistan, doğalgaz rezervi bakımından dünyada önemli kabul edilecek bir miktara sahiptir. Bundan dolayı çıkardığı enerjiyi kendisi yönetmek istemekte ve her geçen yıl artırarak daha fazla ihraç etmek düşüncesindedir.²⁶⁷

Türkmenistan'ın izlediği enerji politikasında, dış dünya ile arasındaki sorunlarda daha ılımlı bir yaklaşıma yönelmesi, Çin ile yakınlaşma, Batılı ülkelerle ilişkilerin yeniden oluşturulması, ülkenin refah düzeyini artırmak için önemli politikalar. Bunların dışında Türkmenistan'ın ekonomisini geliştirme noktasında

²⁶³ Budak, a.g.e., s.326.

²⁶⁴ Pala, a.g.m., s.23.

²⁶⁵ Remzi Bulut, "Büyüyen Türkmenistan Ekonomisi," **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı**, s.47.

²⁶⁶ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.31.

²⁶⁷ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.46-47.

işini kolaylaştıran üç önemli gelişme vardır. Öncelikle Çin'in enerji politikasında bölgeyi önceleyen tutumu Türkmenistan'ın hareket alanını genişletmiştir. İkinci olarak, Türkiye'nin doğalgaz tedariginde İran'a yeniden ağırlık vermesi, askıya alınan Türkmenistan-İran-Türkiye hattının güçlendirilmesi yönündeki çabaların hız kazanmasına neden olmuştur. Üçüncü olarak, 1990'lı yıllarda bölgedeki enerji politikalarının şekillenmesinde etkili olamayan AB'nin 2005 yılından itibaren tedarik yollarının çeşitlendirilmesi yönündeki politikalara ağırlık vermesi ve Nabucco projesinin hayata geçirilmesinde Türkmenistan'ın stratejik önemi, bu ülkenin izlediği politikalara uluslararası destek sağlamasını kolaylaştırmıştır.²⁶⁸

Orta Asya'da yaşayan Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmışlardır. Bağımsızlık sonrası 10 yıllık süre içerisinde yoğun şekilde Rus baskısı bu cumhuriyetler üzerinde etkisini göstermiştir. Rusya daha önceden elinde bulunan enerji kaynaklarını kaybetmemek için Türk Cumhuriyetleri'ne baskı yaparak, onları kendi toprakları üzerinden geçen boru hatlarına bağımlı hale getirmiştir. Fakat Türk Cumhuriyetleri sonraki yıllarda bu durumu kabullenmeyerek farklı nakil yolları arayışına gitmişlerdir. Diğer Türk Cumhuriyetleri gibi Türkmenistan da elinde bulunan doğalgaz enerjisini, kendi kontrolünde başka ülkelere ihraç etmek istiyordu. Bu düşünce ile birlikte Avrupa'nın ve Amerika'nın da desteğini alarak Rusya'yı saf dışı bırakıp Nabucco projesi hayata geçirilmek istenmiştir. Fakat Nabucco projesi doğrudan Türkmenistan ile Avrupa arasında bağlantı sağlayamadığı için başarılı olamamıştır. Yine Avrupa'nın ve Türkiye'nin desteği ile Trans Hazar boru hattını inşa etmek istemiştir. Bu hattın inşası Avrupa Birliği ülkeleri açısından da önemlidir. Çünkü bu hatla birlikte enerji konusunda Rusya'ya karşı bağımlılığa son vermek isteyen Avrupa, enerjiyi alternatif bir kaynaktan temin etmiş olacaktır. Türkmenistan'ın amacı kendi enerjisini dünyaya kendisi pazarlamak ve elde ettiği zenginliği ülkesine yansıtarak, refah içinde, adından söz ettirerek yaşamaktır.²⁶⁹

Bağımsızlığının ardından Türkmenistan ülke politikası olarak elinde bulunan enerji kaynaklarını yabancı devletlerle en az seviyede paylaşarak, enerji kaynakları üzerinde bağımsız olarak kendisi söz sahibi olmak istemektedir. Bu politikasını gerçekleştirmek için elinde bulunan zengin enerji kaynaklarını uluslararası alanda

²⁶⁸ Mesut Berber, Fikret Birdişi, **Türkmenistan'da Berdimuhammedov Dönemi**, s.7.

²⁶⁹ İsmayılov, Budak, **Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın...**, s.32-33.

pazarlayarak, elde ettiği ekonomik zenginliği teknoloji ve ülkenin kalkınmasına yönelik alanlarda yatırım için harcama düşüncesindedir.²⁷⁰

Ancak, Hazar Havzası ülkesi olan Türkmenistan'ın diğer bölge ülkeleri gibi büyük denizlerle bağlantısı yoktur. Dünya pazarlarına çıkış noktası büyük oranda Sovyet dönemindeki boru hatlarını elinde bulunduran Rusya Federasyonu'na bağımlı durumdadır. Alternatif güzergahların yokluğu sebebiyle bugüne kadar, istediği miktarda gaz satamadığı gibi, sattığı sınırlı miktardaki gazı da uluslararası fiyatların çok altında vermek zorunda kalmıştır. Rusya'nın transit geçişte izlediği katı politika, Türkmen gazını adeta ülke sınırlarına hapsetmiş, doğalgaz ihracatı bir anlamda Rusya'nın müsaade ettiği miktarla sınırlı kalmıştır. Bu bağımlılığı en aza indirmek amacıyla planlanmış boru hatlarından birisi 1997 yılı sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattıdır ancak bu hattın dezavantajı ise hattın kapasitesinin kendisinde bir doğalgaz üreticisi ve ihracatçısı olan İran'ın talebi ile sınırlı olmasıdır.²⁷¹

Türkmenistan sahip olduğu enerji kaynaklarını ülke dışına çıkarmak için Sovyetler döneminden kalan nakil boru hatlarını kullanılmaktaydı. Bu hatlarda Rusya'nın elinde olduğundan dolayı Türkmen gazı Rusya'ya gebedi. Türkmenistan, zengin doğalgazını ülke dışarısına Rusya'nın baskısı olmadan çıkarmak için çeşitli projeler denemiştir. Bu projelerde güneydoğu sınırındaki Pakistan, Afganistan ve Hindistan'a, doğusunda bulunan Japonya ve Çin'e batısındaki Türkiye ve Avrupa ülkelerine doğalgaz ihraç etmek vardı. Fakat bu projeler Hazar'ın statüsünün belirlenememesi ve Rusya'nın Türkmen gazından elde etti ekonomik kazancı kaybetmemek için gerçekleşmemiştir.²⁷²

Türkmenistan, çıkardığı enerjiyi batıya aktarmak için bağımsız bir nakil yolu inşa edememesi durumunda, Rusya'ya her zaman muhtaç durumda kalacaktır. Rusya ile ekonomik ilişkilerini zinde tutan Türkmenistan, İran ile de ikili ilişkilerine önem vermektedir. Enerji kaynaklarının güçlü ülkelere gönderilmesinde İran önemli bir pozisyonadadır. Türkmenistan ile İran arasındaki ilişkilerde enerji kaynaklarının transferi ve Hazar'ın statüsü konusu ilk sırada yer almaktadır. İran'ın önemli enerji kaynakları olduğu bilinmektedir. Bu kaynaklar özellikle güney kısımda Körfez

---

²⁷⁰ Mert Bilgin, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.56.

²⁷¹ Kadir Dikbaş, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi," **Avrasya Dosyası** Türkmenistan Özel, Cilt VII, Sayı 2, s.79.

²⁷² H. Nadir Bıyıkoglu, "Enerji, Doğalgaz ve Türkiye'nin Avrupa Enerji Güvenliğindeki Rolü-1 2023," Sayı 71, Mart 2007, s.8.

bölgesinde bulunmaktadır. Kuzeyde Hazar kıyısında kendisine düşen alanda enerji kaynakları verimsizdir. Bundan dolayı kuzey bölgesinin enerji ihtiyacını güneyden karşılamak zorundadır. Fakat aradaki mesafe fazla olduğundan dolayı enerji taşıma maliyeti de artmaktadır. İran bu durumu kuzeyinde bulunan Türkmenistan'ın sahip olduğu zengin enerji kaynakları ile çözmek istemektedir. Türkmenistan ile yaptığı ticaret anlaşması çerçevesinde, iki ülke arasında Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı inşa edilmiştir. Böylelikle Türkmenistan'dan aldığı enerji, kuzey bölgesindeki ihtiyaçlarını karşıladığı gibi aynı zamanda da ihtiyaç fazlasını ihraç ederek önemli kazanç sağlamıştır.²⁷³

Türkmenistan, Türkiye üzerinden Avrupa'ya kendi doğalgazını satma konusunda belli bir tecrübe kazanmış ve bu konuda önemli bir artış olmuştur. Diğer taraftan bakıldığında Rusya ve İran ile olan ilişkilerinden dolayı bu ülkelere de gaz transferi yapmaktadır. Türkmenistan gelişen enerji faaliyetleri ile birlikte dünya ekonomisinde önemli bir noktaya gelmek istemektedir. Bölge ülkeleri tarafından engellemelere ve tehditlere maruz kalmadığı takdirde Türkmenistan, doğalgaz enerjisini Orta Asya bölgesindeki ülkeler dışında batıya ulaştırması kendi imkanlarını daha da iyi yerlere getirebilmek adına önemli bir adım olacaktır. Bu düşüncesini faaliyete geçirdiği takdirde Türkmenistan bölgenin önemli güçlerinden birisi olacaktır.²⁷⁴

Özellikle günümüzde Batılı ülkelerin yaptırım uyguladığı Rusya'nın, Avrupa ülkelerine enerji temin etmesi Avrupa ülkelerini tedirgin ettiği gibi, zaman zaman krizlerin yaşanması da Avrupa'yı yeni kaynaklar bulmaya yöneltmiştir. Türkmenistan, bu bağlamda Avrupa'nın ilgisini çekmektedir. Avrupa, Rusya'yı devre dışı bırakıp Türkmen gazına sahip olmak için, yeni nakil yolları projeleri geliştirmektedir. Bu projelerde Türkiye başrolde olacağından Türkiye ile Türkmenistan arasında muhtemel yakınlaşmanın da olması anlamına gelmektedir. Bu yakınlaşmanın olması da Türkiye'ye ekonomik getiri demektir.²⁷⁵ Türkmenistan'ın Hazar Bölgesi'nden elde ettiği enerji kaynaklarını İran ile Basra Körfezi üzerinden uluslararası pazarlara göndermesi, bunun yanında Avrupa'ya önemli miktarda doğalgaz transferi yaparak Rusya'nın avantajlı konumunu engelleyip, Rusya'ya

---

²⁷³ Dilek, a.g.m., s.60.

²⁷⁴ Bilgin, a.g.m., s.11.

²⁷⁵ Necdet Pamir, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri," **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu**, Harp Akademileri, 10 Mart 2006, s.36.

alternatif olması, Türkmenistan'ın dünya piyasalarında önemini iyice artırmıştır. Bundan dolayı Türkmenistan içerisinde yaşanan siyasal ve sosyal alandaki olumlu ya da olumsuz bütün olaylar uluslararası devletler tarafından yakından takip edilmektedir. Bu durum güçlü devletler tarafından önem arz etmektedir.²⁷⁶

Türkmenistan, Rusya'ya olan bağıllığını azaltmak için Hazar Bölgesi'nden elde ettiği enerji kaynaklarını stratejik açıdan önemli noktalardan geçirmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu bağlamda oluşturulacak olan Güney Akım projesinin bölgedeki diğer projelerden daha çok ilgi görmesi Türkmenistan'ın, Azerbaycan ve Türkiye ile olan ilişkilerinde önemli derecede yol almasını sağlamıştır. Türkmenistan, Trans Hazar boru hattının tam randımanlı çalışması durumunda, batıya doğalgaz enerjisini hızlı bir şekilde ulaştırarak bölgede vazgeçilmez bir enerji üreticisi duruma gelecektir.²⁷⁷

"Türkmenistan'da bulunan zengin enerji rezervleri ve Türkmenistan'ın alternatif boru hatlarıyla kendi doğalgazını uluslararası pazarlara çıkarma planlarına karşın bahsi geçen durumdan rahatsız olan Rusya, bu rezervlerin yetersiz olduğu yönünde propaganda çalışmaları gerçekleştirmiştir."

"Eski Sovyet Cumhuriyetlerini hala kendi arka bahçesi olarak gören Kremlin, Türkmenistan'ın da son yıllarda uluslararası platformda Rusya'dan bağımsız gerçekleştirdiği enerji politikalarını hazmedememektedir. Vladimir Putin'in son Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkmenistan'a yönelik baskılar artmıştır. Neo-emperyalist politikasının bir parçası olarak Rusya, Türkmenistan'ın özellikle Trans Hazar boru hattı üzerinden Avrupa'ya doğalgaz ihracatını kabul etmeyeceğini belirtmektedir. Bunun Rusya çıkarları dikkate alınmadan gerçekleşmesinin Türkmenistan'da bir iktidar devrimi ile sonuçlanabileceği şeklinde de algılanmaktadır. Aynı zamanda, Ağustos 2008'de Rusya'nın Gürcistan'la gerçekleştirdiği bir savaşın benzerinin tekrarlanabileceği ihtimali de mevcuttur. Rusya, NATO'nun Libya'da uyguladığı politikanın benzerinin Hazar Havzasında kullanması hakkını meşru görmektedir."

"Moskova ve Aşkabat arasında yaşanan en derin buhran, 2009'da Türkmen doğalgazının Rusya üzerinden Avrupa'ya taşınması için yapılan görüşmeler sırasında fiyat konusunda mutabakat sağlanmamasından dolayı çıkmıştır. 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren, Türkmen doğalgazının yaklaşık olarak her bin

²⁷⁶ Berber, Birdişli, a.g.m., s.2.

²⁷⁷ Yenciun, a.g.m., s.5.

*metreküpü için 300 dolar ödeyen Rusya, aynı miktarda doğalgazı Avrupa pazarlarına 400 dolara satmaktaydı. Fakat 2009 yılına gelindiğinde yaşanan küresel ekonomik kriz; Avrupa'da doğalgaza olan talebin azalmasını beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine Rusya'nın devlet doğalgaz şirketi Gazprom, Aşabat yönetimine bin metreküp doğalgaz için 220-240 dolar seyrinde bir fiyat önermiş, ama Türkmenistan'ın olumsuz cevabı sonucunda Rusya, Nisan 2009'da, Türkmen doğalgaz ihracatı için en önemli boru hattı sayılan Orta Asya-Merkez'i kapatmıştır. Türkmenistan'a bu şekilde baskı yaparak fiyat konusunda istediğini almayı düşünen Rusya, yıllık ithal ettiği 45 milyar metreküplük doğalgaz miktarını 11 milyar metreküpe düşürmüştür. Yaşanan siyasal krizden etkilenen Türkmenistan ekonomik buhran geçirirken, bundan sonraki enerji stratejisini değiştirmiş ve Rusya ile doğal kaynaklar alanında mevcut olan anlaşmaları tekrar gözden geçirerek, alternatif boru hatlarını aktifleştirme stratejisi çizmiştir."*²⁷⁸

Türkmenistan, enerji kaynaklarını Avrupa piyasalarına taşıma konusunda coğrafi konumu nedeniyle Rusya'ya gebedir. Çünkü Sovyetler Birliği döneminden kalma nakil yolları vasıtasıyla kendi enerjisini Avrupa'ya ihraç etmektedir. Bu durumda da fiyat belirleme işini Rusya yaptığından dolayı Türkmenistan kendi enerjisini istediği fiyata satamamaktadır. Avrupa, Rusya karşı enerji bağımlılığını önlemek için zengin Türkmenistan gazını Güney Gaz Koridoru ile Avrupa'ya taşımaya hedeflemektedir. Böylelikle Türkmenistan kendi enerjisini Avrupa'ya hem bağımsız olarak hem de istediği fiyattan satmış olacaktır. Fakat bu durum Rusya'yı rahatsız ettiğinden dolayı proje sürekli olarak Rusya tarafından engellemelere maruz kalmaktadır.²⁷⁹

Avrupa'nın petrol ve doğalgaz enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Türkmenistan doğalgaz enerjisi Avrupa açısından önemlidir. Fakat Türkmenistan doğalgazını Avrupa piyasalarına nakletmek için Rusya üzerinden geçirmesi gerekmektedir. Bu durum da Türkmen gazını, Türkmenistan açısından fiyat yönünden değersizleştirmektedir. Çünkü Rusya, Türkmen gazının ihracatından daha fazla pay almaktadır. Bunun yanında Türkmenistan, doğalgazını Avrupa'ya taşımada büyük sorunlar yaşarken yanı başında duran ve hızlı gelişen Çin, Türkmen gazına her zaman için talip olmuştur ki, Türkmenistan açısından doğalgazın bağımsız olarak Çin'e gönderilmesi daha mantıklıdır. Çin, hem gelişen teknolojisi hem de büyüyen ekonomisi için Türkmen gazının Batı piyasalarına girmesini istememektedir. Fakat özellikle son dönemlerde Türkmen gazının ne kadar değerli olduğunu bilen Batılı ülkeler ve Amerika gerek

²⁷⁸ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'm..., s.35-37.

²⁷⁹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.25.

siyasi açıdan, gerekse enerjiye olan ihtiyaç açısından Türkmen gazını, Rusya güdümünden bağımsız kurulacak olan Trans Hazar boru hattıyla Avrupa'ya taşıma konusunda önemli adımlar atmaktadır.²⁸⁰

Türkmenistan doğalgazı Hazar Bölgesi içerisinde çok önemli bir paya sahiptir. Türkmenistan sahip olduğu enerji kaynaklarını bağımsız olarak genellikle kendisine yakın olan Çin ve İran'a ihraç etmektedir. Türkmenistan bölgesel olarak Avrupa ülkelerine diğer Türk Cumhuriyetleri'nden daha uzak konumdadır. Türkmenistan'ın bu durumu fırsatçı Rusya'yı sevindirmektedir. Çünkü Türkmenistan, doğalgazını Avrupa piyasalarına satmak için bağımsız olarak hareket edememekte, halen Rusya üzerinden geçen eski nakil yolları vasıtasıyla Avrupa piyasasına ihraç etmektedir. Bu durum Türkmenistan'ın gerek bölge ülkeleri arasında gerekse dünya ülkeleri arasında istediği yere taşınmasına engel olmaktadır. Türkmenistan, Hazar'ın statü sorunu çözüme kavuşturulduğunda enerjisini Hazar'dan Avrupa pazarlarına daha rahat ihraç edeceğinden, hem de zengin enerjisini satarak bölgede kilit bir güç olacağından dolayı Rusya, statü sorununun halledilmesine uzak kalmaktadır. Çünkü Rusya, Sovyetler döneminde kendisinin tekelinde olan bölge enerjisinin, yeni kurulan Türk Cumhuriyetleri tarafından bağımsız olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Her fırsatta da sorun çıkarmaktadır.²⁸¹

---

²⁸⁰ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.47.

²⁸¹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.21-22.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR DENİZİ'NİN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ, ENERJİ REZERVLERİ VE ÜRETİM DEĞERLERİ İLE SÜPER GÜÇLERİN BÖLGEDEKİ ÇIKAR ÇATIŞMALARI

2.1- Hazar Denizi'nin Dünya Ekonomisine Etkileri ve Önemi

Özellikle günümüzde enerji alanında Orta Asya bölgesine önem verildiği, güçlü ülkeleri enerji planlarını bu bölgeye yönelik yaptığı bilinmektedir. Ortadoğu'da bulunan kargaşa durumundan dolayı Ortadoğu'nun akıbetinin belirsiz olması ve buranın enerji kaynaklarına Hazar Bölgesi'nin alternatif teşkil edeceğinin düşünülmesi, daha sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede sona eren Sovyet yönetiminden doğan iktidar boşluğunu güçlü ülkelerin değerlendirmek istemesi, yine Amerika'nın, Afganistan'a özgürlük başlığı altında Afganistan'a askeri operasyon yaparak, bölge kaynaklarına yönelmesi, diğer devletlerin de bu durumun farkına vararak buna engel olmak için bölgede politikalar belirlemesi, planların Hazar Bölgesi'ne kaymasına sebep olmuştur. Enerji kaynaklarının yenilenemeyecek yapıda olması, enerjiye muhtaç ülkeleri ihtiyaçlarını karşılama konusunda enerji yönünden zengin bölgeler bulmaya itmiştir.²⁸²

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bu bölgede bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin yeni kurulmalarından dolayı savunmasız durumda olması ve enerji kaynağı yönünden zengin olmaları batılı ülkeleri ve diğer güçlü ülkeleri bölgeye yöneltmiştir. Bölgede kurulan Türk Cumhuriyetleri zengin enerji kaynaklarını kendilerinin çıkarıp, işleyemeyecek durumda olmaları, teknolojik imkan konusunda yetersiz olmaları, ekonomik yönden belirli bir güce ulaşamamaları, bu ülkeleri, güçlü ülkelerle enerji konusunda işbirliği yapmaya itmiştir.²⁸³

Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğalgaz rezervleri ve bu rezervlerin aranma ve üretim maliyeti dikkate alındığında, Orta Doğu rezervlerinin daha ön planda olduğu görülmektedir. Ancak, enerjiye olan ihtiyaçtan ve güçten dolayı bu

---

²⁸² Dilek Karakaya, Fatih Koras, (2005), Enerji Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri, TURKSAM, Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 07.07.2005, <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=411> den naklen Müslüme Narin, "Avrasya Bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin Enerji Kaynakları ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları," **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** / Journal of Turkish World Studies, Cilt VI, Sayı 1, Sayfa: 151-167, İzmir, 2006, s.156.

²⁸³ Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü," **Avrasya Etütleri**, TİKA, Sayı 16, 2000, s.105.

kaynakların önemi ilerleyen zamanlarda daha da hızlı artacaktır. Dolayısıyla, birçok ülke ve çok uluslu şirket, bölgedeki enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılması için gerekli olan boru hatları üzerinde söz sahibi olabilmek ve etkinlik kazanabilmek için büyük bir rekabet içine girmiştir. Bu rekabetin, diğer bir deyişle Yeni Büyük Oyun'un aktörlerini Rusya Federasyonu, Türkiye, ABD, AB, Çin, Hindistan, İran ve Pakistan oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra ortaya çıkan düzende gücünü zirvede tutmaya çalışan ABD, bölgedeki ülkelerin Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak için destek vermekte ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Enerjide dışa bağımlı olan AB, enerjinin sürekliliği ve güvenli bir biçimde aktarılması için bölgeye yatırımlar ve yardımlar yapmaktadır. Öte yandan İran, döviz gelirlerini artırmak için petrol ve doğalgaz boru hatlarının kendi toprakları üzerinden aktarılması için uğraşmaktadır. Ancak ABD, İran'ın politikalarını desteklemediğinden, İran bu konuda başarılı olamamıştır. Kullandığı enerjinin yaklaşık yarısını ithal eden Çin ise bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmakta, Hindistan da sürekli artan nüfusu ve üretim kapasitesi nedeniyle artan enerji gereksinimini karşılamak amacıyla, bölge ülkelerinde yatırım yaparak, enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.²⁸⁴

Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının önemini artıran sebeplerden bir tanesi de, yapılan araştırmalar neticesinde Kuzey Buz Denizi'ndeki enerji kaynaklarının bitecek olmasıdır. Avrupa'nın enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan bu bölgeye alternatif olması açısından Hazar Bölgesi değer kazanmaktadır. Dünyada rezerv bakımından 3. sırada olan Hazar Bölgesi, Kuzey Buz Denizi'nin enerji kaynaklarının bitecek olması göz önüne alındığında onun yerine geçmesine muhtemel gözüyle bakılmaktadır.²⁸⁵

"Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre 15–40 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine ve buna ilave olarak 70–150 milyar varil potansiyel rezerve sahip olan bölgenin; dünya kanıtlanmış ham petrol rezervinin %65'ini elinde bulunduran OPEC ülkeleri ve kanıtlanmış petrol rezervi 22 milyar varil olan ABD

---

²⁸⁴ Ersegül B. Ünüvar, "Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı," **Stratejik Öngörü Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1, Mayıs, 2004, s.100-103.

²⁸⁵ İsmail, Hakkı İşcan, "Enerji Stratejileri Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği Açısından AB Enerji Güvenliği Sorunu," TÜRKSAM, 20 Eylül 2006. <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=27&yazi=1066>, 14 Ocak 2007'den naklen Yüksel Yatar, "Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi," Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007, s.107-108.

*ile kıyaslandığında dünya genelinde ikinci büyük rezerve sahip bölge olarak kabul edilmesi gerekmektedir."*²⁸⁶

Yapılan araştırmalar neticesinde kıyıdaş ülkelerden Kazakistan ve Azerbaycan'ın, Hazar Denizi'nden paylarına düşen kısmında, Azerbaycan'ın kıyılarında ve Kazakistan'da bulunan Tengiz yataklarında önemli miktarda petrol kaynaklarının olduğu belirtilmiştir. Burada bulunan rezerv miktarı dünyanın beşte birine karşılık gelmektedir.²⁸⁷

Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları, Amerika'nın çıkardığı ve Kuzey Buz Denizi'nde çıkarılan kaynakları geride bırakmıştır. Bu miktar göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda Hazar Bölgesi'nde bulunan petrol ve doğalgaz kaynakların güçlü ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda değerinin katlanarak artacağını görülmektedir.²⁸⁸

2.2- Hazar Bölgesi Rezervlerine Genel Bakış

Hazar Havzası önemli bir petrol yatağıdır. Gerek Hazar'ın göl tabanında gerekse Hazar'a kıyısı olan, bu bölgede bulunan ülkelerin çoğunda zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Hazar Havzası'nın dünya enerji kaynakları içindeki yerine dair son yıllarda yapılan çalışmalar artmış ve Hazar rezervlerinin dünya petrol ihtiyacının %25'ini ve dünya doğalgaz ihtiyacının %12'sini karşıladığı tespit edilmiştir.²⁸⁹

Batılı petrol şirketlerinin ilgi/alakaları 1991-1999 yılları arasında Batı Sibirya'da Kazakistan'da, Azerbaycan'da, ve sonunda Türkmenistan'da toplanmıştır. 1994-1998 yıllar arasında gelişmiş ülkelerden on üçü Orta Asya ülkesinde 24 petrol şirketi ile çeşitli petrol sözleşmeleri imzalamışlardır. Bu dönemde Kazakistan'ın 85 milyar varille en büyük petrol rezervine sahip olduğu tahmin ediliyordu. Azerbaycan'da ise tahminen 27 milyar varil petrol rezervinin olduğu yazılmaktadır. Ayrıca Türkmenistan'ın tahmini petrol rezervi 32 milyar Özbekistan'ın petrol rezervi

---

²⁸⁶ Bozkurt, a.g.m., s.34

²⁸⁷ İsmail Soysal, **Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen: Alaeddin Yalçınkaya, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.19-22.

²⁸⁸ Kerem Alkın, Sabit Atman, **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2006, s.88-89.

²⁸⁹ Hasret Çomak, **Türkiye'nin Enerji Güvenliği, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye**, Ankara, 2007, s.73.

ise 1 milyar varil olarak belirtilmekteydi. Hazar Bölgesi'nde kesin olarak belirlenmiş doğalgaz rezervi ise 236 237 trilyon feet/küp civarında idi.²⁹⁰

Batılı devletler, enerji yönünden dışa bağımlı olduğundan dolayı sürekli olarak alternatif kaynaklar aramaktadır. Orta Asya bölgesinde özellikle de Hazar'da bulunan önemli enerji kaynakları ilgi odakları olmuştur. Bölgeye yönelik önemli teknik yardım programları, projeler geliştirmişlerdir. Özellikle Rusya'dan bağımsız nakil yolları oluşturma çabaları vardır. Bu bağlamda bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri'ni destekleyerek, bölgeye önemli yatırımlar yapmışlardır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgeye yönelen Batılı devletler, şirketleri vasıtasıyla bölgenin enerji kaynaklarına talip olmuşlardır. Türk Cumhuriyetleri enerji kaynaklarını çıkarmada yeterli teknolojiye sahip olamadıklarından dolayı, zaman zaman Avrupalı ülkelerin bölgeye yaptıkları yardıma kayıtsız kalamamışlardır. Gelişen enerji arama teknolojisi ile birlikte bölgeden her geçen yıl daha fazla petrol, doğalgaz ve hidrokarbon enerjisi çıkarılmaktadır. Bölgede sondaj vurulmayan daha nice yerlerin varlığı bilinse de küresel güçlerin çıkar mücadeleleri kaynakların araştırılıp, çıkarılmasını engellemektedir.²⁹¹

"Hazar'daki söz konusu toplam rezervlerin çok büyük bir kısmı Kazakistan'ın payına düşmektedir. Keşfedilen rezervler bakımından ikinci sırada Azerbaycan yer almakta, tahmini rezervler de dikkate alındığında Türkmenistan'ın toplam rezervlerinin de Azerbaycan rezervlerine eşit miktarda olduğu görülmektedir. Gün geçtikçe yapılan keşif ve araştırmalar sonucunda bu rakamlarda değişimler olmaktadır. Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre ise, Azerbaycan'ın yapılan anlaşmaları kapsayan bölgelerinde 6-8 milyar varil (1 milyar ton) petrol rezervi bulunmaktadır. Sadece Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının petrol rezervleri 730 milyon tondur. Yukarıdaki veri doğrultusunda Azerbaycan dünya petrol rezervlerinin yaklaşık % 0,7'sine sahiptir. Azerbaycan petrol rezervlerinin, yapılan bazı hesaplamalara göre 60-67 yıl içerisinde tükeneceği ihtimal ediliyor. AÇG (Azeri-Çırağan-Güneşli) yataklarının tam olarak işlenmesinin ardından gelecek 5 yılda Azerbaycan petrol üretiminde önemli bir artış gerçekleşmiş olacaktır. AÇG yataklarında 3. aşamanın başlaması ile 2011'de bu yataklardan günlük üretimi 140 bin varilden 1 milyon varile yükselmiştir. Dünya doğalgaz rezervleri içinde Hazar

²⁹⁰ Budak, a.g.e., s.357.

²⁹¹ Barış Tozar, Esat Güzel, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri," Dokuz Eylül Üniversitesi **Denizcilik Fakültesi Dergisi**, Cilt III, Sayı 2, 2011, s.2-3.

Bölgesi'nin doğalgaz rezervinin, dünya petrol rezervleri içinde Hazar Bölgesi petrol rezerv oranından yüksek olduğu görülmektedir. Rusya ve İran da dâhil edildiğinde Hazar Havzası, doğalgaz açısından dünya rezervlerinin yaklaşık % 40-45'ine sahiptir." ²⁹²

Türkmenistan ve Özbekistan'dan çıkarılan zengin doğalgaz kaynakları rezerv bakımından önemli bir miktardadır. Bu miktara Kazakistan ve Azerbaycan'dan çıkarılan doğalgaz eklendiği zaman Hazar Bölgesi'nin rezervi dünya sıralamasında ön plana çıkmaktadır. Yine Kazakistan'da büyük hidrokarbon rezervleri bulunmaktadır. Ancak günümüzde petrolün daha ağırlıklı olması ve bölgenin dünya pazarlarına uzaklığı sebebiyle hidrokarbon enerjisine eğilim pek yoktur. Bölgenin enerji açısından zengin olması özellikle enerjiye karşı dışa bağımlı olan Avrupa ülkelerini bölgeye yöneltmektedir. Bölgeye yönelen Avrupalı ülkeler önemli yatırımlar yapmaktadır. Enerjiye olan ihtiyaçları ve yatırımları da her geçen yıl artarak devam etmektedir. ²⁹³

2.3- Hazar Bölgesi Petrol Ve Doğalgaz Rezervleri ve Üretim Değerleri

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi'ndeki zengin enerji kaynakları, ülkelerin enerji ihtiyacını önemli ölçüde karşıladığından dolayı içinde bulunduğumuz yüzyıla damgasını vurmuştur. Kuzey Buz Denizi'ndeki enerji kaynaklarının yoğunluğunun azaldığı göz önüne alındığında Hazar Bölgesine ilgi daha da yoğunlaşmaktadır. Hazar Bölgesi dünya genelinde enerji kaynakları bakımından 3. sırada yer almaktadır. ²⁹⁴

Hazar Bölgesi'nde Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri'nin sahip olduğu olası rezervler, Amerikan Enerji Bakanlığı'nın tahminlerine göre 260 milyardır. Kanıtlanmış rezervlerin ise 18 ila 34 milyar varil olduğu söylenmektedir. Bu miktar dünya rezervlerinin dörtte biri oranındadır. Doğalgaz rezervlerinin ise 16-19 trilyon metre küp olduğu tahmin edilmektedir. Halen günlük dünya petrol talebi 68-69 milyon varil civarında, petrolün toplam enerji kaynakları içerisindeki payı ise %40 civarındadır. ²⁹⁵

---

²⁹² Mushfig Atakışiyev, New Oil Policiy and Economic Development in Azerbaijan, Aspoligraf, Baku, 2007, s.12 'den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi**, International Conference On Eurasian Economies, 2012, s.227-228.

²⁹³ Pala, a.g.m., s.21-22.

²⁹⁴ Yüce, a.g.m., s.193.

²⁹⁵ Özalp, a.g.m., s.2.

"Hazar Bölgesi rezervleri için farklı başvuru kaynakları olmakla birlikte, bunların arasında sıkça başvurulan ABD Enerji Bakanlığı istatistikleri ispatlanmış üretilebilir petrol rezervlerini, 17-33 milyar varil olarak vermektedir. Buna ilave olarak, olası rezervler (186 milyar varil) de hesaba katıldığında, bölgenin ispatlanmış ve olası rezervleri toplamı 203-219 milyar varil gibi önemli bir potansiyeli ifade etmektedir (EIA-ABD Enerji Bilgilendirme Ajansı verileri). BP' nin 2009 yılı raporuna göre Azerbaycan'da 7 milyar varil (1 milyar ton), Kazakistan'da 39.8 milyar varil (5,3 milyar ton), Türkmenistan'da 0,6 milyar varil (0,1 milyar ton) ve Özbekistan'da 0,6 milyar varil (0,1 milyar ton) kesinleşmiş petrol rezervleri mevcuttur."²⁹⁶

"ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarına göre Hazar'da henüz keşfedilmemiş en az 163 milyar varil daha petrol var. Toplamı 179 milyar varili buluyor. Beklentiler 200 milyar varile ulaşması yönündedir."²⁹⁷

Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin Amerikan enerji idaresinin araştırmalarına göre önemli miktarda doğalgaz kaynaklarına sahip olduğu söylenmiştir. Bu ülkelerden çıkarılan doğalgaz kaynaklarının gelişen teknoloji ile birlikte artan ihtiyaçlara karşılık verdiği görülmektedir.²⁹⁸

Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ve artan enerji ihtiyacına paralel olarak Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları değer kazanmıştır. Hazar Bölgesi'ndeki Hazar'a kıyıdaş ülkelerin enerji rezervlerine bakıldığı zaman doğalgaz bölgeden çıkarılan en önemli kaynaktır. Bölgede çıkarılan doğalgazın sıralamasına bakıldığı zaman Rusya birinciliği elinde tutmaktadır. Rusya'dan sonra petrolün de yoğun olarak çıkarıldığı Kazakistan gelmektedir. Kazakistan'ı da coğrafi olarak küçük ama enerji olarak büyük olan Azerbaycan takip etmektedir.²⁹⁹

"Hazar Bölgesi'ndeki tahmini petrol ve doğalgaz kaynakları, Amerikan uzmanlarının uydu aracılığı ile elde ettikleri verilere göre, Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarının ötesinde Hazar Denizi altında, ayrıca Kazakistan'ın bu denize yakın Tengiz bölgesinde ve ondan daha az rezerve sahip, Azerbaycan kıyılarında olmak üzere, toplam 200 milyar varil (7 varil 1 ton sayıldığından, yaklaşık 30 milyar tondur, 200 milyar varil petrol rezervinin, bugünkü ortalama fiyatla (1 varil yaklaşık

²⁹⁶ Tozar, Güzel, a.g.m., s.2-3.

²⁹⁷ Arslan, a.g.e., s.3.

²⁹⁸ Ertan Efegil, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye" **Avrasya Dosyası**, ABD Özel Sayısı, Cilt VI, Sayı 2, Ankara, 2000, s.187-188.

²⁹⁹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.10.

75-80 dolar) hesaplanırsa, değeri yaklaşık 15-20 trilyon dolardır) petrol rezervi vardır. Dünyanın petrol rezervlerinin % 50'sini oluşturan Körfez petrolünden sonra, Hazar petroleri % 17 oranı ile ikinci sırayı almaktadır. Türkmenistan'da çok geniş doğalgaz rezervleri vardır. Hazar Denizi'nin Rusya ve İran kesiminde ise Azerbaycan ve Kazakistan ile karşılaştırıldığında, önemli petrol rezervlerine rastlanmamıştır." ³⁰⁰

Amerikan Enerji Bakanlığı'nın hesaplarına göre, Hazar Denizi'ne kıyısı olan beş devlette (İran, Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan) çıkartılması mümkün olan 3,5 milyar ton petrol rezervi mevcuttur. 19 Amerikalı uzmanların uydular yoluyla elde ettikleri verilere göre, Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarının ötesinde Hazar Denizi altında, ayrıca Kazakistan'ın bu denize yakın Tengiz bölgesinde ve Azerbaycan kıyılarında toplam 200 milyar varil petrol rezervi vardır ve bugünkü piyasa değerinin ise 4 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Hazar Havzası'nda olduğu tahmin edilen bu petrol, Irak'taki belirlenmiş petrol rezervinden 100 milyar varil daha fazla. Dünyanın bilinen en büyük petrol yatağına sahip Suudi Arabistan'ın 261 milyar varillik petrol rezervinin üçte ikisi civarındadır. Hazar Denizi'nin Rusya ve İran kesimlerinde ise önemli sayılabilecek petrol rezervlerine rastlanmamıştır. Hazar Bölgesi'nde yaklaşık 8 trilyon m³ doğalgaz rezervi olduğu tahmin ediliyor. Bu rezervin yaklaşık 3,1 trilyon m³'ü sadece Türkmenistan'da bulunurken, Azerbaycan'da 0,6 trilyon m³ ve Kazakistan'da 2 trilyon m³ bulunuyor. Bölgenin doğalgaz rezervleri, dünya doğalgaz rezervlerinin %6'sı kadardır. ³⁰¹

Ülkelerin petrol tüketiminde ithalata bağımlılığı günümüzde yaklaşık %60 civarındadır. Yapılan tahmini hesaplamalara göre bu oran 2020'lerde yaklaşık %80 civarına yükselmiş olacaktır. Yine doğalgaz ile ilgili olarak bu noktadaki değerlendirme şöyledir; günümüzde %35-40 civarında olan doğalgazda ithalata olan bağımlılık oranı 2020'lerde %50'lere yükselmiş olacaktır. Konuya Avrupa özelinde bakıldığında ise; doğalgazda %20 ve 2030'da ise %30'lara varacak şekilde bir enerjide Avrupa'nın doğalgaza bağımlılığı söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, alternatif enerji kaynakları çerçevesinde Hazar Havzası, Avrupa açısından da önem arz etmektedir. Tabi ki konuya ilişkin önem derecesini daha da arttırmak ve anlamlı

---

³⁰⁰ Alaeddin Yalçınkaya, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.20.

³⁰¹ Metin Bilgici, "Hazar Enerji Havzası'nın Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi," Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2005, s.12

hale getirebilmek için Rusya dışı alternatif boru hatlarıyla Avrupa, enerji güvenliği açısından yeni adımlar atmaya çalışacaktır. Hazar'ın yaklaşık 200 milyar varil civarında olduğu hesaplanan petrol rezervleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) rezervlerine göre yaklaşık 3 kat fazladır. Hazar Havzası petrol rezervleri dünya rezervlerinin yaklaşık %10'una sahiptir. Doğalgaz ile ilgili değerler mukayese edildiğinde ise Hazar Havzası'nın dünya doğalgaz rezervlerindeki oranı petrole göre daha yüksektir. Dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %40'ı Hazar Havzası'nda yer almaktadır.³⁰²

2.4- Diğer Kaynakların Yeri

Petrol ve doğalgaz rezervlerinin yanı sıra Orta Asya bölgesinde diğer önemli enerji kaynakları da uranyum ve sudur. Dünyada sadece üç devlet zengin uranyum kaynaklarına sahiptir. Bunlar Kanada, Avustralya ve Kazakistan'dır. Petrol fiyatlarının yükselmesi, dünyada yüzlerce yeni nükleer enerji istasyonunun planlanmasına yol açmıştır.³⁰³ Kazakistan, Hazar Bölgesi'nden önemli seviyede uranyum enerji kaynağı çıkarmaktadır. Bu enerji kaynağı dünyanın toplam üretimi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu uranyum sayesinde Kazakistan'ın şu anda Hazar'da faaliyet gösteren nükleer güç kaynağı vardır.³⁰⁴

Stratejik önemi büyük olan uranyum rezervlerinin büyük bir kısmı da Orta Asya'da bulunmaktadır. Dünyada keşfedilmiş uranyum rezervlerinin %25'i Kazakistan'da bulunmaktadır. Orta Asya Cumhuriyetleri'nde bulunan uranyum madenlerinden dolayı nükleer tesislerin kurulması ve madenlerin işlenmesi dolayısıyla bu teknolojinin gelişmesi de sağlanmıştır. Orta Asya'da büyük uranyum rezervlerinin bulunması, nükleer teknolojinin yüksek potansiyeli ve uzmanları, bölgeye nükleer silahların yayılmaması bölge sorunlarının devam etmesini ve güçlendirilmesini daha da artırmaktadır.³⁰⁵

Yine baktığımızda enerji kaynakları arasında önem kazanmaya başlayan uranyum, iki kutuplu uluslararası sistemde, nükleer silahların yapımı için kullanılmış ve günümüzde çok kutuplu uluslararası sistemde nükleer enerji için kullanılmaya

³⁰² Aras, Ekonomik Neden..., s.2-3.

³⁰³ Hekimoğlu, a.g.e., s.286.

³⁰⁴ DPT, "Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Ankara 2000, s. 195-200'den naklen Abdulvahap Kara, Okan Yeşilot, **Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No 2010-91, İstanbul, 2011, s.155.

³⁰⁵ Budak, a.g.e., s.323.

devam etmektedir. Uranyum, petrol kadar yaygın olmasa da, ona sahip olan ülkelerin ekonomik ve siyasi durumunu etkilemektedir. Orta Asya bölgesinde uranyum, Kazakistan'da bulunmaktadır. Kazakistan, büyük komşularına rağmen nükleer enerji sanayisini geliştirmeyi planlamaktadır. Petrol, doğalgaz ve uranyum kadar dünya ekonomisine etkisi olmasa da enerji kaynağı olarak su, bölge ülkelerinin enerji kullanımında önemli faktördür ve Orta Asya'daki devletlerin enerji politikalarının oluşumunda yer almaktadır.³⁰⁶

2.5-Süper Güçlerin Bölgedeki Politikalarına Bakış

Doğal kaynakları bakımından zengin ve enerji kaynaklarının rezervleri bol olan, Orta Asya Bölgesi, büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. Orta Asya bölgesindeki enerji kaynaklarını etki altına almak isteyen bu büyük devletler Kazakistan ile geniş sınıra sahip olan Rusya Federasyonu, gelecekte süper bir devlete dönüşeceği tahmin edilen Çin Halk Cumhuriyeti, Avrupa ve çağımızın en güçlü ülkesi olan ABD'dir. Orta Asya, söz konusu ülkelerin bölgede hegemon olabilmek için rekabet ettiği alana dönüşmüştür.³⁰⁷

Sovyetler'in dağılmasından sonra Hazar Bölgesi'ndeki iktidar boşluğundan faydalanan dünyanın güçlü ülkeleri, Hazar Bölgesi'nde yeni bir stratejik savaşa tutuşmuşlardır. Tarihte büyük oyun diye de adlandırılan bu çıkar çatışmasında bölgedeki güçlü devletler olduğu gibi bölge dışındaki devletler de yer almaktadır. Enerji kaynakları da dünyada ihtiyaçların artmasına paralellik göstermektedir. Hazar Bölgesi'ndeki zengin enerji kaynaklarına ulaşmak için devletler bölgenin güvenliğini, aralarındaki ikili anlaşmaları bahane ederek gölgeden çıkar sağlamak peşindedirler.³⁰⁸

21. yüzyılda enerji gelişiminde önemli yer tutmakta olan Hazar ya da Orta Asya enerji kaynakları oyununa, büyük devletler ve şirketlerin de katıldığı görülmektedir. Bu, onlara büyük jeopolitik ve pragmatik gelecekler vaad etmektedir. Belki bundan dolayı herkes hareketlerinde zararı en aza indirerek maksimum fayda elde etmeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla katılımcıların stratejilerinin çok sayıdaki detaylarının gizli tutulduğu açıktır ve bundan dolayı onların davranışlarının modelini

---

³⁰⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s.269.

³⁰⁷ Hekimoğlu, a.g.e., s.270.

³⁰⁸ Mehmet Seyfettin Erol, **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası** Editör: Mehmet Seyfettin Erol, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun, Barış Kitap, Ankara, 2011, s.9.

tasarlamak (inşa etmek) kolay olmamaktadır. Bu, karanlık odada siyah kediyi aramaya benzemektedir. Fakat oyunun gidişinin devamlı izlenmesi oyundaki kilit oyuncuların bazı özelliklerini açıklamaya ya da yok olmaya müsaade etmektedir. Dünya ekonomisinin enerji kaynaklarına olan talebi, sadece Orta Asya bölgesine komşu olan Çin ile sınırlı olmayıp, Batılı devletler ve gelişmekte olan ülkeleri de kapsamaktadır. Ayrıca, Çin ve Rusya'nın da Orta Asya'ya olan ilgisi göz önüne alındığında, bölgenin uluslararası çıkarların çatışma alanına dönüşeceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Orta Asya'da enerji kaynaklarına ve bu kaynakların taşıma yönleri konusundaki rekabet gün geçtikçe artacaktır. Günümüzde yukarıda zikredilen devletlerle birlikte diğer ülkeler (İran, Hindistan, Malezya vb.) Orta Asya bölgesindeki doğal kaynakların üretimi ve taşımacılığındaki piyasaya girmeyi başarmışlardır. Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) enerji kaynakları aracılığıyla ekonomilerini geliştirebilmesi, ilgili ülkelerin etkisi altına girmeden, gelecekte uygulayacakları enerji politikalarına bağlıdır.³⁰⁹

Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynakları ABD ve Avrupalı ülkelerin her zaman hedeflerinde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bu bölgeye ilgi daha da artmıştır. Özellikle ABD bölgede güçlü bir Rusya ve Çin hakimiyetinin olmasını istememektedir. Her fırsatta değişik bahanelerle bölgeye müdahalede bulunmaktadır. 11 Eylül saldırılarını bahane ederek Afganistan'a yerleştiği gibi, bölgede çıkabilecek huzursuzlukta herhangi bir NATO üyesi ülke zarar görmesi duruma müdahale edeceği bilinmektedir. Yine NATO ülkeleri vasıtasıyla Kafkasya'nın güney sınırında varlık göstermeye çalışmaktadır. Bunun dışında bölgede önemli ölçüde çıkar çatışması olduğundan dolayı bölgeyi baskı altına almak isteyen güçlere karşı da, askeri müdahale dahil her türlü müdahaleyi yapmaktan çekinmeyeceği bilinmektedir.³¹⁰

Türkiye, Hazar Bölgesi'nde yaşayan ülkelerle kültürel bağlarının yanı sıra NATO'ya üye olmasından dolayı bölgedeki enerjiye dayalı çıkar mücadelesinde yerini almıştır. Bunun yanı sıra bölgeye komşu olan güçlü devletlerin de bölgeye yönelik emelleri vardır. Avrupa ülkeleri ise bölgenin enerjisine ihtiyacı olduğu için çeşitli projeler ile bölgede aktif olmak istemektedirler. Süper güç olarak tabir edilen

---

³⁰⁹ Hekimoğlu, a.g.e., s.288-289.

³¹⁰ Uğrasız, a.g.m., s.230.

Amerika ise terörle mücadeleyi bahane ederek Afganistan'da konuşlanmış, buradaki önemli bölgelere üsler kurarak bu rekabete ortak olmuştur.³¹¹

Orta Doğu'daki enerji kaynaklarının yanı sıra Hazar Bölgesi'ndeki kaynaklardan da faydalanan Amerika, bölgede bulunan güçlü devletlerin bölgeye yönelik baskılarını engellemek ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne muhtaçlığını azaltmak için Hazar'a yönelik önemli politikalar yürütmektedir. Amerika'nın yanında Avrupa Birliği ülkeleri de enerjiye bağımlılık konusunda Rusya'dan uzaklaşmaları gerektiğinin bilincindedirler. Avrupa ülkeleri gelişen sanayisine enerji temin etmek için önemli miktarda ithalat yapmaktadır. Bu ithalat noktasında Rusya'ya bağımlı olduklarından, Rusya'nın dışında yeni kaynaklar bulmaya yönelmişlerdir. Enerjinin kaynağının yanı sıra nakil yolunun da Avrupa için önemi büyüktür. Avrupa enerjiye büyük oranda muhtaç olduğundan transfer ettiği enerji de her alanda güvenli olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye üzerinden geçecek olan nakil yolları Avrupa'nın bu ihtiyacını karşılayacaktır.³¹²

Hazar Bölgesi'nde çıkarılan önemli enerji kaynakları dünyadaki ülkelerin ilgisini çekmekte ve onları bu bölgeye yönlendirmektedir. Ülkeler arasında sürekli bir çekişme söz konusudur. Bu durumda enerjinin artan öneminin etkili olduğu bilinmektedir. Bölgede önemli güçlerden olan Çin, Rusya, ABD ve İran sürekli olarak çatışma, çatışma guruplarına göre de ittifak içindedirler. Bölgeden çıkarılan enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında Sovyetler Dönemi'nden kalma nakil yolları kullanıldığından dolayı, Rusya'nın avantaj sahibi olması başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri huzursuz etmektedir. Çin, bölge enerjisinin batıya aktarılması yerine, daha yakın ve ucuza mal edebileceğinden dolayı kendisine ihraç edilmesi taraftarıdır. Rusya, bölgedeki enerji kaynaklarını Sovyetler döneminde kendisine miras gibi gördüğü için başka ülkelerle paylaşmayı kabul etmemektedir. İran ise sürekli olarak ambargo uygulanarak ABD tarafından engellemelere maruz bırakılmaktadır.³¹³

Türkiye'nin Hazar Bölgesi'nde aktif olmasını engelleyen sebepler de bir tanesi de Sovyetler Birliği döneminde bölge ile Türkiye arasında iletişimin olmaması, buna bağlı olarak da Türkiye'nin burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri

---

³¹¹ Turan, a.g.m., s.50.

³¹² Hilal Önal, "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları, Bölgesel Bir Analiz," **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt VI, Sayı 23, 2010, s.68.

³¹³ Hasan Duran, Kadir Kürşat Yılmaz, **Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı**, International Conference On Eurasian Economies, 2011, s.37.

hakkında yeterli bilgiye sahip olamamasıdır. Bu durum Türkiye'yi harekete geçirmiş, çeşitli projeler oluşturularak Türk kültürünün unutulmaması, sürekli yaşatılması ve bölgeler arasındaki bağların korunması konuları üzerinde çalışma yapılmasını sağlamıştır. Yine oluşturulan Türk İşbirliği Kalkınma İdaresi Başkanlığı ile gelişme gösteren, özellikle bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile her alanda ortaklığın kurulması amaçlanmıştır. Türkiye bu faaliyetleri hayata geçirmek isterken karşısındaki önemli engellerden biri de İran ve Rusya olmuştur. Türkiye'nin bölgedeki varlığının kendilerine alternatif olacağını düşündüklerinden dolayı, Türkiye'yi bölgede istememektedirler. Özellikle Rusya, bölgenin enerji kaynaklarını kendi üzerinden Avrupa'ya taşıdığı için Türkiye'nin bölgede olmasını, bölge ülkeleri ile ortak değerlerinin olduğunu da göz önüne alarak istememektedir. Bu durum enerji kaynaklarını Rusya'nın elinden gitmesine sebep olacaktır. Türkiye'nin bölgedeki varlığından İran'ın çekinceleri ise Amerika kaynaklıdır. Amerika'nın kendisine düşmanlık götüğünü bilen İran, Amerika'nın bölgeye ulaşmak için Türkiye'yi bir aracı olarak kullandığı görüşünü savunmaktadır.³¹⁴

Son dönemlerde Batılı ülkelerinde bölgeye yönelik düşünceleri soruna uluslararası boyut kazandırmaktadır. AB ve ABD'nin petrol ve doğalgaz bakımından Orta Doğu'ya olan bağımlılığı nedeni ile bölgeye hakim olma isteği vardır. Batılı büyük devletlerin Hazar'ın ekonomik kaynaklarından pay alma yarışı dikkatleri bu bölgeye çekmiştir. Sorunun çözüme kavuşmasını ve bölgede istikrar sağlanmasından yana olan batılı devletler bu bölgede kuracakları baskı ile çözümün parçası olabilirler. Fakat Rusya'nın bölge üzerinde nüfus sahibi olma isteği ve İran'ın ABD ile yaşadığı sorunlar ve petrol bölgesi olarak etkinliğini kaybetmek istemeyişi sorunun çözümüne engel de olabilir. Hazar Havzası'nda adeta bir petrol soğuk savaşı ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir noktada küresel güçler ile Hazar Havzası arasında Türkiye köprü konumundadır. Bu nedenle de önemli bir yere sahiptir.³¹⁵

Bölgede yaşayan devletler dışında enerjiye yoğun ilgi duyan ülkelerin de Hazar Bölgesi'ne yönelik stratejik, buna bağlı olarakta ekonomik hedefleri bulunmaktadır. Amerika, bölgede lider bir konumda olmanın bölgenin önemli enerji kaynaklarına sahip olmak anlamına geldiğini iyi bilmektedir. Bölgeye güvenlik sorunlarını bahane ederek askeri yönden üs kurması, Rusya ve İran'a özellikle ekonomik alanda ambargo uygulaması, bu ülkeleri olumsuz etkilemektedir. Rusya ve

---

³¹⁴ Kamer, a.g.e., s.93-94.

³¹⁵ Yolcu, a.g.m., s.28.

İran, kendilerine ambargo uygulanmasına rağmen, Amerika ve Avrupa ülkelerinin bölgeye yönelik emellerini bildiği için bunlara karşı birlikte hareket ederek bölge ülkelerini de tehlikeye karşı uyarmaktadırlar.³¹⁶

2.5.1- ABD 'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı

"ABD Başkanı Jimmy Carter, Ocak 1980'de yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında, şu şekilde söz etmiştir: Şunu çok açık bir biçimde ifade etmeliyim ki, Körfez Bölgesi'ni kontrol için dışardan bir güç girişimi olduğunda ABD'nin yaşamsal çıkarlarına bir saldırı olarak kabul edilecek ve bu saldırıya askeri güç kullanmak dâhil bütün olanaklarla karşılık verilecektir. Başkan Carter'ın bu yaşamsal açıklamasından üç yıl kadar sonra, Ocak 1983'te, Carter'ın Güneybatı Asya Doktrini yürürlüğe girdi. Çünkü Carter; Güneybatı Asya, Kızıldeniz ve Afrika boynuzuna kadar ülkelerin sorumluluğunu yüklenmek üzere ABD Merkezi Kuvvetler Komutanlığı'nın kurulduğunu ve komutanlık karargâhı olarak Mac Dil Hava Üssü'nün tahsis edildiğini açıkladı. 1980'lerin sonuna doğru, NATO'nun takviyeli siyasi komite toplantılarında, fikir babalığını Henry Kissinger'in yaptığı bir Avrasya Projesi tartışmaya açılmıştır. Böylece proje, Hazar ve Ortadoğu Bölgesi petrol ve doğalgazını birleştiren bir proje olarak gündeme sokulmuş oluyordu. Güneybatı Asya Doktrini'ne yönelik çalışmalar, 1991 Körfez Savaşı'nın ardından yeniden hızlanmıştır. O zaman da Wohlstetter, Baba Bush'un danışmanıydı ve Dick Cheney de savunma bakanıydı. Richard Perle ve Paul Wolfowitz de devredebildiler."³¹⁷

"Amerika'nın dış politikası incelenirken, ilkin çıkar tanımlaması yapmak, sadece ele alınan periyotta Amerika'nın kendi ulusal çıkarını ve buna bağlı olarak değerlendirilen konuyu nerede ve nasıl konumlandığını bulmaya çalışmak bir çeşit pusula vazifesi görmektedir. Bu rotadan hareketle, ABD dış politikasında ele alındığı biçimi ile öncelikle çıkarları sınıflandırmak gerekmektedir. Buna göre çıkar tanımlamaları üç kategori altında ele alınabilir:

1-Yaşamsal Çıkarlar: Amerika'nın ulusal sınırları içerisinde bulunan ve Amerikan halkının temel refahını etkileyen çıkarlardır.

³¹⁶ Yenciun, a.g.m., s.7.

³¹⁷ "Güneybatı Asya Doktrini-Prof. Albert Wohlstetter Gelişimi ve Doğurduğu Sonuçlar", <http://www.68aksaray.gen.tr/forum/guneybatı-asya-doktrinit5179>'den naklen Ergin Ayan, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar," **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, 2010, s. 39-40.

2-Stratejik Çıkarlar: Yaşamsal çıkarların güvende olmasını sağlamada birincil önemi haiz alanlara ilişkindir (Avrupa, Kuzeydoğu Asya ve Orta Doğu gibi).

3-Önemli Çıkarlar: Üçüncü derecede değerlendirilen, Amerika için arzu edilir olan fakat doğrudan ABD'nin yaşamsal çıkarlarına etki etmeyen alanlarda tanımlanmıştır (Latin Amerika, Güney Asya ve Güneydoğu Asya ile ekonomik vb. bağların yani sıra dünyanın geri kalanı ile insani vb. kaygılar gibi). Bu çıkarlar, Amerikan halkının ve çeşitli çıkar gruplarının normatif tanımlamasına dayanmaktadır.³¹⁸

Dış çevre ve iç yapı başlıkları altında ele alınan mümkün olduğu ABD'nin genel bölge politikasını yönlendiren birkaç unsurdan şu şekilde bahsedilebilir; dış çevre olarak ele alınan birinci unsurda, ön planda olan komşu ülkeler ve bu ülkelerin bölgeye etkisidir. Çin, İran, RF gibi gerek geçmişte, gerekse o dönemde ABD'ye rakip olma ihtimali taşıyan, sistemleri ABD'nin yapısından farklı olan ülkelerin bölgede etkin politika izlemeleri, belirleyici ülkeler konumunda olmaları, ABD'nin politikasını da derinden etkilemiştir. Farklılıklardan kaynaklanan endişe, bu ülkelerin bölge ile ilgilenmelerinin sonucunda ABD'nin de etkinleşmesini beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, ABD, bu ülkelerin bölgedeki etkinliklerini törpülemek amacıyla, dikkatini bu coğrafyaya çevirmiştir. Nitekim 1990'li yıllardan itibaren, ABD'nin en öncelikli kaygılarından biri, Alman-AB, Rus ve Çin etkisinin kontrol altına alınmasıdır. Amaç bunların ABD'nin hedeflerine ve ulusal çıkarlarına bağımlı kılınmasıdır. İç yapı olarak formüle edilen ikinci unsurda ise, bu sefer bölgenin kendi dinamiklerinin kırılma yapısı, siyasal sistemlerinin yeni oluşturan ülkelerin eski sistemlerine dönme tehlikesinin engellenmesi, Batı'ya entegrasyonunun sağlanması ve böylelikle havzanın genelinde Batı'ya yakın, demokratik ülkelerin tesis edilmesi gibi öncelikler mevcuttur. Ana hatları ile, ABD'nin bölge politikasını açıklayan bu iki tema, kimi zaman iç içe geçmektedir (İran'ın bölgede etkinliği nedeniyle-şariat sisteminin yeni bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri etkilemesinin ve bunun sonucunda sistemin bölgeye yayılarak demokrasiden kopuşun önüne geçilmesi stratejisinde

---

³¹⁸ Charles Fairbanks, S. Frederick Starr, C. Richard Nelson, Kenneth Weisbrode, (2001), "Strategic Assessment of Central Eurasia" dan naklen B. Bulut Çınar, Abdulkayyum Kesici, "Abd'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye," *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No 33, Ekim, 2005, s.172-173.

görülebileceği gibi). Dolayısıyla, bu iki unsurun sarmal yapısı, anlatımda da bitişik kullanımı gerektirmektedir.³¹⁹

Enerji kaynaklarının yoğun olduğu bölgede varlığını hissettiren Amerika, Körfez bölgesindeki enerji miktarına yakın seviyede bulunan Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına yönelerek, burada çıkar amaçlı faaliyetlere başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştiren Amerika, Sovyetler döneminde geliştirilen silahların Türk Cumhuriyetleri'nin himayesine girebileceği düşüncesiyle bölgeyi silahlardan temizlemeyi öncelikli hedefleri arasına almıştır. Bölgenin silahsızlandırılmasına yönelik faaliyetler güden Amerika, bölge ülkelerinin uluslararası arenada faaliyet göstererek, enerji kaynaklarını güvenli ve bağımsız bir şekilde dünya piyasalarına pazarlamalarını desteklemiştir. Bölgedeki enerji kaynağı sahibi Türk Cumhuriyetleri ile önemli anlaşmalara imza atan batılı şirketler, Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarını değerlendirerek Orta Doğu petrolüne olan zorunluluğunu en aza indirmek istemişlerdir. Yine Batılı ülkeler bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile imzaladıkları Asrın Antlaşması'yla bölgede önemli haklar elde ederek, enerji kaynaklarının çıkarılması ve değerlendirilmesi konusunda ilerleme kaydetmişlerdir. Bölge ülkelerinin Rus baskısından sıkılmasını da fırsat bilerek elde ettiği ayrıcalıkları fırsata çeviren Amerika, ileri giderek bölgenin güvenliğini kendisinin sağlayacağını açıklamıştır. Bölge ülkeleri üzerinde Rus baskısının kırılmasının yanı sıra İran'ın da bölgedeki aktifliğini istemeyen Amerika, Türk Cumhuriyetleri'nin Türkiye'ye yönelmesine destek vermiştir. Bu konudaki stratejilerini enerjinin İran yerine Türkiye üzerinden batıya akması için geliştirmiştir.³²⁰

"ABD Hükümeti, Başkan'ın Hazar enerji politikasına odaklı özel bir çalışma grubu oluşturduğu 1994 yılından beri, Hazar Havzası'nın petrol ve doğalgaz rezervlerinin geliştirilmesini desteklemektedir. Bu çalışma grubu, Hazar enerji gelişimi üzerine teknik, diplomatik ve ticari açıdan Amerikan politikasına biçim vermede gerekli perspektifleri oluşturmayı sağlamaktadır. 31 Ocak 1995 tarihinde Amerikan Büyükelçisi Marc Grossman'ın Hazar petrolünün dünya pazarlarına birden fazla hattan çıkmasını istedikleri yönündeki açıklamasından sonra, Clinton yönetiminin tavrı daha da berraklaşmış, Amerikalı yetkililer giderek artan şekilde

³¹⁹ Vassilis K. Fouskas, **Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.156.

³²⁰ Turan, a.g.m., s.56.

Bakü-Ceyhan projesini desteklemeye başlamıştır. 1995 senesinden başlayarak ABD, Hazar Havzası'ndan doğu batı eksenine uzanacak çoklu hatlar projesinin taraftarıdır. Bu politikanın amaçları şunlardır;

1-Hazar Bölgesi'nin yeni devletlerinin bağımsızlık ve egemenliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik beklentilerinin artırılması,

2-İran'ın müdahalesi ya da tek bir hatta bağımlılık olmaksızın, Hazar enerjisinin dünya pazarlarına serbest akısını garanti altına alarak ABD, Türkiye ve diğer müttefiklerin enerji güvenliğinin geliştirilmesi,

3-ABD menşeli şirketler başta olmak üzere, diğer firmaların ticari fırsatlarının çoğaltılması,

4-Yeni Hazar Devletleri arasında ticari bağlantıların yeniden kurularak bölgesel çatışmaları çözümlenmeleri için onların yönlendirilmesi,

5-Boğazlarda çevresel güvenliğin korunması ve artırılması."³²¹

Hazar Bölgesi'ne ABD, 11 Eylül saldırıları öncesinde diplomatik olarak yaklaşırken, 11 Eylül sonrası Afganistan'ın, kendi ülkesine yönelik yaptığı saldırıları bertaraf etmek adına bölgeye yerleşmiştir. Bölgede bulunan enerji kaynakları her ne kadar ABD'nin ilgisini çekse de, diğer önemli devletlerin de aynı ölçüde ilgisini çekmektedir. Bu bakımdan ABD, bölgenin enerji kaynaklarına sahip olmanın dışında bölgeyi çembere alarak, enerji kaynaklarından faydalanmak isteyen, özellikle de Rusya ve Çin'i bertaraf etme düşüncesindedir. Çünkü bölge kaynaklarının verimliliği ve fazlalığı süper güç olma yolunda ilerleyen Çin'in yararına olacağından bu durum ABD'yi rahatsız etmektedir.³²²

Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının Amerika tarafından keşfedilip bölgeye yoğun bir şekilde önem verilmesi, Amerika başkanı Clinton zamanında başlamıştır. Bush döneminde ise yeni projeler geliştirilmiştir. Amerika'nın enerji güvenliğine yönelik yeni planlar yapan Bush, enerji adına kurumsal yapılar oluşturmuştur. Bush döneminde enerji kaynaklarında çeşitliliğe önem verildiği görülmektedir. Bu durum enerji güvenliğinin yanı sıra ulusal güvenlik yönünden de önemlidir. Bush döneminde Hazar Bölgesi'ne ve Orta Doğu'ya yönelik yapılan

³²¹ <http://c.linton6.nara.gov/1999/11/1999-11-17-pipeline-document-2-from-november-1999.html>, (erişim tarihi: 18 Haziran 2004)' den naklen B. Bulut Çınar, Abdulkayyum Kesici, "ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye," **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** No 33, Ekim 2005, s.178-179.

³²² Duran, Yılmaz, a.g.m., s.39.

savaşların temelinde terör örgütleri olduğu söylene de, hareketin enerji kaynaklarına ulaşmak için yapıldığı bilinmektedir.³²³

"ABD'nin Hazar konusundaki tavrı şu unsurlara dayanmaktadır;

-ABD ekonomisi, petrolün ithalatına dayanmaktadır. Petrolü Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'nden ithal etmek, ülke içinde üretmekten daha ucuza mal olmaktadır.

-ABD'nin Hazar alternatif boru hatlarını Gürcistan ve Türkiye'den geçmesine yardım etmesi, üç jeopolitik sorunu çözmektedir. Birincisi, Orta Asya ve Kafkasya Devletlerinin bağımsızlığını pekiştirir; ikincisi, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına imkan sağlar; üçüncüsü de İran topraklarından geçecek petrol boru hattının gerçekleşmesine karşı önemli bir politikadır."³²⁴

"Dünya politikalarını düzenleyen Amerika'nın petrol politikalarının, Hazar merkezli yeni dünya düzenini hedeflediği bilinmektedir. Bu amaçla Amerika yönetiminin yeni dış politikası dört temel prensip üzerine oturtulmuştur;

-Bölge devletlerinin demokratikleşme ve pazar ekonomisine geçme süreçleri hızlandırılacak ve sağlanacaktır,

-Hazar enerji kaynaklarının güvenliği sağlanacak. Bunun içinde Hazar Denizi enerji kaynaklarının, Rus kontrolü olmaksızın farklı güzergahlardan dünya piyasalarına serbesti sunulması garanti altına alınacak,

-Bölgesel çatışmalar, barışçı yollarla çözüme kavuşturulacak ve bölge devletlerinin önce kendi aralarında daha sonra da diğer devletler ile entegrasyonu sağlanacak,

-Amerika ve diğer ülke şirketlerinin bölgedeki ticari faaliyetleri desteklenecek."³²⁵

Bölgede istikrarın sağlanması ve sürekliliği açısından Amerikan yönetiminin seçtiği yollardan birisi de askeri güç yerleştirme çabası olmuştur. Görevleri Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da dost güçlerle birleşmek ve bölgesel barış anlaşmalarına ters düşen hain güçlere karşı yapay bir çatışma ile meşgul olmak olan bir kısım Amerikalı paraşütçü askerler 15 Eylül 1997 sabahı Güney Kazakistan'a atlamışlar ve sonrasında bu olayla ilgili yapılan resmi açıklamada gelecekte muhtemel bir bölgesel krizde Amerikan yardımı gerekirse, ABD'nin bu ülkelerin yanında yer almaya hazır olduğu mesajı verilmiştir. CENTRABAT 97 adlı bu

³²³ Gürpınar, Kesici, a.g.m., s.186.

³²⁴ Hekimoğlu, a.g.e., s.297.

³²⁵ Efeğil, a.g.m., s.189-191.

operasyon Amerikan askerlerinin Hazar Havzası topraklarına ilk yayılışını temsil etmiştir. Böylesi bir operasyon için Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarının seçilmiş olması kafalarda soru işareti yaratmıştır. Amerikan yetkilileri bu karmaşık operasyonu haklı çıkarmak için tek amaçlarının eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin süren istikrarlarına karşı Amerikan desteğini göstermek olduğunu iddia etmişlerdir. Savunma Bakanlığı Yardımcı Asistanı Catherine Kelleher'de Burada ihtiyacımız olan kendilerini savunabilen bağımsız ve özerk devletlerdir. Şeklinde açıklama yapmıştır. Ancak bu olayın arkasında yatan neden; Hazar Bölgesi'nde muazzam miktardaki petrol ve doğalgaz kaynaklarının çoğunun er ya da geç Batı'ya akmasını sağlamaya yöneliktir.³²⁶

Orta Asya bölgesinde ABD'nin varlığı bölgenin güçlü devletlerinden olan Çin ve Rusya tarafından ilk zamanlar önemsiz görüldüğünden pek dikkate alınmamıştır. Fakat daha sonraki zamanlarda ABD'nin bölgedeki faaliyetleri rahatsızlık vermeye başlamıştır. ABD bilindiği gibi Afganistan'a mal ettiği 11 Eylül saldırılarını bahane ederek, Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını hedefine alıp Afganistan'a yerleşmiştir. Hazar Bölgesi'ne bir adım daha yaklaşan Amerika, böylelikle bölgeyi daha yakından kontrol etme gücüne kavuşmuştur. Bölgede Amerika terör olaylarını bahane ederek sürekli olarak anlaşmazlıklar çıkarmıştır bu durumda da bölge ülkelerinden İran, Çin ve Rusya'yı rahatsız ettiği gibi, ABD konusunda önlem almaya itmiştir. Bölgenin kaynaklarının Amerika tarafından ele geçirilmesinden endişe duyan Rusya ve Çin, buna engel olmak amacıyla bölgedeki devletlerle özellikle Türk Cumhuriyetleri ile ortak iş yapma faaliyetine başlamıştır. Bölgede kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü, Amerika'nın bölgeye yönelik faaliyetlerine engel olmak adına önemli bir adım olsa da, ABD bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile sürekli olarak işbirliği yoluna gitmiştir. Amaç bu ülkeleri Rusya ve Çin'in etkisinden kurtarmaktır. Artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla doğuya yönelmiş olan Amerika için bölgenin enerji kaynakları azımsanmayacak ölçüde önemlidir. ABD bölgedeki Rusya hakimiyetini engellemek için Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarının Rusya üzerinden batıya taşınmasına alternatif olarak Türkiye üzerinden geçecek enerji yollarına destek vermiştir. En önemli desteği Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında görmemiz mümkündür. Amerika görüldüğü gibi kendisine çok

---

³²⁶ T. Michael Klare, **Kaynak Savaşları, Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**, Devin Yayınları, İstanbul, 2005, s.13-16.

uzak bir konumda da olsa enerjinin olduğu her alanda faaliyet yürütmekte ve söz sahibi olma konusunda politikalar üretmektedir.³²⁷

Genel olarak bakıldığında; Kafkasya ve Orta Asya'da 1991-2001 arasında yaşanan bir boşluk dönemi, Avrasya'daki güç dağılımı çerçevesinde ABD'nin küresel egemenliğini tehdit altına sokmuştu. Zira, 11 Eylül öncesi ABD'nin, kendisi için, bölgede gördüğü tehlike şu olmuştur: Bu bölge, Avrasya'nın güçlü devletleri olan Rusya, İran, Çin, Hindistan ve Pakistan'ın tehdidi altındaydı. Putin'le birlikte Rusya güçlenmiş ve neo-emperyal arayışlar içine girmişti. Çin'in güçlenmesi yeni bir olgu değildi, ejderhanın uyanışı adı verilen bu durum son on yıla damgasını vurmuştu. Hindistan, hızla artan nüfusu ve nükleer gücüyle giderek büyüyen bir tehditti. Pakistan, keza bölgede zaman zaman etkili olabilen nükleer bir güçtü. İran ise hem Kafkasya'da hem Türkistan'da etkisi bulunan bir şer ülkesiydi. Bu devletlerin Avrasya'da güç ve etkinliklerini artırmaları ve orta alanları nüfuzları altına almaları sonucunda birbirlerine komşu olmaları durumunda kötü sonuçlar doğabilirdi. Bütün bu ihtimalleri göz önünde bulunduran ABD, 11 Eylül sonrası süreçte orta alanlara yerleşerek bu güçlerin nüfuzlarını orta alana sarkıtmalarını ve birbirleriyle komşu olmalarını engellemek, onları bu alandan uzak tutarak kendi bölgeselliklerine hapsetmek istedi. Mahiyeti farklı da olsa bu strateji mantık itibarıyla çevreleme politikasını hatırlatmakta; fakat bu defa süper güç tek yönlü bir kuşatma hareketi yerine orta alanı işgal ederek çevredeki heveslileri kendi köşelerine hapsetmeyi hedefleyen bir sıkıştırma hareketi izlemektedir. Çünkü Orta Asya'daki bir ABD varlığı, Avrasya'daki bölgesel güçlere bağımlı olmaksızın ancak Kafkasya'dan beslenerek ayakta kalabilir. Bu yüzden Kafkasya'nın Batıyla ve Orta Asya'yla ulaşımının sağlıklı ve verimli bir şekilde temin edilebilmesi ABD açısından zaruridir.³²⁸

Bunun yanında, ABD, çok uzun zamandan beri Afganistan'ı bir enerji petrol güzergahı olarak düşünmekte ve bu bağlamda bazı faaliyetler yürütmekteydi. Bu politikanın temel amacı, gerek Sibirya'dan, gerekse Hazar Havzası'ndan Çin Denizi veya Pasifik Okyanusu'na petrol çıkışını engellemektir. Afganistan üzerinden geçecek petrol ve doğalgaz nakil yollarının güvenlik altına alınması hem bu amaca ulaşmayı, hem de ABD petrol tekelleri için Hazar Havzası'na ve Kafkasya Bölgesine kolayca

³²⁷ Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, Abd ve Çin," **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt VI, Sayı 13, 2015, s.3.

³²⁸ Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprü Basının Tutulması mı?," **Stratejik Analiz**, Nisan, 2002, s.71

uzanabilme imkanı sağlayacaktır. Burada ABD açısından nihai amaç ise bölgedeki petrol ve doğalgazın ABD denetimi dışında, bölge ülkelerinin kendi başlarına dünya pazarlarına ulaştırmalarının önüne geçmektir.³²⁹ Hazar Bölgesi'ne siyasi ve ekonomik yönden etki etmeye çalışan Amerika, 2001 yılından sonra Afganistan'a açtığı savaş sonucunda bölgeye askeri açıdan yerleşme olanağı bulmuştur. Böylelikle coğrafi açıdan stratejik bir bölgeye yerleşen Amerika, bölgeye yönelik ekonomik faaliyetlerini iyice artırmıştır. Enerji kaynakları kadar bölgenin güvenliğine de önem vermiştir. Çünkü istila ettiği Afganistan'daki enerji kaynaklarını kendi ülkesine çekmek ve Hazar Bölgesi'ne yönelik politikalarının başarılı olması için bölgede yaşanacak olası bir çatışma durumunu istememektedir. Bundan dolayı düşeceği zor durumun farkında olan Amerika, bölgenin enerji kaynaklarını kuracağı ikili ilişkilerle sömürmeyi düşünmüştür. Terör söylemi ile Afganistan'a yaptığı askeri operasyonda bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nden önemli destek alan Amerika buraya yerleştikten sonra bölgenin önemli yerlerinde askeri üst kurmuştur. Amerika, Türk Cumhuriyetleri açısından Rusya, İran ve Çin'e karşı bölgedeki dengeleyici güç unsuru olarak görülse de, Türk Cumhuriyetleri tehlikenin büyüklüğünün farkına varamamışlardır.³³⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Soğuk Savaş dönemi de sona ermiştir. Soğuk Savaş döneminin bitmesinin ardından bölgede başlayan silahlanma yarışı aynı zamanda ekonomik yarışı da beraberinde getirmiştir. Hatta ekonomik yarış silahlanma yarışının önüne geçmiştir. Çünkü güçlü ülkeler bilirler ki güç ve ileri teknolojinin olması, sağlam bir ekonominin olmasına bağlıdır. Bu denklemde hareket eden ülkeler ekonomik gelirlerini artırmak ve gelişen teknolojilerine kaynak sağlamak için enerji kaynağının bol olduğu alanlara yönelmişlerdir. Gerek Hazar Denizi'nin çevresi gerekse Türk Cumhuriyetleri'nin yaşadığı Orta Asya bölgesi gelişmiş ülkelerin ilgi alanlarına girdiği gibi bu bölgelere yönelik strateji geliştirmeye başlamışlardır.³³¹

11 Eylül saldırılarına kadar Amerika'nın, Hazar Bölgesi'ne yönelik tutumu genel olarak stratejiktir. Bölgeye ekonomik açıdan bakan ABD, 2000'li yılların başlarında Afganistan'ın kendi ülkesine yaptığı sözde terör saldırısını fırsat bilerek

---

³²⁹ Budak, a.g.e., s.478-479.

³³⁰ Turan, a.g.m., s.57.

³³¹ E.O. Czempel, (2003). Weltpolitik im Umbruch: Die Pax Americana, der Terrorismus und die Zukunft der internationalen Beziehungen. Leske Verlag München, s. 147-149 ' dan naklen Ergin Güneş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları," e-Journal of New World Sciences Academy 2011, Volume 6, Number 2, Article Number 4C0095, s.344-345.

bölgeye askeri açıdan yaklaşma imkanı bulmuştur. Yine bölgeye yaklaşmak adına Amerika'nın, Azerbaycan'da üs kurma düşüncesi, bölgenin ileri gelen ülkelerinden Rusya ve İran'ı endişelendirmiştir. Çünkü Amerika'yı bölgeye yönelik olduğu kadar, kendi ülkelerine karşıda bir tehdit olarak görmektedirler. Amerika, İran ve Rusya'nın müttefik olduklarını, bölgede güç dengesini bozduklarını, bundan dolayı da kendisinin Azerbaycan'da üs kurmasının gerekliliğini savunmuştur. Bu durumu bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin de istediğini söylemiştir. Amerika'nın özellikle 2000 yılından sonraki politikası, dünyanın kilit bölgelerinde etkinliğini artırmak olmuştur. Orta Asya bölgesindeki önemli enerji kaynakları da bu politikasının içine girmektedir.³³²

Böylelikle Hazar Bölgesi'ne yönelik Amerika'nın enerji politikası önemli yer tutmaya başlamıştır. ABD dış politikasının stratejik maksatlarında, konvansiyonel silahların yayılmasını engellemek konusu birinci sırada yer alırken, dünyada bulunan enerji yataklarına sahip olmak ikinci sırada olmuştur. Bu strateji kapsamında ABD, Orta Asya enerji alanında söz sahibi olmak için çok yönlü siyaset uygulamaktadır. Bunlar, Orta Asya bölgesinde demokrasinin gelişmesi ve pazar ekonomisine geçişi desteklemek, bölgede çıkarları bulunan ve zaman zaman çakışan diğer devletlerin, özellikle Rusya, Çin ve kısmen İran arasında dengenin sağlanmasını kontrol etmek ve bu devletlerin bölgede tek başına söz sahibi olmasını engellemektir. Bu bağlamda genel amaç, Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarına taşımacılığına ilişkin boru hatlarının Rusya'nın tekelinden kurtarmak maksadıyla başka ülkelerden geçmesini sağlamaktır. Dünyada petrol üretiminin büyük oranına sahip olan ABD, halkının refahı için ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını, trans ulusal şirketlerin aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Hazar Havzası'ndaki zengin enerji potansiyeli de, bu bölgeye Amerikan enerji taleplerini karşılayacak alternatif bölge olarak bakmasına sebep olmaktadır.³³³

ABD bölgeye yönelik planlarını harekete geçirebilmek için, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin dağılmasından sonra, bölgede yeni kurulan cumhuriyetler ile ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan ile yaptığı petrol antlaşmalarının yanında, diğer cumhuriyetlerle de sanayi ve tekstil alanında birçok antlaşmalar imzalamıştır. ABD, bölgeye ilişkin politikalarını, Hazar

---

³³² Hatem Cabbarlı, "Güney Kafkasya'da Güç Mücadelesi ve ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs İsteği," **Stratejik Analiz**, Cilt V, Sayı 55, Kasım, 2004, s.67-68.

³³³ Hekimoğlu, a.g.e., s.295-296.

Havzası enerji kaynaklarının, Orta Doğu'ya alternatif konumda olduğu gerçeğini dikkate alarak belirlemektedir. ABD ayrıca bölgede, Rusya Federasyonu ile işbirliğine gidilmesi yönünde de çalışmalar yürütmektedir. ABD bu işbirliğini bölgedeki diğer devletlerin etkisini azaltmak amacıyla gerçekleştirmiştir.³³⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin global hedefleri doğrultusunda uyguladığı uluslararası stratejilerinden biri; enerji üretim sahalarının güvenliğini askeri varlıkla garanti altına alma stratejisidir. Bu stratejiyi ABD'nin Hazar Bölgesi'nde de uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Böylece ABD menşeli üretimde ve ihracatta yer alan şirketler ve bunların inisiyatifi, kendi ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda bu üretimin ve ihracın gerçekleştirilmesi ve bu çerçevede üretim ve ihrac aşamalarında güvenliği sağlama amacıyla da bölgede bazı askeri konuşlanmaların gerçekleştirildiği müşahede edilmektedir. Mesela daha önce adı Hazar Koruma Gücü olan ancak Rusya'nın karşı çıkmasından dolayı adı Hazar'ın Güvenlik Programı diye değiştirilen, Azerbaycan ve Kazakistan'ı kapsayan, bu iki ülkenin bölgedeki askeri gücünü artırmaya, özellikle de Hazar'daki askeri güçlerini artırmaya yönelik çalışmalar ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu çabalar doğrultusunda ve Hazar'ın güvenlik programı çerçevesinde 2009 yılında Azerbaycan ve Kazakistan arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yine bu program çerçevesinde ABD tarafından modern radar sistemleri Bakü ve Hazar'a yerleştirilmiştir. Radar sisteminin yerleştirilme gerekçelerinden bir başkası da nükleer enerji ile ilgilidir. Rusya ve İran arasında nükleer enerji alanında işbirliği olduğuna dair endişelerini aydınlatmaya yönelik olarak ABD'nin modern radar sistemlerinden istifade etmeye çalıştığı görülmektedir. Yine Kırgızistan, Gürcistan, Özbekistan, Ukrayna gibi ülkelerde de askeri üslerle ABD, bölgede güvenlik açısından etkin olmaya çalışmaktadır.³³⁵

Hazar enerji kaynakları üzerinde üstünlük kurmak isteyen Amerika, her fırsatta Hazar Bölgesi'nde aktif olan Rusya'nın, bölgeye yönelik gelişme gösteren faaliyetlerine engel olmak istemiştir. Rusya'nın, Avrupa'ya enerji ihraç eden ülkeler arasında başat bir ülke olmasının bu durumda önemli bir payı vardır. Bölgenin önemli güçlerinden olan İran'ın, Hazar Bölgesi'nin hakimiyetine yönelik faaliyetlerinde, Amerika'nın askeri güçte dahil her planı devreye sokacak olması, İran'ın bölgeyi geri planda bırakma sebeplerinden biri olmuştur. Amerika, Orta Asya

³³⁴ Yağdırın, a.g.t., s.79-80.

³³⁵ Aras, Ekonomik Neden..., s.7-8.

bölgesindeki Türk Cumhuriyetleri'nin zayıf yapılarını bildiği için bölgeden elini çekmemiş, her fırsatta bu cumhuriyetlerin yanında olduğunu ve olacağını göstermiştir. Bölgeye yönelik faaliyetlerinde 2001 yılında Afganistan'a girerek Hazar Bölgesi'ne askeri açıdan bir adım daha yaklaştığını göstermiştir.³³⁶

Amerika'nın Hazar Bölgesi'ne yaklaşmak için Afganistan'a yaptığı askeri operasyon sonucu Hazar Bölgesi'nde aktif olarak faaliyet göstermesi, bölgedeki güçlü devletler arasında çatışmalara sebep olmamıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanıp Rusya'nın etkisinde kısmen kurtulan Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarına yönelik önemli hamleleri yapması beklenen Amerika, bunun aksine bölgede bulunan Çin ve Rusya ile ikili ilişkiler kurarak, gerek uluslararası gerekse bölgede beklenen çatışmanın yaşanmasına sebep olmamıştır. Bölge ülkeleri ve Amerika bölge içerisinde enerji kaynağına sahip ülkelerle ikili ilişkilerini her ne kadar geliştirse de, genel anlamda bakıldığında zaman ortak çıkarlara zarar verecek ölçüde büyük bir çatışma yaşanmamıştır.³³⁷

ABD'nin izlediği politika, dalgalı ve kimi zaman belirsizliklerle dolu olmakla beraber, aynı zamanda bu coğrafyada başat konumda olan RF'nin Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerine yönelik uyguladığı baskıya karşı da dönemsel farklılıklar içermektedir. Rusya, dağılmanın ardından yaşadığı sarsılma sürecinde bölge üzerinde tam olarak etkinliğini tesis edememiştir. Amerika ise, gerek bölgeye yabancı oluşundan, gerekse meydana gelen karışıklıklardan rahatsızlık duyarak bölge ülkeleri ile yoğun ilişkiler kurmayı tercih etmemiştir. Ancak ardından gelen süreçte, ABD yönetimi ve şirketler yatırım alanlarına yönelik olarak Hazar'da yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. Hatta, Aliyev ve Nazarbayev'in Amerika'nın yeni politikasından hayli etkilendiklerine yönelik açıklamaları da bu değişimin yansıması olarak görülebilir.³³⁸ Amerika, Hazar Bölgesi'nde yaşayan özellikle Türk Cumhuriyetleri'ne demokrasi sistemini yerleştirerek, savaşçı bir mücadele yerine barışçıl, politik bir mücadele ile enerji kaynaklarının batıya aktarılmasını hedeflemiştir. Bunu yaparken de Rus baskılarına karşı buradaki Türk

---

³³⁶ Burçin Canar, "Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi** 67.01, Ankara, 2012, s.56-57.

³³⁷ Çetin, a.g.m., s.96.

³³⁸ Mehmet Şüküroğlu, Saule Baitzhaunova, "Hazar Havzası'nda Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları," *Derleyenler: Ümit Özdağ, Yaşar Kalafar, M. Seyfettin Erol*, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt I, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.277-278.

Cumhuriyetleri'nin destekçisi olduğunu göstererek, enerji kaynaklarından faydalanmak için onların gözlerini boyanmıştır.³³⁹

Amerika'nın, Hazar Bölgesi'ndeki faaliyetleri karşısında bölgenin güçlü devletlerinden Çin ve Rusya karşıt stratejiler geliştirmiştir. Bölgedeki enerji kaynaklarını özellikle Rusya'ya kaptırmak istemeyen Amerika, bölgenin enerjisini bölge dışına aktarmak için değişik boru hatlarının oluşturulması fikrini benimsemiştir. Bu bağlamda çeşitli projeler ile faaliyetlerine başlayan Amerika kendisini süper güç olarak nitelendirse de bölge ülkelerini Hazar Bölgesi'ndeki oyunun dışında bırakamamıştır. Amerika, demokrasi, hukukun üstünlüğü, sosyal devlet anlayışı gibi konuları bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ne empoze etmeye çalışsa da asıl amacının enerji kaynaklarını elde etmek olduğu düşüncesinde hızlı davranması, bölge ülkelerinin, Amerika'nın gerçek yüzünü görmesini sağlamıştır. Güçlü devletlere karşı bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ni destekler tarzda politika izlemesinin yanında, bölgeye yönelik projelerini faaliyete geçirememesi, Amerika'nın bölgede itibarını yitirmesine sebep olmuştur.³⁴⁰

ABD'nin bölgeye ilişkin en önemli duyarlılık noktası bölgenin sahip olduğu ham petrol ve doğalgaz rezervlerinin olduğu bilinmektedir. ABD için gelecekte bu kaynakların taşınacağı boru hatlarının geçeceği güzergahı denetim altına almak, söz konusu kaynaklara sahip olmak kadar önemli bir koz olarak görülmektedir. 11 Eylül öncesi Hazar petroleri konusunda Rusya'ya karşı Türkiye, ABD, Azerbaycan, Gürcistan ittifakında söz edilirken, 11 Eylül'den sonra bu durum değişmiş gözükmektedir. Örneğin Rusya'nın da BTC enerji nakil hattı projesine dahil edilmesi bu değişimi göstermektedir. Bu değişimle ABD, kurulmakta olan Rusya-Çin ittifakının nesnel temellerini ortadan kaldırırken, Rusya'yı da kontrolüne alarak ABD merkezli tek kutupluluğu bölgede daha da güçlendirmiştir.³⁴¹ BTC projesinde Rusya'nın da yer almasını isteyen Amerika, Hazar Bölgesi'nde güçlenen Çin ile Rusya arasındaki ittifakı engellemek için Rusya'yı kendi yanına çekmek istemiştir. Böylelikle bölgedeki güç dengesini ayarlamanın peşinde olduğunu göstermiştir. Yine

---

³³⁹ Ahmet Öztürk, "Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar," **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu**, Cilt IV, Sayı 7, 2009, s.11.

³⁴⁰ Anar Somuncuoğlu, "Orta Asya Enerji Oyununda Asya Devletleri, 2023," Sayı 66, Ekim, 2006, s.39.

³⁴¹ Budak, a.g.e., s.478.

Amerika'nın, radikal dini örgütlerin faaliyetlerini engellemek için Afganistan aracılığıyla Orta Asya bölgesine yerleştiği düşünülmektedir.³⁴²

Hazar petroleri konusunda anlaşamayan diğer iki güç ise ABD ile İsrail'dir. İsrail petrolün Bakü-Ceyhan üzerinden taşınması konusunda ısrar etmektedir. Güçlü Yahudi lobisi bunun için etkinlik sağlamaya çaba göstermektedir. İsrail, Ceyhan'a gelecek olan petrolün deniz altından Telaviv'e götürülmesi konusunda çaba göstermektedir. Bu proje ile İsrail, Doğu Akdeniz'de oluşacak olan yeni güç odağı olarak, petrol musluğunun vanalarını da ele geçirmiş olacaktır. İsrail'in bu projesinden hem Almanya hem de ABD rahatsızlık duymaktadır. İsrail'in bu çabaları Amerika'nın Irak'a askeri operasyonu ile birlikte son bulmuştur. Sebebi ise Kerkük'ten Yumurtalık'a gelen boru hattını ABD'nin aracılığı ile iptal ettirerek Akdeniz'deki Hayfa limanına götürme projesi peşindedir.³⁴³

ABD'nin bölgedeki boru hatlarına ilişkin planları ise şu şekildedir. ABD, Hazar Bölgesi'nin ekonomik yönden gelişmesini hızlandıracak konunun, Hazar'ın hukuki statüsü olduğunun farkındadır. Bölgenin sektörlere bölünmesi, petrol boru hatları taşımacılığı yönünün belirlenmesi, ekolojik güvenliğinin sağlanması da gelişimi hızlandıracak unsurlardandır. Amerika, Hazar petrollerinin başlangıçta dünya pazarına Rusya ve Gürcistan üzerinden taşınmasını istemişti. Ancak daha sonra ABD'de bu konuda fikir değişikliği olmuştur. Clinton'ın, bağımsız ve ekonomik bakımdan özgür Hazar Bölgesi olmasını ABD'nin desteklediğini bildirmesi ve AIOC (Azerbaijan International Operating Company)'un iki boru hattı güzergahı inşasından duyduğu memnuniyeti açıklaması, Orta Asya'daki enerji kaynaklarına sahip devletleri yapısal, ekonomik ve politik reformlar yapma konusunda cesaretlendirmiştir.³⁴⁴ Ayrıca, ABD yönetimi, Hazar Havzası'nın petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında kullanılacak boru hatlarının güzergahı konusu net bir politika belirlememiştir. Sebebi ise ABD'nin birçok proje ve güzergah tespit ederek alternatif hatlar oluşturmak istemesidir. Geliştirilen her proje muhakkak ABD'nin çıkarlarına hizmet etme gayesi gütmelidir.³⁴⁵

Genel çerçevede bakıldığında; ABD'nin petrole olan bağımlılığı, dış politikalarına yön veren önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu nedenle ABD, petrol

---

³⁴² Mehmet Seyfettin Erol, Çiğdem Tunç, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya," **Avrasya Dosyası**, Cilt IX, Sayı 3, Sonbahar, 2003, s.17.

³⁴³ Budak, a.g.e., s.511.

³⁴⁴ Roger W. Robinson, "Hazar Petrolleri ile Neden İlgilenmeliyiz," **Yeni Forum**, Aralık, 1995, s.45.

³⁴⁵ Budak, a.g.e., s.480.

bölgelerinde kontrolü sağlamaya çalışmaktadır. ABD'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik politikası, enerji güvenliğinin sağlanması, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve Amerikan şirketleri için ticari fırsatları korumak temelinde gelişmektedir. ABD, bölgede kendinden başka bir gücün ortaya çıkmasını istememektedir. Bu amaçla, RF'nin nüfuzunun azaltılmasına ve bölgede İran'ın etkisinin engellenmesine yönelik politikalar geliştirmektedir. ABD, bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler vasıtasıyla nüfuzunu artırmaya çalışmaktadır. ABD, Hazar petrol ve doğalgazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında İran'ı dışlayan çoklu boru hatları politikası uygulamakta, RF üzerinden geçen boru hatlarını dışlamamakla beraber, Hazar geçişli boru hatlarını da kapsayan doğu batı hatlarını desteklemektedir. ABD bölgedeki çıkarlarını devam ettirebilmek amacıyla, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile yaptığı askeri anlaşmalar kapsamında kendisine üsler açmakta ve bu ülkelere gemi ve silah yardımı yapmaktadır.³⁴⁶

Özellikle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra enerji düşkünü ABD bölgeye karşı büyük bir önem vermiş, bölgedeki enerji kaynaklarından faydalanmak için ilgisini bu coğrafyaya yönetmiştir. Amerika, bölge üzerinde Çin, Rusya ve İran'ın etkisini kırmak için nakil yollarının Türkiye ve Afganistan üzerinden geçmesi için büyük çaba harcamıştır. Türk Cumhuriyetleri enerji kaynaklarını Sovyetlerden kalma nakil yollarından ihraç ettiklerinden dolayı, Rusya bu enerji kanalıyla önemli avantaj sağlamaktaydı. Bu durum da bölge enerjisinin Rusya'nın hakimiyetinde olduğunu göstergesiydi. Bölgenin enerji kaynaklarının Rusya'nın hakimiyetinde olması Türk Cumhuriyetleri'ni de rahatsız etmektedir.³⁴⁷ Nabucco projesinin de mimarlarından olan ABD, bu projeye hedeflediği politikaları gerçekleştirmek istemektedir. Amerika, bu politikaları gerçekleştirmek için bölgede güçlü ve sorunlarını çözmüş devletler istemektedir. Fakat bu konuda Rusya ile ters düşmektedir. Örneğin Rusya, Hazar'ın statüsünde çözümsüzlükten yanadır. Çünkü bu durumda Türkmen gazının alternatifsiz tek güzergâhı kendisi kalmaktadır. ABD ise sorunları çözüp enerjiyi sorunsuz şekilde ulaştırmaktan yanadır.³⁴⁸

---

³⁴⁶ Yağdıran, a.g.t., s.25-26.

³⁴⁷ Aydın, a.g.m., s.4.

³⁴⁸ Recep Bilgin, Fatih Sezgin, Bilal Altuner, "Uluslararası İlişkileri Şekillendiren Yeni Aktör Enerji: Kafkasya Örneği," **Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 3, Nevşehir, 2013, s.61-62.

Bu boru hatlarının içerisinde en önemli ve etkili olanının BTC olduğu bilinmektedir ve ABD'nin de bu hattı destekler tavrında olduğu görülmektedir. Çünkü Amerika, Hazar enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında değişik boru hatlarının olması düşüncesini benimsemekteydi. Bu düşüncesinde ısrarcı olmasının sebebi, bölge enerjisini Rusya'nın kendi keyfiyetine göre sömürmesi ve İran'a uyguladığı ambargodur. Bölgenin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında İran toprakları üzerinden geçecek olan güzergahın, hem maliyet yönünden ucuz, hem de mesafe olarak kısa olmasına rağmen, Amerika'nın ve Batılı ülkelerin İran ile aralarındaki sorunlar, hattın Türkiye üzerinde geçmesini sağlamıştır. Böylelikle İran ve Rusya devre dışı kalarak enerji kaynaklarının Avrupa'ya akması sağlanacaktır.³⁴⁹ Amerika, Hazar Bölgesi'nde önceliğini, batıya enerji taşıyan nakil yollarına vermiştir. Bu durumda Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Bölge ülkelerinden İran ve Rusya'ya karşı husumet besleyen Amerika enerji kaynaklarının çıkış noktası olarak öncelikle Türkiye'yi benimserken, Pakistan, Hindistan ve Çin'i de seçenekler içerisinde görmektedir. Batıya enerji aktarılmasını sağlayan bu projelerin faaliyete geçmesi için ABD önemli derecede ekonomik destek vermektedir. Amerika, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına diğer çıkış yollarından daha fazla destek vermektedir. Çünkü enerjinin Çin'e kurulacak bir hatla çıkması hem mesafe yönünden uzun olacak hem de maliyeti yüksek olacaktır. Afganistan'da yaşanan kargaşadan Pakistan ve Hindistan hattını devre dışı bırakmıştır. İran ile aralarında sürekli nükleer enerji konusunda sorun yaşanmasından dolayı İran'ı da tercih etmeyen Amerika, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına destek vermektedir.³⁵⁰

Amerika'nın, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının bölge dışına çıkarılması konusunda çoklu boru hattı projesini desteklediği bilinmektedir. Bu çoklu boru hattında enerjinin sadece Rusya'dan diğer ülkelere dağılmasından yana değildir. Özellikle Türkiye'den geçerek uluslararası pazarlara ulaşacak olan nakil yollarına destek vermiştir.³⁵¹ ABD, bölgenin enerjisini batıya taşıyacak nakil yolları konusunda menfaatleri doğrultusunda hareket etmektedir. Erken petrolün batıya taşınmasında Rusya ile aralarında çatışmanın çıkmaması için iki nakil yolu seçeneğini benimseyen Amerika, öncelikli ihtiyaçları karşılayacak düzeydeki nakil

³⁴⁹ H. Mesut Caşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları," **Avrasya Dosyası**, İran Özel, Sonbahar, 1999, s.305.

³⁵⁰ Aras, a.g.e., s.240.

³⁵¹ Lale Sariibrahimoğlu, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s.43.

yolu konusunda Türkiye üzerinden geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına destek vermiştir. Çünkü Türkiye, NATO ülkesi olduğundan dolayı enerjinin sekteye uğrama durumu zayıfken, Rusya üzerinden gelecek enerjinin akıbeti tartışmaya açıktır.³⁵²

"Boru hatları yönünden ABD için en iyi senaryo, Azerbaycan ile beraber Türkmenistan'ın Türkiye üzerinden geçen hatlarla Avrupa'ya ve dünya piyasalarına bağlanması ve doğal olarak Rusya, Çin ve İran'ın mümkün olan en üst düzeyde dışarıda tutulmasıdır. En kötü durum ise Orta Asya ve İran'ın Rusya ve Çin'le yakınlaşırken, Rusya'nın Avrupa'da aşırı güçlenmesi, İran'ın marjinalleşirken bölgesel varlığını pekiştirmesi ve Çin'in enerji ihtiyacını Rusya, Orta Asya ve İran'dan giderdiği yapıdan mütevellit olacaktır. ABD için en kötü durum olarak saptanan ikinci senaryo, Rusya'nın Türkmen gazı üzerindeki nüfuzu, Hazar'ın statü sorununun çözüme kavuşmaması, Rusya'nın Ermenistan'dan sonra Gürcistan'da da nüfuzunu artırması ve ABD'nin İran yaklaşımı nedeniyle bir nevi engellenemeyen kısır döngüye girmiştir. ABD'nin bu kısır döngüyü aşması ve en iyi senaryoya ulaşması için dört hususu aynı anda gerçekleştirmesi (ya da daha pratik olmakla beraber mevcut koşullarda tercih etmediği bir yol olan Orta Asya'yı İran ve Türkiye üzerinden birbirine bağlaması) gerekmektedir. Bu dört husus:

1-Hazar'ın statü sorununu aşip Türkmenistan'la Azerbaycan'ı Trans-Hazar projesiyle buluşturması,

2-Azerbaycan'la beraber Avrupa'ya gaz satma konusunda Türkmenistan'ı ikna etmesi,

3-Gürcistan'daki Güney Osetya sorununun yanı sıra Azerbaycan-Ermenistan; Gürcistan-Ermenistan; Türkiye-Ermenistan sorunlarını Kafkasya'nın istikrarını bozmayacak düzeye çekmesi,

4-ABD'nin bu girişimlerinden rahatsız olacak Rusya'nın açılımlarının etkisizleştirilmesi."³⁵³

Enerji konusunda Azerbaycan'ın stratejik önemini iyi bilen Amerika, bu enerjiyi Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırıp, oradan da Akdeniz'e taşıma düşüncesini desteklemiştir. Aynı şekilde bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri'nin

---

³⁵² Aras, a.g.e., s.235.

³⁵³ Bilgin, a.g.m., s.8.

enerji kaynaklarını da Azerbaycan üzerinden geçirerek dünya piyasalarına ulaştırılmasını istemiştir.³⁵⁴

ABD dış politikasının ana unsuru enerji olduğundan Hazar Havzası'na yönelik politikalarını Türkiye üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu noktada Rusya ve Çin tarafından engelle karşılaşmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında stratejik davranması gerekmektedir. Türkiye'nin stratejisi enerji hattı olma yolunda olmaktan ziyade bölgeye yönelik politikalarında çok yönlü bir siyaset izlemelidir.³⁵⁵

Orta Asya ülkeleri açısından bakıldığında ABD'nin bölgeye yerleşmesi, Çin ve Rusya arasında sıkışmış bölge ülkelerine stratejik açıdan avantaj sağlamıştır. Çin'i ve Rusya'yı hala hegemon güç olarak gören Orta Asya ülkeleri ilk başlarda Pekin ve Moskova'ya karşı duydukları güvensizliği gerek ŞİÖ bünyesindeki işbirliği gerekse ABD ve Türkiye gibi bölge dışı ülkelerle yaptıkları ikili işbirlikleri ile aşmaya çalışmışlardır. Zaten sırf bu yüzden Kırgızistan ve Özbekistan ABD'ye askeri üs verme konusunda tereddüt etmemiştir. Ancak, ABD'nin Orta Asya'da rejim değişikliklerine destek vereceği yolundaki şüpheler de bölge başkentlerini rahatsız etmektedir. Nitekim Kırgızistan'da Akayev iktidarının devrilmesinden ve Özbekistan'daki başarısız Andican Ayaklanması'ndan dolayı ABD sorumlu tutulmaktadır. 11 Eylül 2001'den sonra ABD'nin bölgede kazandığı itibar Kırgızistan ve Özbekistan olaylarından sonra bir erozyona uğramıştır. Özellikle otokratik rejimlerin mevcut olduğu Orta Asya ülkeleri, kendilerini ABD yerine yeniden Çin ve Rusya'ya daha yakın hissetmeye başlamışlardır. Yine 11 Eylül sonrası kurumsal açıdan sarsıntı yaşayan ŞİÖ, bu olaylardan sonra NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı'na (AGİT) karşı yeniden bir cazibe merkezi haline gelmiştir.³⁵⁶

ABD'nin, Hazar Bölgesi'ne uzak olması, bölgeye karşı güç uygulamasını da olumsuz etkilemektedir. Geleceğin süper gücü olacağı söylenen Çine karşı ve bölgenin enerji kaynaklarını tek elinde bulunduran Rusya'ya karşı, ABD'nin bölgeye uzak olması müdahale oranını düşürmektedir. Ancak ABD doğrudan bölgeye temas edemediğinden 11 Eylül saldırılarında Afganistan'ın terör faaliyetlerini bahane

---

³⁵⁴ Nesrin Sarıahmetoğlu, **Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri**, Derleyen: Alâeddin Yalçınkaya, 1998, s.37.

³⁵⁵ Yolcu, a.g.m., s.28.

³⁵⁶ Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt I, Sayı 1, Bahar, 2004, s.197.

ederek bölgeye yerleşmiş, bu bağlamda bölgeye nüfuz etmeye çalışmıştır. Amerika'nın, bu tutumu karşısında boş kalmayan ve harekete geçen Rusya ile Çin ise bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile birlikte ortaklık oluşturmuştur. Türk Cumhuriyetleri'nin üzerlerinde, Rusya'nın baskı kurmasından rahatsız olduğunu bilen Amerika, bu ittifakı engellemek için değişik yollar denemiştir. ABD'nin artan enerji ihtiyacı açısından bölge büyük önem arz etmektedir. Fakat coğrafi uzaklık enerji kaynaklarına doğrudan teması engellemiştir. Derin planlar içerisinde olan Amerika bölgeyi Rusya, İran ve Çin'in kendi aralarında paylaşmasından büyük rahatsızlık duymaktadır. Bu ülkelerin birlikte hareket etmeleri de uluslararası alanda Amerika'nın bölgeye yönelik faaliyetlerine engel olmaktadır.³⁵⁷

2.5.2- Çin Halk Cumhuriyeti'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı

Hazar Bölgesi'ne ve burada yaşayan ülkelerle ilişkilerine önem veren Çin, Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra bu ilişkileri hızla geliştirmiştir. Özellikle bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile arasında yapılan görüşmeler neticesinde önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar arasında Şanghay İşbirliği Örgütü Anlaşması da yer almaktadır. Bu anlaşmalar neticesinde karşılıklı olarak ülkeler birbirlerinin bağımsızlıklarına müdahalede bulunmamaları, bölge ülkelerine zarar veren anlaşmalar yapılmaması konusunda anlaşılmıştır. Bölgenin enerji kaynaklarından yoğun şekilde faydalanmak isteyen Çin, Türk Cumhuriyetleri'ni kendi elinin altında tutmak ve Amerika'nın bölgeye yönelik faaliyetlerini engellemek için ikili ilişkilere ağırlık vermiştir. Özellikle de Rusya ile yakınlaşması Amerika'nın bölgedeki faaliyetlerini kısıtlamıştır. Süper güç olma yolunda ilerlemek isteyen Çin için enerji kıyaslanamayacak derecede önem kazanmıştır. Çin, bölgede bulunan önemli sorunların çözüme kavuşturulması için büyük çaba sarf etmektedir. Bunu yapmasındaki tek amaç Türk Cumhuriyetleri'ne iyi görünerek, onların enerji kaynaklarını kendi safına çekme düşüncesidir. Çünkü gerek Kazakistan gerekse Türkmenistan'da önemli petrol ve doğalgaz kaynaklarının olduğunu bilen Çin, bu kaynakları Avrupalı ülkelere kaptırmak yerine kendi ülkesine çekmeyi istemektedir. Bunun için de bölgenin güvenliği üzerinde yoğunlaşmıştır.³⁵⁸

³⁵⁷ Aydın, a.g.m., s.10.

³⁵⁸ Duran, Yılmaz, a.g.m., s.37-38.

Hazar Bölgesi'ndeki zengin enerji kaynakları her ülkenin olduğu gibi Çin'in de gelişen sanayisi için göz ardı edilemeyecek derecede önem arz eder. Bu düşünceler doğrultusunda Çin, öncelikli olarak kendisine mesafe olarak en yakın olan Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını kendi ülkesine çekmeyi amaçlamıştır. Sadece Rusya üzerinden batıya aktarılan enerji kaynaklarının Çin'e de gönderilmesi, bölgedeki enerji kaynaklarına olan rağbeti artırdığı gibi piyasaları da kızıştırmıştır.³⁵⁹ Çin gelişen teknolojisine enerji sağlamak ve küresel bir güç haline gelmek için Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarına yoğun miktarda ilgi duymaktadır. Hem bölgenin yakın olması, hem de enerji kaynaklarının çokluğu Çin'e enerji yönünden avantaj sağlamıştır. Özellikle zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Kazakistan, yine doğalgaz kaynaklarına sahip olan Özbekistan ve Türkmenistan bölge açısından büyük önem arz etmektedir. Çin bölgede bulunan enerji kaynaklarından faydalanmak için projeler geliştirerek nakil yollarının inşasına önem vermektedir. Bu bağlamda, bölgede bulunan özellikle de kendisine yakın Türk Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerini kuvvetlendirmektedir.³⁶⁰

Bölgeye Çin açısından bakıldığında farklı bir ortam göze çarpmaktadır. Bir milyar üç yüz milyonu aşkın nüfusu ile birlikte yıllık %11-12 gibi çok yüksektir. Kalkınma hızı ve 1.4 trilyon doları bulan GSMH'sı ile Çin bütün dünya ülkelerinin dikkatlerini çekmiş durumdadır. Çin siyasi açıdan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını elde etmelerini olumlu karşılamaktadır. Sebebi ise bu cumhuriyetlerin enerji ve ekonomik kaynaklarını yapılan ikili anlaşmalarla kendi menfaatleri doğrultusunda, Rusya'nın müdahalesi olmadan kullanma şansını elde etmesidir. Çin'in çok büyük nüfusu ve gelişen ekonomisi için petrol ve doğalgaz en önemli ihtiyaçlarından başında gelmektedir. Bu ihtiyaçlarını ana kaynakları ise ekonomik yönden zayıf durumda olan Orta Asya Cumhuriyetleri'nde bulunmaktadır. Aslında bölgesel olarak Çin'in Orta Doğu ile ilişkilerinde en önemli ülkenin halen Rusya olduğu gözlenmektedir. Ayrıca Çin ve Rusya'nın yakınlaşması bu iki ülkenin Orta Asya'daki çıkarlarının örtüşmesindedir. Her iki ülkede enerji kaynakları en önemli gündemi oluşturmaktadır. Ticaret yolları, boru hatları, İslami tehlike ve

---

³⁵⁹ Celalettin Yavuz, "Rusya-Türkiye Yakınlaşması: Jeopolitik Bir Değerlendirme," **Jeopolitik**, Sayı 65, Yıl 8, İstanbul, 2009, s.25.

³⁶⁰ Aydın, a.g.m., s.8.

güvenlik problemleri (ABD ye karşı), iki ülkeyi birleştiren veya o noktaya getiren sebeplerdir.³⁶¹

Özellikle son yıllarda dünyada süper güç olma gayretinde olan Çin, enerji kaynakları içerisinde en çok doğalgaza olan talebi artan ülkelerdendir. Son dönemlerde Çin'in tüketmiş olduğu 100 milyar metreküplük doğalgaz enerjisi Çin'in enerjiye kadar ihtiyacı olduğunu da göstermektedir. Süper güç olma yolunda ilerleyen Çin, hem teknolojisinin gelişmesine bağlı olarak, hem de artan nüfus oranı ile enerjiye olan ihtiyacının önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmektedir. 2020 yılında 150 ile 200 milyar metreküp olması beklenen ihracının 2035 yılında 300 ile 350 milyar metreküp arasında olması muhtemel görülmektedir.³⁶²

Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynakları herkes için olduğu kadar Çin açısından da son derece önemlidir. Fakat bölgeden enerji kaynaklarını başka ülkelerle paylaşmadan nasıl çekebilirim düşüncesi hakimdir. Çünkü gelişen teknolojisi bu enerji kaynaklarına gebedir. Bundan dolayı bölge ülkelerine, bölgeye siyasi açıdan önem verdiğini hissettirmektedir. Çin hükümeti kendisi de bilmektedir ki bölgede bulunan önemli enerji kaynaklarına sahip ülkelerle öncelikli olarak yapılacak ikili ilişkiler, yine bu bölgenin güvenliği, oluşturulacak olan altyapılara öncelik göstermelidir ki, hem bölge ülkelerinin güvenini kazanıp hem de gerçek anlamda bölgenin güvenliğini sağlayabilsin. Çin, bölgeye sadece enerji alanında baktığı zaman, sahip olduğu hammaddeden ürettiği teknoloji için pazar temin edemeyeceğini bilmektedir. Bu bakımdan bölge ülkeleriyle pazar oluşturma çabası da mevcuttur. Diğer taraftan ABD'nin bölgeye yönelik planlarından rahatsızlık duymaktadır. Çünkü ABD, bölgedeki enerji sahibi ülkelere destek verdiği zaman yeni bir alternatif oluşacağından, Çin, bölgenin enerji kaynaklarını kendi tarafına çekmekte problem yaşayacaktır. Yine bölge ülkelerini faaliyete geçerek birlik beraberlik içerisinde hareket etmeleri Çin'in zararına olacaktır.³⁶³

Önemli bir teknolojiye ve geniş bir coğrafyaya sahip olmanın yanı sıra nüfus olarak da kalabalık olan Çin, enerji ihtiyacını Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin yanı sıra İran'dan da karşılamaktadır. Çin bölgesel ve küresel arzuları olan küresel bir güçtür. Ayrıca Çin'in 21. yüzyıldaki stratejik hedefi, süper

---

³⁶¹ Budak, a.g.e., s.375.

³⁶² Ksenia Kushkina, "Golden age of gas in China: is there still a window of opportunity for more gas exports to China?", Erişim tarihi: 15 Mayıs 2014, <http://www.irex.ru/assets/files/Gaidarfellowship/2012/Kushkina-Eng.pdf> den naklen Elnur İsmayılov, Türkan Budak, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası," **Bilge Strateji**, Cilt VI, Sayı 11, Güz 2014, s.37.

³⁶³ Uğrasız, a.g.m., s.231.

güç olmaktır. Çin, ABD'nin üstünlüğünü ve tek kutuplu uluslararası sistem ele geçirmesini, bölgesel ve küresel arzularının önünde bir engel olarak görmektedir. Bu nedenle Çin, bir taraftan batı ve ABD ile ilişkilerini geliştirirken ve buna binaen Dünya Ticaret Örgütüne girmiş olsa da, diğer taraftan ABD'nin Avrasya ve özellikle de Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ni kontrol etmesini engellemek istemektedir.³⁶⁴

Çin'in, Hazar Bölgesi'nde önemli enerji kaynaklarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri'nin bu kaynaklarına talip olduğu kadar, ihracat alanında alternatif bir ülke konumunda olduğu da bilinmektedir. Türk Cumhuriyetleri enerji kaynaklarını batıya ulaştırmada Rusya üzerinden eski nakil yollarını kullanmaktadır. Bu durum da Rusya'nın enerji kaynaklarını tekeline alması demektir ki diğer ülkeler gibi Çin de bu durumdan rahatsızdır. Türk Cumhuriyetleri için yeni yollar inşa etmek hem zaman kaybı, hem de maliyet anlamına gelmektedir. Çin bölge enerjisini hem ucuza mal edip, hem de devamlılığı sağlamak istemektedir. Enerjinin Rusya'nın tekelinde olmasından rahatsızlık duymasına karşın, ABD'nin bölgede önemli bir güç olmasını engellemek adına Rusya ile de iyi ilişkiler kurması, Çin'in politik yönünü ortaya koymaktadır.³⁶⁵

Hazar Bölgesi'nde Çin Halk Cumhuriyeti'nin enerjiye olan bağımlılığı bilinmektedir. Bölgeye yönelik politikalar geliştirirken yeniden canlanan İpek yolunu kullanarak, enerji kaynaklarını kendisine çekmenin hesaplarını yapmaktadır. İpek Yolu projesi ile birlikte Orta Asya'da bulunan Türk Cumhuriyetleri ile ikili ilişkilerini geliştiren Çin, enerji yönünden önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Rusya ile de ilişkilerini iyi seviyede tutan Çin, bölgede çıkacak çatışmanın kendisine zarar vereceğinin farkındadır. Sovyetler döneminden beri Rusya, bölgeyi kendi egemenlik alanı altında gördüğünden dolayı, Çin'in bölgeye yapacağı olumsuz bir hareket Rusya ile Çin'i karşı karşıya getirecektir. Bu durum da Batılı ülkelerin işine geleceğinden Çin, bu olumsuzluktan yana değildir. Aynı şekilde Rusya da bölgede Çin egemenliğini istememektedir. Ancak bu durumu çatışma yoluyla değil de anlaşma yoluyla çözmeye ağırlık vermiştir.³⁶⁶

---

³⁶⁴ Budak, a.g.e., s.447.

³⁶⁵ Aydın, a.g.m., s.9-10.

³⁶⁶ Timuçin Kodaman, İsa Burak Gonca, **Putin Döneminde Rusya'nın Orta Asya Politikası, 2000'den Günümüze, Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi**, Editör, İrfan Kaya Ülger, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.415.

"Çin'in çıkarları, kısa dönem içinde, pasif ve başka ülkelerin bölgede izlediği politikaya tepki olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, Çin, Orta Asya'da büyük bir vizyon sonucunda, nüfuz alanı oluşturma politikası gütmekten çok, bölgede istenmeyen gelişmeleri önlemek niyetindedir. Çin, siyasi ve ekonomik etkisini kendisine bitişik sınırlarda genişletmek istemektedir. Bundan da öte, Çin, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'a coğrafi yakınlığı göz önüne alındığında, bu ülkelerin Rusya'ya olan bağımlılığın azalmasını, buna karşın kendi ürünlerine bu ülkelerin gittikçe bağlanmasını istemektedir. Orta Asya Ülkeleri ile sınırı olan doğu sınırlarında, Çin, bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirecek ve buralarda başat bir rol oynamaya çalışacaktır. Zaten, bu Orta Asya'nın Çin ile sınırının olduğu bu bölgeler, ABD ve Batı için daha az stratejik bir öneme sahiptir. Stratejik olan kısım, Orta Asya'nın daha ziyade batı ve güney Kafkasya kısımlarıdır. Çin'in ise bu bölgelerde etkisini geliştirmesi aşağıdaki nedenlerden dolayı pek mümkün değildir;

1-Her şeyden önce, Çin'in, Orta Asya Ülkelerine yatırım yapacak kadar sermayesi yoktur. Komşusu Tacikistan ve Kırgızistan'ın petrol ve doğalgaz yatakları bulunmamaktadır. Bunun için özellikle, bu iki komşu ülkenin hidroelektrik enerji kaynaklarının işletilmesi için dış sermayeye ihtiyaçları vardır. Kalkınmakta olan bu iki komşu ülkesi için önemli miktarda dış sermayenin yatırımda kullanılması gerekir. Çin'in böyle bir sermaye miktarını bu ülkelere sağlaması mümkün değildir.

2-Kazakistan'ın petrol yatakları, üretim sektörü ve doğal kaynakları Rusya'ya yakın olan kuzey kısmındadır. Burada, halkın çoğunluğu Rus'tur. Kazak ekonomisi, Rus ekonomisi ile bütünleşmiştir. Buna ilaveten, Kazaklar, bir çok bölge dışı ülke ve çok uluslu şirket ile enerji ve ekonomik alanda sıkı ilişkilere girmiştir. Kazakların şu anda sahip oldukları bu imkanlar ile karşılaştırıldığında, Çin'in önerebilecekleri çok kısıtlıdır. Sonuç olarak, Kazakistan'ın önemli stratejik ve ekonomik alanları Çin'in ekonomik etkisine açık değildir.

3-Çin, Orta Asya'nın merkezinden yani, hem Özbekistan'dan, hem de Türkmenistan'dan fiziki olarak ayrı ve uzaktır. Özbeklerin bölgede başat ülke olmak gibi bir özlemi vardır. Bu bakımdan, Çin'in etkisini genişletmesini hiç hoş karşılamayacaktır. Türkmenistan'ın ise doğalgaz kaynaklarının mevki itibarıyla İran, Türkiye ve Azerbaycan ile zaten daha önceden kurulmuş gelişmiş ticari ilişkileri vardır. Bu sayede, bu ülkelere yönelmiş durumdadır. Özbekistan ve Türkmenistan,

eğer, Çin'in siyasi ve ekonomik bakımdan bölgeye sızmasına izin vermezse, Orta Asya'da Çin başat güç olamaz."³⁶⁷

Yurtdışına doğrudan yatırımlarında Çin, son dönemlerde enerji alanına yönelik yatırımlara öncelik vermektedir. Orta Asya ülkeleri, sahip oldukları enerji kaynaklarının yanı sıra diğer hammadde sağlayıcı ülkelerle de boru hattı ile Çin'e bağlanabilecek güvenli coğrafyaya sahiptir. Çin'in enerji politikasında, Hazar Havzası'nda zengin enerji kaynaklarına sahip Kazakistan'ın büyük bir önemi vardır. Çin, uzun zamandan beri Orta Asya bölgesinin enerji kaynakları ve coğrafi konumuyla ilgilenmektedir. 1997 yılında Çin, Orta Asya'nın enerji sektörüne girmiştir. 1997 yılının eylül ayında Çin devlet şirketi CNPC (China National Petroleum Corporation) Kazakistan'ın Aktobemunaygaz'ın %60'3 hissesini satın alarak Çin'in Orta Asya'nın enerji varlığı resmi olarak başlatmıştır. Aynı yıl Çin ve Kazakistan arasında Kazakistan Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında petrol ve doğalgaz alanında işbirliği anlaşması, Kazakistan Cumhuriyeti Enerji ve Maden Kaynakları Bakanlığı ile Çin'in ulusal petrol şirketi arasında, Kazakistan'dan Çin'e enerji taşıyacak olan hattın inşası ve Kazakistan enerji yataklarının işlenmesi nihai anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma doğrultusunda Çin Hükümeti Kazakistan'ın Aktobemunaygaz şirketine 4 milyar dolar, Özenmunyagaz'a yaklaşık 5 milyar dolar yatırım yapmıştır.³⁶⁸

Rusya'nın baskıları ve Hazar enerji kaynaklarını tekelinde tutma düşüncesi, Türkmenistan ile Çin Halk Cumhuriyeti'nin yakınlaşmasına neden olmuştur. Bölgede ve dünyada hızlı bir şekilde gelişme gösteren Çin, Orta Asya enerji kaynaklarını Rusya'nın tekelinden kurtararak özellikle de sınır komşusu olduğu Türkmenistan ve Kazakistan enerjilerini kendi ülkesine çekmeyi başarmıştır. Bu başarısıyla birlikte Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri'ni enerji konusunda kendisine bağımlı hale getirmiştir. Rusya, Türkmenistan'ın kendi zenginliğini bağımsız olarak ihraç etmesine tepki göstermiş, fakat Çin karşısında başarılı olamamıştır. Kurulan enerji nakil yolları ile Rusya'ya bağımlı olmadan bölge ülkeleri, kendi kaynaklarını Çin'e ihraç etmişlerdir. Çin ile test düşmenin kendisine yarar sağlamayacağını anlayan Rusya, son dönemlerde işbirliği yoluna gitmiştir. Bunu yaparken kendi isteği dışında uluslararası alanda yalnız kalmasının da etkisi olmuştur. Hızla büyüyen Çin, Orta

³⁶⁷ Uğrasız, a.g.m., s.232-234.

³⁶⁸ Asem Hekimoğlu, **Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları**, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, SFN Yayıncılık, Ankara, 2012 s.301.

Asya bölgesinde enerji kaynaklarının önemli miktarına talip olacak bir ülke olarak görülmektedir.³⁶⁹

Güçlü bir ekonomiye sahip olan Çin, ihtiyacı olduğu enerji kaynaklarına yönelik yaptığı yatırımlar sayesinde Orta Asya'daki bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nden Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın enerji kaynaklarının Çin'e aktarılması için oluşturulan Orta Asya-Çin boru hattı sayesinde enerji alanında Türk Cumhuriyetleri'nde, Çin'in hakimiyeti daha da güçlenmiştir. Bu ilişkiler neticesinde son dönemlerde bölgedeki enerji paylarının önemli bir kısmı Çin şirketlerindedir. Ancak bölgeye yönelik Rusya'nın enerji kaynaklarını tekelinde bulundurma faaliyetleri ve Çin'in hızla artan nüfusuna kaynak bulma sorunu, bölge enerjisine yönelik Rusya ile Çin arasında bazen olumlu bazen olumsuz ilişkilerin yaşanmasına sebep olmuştur. Orta Asya enerji sektöründeki dış aktörlerin çeşitlenmesi daha önce sadece Rusya'ya bağımlı olan Orta Asya ülkeleri açısından olumludur. Rusya, 90'lı yıllardan bugüne BDT, Gümrük Birliği ve Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) gibi entegrasyon projeleri aracılığıyla Orta Asya ülkeleri ile entegre olmaya çalışsa da diğer taraftan, Çin'in bölgede ekonomik nüfuzu günden güne güçlenmektedir.³⁷⁰

Hazar Bölgesi'nde önemli nüfuza sahip olan, petrol hammaddesinin büyük miktarını topraklarında bulunduran Kazakistan gibi bir devletle komşu olan Çin'in, Hazar Bölgesi'ne yönelik politikalarının bulundurmamasına imkan yoktu. Uzak Doğu enerji ihtiyaçlarının sağlanması için Kazakistan ile petrol ve doğalgaz boru hattı projelerini gerçekleştirmesi de bu sebepten kaynaklanmaktadır. Çin, bölgenin enerji kaynaklarıyla uzun zamandan beri ilgilenmekteydi ve boru hattı inşası ve taşımacılığı konusunda Kazakistan ile yaptığı anlaşmalarda bir hayli aktif olduğu da gözlemlenmekteydi. Gelecekte, Hazar Bölgesi'nin tam kapasiteyle petrol üretimi başladığı sırada, Uzak Doğu devletleri enerji bakımından az da olsa bu kaynaklara bağımlı olacaktır. Çin'in Hazar Bölgesi'nin petrolleriyle ilgili olan stratejik çıkarları sadece bundan ibaret olmayıp, başka konuları da içermektedir.³⁷¹

³⁶⁹ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.39-40.

³⁷⁰ Hasan Duran-Nyambayar Purevsuren, Güvenlik, Enerji Ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık 2016, s.292.

³⁷¹ Hekimoğlu, a.g.e., s.301.

Orta Asya'da yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin önemli enerji kaynaklarını ülkesine çekmek isteyen Çin, bölge ülkeleri ile birlikte ikili görüşmeler yaparak önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Değerli petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olan Kazakistan ile 2003 yılında doğalgaz boru hattı anlaşmasına varılmıştır. Bunun dışında Hazar'a kıyısı olmayan fakat doğalgaz kaynağı bulunan Özbekistan'la yine anlaşmalar imzalanmıştır. Türkmenistan ile de önemli ölçüde doğalgaz anlaşmasına imza atan Çin'in bu başarısında Rusya'nın da payı büyüktür. Çünkü Rusya doğalgaz yönünden zengin Türkmenistan'dan enerjiyi ucuza alarak dünya ülkelerine istediği fiyattan ihraç etmekteydi. Bu durumda Türkmenistan tarafından hoş karşılanmamakla birlikte kendi zenginliğini bağımsız olarak ihraç etme düşüncesini arttırmıştır. Yine Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin (Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan) zengin enerji kaynaklarının, Yüzyılın Projesi olarak adlandırılan Orta Asya-Çin boru hattı ile birlikte Çin'e taşınması amaçlanmıştır.³⁷²

Yine 2007 yılının Ağustos ayında CNPC Çin-Orta Asya (Çin-Türkmenistan) doğalgaz boru hattının inşaatına başlanmıştır. Türkmenistan'dan, Kazakistan ve Özbekistan topraklarından geçerek Çin'e doğalgaz taşınması amaçlanan bu boru hattı projesi şu bölümlerden oluşmaktadır;

1-Çin sınırları dışında inşa edilmiş olacak 3.71 milyar dolar maliyetli ve toplam 1.818 km uzunluğundaki boru hattının 1.292 km'si Kazakistan topraklarında, 525 km'si Özbekistan topraklarında inşa edilmiştir,

2-Türkmenistan'da bulunan doğalgaz yataklarının işletmesinden çıkarılacak olan karın paylaşılması konusunda anlaşma sağlanmıştır. (13 milyar m3 doğalgaz rezervli Amuderya yakası dâhil olmak üzere toplam 30 milyar m3 diğer yataklar).³⁷³

"Çin'in Hazar enerjisine yönelik taleplerine bakıldığında yine Eylül 2013'de Çin Cumhurbaşkanı Şi Cinping'in Türkmenbaşı'ni ziyaretinde Türkmenistan ve Çin arasında dördüncü boru hattı inşası konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Daha sonra Şangay İşbirliği Örgütü'nün Bişkek'te düzenlenen zirve toplantısında Kırgızistan yetkilileri ile, planlanan dördüncü boru hattının Kırgız topraklarından geçen kısmı için transit geçiş ücreti konusunda anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmayla, 225 km'lik bir kısmın Kırgız topraklarından geçmesi öngörülmekteydi ve önceki üç hatta Özbekistan (205 km), Tacikistan (415 km) ve Kırgızistan'dan Çin'in Kaşgar vilayetine kadar uzanacak olan dördüncü hat eklenecek ve 2014'de inşasına

³⁷² İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.38.

³⁷³ Hekimoğlu, a.g.e., s.304.

*başlanacaktır. Kalkınış yatağından ihraç edilecek bu hattın 2016 yılı sonlarında faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. Günlük üretim kapasitesinin yaklaşık 1,5 milyon metreküp olduğu Şiringuyi yatağından çıkacak doğalgazla birlikte, Çin'e satılacak olan doğalgaz hacminin yıllık 65 milyar metreküpe çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu konuda Kasım 2011'de Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbanguli Berdimuhamedov'un Çin temaslari esnasında anlaşmaya varılmıştır. Daha önce 2008 yılında iki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre 30 yıl boyunca 40 milyar metreküp doğalgaz ihracatı kararlaştırılmıştır. Şi Cinping'in Türkmenistan ziyareti sırasında bu miktarın 65 milyar metreküpe ulaşması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Türkmenistan'ın, Kalkınış olarak bilinen yatağında da takribi 26,2 trilyon metreküp doğalgaz olduğu tahmin edilmektedir ve bu rakamlar ışığında yapılan değerlendirmeler adı geçen yatağın dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip olduğuna işaret etmektedir. 11-14 Mayıs 2014 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov'un, Pekin ziyareti sırasında iki ülke arasında doğalgaz boru hatlarının güvenli bir şekilde faaliyet göstermesi ve öngörülen zaman diliminde dördüncü boru hattının faaliyete geçmesi konularında tekrar mutabakat sağlanmıştır.*³⁷⁴

Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynaklarının dünya piyasalarında taze kan olduğu bilinmektedir. Burada bulunan enerji kaynakları zenginliğinin yanı sıra, devletlerin hepsini kısmen de olsa tatmin etmektedir. En uzak konumda olmasına rağmen Avrupa ülkeleri bile Orta Asya'da bulunan bu zengin enerji kaynaklarından faydalanmaktadır. Yine gündün güne gelişme gösteren Çin ve Hindistan, bölgeye yakınlığından dolayı talep ettiği enerjiyi istediği fiyata bölgeden karşılayabilmektedir. Rusya, zaten nakil yollarının merkezi konumunda olduğundan enerjiden faydalanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman ülkelerin, enerjiyi ithal veya ihraç ederek ya da topraklarından geçirerek enerjiden faydalandığı görülmektedir.³⁷⁵ Orta Asya'daki güç boşluğunu dolduracak olan devletin, 2025 yılına doğru bazı şartları yerine getirmesi durumunda Çin olabilmesi ihtimali yüksek gözükmektedir. Çünkü bölgede etki sahibi olmak isteyen diğer devletlerin (Rusya Federasyonu, ABD, Avrupa, Hindistan, Türkiye ve İran) çeşitli nedenler sonucu bölgede oluşan vakumu dolduramayacakları anlaşılmaktadır. Nitekim Orta Asya bölgesindeki istikrarın sağlanmasında, daha çok Rusya Federasyonu ile Çin'in gelişme durumu ve

³⁷⁴ İsmayılov, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.39.

³⁷⁵ Çetin, a.g.m., s.99.

Rusya-Çin-Hindistan arasındaki ilişkiler önemli rol oynayacaktır. Çin ile Hindistan, Çin ile Rusya arasındaki herhangi bir uyuşmazlığın çıkması domino etkisi yaratarak Orta Asya Bölgesini de etkileyecektir.³⁷⁶

Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya bölgesinin enerji kaynaklarına muhtaç olduğundan dolayı bölgedeki ülkelerle özellikle de Türk Cumhuriyetleri ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra Çin Halk Cumhuriyeti bölgeye yönelik önemli harcamalar yaparak bölgenin güvenliği ve nakil yolları gibi konulara önem vermektedir. Bölgenin güvenliği açısından zaman zaman Rusya ile ABD'ye karşı bölgede iş birliğine girişse de her zaman kendi ülkesinin menfaatlerini ön planda tutarak, bu çerçevede hareket etmeye çalışmıştır. Özellikle de Kazakistan ve Türkmenistan gibi enerji yönünden zengin ülkelerin kendi sınır bölgesine yakın olması, Çin'in ilgisini çekmiş ve hızla artan nüfusuna ve gelişen teknolojisine imkan sağlamak adına önemli atılımlar yapmıştır. Burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'dan memnuniyetsizlikleri de Çin için olumlu bir pozisyondur. Çünkü Avrupa'ya enerji gönderme konusunda sıkıntı yaşayan ve Rusya'nın baskısına maruz kalan Türk Cumhuriyetleri ellerinde bulunan kaynakları nakde çevirmek için Çin'in çok iyi bir pazar olduğunu bilmektedirler.³⁷⁷

2.5.3- Avrupa Birliği'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı

Avrupa ülkelerinin gelişmiş sanayilerine hammadde bulmakta dışa bağımlı olduğu bilinmektedir. Bu açıdan Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları Avrupa ülkeleri açısından oldukça önemlidir. Bu bölgede azımsanamayacak derecede çıkarları mevcut olduğundan, önemli yatırımları vardır. Petrol ithalatında özellikle İran'a bağımlı olan batılı ülkeler İran'a uygulanan ambargo nedeniyle enerji alımında aksaklıklar ve kopukluklar yaşamaktadır. Uygulanan ambargo karşısında zaman zaman İran'ın tehditleri ile de karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları, Avrupa ülkeleri açısından istikrar sağlamaktadır. Bölge ile alakalı olarak en önemli sorunun nakil yolları sorunu olduğunu bilen batılı ülkeler, son zamanlarda inşa ettikleri ve inşasını planladıkları projelerle bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır.³⁷⁸

³⁷⁶ Hekimoğlu, a.g.e., s.272.

³⁷⁷ Duran, Yılmaz, a.g.m., s.41.

³⁷⁸ Sabri Zafer Doyuran, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri," Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme, 2005, s.48-50.

Sovyetler Birliđi'nin dađılmasından sonra kurulan Dođu Avrupa ũlkeleriyle olan iliřkilerini olumlu yönde yűrűten Avrupa Birliđi ũlkeleri, buradaki enerji kaynaklarından faydalanarak enerji konusunda önemli bir sorun yařamamıřtır. Fakat artan ihtiyaçlar nedeniyle ileri ki dönemlerde enerji konusunda sorun yařayacaklarını dűřűnmeleri, enerji konusunda yeni politikalar oluřturulması gerektiđini hatırlatmıřtır. Avrupa, enerji konusunda yeni politikalar belirlemek için Yeřil Kitap adını verdiđi bir kitap hazırlamıřtır. Bu kitapta, Avrupa Birliđi ũlkelerinin tűkettiđi enerji miktarının fazlalıđı, buna bađlı olarakta gűnden gűne enerjiye olan bađımlılıđın artması ve enerji kaynaklarına bu derece bađımlı olunmasının olumlu ve olumsuz yönleri gibi konular yer almıřtır. Ayrıca tűketimin űretimden daha fazla olduđu ve yetmediđi, enerji ihraç konusunda tek bir kaynađa bađımlı olunmayarak, yeni kaynaklar bulmanın gerekliliđi konularına ađırlık verilmiřtir.³⁷⁹

Yine hazırlanan bu Yeřil Kitap'ta Avrupa Birliđi'nin enerjiye olan ihtiyacının karřılanması konusunda enerji kaynaklarının Avrupa'ya tařınmasında nakil yolları sorununa da deđinilmiřtir. Avrupa, ihraç ettiđi enerji kaynaklarını kendi ũlkesine deniz yolu ile tařıdıđından dolayı bu durumun yol açtıđı evre kirliliđi, enerjinin tařınması için bařka yolların oluřturulması gerekliliđini gűndeme getirmiřtir. Tankerlerle enerji tařımının ortaya çıkardıđı sıkıntıların inřa edilecek olan boru hatlarıyla ortadan kaldırılması dűřűnlműřtűr. Yeřil Kitap'ta yer verilen bu hususlar neticesinde enerji kaynaklarının tankerlerle tařınmasının evre kirliliđine neden olduđu, boru hatlarının oluřturulması gerektiđi grűřű konusunda Avrupa ũlkeleri mutabakata varmıřlardır. Enerji kaynaklarının tankerlerle tařınmasının evre kirliliđine sebep olmasının yanı sıra maliyetinin de fazla olmasından dolayı boru hatlarının daha uygun olduđu grűlműřtűr. Tűm bu grűřler ve olasılıklar dűřűnűlűp hesaplandıđı zaman Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynaklarının boru hatlarıyla Avrupa'ya tařınması hem ekonomik yönden hem de diđer yönlerden daha avantajlı olduđu grűlműřtűr.³⁸⁰

Avrupa ũlkelerinin, 2004 yılında ihtiyaçları için ithal ettiđi petrol miktarının 621 milyon ton olduđu verilerle ortaya konmuřtur. İthal ettiđi bu toplam miktarın yarısını Orta Asya bölgesinden karřıladıđı dűřűnűldűđűnde, bölgenin Avrupa için ne kadar deđerli olduđu ortaya çıkmaktadır. Avrupa ũlkeleri bölgeden sadece petrol

³⁷⁹ Necdet Pamir, "AB'nin Enerji Sorunsalı ve Tűrkiye," **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt VI, Sayı 67, Kasım, 2005, s.75.

³⁸⁰ Ertuđrul Kızılkaya, Cem Engin, "Enerjinin Jeopolitigi: Dűnya űzerindeki Jeo-Ekonomik Műcadele," **Manas Ŭniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 9, 2004, s. 201.

ithal etmekle kalmayıp, diğer enerji kaynaklarında doğalgazı da yoğun bir şekilde ülkelerine çekmektedirler.³⁸¹ Alınan verilere göre, AB ülkeleri petrol gereksinimlerini ithal etmek zorundadırlar. Bu bakımdan, AB için petrol stratejik bir hassas madde olduğu gibi, petrolün kesintisiz ve güvenli şekilde ulaşması önem kazanmaktadır. AB ülkeleri petrol ihtiyacının %40'nı Körfez'den ithal etmektedirler. Orta Asya, Hazar ve Kafkaslardan yapılacak ihracatın hedef pazarı, petrole olan ihtiyacını daha çok Akdeniz üzerinden karşılayan Avrupa ülkeleridir. Avrupa genelinde Azeri ve Kazak petrolünün bulabileceği toplam 350 milyon ton kapasiteli bir pazar söz konusudur.

Gelişen teknolojiyle enerjiye olan talebi de artan Avrupa, enerji ihtiyacının yarısını başka ülkelere temin etmektedir. Önümüzdeki yıllarda enerji yönünden ihtiyacının tamamına yakını dışarıdan karşılayacağı tahmin edilmektedir. Bu durum Avrupa ülkelerinin enerji arayışını hızlandırmaktadır. Avrupa ihtiyacı olan enerjinin önemli bir bölümünü Rusya'da temin etmektedir. Ancak Avrupa, Rusya'nın tekelinde kalmayı da istememektedir. Avrupa'nın kendisine bağımlı olduğunu bilen Rusya, bu durumu fırsata çevirerek yeri geldiğinde kullanmasını bilmektedir. Durumun böyle olması Avrupa ülkeleri açısından önemli bir problemdir. Avrupa ülkeleri, Rusya'nın bu etkisini kırmak için bölgedeki farklı ülkelere yönelerek, Rusya'yı devre dışı bırakacak yeni projeler geliştirmek istemektedirler.³⁸² AB, yeni üyelerinin artan üretimlerini karşılayabilmek amacıyla, istikrarlı bir Rusya'ya daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda AB ile Rusya, enerji konusunda işbirliği yapmaktadır. Söz konusu enerji diyalogu kapsamında AB, enerji arzı güvenliğini garanti altına almak için Rusya ile işbirliğini artırmak istemektedir.³⁸³ Çünkü, bugün Avrupa'nın gaz tüketiminin beşte biri, petrol tüketiminin ise altıda biri Rusya'dan ithal yoluyla karşılanmaktadır. Ancak Rus gazına bağımlılık, özellikle Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde çok daha yüksek ve kimi zaman da %100 oranındadır. Bu nedenle, her ne kadar AB'de, Rusya'ya bağımlılığın azaltılması yönünde güçlü söylemler varsa da, son dönemde AB ile Rusya arasında, Rus petrol ve gazı temininde artışa yönelik 20 yıllık yeni bir anlaşma çabası gündemdedir.³⁸⁴

---

³⁸¹ Neslihan Adanalı, "Boğazları Devre Dışı Bırakan Alternatif Boru Hatlarının Değerlendirmesi,"

İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2006, s.2.

³⁸² Akpınar, Başbüyük, a.g.m., s.133.

³⁸³ Sait Yılmaz, "Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, 2008, s.47.

³⁸⁴ Yağdırın, a.g.t., s.87-88.

AB ülkeleri Rusya ile ilişkileri arttırmak istese de zaman zaman ortaya çıkan çatışmalar bu iyileşmeye sekte vurmaktadır. Enerjide büyük oranda dışa bağlı olan AB, özellikle de sanayileşmiş yapısı itibariyle enerjiyi çok fazla tüketmektedir. Birlik için sorun olabilecek mesele ise büyük oranda dışa bağımlı olmasıdır. Birliğin en büyük doğalgaz tedarikçisi olan Rusya, 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna ile aralarında çıkan kriz dolayısıyla bu ülkeye ve dolayısıyla da AB'ye olan gaz arzını kısmış, bu durum kış ortasında kendilerini çok zor durumda bırakmıştır.³⁸⁵ Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan sorunlardan dolayı kış ortasında doğalgaz krizinin yaşanması, Avrupa ülkelerini de olumsuz etkilemiştir. Avrupa'ya önemli miktarda gaz ihraç eden Rusya'nın bu tutumu Avrupalı ülkelerin tedirgin olmasına sebep olmuştur. Ukrayna ile yaşanan krizin aynısının kendi ülkeleri ile de yaşanması durumunda aynı pozisyona düşmekten rahatsızlık duyduklarını iletmışlerdir. Rusya'yı alternatif olarak Türkmenistan'ın doğalgazını kullanmak isteyen Avrupa aynı duruma maruz kalacağını bilmektedir. Çünkü Türkmenistan doğalgazının, Rusya üzerinden başka geçecek bir yolunun olmaması, Rusya'nın Türkmenistan gazına müdahale edebileceğini de gündeme getirmiştir. Avrupalı ülkeler, Rusya'nın enerjisine bağımlı kalmayıp enerjiyi bölgede bulunan başka ülkelere çekmek istese de bu konuda pek başarılı olamayacaklarının farkındadırlar. Bu durum da Avrupa'da, Rusya'nın elinde bulunan kozu yerli yersiz kullanabilmesi korkusuna neden olmaktadır.³⁸⁶ Gerek Avrupa Birliği ülkeleri gerekse bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri Rusya'ya bağımlı kalmamak adına, Rusya'nın enerji şirketlerine alternatif olması açısından Avrupa Birliği için OPEC'i tercih etmişlerdir. Her ne kadar Rusya ile boy ölçüşebilecek düzeyde olmasa da, Avrupa'ya yakın olması ve Rusya'ya karşı alternatif teşkil etmesi açısından büyük öneme sahiptir.³⁸⁷

"AB ülkeleri Nabucco'nun yanında ekonomik temelli olan yardım programlarıyla da Hazar Bölgesi'nde istikrarın ve enerji güvenliğinin sağlanması için adım atmıştır. Bu adımlar TACIS, TRACECA ve INOGATE'dir. Diğer yandan da Rusya ile 2005 yılında AB Rusya Enerji Diyalogu'nu başlatmıştır. Rusya da AB üyeleriyle ikili antlaşmalar imzalayarak Avrupa'daki etkinliğini arttırmayı başarmıştır. Ayrıca Baltık Denizi Boru Hattı (Kuzey Akım) ile Rus doğalgazının Avrupa'ya doğrudan taşınması öngörülmektedir. 13 Temmuz 2009'da imzalanan

³⁸⁵ Bilgin, Sezgin, Altın, a.g.m., s.62.

³⁸⁶ Çetin, a.g.m., s.92-93.

³⁸⁷ Friedemann Müller, "Machtspiele um die kaspische Energie?".APuZ. No 4, 2006 s.8 ' den naklen Osman N. Özalp, **Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası**, s.18-19.

*Nabucco projesi ile de Gürcistan ve İran çıkışlı Hazar doğalgazının, Türkiye ve Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya taşınması planlanmaktadır. Bu proje Avrupa'nın çoklu boru hatları aracılığıyla enerji arz güvenliğinin sağlanması ve tek bir Avrasya enerji pazarı oluşturma stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır."*³⁸⁸

Doğrudan yapılan yatırımların yanı sıra, 1991'den bu yana diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin yanı sıra, Hazar çevresindeki ülkelere de, TACIS (BDT için Teknik Yardım) programı çerçevesinde yardım yapılmaktadır. TACIS'in genel hedefleri bu ülkelerde demokrasiyi güçlendirmek ve pazar ekonomisine geçişte destek olmaktır. Programın öncelik verdiği alanlar arasında enerji, altyapı, ulaşım ve telekomünikasyon gibi alanlar yer almaktadır. İstatistiklerin toplanması da Avrupa Birliği'nin yardımlarında öncelik verdiği bir diğer önemli alandır. Bu konularda gerçekleştirilecek olumlu gelişmelerin, başta enerji alanı olmak üzere, yatırımların sağlıklı olarak yapılabilmesine uygun bir ortam sağlayacağı düşünülmektedir. TACIS çerçevesindeki yardımlar en yoğun olarak Rusya ve Ukrayna'ya, bunlardan sonra ise Kazakistan'a yönelmektedir.³⁸⁹ Bu projenin önemli prensibi de demokrasi esasında bölgesel işbirliğini geliştirmek ve pekiştirmektir. 2000'li yılların ikinci yarısında TACIS, Avrupa Birliği'nin Orta Asya'ya ilişkin enerji politikası, resmi belgelerde öncelikli konumda olsa da, pratikte ikinci plana itilmiştir.³⁹⁰

Diğer bir proje olan; TRACECA Projesi 1993 yılında Brüksel'de beş Orta Asya (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve üç Kafkasya (Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan) devletlerinin ulaştırma ve ticaret bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen bir konferans sonucunda belirlenmiştir. Bu konferansta alınan kararlar çerçevesinde AB'nin, Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar Karadeniz üzerinden giden ulaştırma koridorunun geliştirilmesi için uluslararası bir teknik yardım programı oluşturulması kararlaştırılmış ve böylelikle TRACECA projesi için ilk adım atılmıştır.³⁹¹

"AB, TRACECA programını, diğer yolları tamamlayacak yeni bir yol olarak sunmaktadır. Söz konusu proje AB'nin bu ülkelere yönelik genel stratejisinin bir parçası olarak şunları amaçlamaktadır:

---

³⁸⁸ Turan, a.g.m., s.59.

³⁸⁹ Yağdıran, a.g.t., s.87.

³⁹⁰ Hekimoğlu, a.g.e., s.298.

³⁹¹ Fuad Hüseyinov, "AB-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2001, s.253.

- *Alternatif taşıma yollarıyla Avrupa ve dünya pazarına erişim kapasitelerini artırarak söz konusu ülkelerin ekonomik ve politik bağımsızlıklarını desteklemek,*
- *Söz konusu ülkeler arasında bölgesel işbirliğini teşvik etmek,*
- *TRACECA'yi, uluslararası mali kuruluşların ve özel yatırımcıların desteğini çekmek için katalizör olarak kullanmak,*
- *TRACECA yolunu Avrupa yollarıyla birleştirmek.*

AB, Rusya Federasyonu'nun ulaştırma ağları üzerindeki tekeline alternatif olacak ve Orta Asya-Güney Kafkasya-Doğu Avrupa güzergahını izleyecek yeni ulaşım koridorları projelerine önem vermektedir. ABD tarafından da desteklenen Rusya'nın güneyinde bir Avrasya koridoru oluşturmayı amaçlayan TRACECA Projesi bu açıdan da ayrı bir önem taşımaktadır."³⁹²

Ancak, en önemli Avrupa tandemi olan TRACECA-INOGATE (Avrupa-Kafkas-Asya ulaşım koridoru ve boru hattı analogu) halen, kendisine ayrılan mesai ve maddi giderlerin karşılığını verememiştir. Hazar ve Karadeniz ile çok sayıda sınır ve gümrüğü geçecek olan bu yönün verimli olup olmayacağı konusunda şüpheler vardır. Orta Asya'daki TRACECA ile ilgili projeler gittikçe marjinal duruma almaya başladığını belirten Rus kaynaklarından, Orta Asya bölgesinde Rusya dışındaki ülkelerin güçlenmesinin tedirginliği içinde olduğu anlaşılmaktadır. Uzun yıllardan beri Avrupa, enerji kaynakları Rusya üzerinden geçen transit boru hatları ile karşılanmaktadır. Rusya, bu statükoyu korumanın gayreti içinde olup, alternatif yönlerin oluşmasına karşı durmaya çalışmaktadır. Rusya'nın, bu durum ile yani Avrupa'ya enerji kaynaklarının transit güzergahı tekeli olma konumunu koruma üzerinden, kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak, Avrupalılara kabul ettirme çabası içine girmiş olduğu sonucuna varılabilir. Rus analizeiler de Avrupa ülkelerinin Orta Asya'daki çıkarlarının sağlanması konusunda Rusya'yı kendilerine bir rakip ve potansiyel tehlike olarak görmemelerini, aksine AB'nin bölgedeki çıkarlarını koruyacak en uygun ortak olarak bakmaları gerektiğini dile getirmektedirler.³⁹³

TRACECA projesine günümüzde Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Bulgaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan'dan oluşan 13 bölge ülkesi ile AB dâhildir. Bu proje kapsamında gerçekleştirilmeye çalışılan otoyollar, demiryolları, havacılık

³⁹² Murat Erdoğan, "Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları," Ankara, 2011, s.51

³⁹³ Hekimoğlu, a.g.e., s.298-299.

ve deniz taşımacılığı alanlarındaki dev alt yapı projeleri sayesinde uluslararası yatırımcılar dikkatlerini bölge ülkelerine yoğunlaştırmıştır.³⁹⁴ Bu proje ile AB zengin enerji kaynaklarına sahip olan bölgenin yeni bağımsız devletlerine olan ulaşımını Rusya Federasyonu ve İran'ı devre dışı bırakacak şekilde gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.³⁹⁵

AB doğalgaz alımında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya yönelik olarak çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bunlardan en ileri düzeyde gerçekleşeni AB'nin projelerinden olan INOGATE Programı çerçevesinde Kafkas ve Orta Asya ülkelerine teknik yardım yapılmasıdır.³⁹⁶ Bu proje sayesinde AB birçok ülke ile ikili anlaşmalar kurma fırsatı bulmaktadır. Bu girişimlerin asıl maksadı ise gelecekte yaşanması muhtemel olan enerji kaynaklarının paylaşımı mücadelesinde AB'nin kendisini güvenceye alma isteği olarak özetlenebilir.³⁹⁷

Avrupa ülkelerinin, Hazar Bölgesi'ne yönelik politikaları Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmaları ile daha ciddi bir hal almıştır. Sovyetler döneminde bölgede etkili olamayan Avrupa, Sovyetler sonrasında aktif rol oynamaya çalışmıştır. Bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri ile enerji kaynaklarının çıkarılması, işlenmesi ve pazarlanması alanlarında önemli anlaşmalar imzalayan Avrupa, aynı zamanda bölgedeki demokrasi ve hukukun gelişmesi, altyapı, ulaşım ve iletişim gibi unsurların oluşturulmasına da katkı sağlamıştır. Bu sayede Avrupa, bölge ülkeleri ile münasebetlerini sıkılaştırarak, sanayisi için gerekli olan hammaddeyi temin etme işini de kolaylaştırmıştır. Bölgede bulunan ülkelerle yapılan toplu anlaşmaların yanı sıra, ikili anlaşmalar da yapılmıştır. Yapılan toplu anlaşmalarda ülkeler arasında olumsuzluklar yaşansa da ikili anlaşmalarda daha sağlıklı sonuçlar alınarak bölge enerjisi Avrupa sanayisine kaynak olmuştur.³⁹⁸

"AB, bölge ülkeleriyle ortaklık ve iş birliği anlaşmalarına yönelik olarak; Rusya'ya olan güvensizliği de düşünüldüğünde, enerji alanında, çok büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip Kazakistan ile ilişkilere ayrı bir önem vermektedir. Bu

³⁹⁴ Pelin Kuzey, "Karadeniz Sinerjisi, AB'nin Yeni Bölgesel İşbirliği," **T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Bülteni**, Sayı 4, Mayıs, 2007, s.4.

³⁹⁵ Alkın, Atman, a.g.e., s.12.

³⁹⁶ Ertan Oktay, Radiye Funda Çamkıran, "AB'nin Enerji Güvenliği Açısından Türkiye'nin Önemi," **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt XIX, Sayı 1, 2006, s.162.

³⁹⁷ Kızılkaya, Engin, a.g.m., s.200.

³⁹⁸ "The EU's Relations with Kazakhstan", 2006; (http://ec.europa.eu/external_relations/kazakhstan/intro/index.htm)' den naklen Esra Hatipoğlu, **Avrupa Birliği - Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?)**, 2008. s.4-5.

bağlamda, birlik, Kazakistan ile 2006 yılında bir Karşılıklı Anlayış Belgesi imzaladı ve bu belgede, iki tarafın şu konularda ortak çıkarlarının olduğu vurgulandı:

1-Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler ile bu ülkelerin komşularını da kapsayacak şekilde bir bölgesel enerji pazarının kurulması,

2-Yeni enerji altyapıları için mali desteğin sağlanması,

3-Enerji politikalarının geliştirilmesi ve

4-Bölge enerji pazarları ile birlik arasında bütünleşmenin sağlanması."³⁹⁹

Avrupa Birliği ülkeleri, Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına yakın olmak adına Amerika'nın Afganistan operasyonunda, Amerika'ya destek vererek Afganistan'a özgürlük adı altında saldırıda bulunmuşlardır. Bu operasyondan sonra Amerika ile birlikte bölgeye yerleşen Avrupa, faaliyetlerine devam etmiş ve Türk Cumhuriyetleri'ne ait topraklarda önemli noktalara üs kurarak, bölgenin enerji kaynaklarında söz sahibi olmayı hedeflemişlerdir. Bu durum Hazar Bölgesi'ni dünya platformunda stratejik bir noktaya taşımıştır.⁴⁰⁰

Avrupa, günümüzde enerji yönünden büyük önem verdiği Hazar Bölgesi'ne, insan hakları konusunda gelişmemiş, demokratik yönetim şeklini oluşturamamış, özgürlüklerin kısıtlandığı bir bölge olarak bakmaktaydı. Avrupa, bölgeyi ve bölge halklarını kendi medeni seviyesinden aşağı seviyede görerek, gelişmişlik düzeylerinin alt seviyede olduğunu düşünmekteydi. Bunların yanı sıra kültürel anlamda kendisine uzak olduğunu, demokrasi yerine daha otoriter bir yapının hüküm sürdüğünü savunmaktaydı. Avrupa'nın bölge ile ilgili sorunları bununla kalmamaktadır. Bölgedeki otoriter yapıya bağlı olarak rüşvet, iltimas, adam kayırmaca, devlet kurumlarında menfaat, hukuksuzluk gibi konular, yine ekonomiye bağlı hırsızlık, yolsuzluk, haksız kazanç elde etme konuları, bunların yanında düşünce özgürlüğü, yönetimin eleştirilmesi, yönetime aleyhte söylemlerde medyanın engellenmesi gibi konular Avrupa'nın bölgeye uzak kalmasına sebep olmuştur.⁴⁰¹

Orta Asya bölgesinin geniş coğrafyaya yayılması Avrupa Birliği ülkeleri açısından tehdit olarak algılanmıştır. Avrupa, tehdit olarak algıladı bölgeyi daha

³⁹⁹ Memorandum of Understanding in the field of energy between the European Union and the Republic of Kazakhstan", http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/international/regional/caucasus_central_asia/memorandum/doc/mou_kazakshtan_en.pdf, (Erişim tarihi: 20 Mart 2008)'den naklen Ertan Efeğil, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi, Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş," **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** 16, 2008, s.71.

⁴⁰⁰ Osman Necdet Özalp, **Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası**, s.18-19.

⁴⁰¹ Breffni O'Rourke, "Central Asia: Right Groups Highlight Region's Problems", Eurasianet , 27 Mart 2007; (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp033007.shtml>)' den naklen Esra Hatipoğlu, **Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?)**, 2008. s.16.

yakından incelediği için önemli bir konuma yerleştirmiştir. Avrupa, Orta Asya'nın enerjisine ihtiyacı olduğundan dolayı, bölgenin güvenliği ve yaşam kalitesini artırmak adına bir takım hedefler belirlemiştir. Bu hedefleri kendisine yakın bölgelerden başlayarak tüm Orta Asya'ya uygulamayı amaçlamıştır. Avrupa, bu bölgede istikrarın devamlılık kazanması için demokrasi, insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi konuların yerleşmesi gerektiğini, buna bağlı olarak da ekonomik alanda kazanılacak başarının yapılacaklar arasında öncelikli olduğunu savunmuştur. Gelişip değişme alanında reform faaliyetlerine hız veren Orta Asya ülkeleri ile Avrupa ülkeleri arasında enerji alanında da önemli bir yakınlık bulunmaktadır. Özellikle bölgede Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarına yönelik eğilim gösteren Avrupa, her ne kadar Azerbaycan kaynaklarını nakil yoluyla ülkesine çekse de ekonomik alanda en büyük ortağının zengin petrol, doğalgaz ve hidrokarbon enerjisine sahip Kazakistan olduğu bilinmektedir.⁴⁰²

"AB'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik enerji projelerine yeterli desteği vermemesinin sebepleri şu şekilde özetlenebilir;

1-Bazı AB üyesi devletlerle Gazprom arasındaki yakınlığın etkisiyle AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmadan sürmesi endişesi Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ı ikinci plana indirgemektedir. Oysa başta Türkmenistan olmak üzere Azerbaycan'ı da içine alan bir batı enerji koridoru, Türkmen gazına ihtiyaç duyan Rusya'nın enerjideki süper güç konumunu arz güvenliğine uygun bir şekilde yeniden yapılandıracaktır,

2-AB'nin ve AB üyesi devletlerin Türkmen gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşması yönünde yeterli kaynağı ayırıp gereken girişimlerde bulunmaması, Rusya'nın Avrupa'daki nüfuzunun Gazprom üzerinden artmasından endişe duyan ABD'nin Avrasya politikasıyla temelden çelişmektedir. AB bu çelişkiyi aşmak için Orta Asya Ülkelerinin yanı sıra İran'ı da ötelemek durumunda kalmakta, bu şekilde ABD'nin endişelerini rahatlatmaya çalışmaktadır,

3-Kafkasya'nın ve Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik enerji ticaretindeki transit rolünün artmasından Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını arzulamayan çevreler rahatsızlık duymaktadırlar. Güney Kıbrıs'ın Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde en önemli mihenk taşlarından biri olacak enerji başlığının açılmasını veto etmesi, Fransa'daki Ermeni diasporasının Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ilişkilerinden

⁴⁰² "The EU's Relations with Kazakhstan...", s.3.

duyduğu rahatsızlık ve benzeri pek çok etki; Orta Asya-Kafkasya-Türkiye-Avrupa koridorunun daha derin ve çeşitlenmiş bir işlevsellik kazanmasına ket vurmaktadır.

*Sonuçta bu tablo en çok Rusya ve Çin'i memnun etmektedir. Rusya, Avrupa'daki özel konumunu pekiştirmekte; Türkmenistan ve İran gibi çok önemli iki doğalgaz ülkesinin Avrupa'dan uzak kalmasından faydalanmakta, üstelik bu ülkelerin enerji sektörüne yatırım yaparak gelecekteki konumuna mevzi oluşturmaktadır. Aynı süreçte Orta Asya Ülkeleri'yle beraber İran'ın Çin'le enerji ticareti yapma sebepleri çoğalmaktadır."*⁴⁰³

---

⁴⁰³ Bilgin, a.g.m., s.7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİ'NDEKİ ÖNEMLİ PETROL TAŞIMA PROJELERİ VE TÜRKİYE'NİN BÖLGE İÇİN ÖNEMİ

3.1-Hazar Denizi'nden Çıkan Enerji Kaynaklarının Nakil Yollarına Genel Bakış

Hazar Bölgesi'nde çıkarılan önemli enerji kaynaklarının ihtiyacı olan ülkelere aktarılmasında izlenecek nakil yollarının nereden geçeceği konusu, enerji kadar önemli bir boyuta ulaşmıştır. Bu konuyla alakalı ülkeler arasında çıkar amaçlı tartışmalar yaşanmaktadır. Nakil yollarının bu kadar önemli olmasının sebebi güzergahın geçeceği ülkenin enerji kaynaklarından faydalanacağı gibi, başka ülkelere de bu enerjiyi ihraç edecek olmasıdır. Bu durumda kendi enerjisini ucuza mal ettiği gibi başka ülkelere de enerji satacak pozisyona gelecektir. Ayrıca nakil yollarının geçeceği ülke enerjiye muhtaç ülkeler açısından vazgeçilmez olmanın yanı sıra Hazar Bölgesi'nde de yerini alacaktır.⁴⁰⁴

Orta Asya bölgesinde zengin enerji kaynaklarının varlığı bir çok ülke tarafından önem taşır. Fakat bu enerji kaynaklarının zengin olmasının önemi kadar, ihtiyaç sahibi olan ülkelere iletilmesi de önemlidir. Kaynağından çıkarılan enerji limanlara, limanlardan da başka ülkelere ihraç edilmektedir. Limanlara uzak olan kaynaklar ise oluşturulan boru hatlarıyla taşınmaktadır.⁴⁰⁵

Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen, enerji alanında tam bağımsızlığı sağlayamamışlardır. Enerjilerini Sovyetler Birliği döneminden kalma boru hatlarıyla Avrupa'ya taşıdıklarından dolayı Rusya'nın baskılarını maruz kalmaktadırlar. Yine nakil boru hatlarının uzun yıllar kullanılmasından kaynaklı olarak yıpranması, işlevini tam anlamıyla yerine getirmediğinden dolayı aksaklıklar yaşanmaktadır. Bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin coğrafi konumları nedeniyle Avrupa'ya açılmaları sadece karayoluyla olduğundan dolayı enerji kaynaklarını batıya aktarmakta çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durumda enerji kaynaklarından hak ettikleri kazancı alamamalarına sebep olmaktadır.⁴⁰⁶

---

⁴⁰⁴ Yüce, a.g.e., s.311-317.

⁴⁰⁵ Aykal, a.g.e., s.47.

⁴⁰⁶ Tozar, Güzel, a.g.m., s.3-4.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede oluşan değişim, beraberinde bölgeye yeni bir düzen getirdiği gibi tehditleri de artırmıştır. Bu yeni düzende en önemli tehdit, bölgede bulunan enerji kaynaklarının güçlü devletler tarafından ele geirilmele istenmesi olmuştur. Bölgedeki kaynakların verimli olması enerjiye ihtiyaı olan güçlü devletlerin bölgeye yönelmelerine ve bölge kaynaklarını ele geçirmek için çıkar çatışmalarına girmelerine sebep olmuştur. Bu devletler, enerji tedariğinde bölgeye ulaşmak için Rusya engelini açma konusunda Türkiye'ye destek vermişlerdir. Türkiye, Avrupa ile Orta Asya'nın bu kaynakları arasında aracı olması açısından önemlidir.⁴⁰⁷

Hazar'ın uluslararası piyasalara olan uzaklığı bölgenin ihracat yönünden olumsuz özelliklerinden bir tanesidir. Bölgede bulunan enerjinin bölge dışına çıkarılması için tek yol Sovyetler'den kalma boru hatları ile Rusya'dan geçmektedir. Rusya'dan bağımsız yapılması düşünülen yeni nakil yolları çeşitli olumsuzluklardan dolayı proje aşamasında kalmaktadır. Bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri çıkarttıkları enerjilerini Rusya üzerinden ihraç ettiklerinde önemli ekonomik gelirler elde etmek yerine daha da zor duruma düşmektedirler.⁴⁰⁸

Orta Asya'da, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla bölgenin enerji kaynaklarının elde edilmesi konusuna güçlü ülkelerin mücadelesi damga vurmuştur. Enerji yönünden bağımlı ülkeler, dünya genelinde çıkarılan kaynaklara alternatif olması açısından Hazar Bölgesi'ne yoğun ilgi göstermiştir. Ancak Sovyetler döneminden kalma alışkanlık olan Rusya'nın bölge enerjisini kendisininmiş gibi görmesi, bu durumdan da bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri'nin rahatsız olması, yeni nakil yollarının oluşturulmasını ve bu yolların yaygınlaştırılması düşüncesini beraberinde getirmiştir. Ancak projesi çizilen nakil yollarının bir kısmı Hazar'ın hukuki statüsüne takılarak başarılı olamamıştır. Hazar'ın statü sorununda Rusya'dan bağımsız olarak yeni nakil yollarının oluşması bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin enerjilerini özgürce istedikleri ülkeye göndermeleri, bölgedeki güçlü ülkeleri rahatsız ettiğinden dolayı sorunun çözümüne kayıtsız kalmaktadırlar. Yine Hazar'ın paylaşımında bölgesel problemler yaşanması dolayı nakil yollarının belirlenmesini zora sokmaktadır. Rusya, bölgede tekelleşmek isterken Hazar'a kıyası bulunan Türk Cumhuriyetleri de bu bağımlılığı ekonomik

---

⁴⁰⁷ Turan, a.g.m., s.60.

⁴⁰⁸ Pala, a.g.m., s.29.

durumu gerekçe göstererek, engellemek adına bağımsız nakil yolları mücadelesine başlamıştır.⁴⁰⁹

Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynakları Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra daha çok değer kazanmış ve enerji şirketleri Körfez Bölgesi'nde bulunan kaynaklara alternatif teşkil ettiğinden dolayı bölgeye yönelmişlerdir. Fakat bölgedeki sorun, buradan çıkarılan enerjinin statü konusundan ve bölgesel konulardan dolayı hem çıkarılması hem de deniz aşırı ülkelere ihraç edilmesidir. Sovyetler döneminde bölgenin enerji kaynakları Rusya'nın tekelinde olduğundan dolayı doğrudan enerji kaynakları Avrupa'ya Rusya tarafından pazarlanmaktadır. Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte hem bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ne destek olmak adına hem de Rusya'nın tehditlerine önlemek için Avrupalı devletler bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarına yönelmişlerdir. Ancak bu kaynakların bölgeden çıkarılması doğrudan denize çıkışı olmadığından karayoluyla mümkündü. Bölgede sadece Sovyetler döneminden kalma nakil yolları olduğundan dolayı enerji yine Rusya toprakları üzerinden geçerek Avrupa'ya aktarılabilecekti. Bu durum karşısında gerek Batı gerekse Türk Cumhuriyetleri yeni politikalar belirleyerek farklı nakil yollarının inşası için girişimlerde bulunmuş, böylelikle Rusya'ya bağımlılığı en aza indirmeyi hedeflemişlerdir. Hazar Bölgesi Sovyetlerin tekelinden çıktıktan sonra bölgeye Çin, İran, Amerika, Avrupa Birliği ülkeleri, Türkiye, Hindistan, Pakistan, Japonya gibi ülkelerin politikaları damga vurmuştur. Bölgede yaşayan ülkeler kendi aralarında ve bölge dışındaki ülkelerle değişik anlaşmalar imzalamışlardır.⁴¹⁰

90'lı yılların başında Hazar Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra özellikle de enerji kaynakları bakımından zengin olan kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri ekonomik anlamda atağa kalkmak istemişlerdir. Azerbaycan ve Kazakistan da bulunan önemli petrol kaynakları ile Türkmenistan'da bulunan doğalgaz kaynaklarını ihtiyaç dahilinde ihraç ederek, ekonomik gelir sağlamak istemişlerdir. Fakat bunun için enerji kaynaklarının çıkarılması ve güvenli bir şekilde taşınması gerekmektedir. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen nakil yolları bölgenin enerji kaynaklarını taşımada sınırlı seviyede kalmaktaydı. Bunun dışında sürekli olarak Rusya sorun çıkarmaktaydı. Bu durumlar göz önüne alınarak Türk Cumhuriyetleri, Batı'nın da desteğini alarak yeni geçiş yolları inşa etmek

---

⁴⁰⁹ Oruç, a.g.m., s.99-100.

⁴¹⁰ Kahraman, a.g.m., s.134.

istediler. Fakat bu istekleri kendi aralarında birlik olamamaları, Rusya'nın engellemeleri ve büyük maliyetler gerekçeleriyle sekteye uğradı.⁴¹¹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri enerji kaynaklarını başka ülkelere nakletme konusunda sıkıntılar yaşamaktadırlar. Çünkü bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinde fazla bir zaman geçmediğinden dolayı gelişmiş bir teknolojiye ve güce sahip değillerdir. Sovyetler Birliği döneminde kalma nakil yollarını kullandıklarından dolayı enerjilerini batıya aktarıırken Rusya'nın engellemeleri ile karşılaşmanın yanı sıra, boru hatlarının sağlıklı olmaması da aksaklıklar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeplerden dolayı son zamanlarda özellikle de Avrupa ve Amerika'nın desteği ile yeni ve bağımsız boru hatlarının oluşturulmasına önem verilmektedir.⁴¹²

Petrol boru hatları konusu, Hazar Bölgesi'nde hakimiyet ve nüfuz kurma mücadelesinin temelini oluşturmaktadır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın açık denize kıyılarının bulunmaması bu devletleri komşu ülkeler üzerinden geçecek petrol boru hatlarına bağımlı hale getirmektedir. Günümüzde Hazar Bölgesi'nde, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı hariç, petrol ve doğalgaz boru hatlarının neredeyse tamamı RF toprakları üzerinden geçmekte ve RF'ye bu konuda tekel olma şansı sağlamaktadır. Bunun dışında, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra karşılaştıkları ekonomik güçlükleri yenmek için acil para kaynaklarına ihtiyacı vardır. Bu para kaynağını temin etmenin başlıca yolu, ürettikleri petrol ve doğalgazı uygun koşullarda dünya piyasalarına satabilmeleridir. Bunun gerçekleşmesinin önündeki en önemli engel ise Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki belirsizliğin sürmesi ve uygun bir anlaşmaya varılamamış olmasıdır.⁴¹³

Bugün ülkeler Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını güçlü ülkeler kendi alanlarına çekme düşüncesindedir. Batılı ülkeler ve Amerika; Akdeniz'e, Rusya; Karadeniz'e, Hindistan; Hint Okyanusu'na, Çin; Çin Denizi'ne, İran ise Basra Körfezi'ne aktarmak istemektir. Bu bölgeler arasında en iddialı olan Akdeniz ve Karadeniz'dir. Türkmen gazını ve Azerbaycan petrolünü Akdeniz'den, Kazakistan petrolünü ise Karadeniz'den taşınmak daha büyük pazarlara ulaşma açısından

---

⁴¹¹ Özalp, a.g.m., s.4.

⁴¹² Tozar, Güzel, a.g.m., s.4-5.

⁴¹³ Yağdıran, a.g.t., s.25.

önemlidir. Fakat Karadeniz, dünya piyasalarına açılan kapıdan ziyade ara bölgesi olduğundan Akdeniz daha popülerdir.⁴¹⁴

"Hazar petrol ve doğalgazını tüketim pazarlarına ulaştırmak için ise başlıca beş ana güzergah bulunmaktadır. Bunlar;

- *Hazar'dan Rusya'ya uzanan kuzey rotası,*
- *Gürcistan'dan Türkiye'ye batı rotası,*
- *İran üzerinden Basra veya İran Körfezine güney rotası,*
- *Afganistan'dan Pakistan'a güneydoğu rotası,*
- *Hazar'dan Çin'e uzanan doğu rotasıdır."*⁴¹⁵

Rusya'nın engellemeleri karşısında enerji kaynaklarını bağımsız olarak ihraç edemeyen Türk Cumhuriyetleri nakil yolları olarak değişik çareler aramaktadırlar. Yeni boru hatlarının yapılmasının, hem zaman alacağının hem de maliyetinin yüksek olmasının düşünülmesi Rusya'yı memnun etmiştir. Fakat Türk Cumhuriyetleri, Avrupalı devletlerle yaptıkları ikili görüşmeler neticesinde onların da desteği ile özellikle son yıllarda teknolojiye artan ihtiyacın da getirdi gereksinime bağlı olarak yeni nakil yollarının oluşturulmasına başlanmıştır. Bu yollar dışında tankerler vasıtasıyla Avrupa'ya taşınan enerji her zaman için risk taşımaktadır. Tankerlerin boğazlarda yaşayacağı sıkıntılar her zaman için faciaya neden olacak düzeydedir. Aynı zamanda yoğun bir çevre kirliliğine de sebep olmaktadır.⁴¹⁶

3.2- Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi (BTC)

Bakü-Ceyhan boru hattı diğer boru hatlarına nazaran daha uzun olup, toplam uzunluğu 1730 km'dir. Ulaşım maliyeti ise 2.4 milyar dolardır. Fakat Bakü-Ceyhan boru hattının maliyeti yüksek bulunmaktadır. Toplam değeri 2.4 milyar dolar olan hattın 1.3 milyar dolarlık kısmı Türkiye'nin payına düşmektedir. Hattın maliyetinin 2.4 milyar doları aşması halinde, aşan miktarı Türkiye finanse edecektir. Hattan Türkiye'ye yıllık 100 milyon dolar gelir beklenmektedir. Hattın yapımı için yaklaşık 3 yıl zaman olarak düşünülmüş, ancak bu süre fazlasıyla aşılarak hattın işler hale getirilmesi geciktirilmiştir. Söz konusu hat 2005 yılında bitirilerek işler hale getirilmiştir. Bakü-Ceyhan projesi tamamen işler hale geldiğinde Hazar Denizi'ndeki

⁴¹⁴ Yağdıran, a.g.t., s.77.

⁴¹⁵ Hasan Yılmaz, "Küreselleşen Dünyada Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Enerji Pazarı İçindeki Konumu, Küresel ve Bölgesel Güçlerin Hazar Havzasına Yönelik Politikaları," Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.94.

⁴¹⁶ Tozar, Güzel, a.g.m., s.9.

3 yataktan 30 yıl içinde ihraç edilecek petrol sayesinde bugünkü fiyatlarla yaklaşık 34 milyar dolar gelir elde edilmesi beklenmektedir. Türkiye'nin bu hattan yılda 250-300 milyon dolar taşıma ücreti elde edeceği de tahmin edilmektedir. Bu gelirden çok daha önemli olan ise Ceyhan bölgesine gelecek beş yılda yapılabilecek milyonlarca dolarlık yabancı yatırım olanağını, bunun yaratacağı iş hacminin yanında boru hattı giderleri çok önemsiz kalmaktadır. Bu hattın işler hale gelmesinin diğer bir avantajı da boğazlardaki petrol trafiğinin artmasını önlemektir.⁴¹⁷

*"Rusya'yı devre dışı bırakan, Türkiye'nin jeopolitik ve jeo-stratejik önemini artıran ve Kafkasya'da siyasi istikrarı sağlama açısından önem taşıyan Doğu-Batı enerji koridorunun oluşmasındaki en kritik güzergâh gerçekleşmiştir. BTC boru hattı ile 2006'da 9.4 milyon ton, 2007'de ise 28 milyon ton petrol ihraç edilmiştir. Petrolün BTC'den günlük ihraç hacminin 1 milyon varil, diğer bir ifadeyle yıllık 50 milyon ton seviyesine 2009 yılı başlarında ulaşılmış sonraki yıllarda kısmen azalma olsa da bu hacim yıllık 40-50 milyon ton civarında olmuştur. 2011 yılından itibaren petrol ihracında azalmalar başlamıştır. Tam kapasiteye ulaşması dönemlerinde dünya petrol arzının yaklaşık %1.3'ü BTC tarafından nakledilmektedir. Petrol ihraç miktarının artması ile birlikte ülkede dâhili yatırımların da artmaya başladığı görülmektedir."*⁴¹⁸

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Avrupalı ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için, Azerbaycan petrolünün Türkiye aracılığı ile batıya taşınmasını sağlayan bir hattır. Azerbaycan'dan çıkarılan petrol Gürcistan üzerinden Tiflis'ten geçerek, Türkiye'ye ulaşmaktadır. Türkiye'de bulunan Ceyhan limanından da Avrupa pazarlarına gönderilmektedir.⁴¹⁹ *"Boru hattının toplam uzunluğu yaklaşık 1768 km'dir. Bu hattın 1076 km'si Türkiye'de, 468 km'si Azerbaycan'da ve 224 km'si Gürcistan'da yer almaktadır. Hattın yıllık kapasitesi 50 milyon ton civarındadır ve günde 1 milyon varil petrol taşınabilmektedir. Bu kapasite hattın ekonomik olarak yapılabilirliği için gerekli olan miktardır."*⁴²⁰

BTC boru hattı, Azeri petrolünün taşınması kadar Türkiye açısından da büyük öneme sahiptir. Boru hattının ekonomik olduğu kadar stratejik öneme sahip olduğu da bilinmelidir. Yine Türkiye–Azerbaycan–Gürcistan arasındaki ikili ilişkilerin

⁴¹⁷ Budak, a.g.e., s.294-296.

⁴¹⁸ Aras, a.g.e., s.194.

⁴¹⁹ Hasan Saygın, Ceyhan Çelik, **Jeo-Enerjik Bakış AB Bağlamında Enerji Politikalarında Jeo-Enerji Alanları**, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.106-107.

⁴²⁰ Bozkurt, a.g.m., s. 29-30.

pekişmesine olanak sağlamıştır. Bu projenin hayata geçirilmesiyle çevre ve boğazlarımızdaki oluşabilecek tehlikeler azaltılmıştır. Netice itibarıyla Hazar Denizi Havzası'ndaki doğalgaz ve petrolün Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması açısından ilk deneyimin BTC boru hattı olduğunu söylemek mümkündür.⁴²¹

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının güzergahı planlanırken Türkiye, hattın İran üzerinden de kesmesini savunmuştur. Azerbaycan'dan başlayacak olan hat İran üzerinden Ermenistan'a uğramadan Nahçıvan'dan geçerek Türkiye'ye ulaşacaktır. Fakat Amerika ve Batılı ülkeler bu teklifi olumsuz karşılamışlardır. Çünkü İran'ın nükleer enerji geliştirme programı ve bölgedeki etkin konumu Batı'yı rahatsız ettiği için dolayı projeye dahil edilmemiş, buna ek olarak İran'a ticari ve mali ambargo uygulanmıştır.⁴²² Amerika bu hattın İran'dan geçmesini istemediğinden, İran'a alternatif olarak hattı Hazar Denizi'nin altından geçirerek böylelikle enerji kaynağının Türkiye'ye ulaşması projesini de desteklemiştir. Amerika'nın buradaki amacı, İran'ın imkanlardan yararlanmasını istemediği gibi enerji nakil yoluna tehdit oluşturmasını da önlemektir.⁴²³ Ekonomik olarak bakıldığında ülkemiz üzerinde geçmesi düşünülen nakil yollarının Ermenistan'dan bize ulaşması maliyet yönünden daha uygundur.⁴²⁴ Ermenistan ile aralarında yaşanan Dağlık Karabağ sorunundan dolayı bu projeyi kabul etmeyen Azerbaycan, boru hattının uzamasını göze alarak BTC projesine destek vermiştir.⁴²⁵

*"Kazakistan' da yaklaşık 55 bölgede petrol bulunmaktadır. En büyük alanlar; Tengiz, Uzen, Karachaganak, Zhanazhol ve Kalarnkas bölgeleridir. Kazakistan'ın Kaşagan yataklarından çıkarılan yılda yaklaşık 7.5 milyon ton petrolün, Hazar Denizi altından Aktau-Bakü arasına dönecek yeni bir boru hattıyla, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına aktarılması konusunda Kazakistan ile Azerbaycan, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev'in Nisan 2005'teki Azerbaycan ziyaretinde anlaşmaya varılmıştır."*⁴²⁶ Bu hattın faaliyete geçmesi ile Orta Asya enerji kaynaklarının batıya

⁴²¹ Remzi Bulut, "Kardeş Ülke Azerbaycan'ın Büyüyen Ekonomik Yapısı," **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı**, s.50.

⁴²² Aras, a.g.e., s.101.

⁴²³ Soysal, a.g.e., s.22.

⁴²⁴ Kodaman, a.g.t., s.68.

⁴²⁵ Yüce, a.g.e., s.290.

⁴²⁶ TİKA, a.g.r., s.152.

aktarılmasını sağlayan Türkiye, içinde bulunduğumuz yüzyılda enerji alanında köprü vazifesi görmesi açısından son derece önemlidir.⁴²⁷

NATO'nun koruması altında bulunan BTC nakil yolu, Türkiye'nin projedeki varlığından dolayı bu hakkı elinde bulundurmaktadır. Ortaya atılan farklı güzergahlar ise aynı özelliğe sahip değildir. Türkiye'nin halihazırda Orta Doğu ülkelerine olan petrol ithal bağımlılığının Azerbaycan ve Kazakistan petroleri ile yer değiştirmesiyle Orta Doğu ülkelerinden bağımsız strateji oluşturmasına olanak sağlayacaktır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile birlikte Doğu Akdeniz'in önemini artıran bir diğer hususta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Batı ile ithalat ve ihracatlarını Türkiye üzerinden gerçekleştirmeye yönelik gelişmelerdir. Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'a ait petrol ve doğalgazın boru hattı ile İskenderun'a ulaştırılması durumunda İskenderun Körfezi adeta Basra Körfezi haline gelecektir.⁴²⁸

*"Türkiye'nin tüm finansmanı, bizzat projeye iştirak eden şirketlerce karşılanmaktadır. Bu şirketler 1 Ağustos 2002'de inşaat ve işletme faaliyetlerini yürütmek amacıyla BTC CO. ve finansman işlerinden sorumlu olmak üzere ise BTC Invest şirketlerini kurmuşlardır. BTC adı altında anlaşmanın geçerlilik süresi 40 yıldır. Bu sürenin sonunda ana ihraç boru hattının mülkiyeti yüzde yüz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin olacaktır."*⁴²⁹

"2014 yılı Eylül ayında Azerbaycan'ın ihraç petrol boru hatları sistemi ile dünya pazarlarına 384 milyon tona yakın, aynı zamanda BTC ile 254,9 milyon ton, artık yılın sonunda 34,8 milyon ton (262 milyon varil), Bakü-Supsa boru hattı ile 69,1 milyon ton, Bakü-Novorossiysk hattı ile 39,1 milyon ton ve demiryolu ile 20,5 milyon ton petrol ihraç edilmiştir. Aynı dönemde BTC hattıyla 11,6 milyon ton Türkmenistan, 4,3 milyon tondan fazla Kazakistan petrolü de nakledilmiştir. 2015 yılının şubat ayında BTC ana ihraç boru hattı aracılığıyla 2 milyon 230 bin 224 ton Azerbaycan petrolü nakil olunmuştur. Cari yılın Ocak-Şubat aylarında bu kemerle 4 milyon 700 bin 277 ton petrol nakledilmiştir. Genellikle, kemer kullanıma verilen günden 2015 yılı mart ayının 1'ine kadar BTC'ye 268 milyon 540 bin 123 ton petrol

⁴²⁷ Cenk Pala, Hasan Kanbolat, "Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu," **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt VI, Sayı 62, Haziran, 2005, s.18-25.

⁴²⁸ Yağdırın, a.g.t., s.92.

⁴²⁹ Mustafa Tolga Tekiroğlu, "BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri," Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2009, s.8.

vurulmuştur. Ayrıca, 2015 yılının şubat ayında BTC boru hattı ile 380 bin 500 ton Türkmenistan ve 247 bin 022 ton Kazakistan petrolünün nakli onaylandı." ⁴³⁰

"Güney koridorunun petrol hacmi günde 1.1 milyon varilden 1.2 milyon varil gibi taşıma hacmi var aynı zamanda mevcut altyapıdan kullanarak 400,000 ek varil taşıyabilir. Onun 900,000 varili BTC aracılığıyla Türkiye'nin Ceyhan limanına iletiliyor, kalanı ise Bakü-Supsa hattı ile Gürcistan, Karadeniz kıyısında Supsa'ya naklediliyor veya demir yolu vasıtasıyla iletiliyor. Bu ulaşım hatları dünya petrol ticaretinin yaklaşık 2.5 faizini teşkil ettiğini, ancak genel olarak Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi Hazar Ülkeleri'nden petrol ihracatı 50 faizini teşkil ettiğini gösterir. Güney koridorunun şartlarına bakıldığında burada enerji güvenliğinde ve karakteristik stratejik zayıflıklar vardır. Petrol alanı açısından Kazakistan Azerbaycan'ın ortak planına göre günde 500,000 varil petrolün Hazar Denizi'nden yüklenerek Karadeniz ve Ceyhan'a aktarmalı, sistemin gelişmesi için miktarın 175,000 varilden 1,2 milyon varile çıkartmayı planlıyor. Azeri, Çırak, Güneşli petrol yatağı kompleksinin günde 1.2 milyon varil ham petrol taşıma seviyesinde olmasına göre, uzmanlar varsayalım ki, 2016-2017 yıllarında koridorun ham petrol taşıma seviyesi 1.7 ve ya 1.8 milyon varile ulaşacak." ⁴³¹

Bu proje sayesinde hattın geçeceği ülkeler ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da önemli kazanımlar elde etmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi, Gürcistan ve Azerbaycan'ı uluslararası enerji piyasasında önemli bir yere taşırken, stratejik olarak da buldukları coğrafyanın önemi daha iyi anlaşılmıştır. Bu projenin başarılı olması bölge ülkelerinin önünü açtığı gibi bu hatta paralel başka nakil yollarının oluşturulmasına da önayak olmuştur. ⁴³²

"Türkiye, Bakü Tiflis Ceyhan boru hattından bugüne kadar yaklaşık 12 milyar dolarlık gelir elde etmiştir. Hat günlük 1 milyon varil taşıma kapasitesine sahiptir. Hattan geçen yıl yaklaşık 250 milyon varil petrol taşındı. BTC'den 2006 yılında devreye girdiğinden bu yana 1,8 milyar varil petrol taşındı. Projede TPAO'nun yüzde 6,5 hissesi bulunuyor." ⁴³³

⁴³⁰ Nergiz Meherremova, "Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi," Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 2015, s.85.

⁴³¹ John Roberts, "Caspian Pipeline Politics and European Energy Security". The South Caucasus 2021 Oil, Democracy and Geopolitics, ed. Fariz İsmailzade and Glen. E. Howard, s.89-90'dan naklen Nergiz Meherremova, "Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi," Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 2015, s.29.

⁴³² Alkın, Atman, a.g.e., s.230-231.

⁴³³ <https://eodev.com/gorev/11203320> Erişim Tarihi 29.06.2018.

Orta Asya'da Sovyetler'in hakimiyetinin son bulmasından sonra da bölge enerjisinin batıya taşınmasında yine Sovyetler dönemindeki gibi İran ve Rusya etkili olmaya devam etmiştir. Fakat Amerika, İran'ı bölgedeki enerji kaynaklarından yararlanma konusunda tamamen saf dışı bırakmak, Rusya'nın da bölgede tek el pozisyonunu önlemek için Türkiye'den geçmesi planlanan boru hattı projesini gündeme getirerek, projeye destek vermiştir. BTC boru hattının inşaatına başlanması ile birlikte proje hayal olmaktan çıkıp gerçeğe doğru adım atmıştır. Fakat bu durum karşısında bölge ülkelerinden İran ve Rusya boş durmayarak, Azerbaycan BTC projesinde olduğu için Azerbaycan dışında diğer Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarını batıya aktarma konusunda bu cumhuriyetlerle anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma ile bölgede Rusya ve İran'ın tek elini kırmak için oluşturulan BTC boru hattı düşünülen seviyeye hiç gelmemiş, buradaki Türk Cumhuriyetleri enerjilerinin bölge dışına pazarlanmasında Rusya ve İran'ın kısılcacında kalmaya devam etmiştir.⁴³⁴

3.3-Nabucco Doğalgaz Projesi

Avrupa Birliği ülkeleri enerji alanındaki ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu karşılamada Hazar Bölgesi'ne yöneldiklerinden dolayı, bölgedeki enerji kaynaklarının güvenliği de bu ülkeler için önemlidir. Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları büyük ölçüde Rusya üzerinden Avrupa'ya aktarıldığından dolayı Avrupa, Rusya olan muhtaçlığını en az seviyeye indirmek açısından Nabucco projesini hayata geçirmek istemiştir.⁴³⁵

Boru hattın toplam uzunluğu 3 bin 300 kilometredir ve projenin yatırım değeri 7,9 milyar Euro'dur. Hattın 2 bin kilometresi Türkiye'den geçecek ve Türkiye yıllık 450 milyon Euro gelir elde edecektir. Nabucco projesi hem Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını hem de Orta Doğu'daki enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyarak Avusturya'ya kadar ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu hat Azerbaycan'da çıkıp Gürcistan'dan geçerek Erzurum'da İran'dan gelen doğalgaz boru hattı ile birleşip, yapımı düşünülen Trans Kafkas nakil hattına bağlanacaktır.⁴³⁶

"Proje özellikleri; Türkiye'den başlayacak olan boru hattının inşasına 2010'da başlanacağı duyurulmuştur. Proje 2002 yılında BOTAŞ (Türkiye) tarafından

⁴³⁴ Budak, a.g.e., s.418.

⁴³⁵ Erdoğan, a.g.e., s.48.

⁴³⁶ Açıkgöz, a.g.e., s.66-65.

başlatılmıştır. Türkiye'den çıktuktan sonra terminal ülke Avusturya'ya kadar sırasıyla Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'dan geçecek boru hattı ortakları eşit hisseyle BOTAS (Türkiye), Bulgargaz(Bulgaristan), Transgaz (Romanya), MOL (Macaristan), OMV (Avusturya ve RWE (Almanya)'dır. 2020 yılında 31 milyar metre küp doğalgaz taşıyacağı varsayılan hat, aynı zamanda AB'nin Trans-Avrupa Enerji Hattı'nın bir parçası olarak öngörülmekte olup fizibilite ve mühendislik çalışmaları için AB fonlarından da faydalanılmıştır. İlk hesaplara göre toplam maliyet 4.6 milyar Euro'dur."⁴³⁷ "Hazırlanan verilere göre, inşaat çalışmaları tüm güzergâh üzerinde 7 bin kişiye istihdam sağlayacak. Boru hattının % 60'ı Türkiye'de inşa edilecek. Bu doğrultuda istihdamın yaklaşık 4 bini Türkiye'de sağlanacak. Hattın % 60'ı Türkiye'den geçeceği için toplanan verginin % 60'ı da Türkiye'ye kalacaktır."⁴³⁸

Nabucco projesi ile birlikte Azerbaycan ve Türkmenistan doğalgazının yanı sıra İran doğalgazını da iki farklı hat ile Türkiye'de birleştirilmesi düşünülmüştür. Türkiye üzerinden Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya transferi hedeflenmektedir. Böylelikle bölgenin enerji kaynakları gerçek değeri üzerinden alıcı bularak, Rusya'nın engellemelerine maruz kalmayacaktır.⁴³⁹

Nabucco projesi, Türkmenistan ve Azerbaycan doğalgazının, Gürcistan ya da İran'dan sınır dışına çıkartılarak, Türkiye üzerinden iki kola ayrılarak birinci kolun, Bulgaristan'a oradan da Romanya ve Macaristan topraklarından Avusturya'ya, ikinci kolun ise Yunanistan'dan geçerek İtalya'ya taşınmasını amaçlayan projedir. Bu proje özellikle Rusya'nın, Avrupa'ya enerji alanında uyguladığı baskıları engellemek açısından önemlidir. Hattın büyük bir kısmı Türkiye üzerinden geçeceğinden dolayı bu projede de Türkiye önemini kanıtlamıştır. Projenin Trans Hazar hattına bağlanarak enerji taşınması planlanmaktaydı. Ancak Trans Hazar hattının yapılmaması, Rusya'nın teşviği ile Mavi Akım projesinin daha ön plana çıkması, Nabucco projesini sonlandırmıştır.⁴⁴⁰

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından sonra Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında önemli projelerden biri de Nabucco projesidir. Enerji ihtiyacı fazla olan Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, Türkiye ile birlikte Batı'nın enerji güvenliğini sağlamak için Nabucco projesinin faaliyete geçmesi önem arz

⁴³⁷ <https://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴³⁸ <http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴³⁹ Yavuz, a.g.m., s.19.

⁴⁴⁰ Turan, a.g.m., s.63.

etmektedir. Rusya'nın bölgedeki nakil yollarını elinde bulundurması, buna bağlı olarak da bölge enerjisinde söz sahibi olması, Batılı ülkeleri rahatsız ettiğinden, Rusya'ya alternatif nakil yolu olarak Nabucco projesine önem vermişlerdir. Batılı ülkeler tarafından enerji kaynaklarının taşınması ve güvenliği açısından önemli olan Nabucco projesi ile birlikte Rusya'ya alternatif bir kaynak oluşturulacak, Avrupa'nın enerji ihtiyacının önemli bir bölümü bu sayede karşılanmış olacaktır. Bunun yanında hattın güvenilir olması Batı'nın tedirginliğini ortadan kaldıracaktır.⁴⁴¹

Nabucco projesinin gerek dünya platformunda gerekse AB ile olan ikili ilişkilerinde Türkiye için önemli kabul edilecek katkıları vardır. Bunlar;

Nabucco projesi ile Şah Deniz bölgesinden çıkarılan doğalgaz Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya taşınacaktı. Avrupa'nın enerji ihtiyacını büyük oranda sağlayacak olan bu projede Türkiye'nin önemli rol oynaması, gerek dünyanın güçlü ülkeleri gerekse Avrupa Birliği ülkeleri nezdinde Türkiye'nin önemli ölçüde güvenli bir ülke olarak görülmesini sağlayacaktı.

Yine Türkiye stratejik olarak önemli bir konumda olduğunu Avrupa'ya doğalgaz ihraç ederek göstermiş oldu. Dünyada enerji kaynaklarının ne kadar değerli olduğu bilinen bir gerçektir. Bu enerji kaynaklarının taşınmasında da Türkiye'nin bulunduğu coğrafyanın bir kez daha vazgeçilmez olduğu anlaşıldı.

Başka bir önemli konu ise bu proje ile Türkiye, Avrupa ülkelerinin enerji kapısı olarak görüldüğünden, Türkiye için proje Avrupa Birliği yolunda önemli bir kriter olmuştur.⁴⁴²

Şah Deniz bölgesinden başlayarak, Avusturya'ya kadar uzanması planlanan proje Nabucco projesiydi. Fakat Trans Anadolu gaz boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için yapılan antlaşma neticesinde, TANAP projesinin devamı niteliğinde sadece Bulgaristan'dan başlayıp Romanya, Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'ya taşınacak olan gazı sevk edecek derecede alanı daraldı ve projeden vazgeçildi. Türkiye'nin Avrupa sınırına kadar TANAP projesi ile taşıdığı doğalgazı buradan Avrupa'ya taşınması planlanıyordu. Fakat bu görevi Yunanistan üzerinden İtalya'ya doğalgaz taşıyacak olan TAP projesine kaptırdığı için Nabucco projesi rafa kaldırılmıştır. 2013 yılında Şah Deniz bölgesinden çıkarılan doğalgaz, Türkiye üzerinden TANAP projesi ile taşınmış, projenin Avrupa ayağında ise TAP projesi etkili olmuştur. Nabucco projesinden vazgeçilmesinin bir diğer sebebi de bu hattın

⁴⁴¹ Aras, Ekonomik Neden..., s.5.

⁴⁴² <https://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

taşınacak gazın bulunamamış olmasıdır.⁴⁴³ Şah Deniz 2 bölgesinden çıkarılacak olan doğalgazın, Türkiye üzerinden geçerek Bulgaristan'dan iki kola ayrılıp Avrupa'ya taşınması planlanmaktaydı. Bunlardan birinci kol Yunanistan üzerinden İtalya'ya ulaşacaktı. Diğer kol ise enerjiyi Bulgaristan üzerinden Romanya ve Macaristan'a ulaştıracak, oradan da Avusturya'ya taşıyacaktı. Projenin Bulgaristan'dan Avusturya'ya kadar olan kısmı Nabucco doğalgaz projesi diye adlandırılmaktadır. Bu proje ile Orta Avrupa'ya 20 milyar metreküp doğalgaz taşınması planlanmaktadır.⁴⁴⁴

"Nabucco ile alakalı olarak; TAP çerçevesinde 'Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı ile Türkiye'nin batı sınırına taşınacak olan gaz, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaşacak. 2019'da tamamlanacak projeye Türkiye'ye yılda 6 milyar metreküp, Avrupa'ya ise 10 milyar metreküp doğalgaz sağlanacak. Trans Adriyatik Boru Hattının seçilmesiyle, BOTAŞ'ın da ortak olduğu ve Türkiye'nin son dönemdeki en büyük enerji projesi olarak tanımlanan Nabucco gündemden düştü. Nabucco'nun Avusturyalı ortağı yarışı kaybettik açıklamasında bulundu. Nabucco'nun yüksek maliyetinin de kararda etkili olduğu vurgulanıyor.'⁴⁴⁵ şeklinde açıklamalar bulunmaktadır."

3.4- Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı

Hazar Bölgesi'nin sahip olduğu enerji rezervlerinin fazlalığı Avrupalı ülkeler tarafından sürekli olarak talep görmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Avrupa, zengin enerji kaynaklarına herhangi bir baskı altında kalmaksızın sahip olmak düşüncesindedir. Bölge ülkelerinden Çin, Rusya ve İran her ne kadar bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin kendilerine bağımlı olmasını isteseler de, bağımsız nakil yollarının inşası bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin de isteğiydi. Çünkü Türk Cumhuriyetleri enerjilerini bağımsız bir şekilde batıya aktarmak, böylelikle zengin bir ekonomiye sahip olmak istemektedirler. Trans Hazar doğalgaz boru hattı da, bu düşünce ile oluşturulmuş bir hattır. Avrupalı ülkeler ve Amerika'nın bölgede çıkar amaçlı Türk Cumhuriyetleri'ni desteklediği bir projedir. Hazar'da suyun altından geçerek Azerbaycan'a oradan Gürcistan'a ve Türkiye'ye ulaşacak olan

⁴⁴³ <http://www.milliyet.com.tr/nabucco-projesi-tarih-oldu/ekonomi/detay/1793995/default.htm> Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴⁴⁴ <http://www.haber7.com/avrupa/haber/1042998-nabucco-projesi-iptal> Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴⁴⁵ https://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu,jFjrPgRHu06_MlSYgc7OSw?_ref=infinite Erişim Tarihi 29.06.2018.

Türkmen gazının buradan Avrupa'ya gönderilmesi hem enerji sahibini, hem de üzerinden geçen ülkeleri ihya edeceği bilinmektedir. Bu proje Rusya'nın bölge ülkelerine uyguladığı baskıyı engelleyeceği gibi Türk Cumhuriyetleri açısından da birlik beraberliği kuvvetlendireceği düşünülmektedir. Fakat Hazar'ın hukuki statüsü boru hattının Hazar'dan geçmesine izin vermediğinden dolayı projede sıkıntı yaşanmıştır.⁴⁴⁶

Trans-Hazar hattı, Bakü-Ceyhan hattına paralel olarak Türkmenistan'dan Türkiye'ye yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşınması öngörülen bir boru hattı projesidir. Trans Hazar, Türkmenistan'dan başlayarak Hazar Denizi'nin altından Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arazisinden geçerek dünya piyasalarına doğalgaz ihraç amacı gitmektedir. Türkmenistan doğalgazının Türkiye'nin Ceyhan Limanı'ndan Avrupa pazarlarına taşınmasına ilişkin proje, 1992 yılında Türkmenistan ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Asrın Projesi olarak adlandırılan proje yaklaşık 2000 km uzunluğundadır. Bu hat Türkmenistan'dan başlayıp Hazar'da suyun altından geçip Azerbaycan'a ulaşacak, oradan Gürcistan'dan geçerek Türkiye'ye intikal edecektir. Azerbaycan, Trans-Hazar doğalgaz boru hattı ülkesinden geçtiği için hem transit taşıma ücreti elde edebilme, hem de kendi doğalgazını dünya piyasalarına pazarlayabilme imkânına kavuşacaktır.⁴⁴⁷

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinden dolayı Hazar'ın kıyıdaş ülkeler tarafından kullanılamaması, bu boru hattının inşasında problemlere sebep olmaktadır. Avrupalı devletlerin desteği ile Türk Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarının batıya bağımsız olarak aktarılması yönünden önemli olan bu projeyi Batılı ülkeler desteklemektedir. Ancak bölgede önemli bir güç konuma gelmek isteyen bölge dışındaki ülkelerin, bölgeye müdahale etmesine ise Rusya, Çin ve İran gibi bölge ülkeleri karşı çıkmaktadır. Bölgede çıkar çatışmalarının her fırsatta ortaya çıktığı görülmektedir.⁴⁴⁸ Boru hattı projesinin fizibilite çalışmalarına dair anlaşma Kazakistan ile Royal-Dutch, Shell, Chevron Texaco ve Exxonmobil arasında Aralık 1998 tarihinde imzalanmıştır. Bu hat ile İran ve Rusya'nın by-pass edilmesi amaçlanmıştır. Fakat Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliği hattın inşasını olumsuz etkilemiştir.⁴⁴⁹

---

⁴⁴⁶ Aslanlı, a.g.m., s.32.

⁴⁴⁷ Budak, a.g.e., s.301-302.

⁴⁴⁸ Tozar, Güzel, a.g.m., s.11.

⁴⁴⁹ Gamze Güngörmüş Kona, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s.284.

Avrupa'ya taşınması düşünülen Türkmenistan doğalgazının, Trans Hazar nakil yoluyla Türkiye üzerinden geçmesi planlanmaktaydı. Bu sayede Türkiye önemli miktarda doğalgaz taşıyacağı gibi kendisi de bu gazdan faydalanacaktır. Ancak Türkiye'nin bu projeye ilgisiz kalması, Rusya ile aralarında olan Mavi Akım projesine yönelmesi, Trans Hazar projesini rafa kaldırdığı gibi, Türkmenistan'ı da doğalgazı Rusya'ya düşük fiyattan vermeye mecbur bırakmıştır. Trans Hazar'ın projede kalmasının bir diğer sebebi de Azerbaycan'ın Şah Deniz bölgesinden çıkardığı önemli miktardaki doğalgazı ihraç etmek için Türkiye ile anlaşma yapmış olmasıdır.⁴⁵⁰

"Hazar Denizi'nin altından geçecek Trans-Hazar doğalgaz boru hattının Türkmenistan ve Azerbaycan sahillerini birleştirerek, Tengiz-Türkmenbaşı-Bakü-Tiflis-Erzurum üzerinden Avrupa'ya taşınması öngörülmekte ve boru hattı vasıtasıyla yıllık 30 milyar metreküp doğalgaz ihracına gerek olduğu tahmin edilmektedir. Eylül 2011'de Avrupa Birliği, Trans-Hazar projesi ile ilgili olarak Avrupa Enerji Komisyonu'na Azerbaycan ve Türkmenistan'la görüşmeler için yetki vermiş ve bu doğrultuda boru hattının hukuki zemini ile ilgili görüşmelere başlanılmıştır. Bu duruma en büyük engellerden biri de uzun yıllardır devam eden Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün tartışılması konusudur. Önceden Moskova'nın baskısıyla Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan tüm ülkelerin bu tür projelerin gerçekleşmesi için onay şartı aranıyordu. Ancak Bakü'de gerçekleşen Hazar zirvesinde taraflar iki ülkenin bahsi geçen durumu kabul etmesinin yeterli olacağını karara bağlayarak Trans-Hazar boru hattı projesinin gerçekleşmesi için en büyük sorunu ortadan kaldırmıştır. 2011 senesinde Rusya Devlet Başkanı Medvedev, Rusya'yı atlayarak Orta Asya doğalgazının Hazar'ın altından geçmesi öngörülen Trans-Hazar boru hattı projesi ile taşınmasına karşı çıkmıştır."⁴⁵¹

Azerbaycan'ın Şah Deniz bölgesindeki doğalgaz kaynaklarının keşfinden sonra Türkmenistan'ı devre dışı bırakarak Gürcistan ve Türkiye üzerinden alternatif bir boru hattı ile Azeri doğalgazını pazarlamak Azerbaycan için daha sıcak gelmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Türkmenistan proje konusundaki fikrini değiştirerek Rusya Federasyonu ile gaz pazarlığına ağırlık vermiştir ve böylelikle

⁴⁵⁰ Özalp, a.g.m., s.6-7.

⁴⁵¹ İsmayılov, Budak, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın..., s.43.

Trans-Hazar doğalgaz boru hattı projesinin neredeyse tamamen gündemden düşmesine neden olmuştur.⁴⁵²

3.5- Mavi Akım Projesi

3.5 milyar dolara mal olan Mavi Akım projesi, Türk topraklarında BOTAŞ tarafından işletilecektir. 2005 yılında açılan bu hat sayesinde Türkiye önemli miktarda doğalgaz ihtiyacını buradan karşılayacağı gibi Avrupa'ya da gaz ihraç edecektir. Bu durum hem ticareti canlandıracak, hem de ülkeler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirecektir. Hattın yapımında Rusya ve İtalya şirketleri aktif rol oynamaktadır.⁴⁵³

Mavi Akım projesi, Hazar'da yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerine Rusya'nın da eklenmesi ile daha da önemli bir hale gelmiştir. Bu proje ile birlikte Rusya'da bulunan doğalgazın, Karadeniz sularının altından oluşturulacak boru hattından geçerek Türkiye'ye aktarması öngörülmektedir.⁴⁵⁴

Türkiye'nin Rusya'dan talep edeceği doğalgaz miktarını BOTAŞ belirlemektedir. BOTAŞ, bu belirlemeleri yaparken elektrik santrallerinin, fabrikaların ve evlerin hepsinin yakıt olarak doğalgaz kullanacağını varsaymıştır. Türkmen gazının Mavi Akım doğalgaz boru hattı ile taşınabileceği düşüncesi, Hazar Geçişli hat olarak bilinen Türkmenistan gazının Türkiye üzerinden Batı pazarlarına aktarması beklenen Trans-Hazar hattına gerek kalmayacağı beklentilerini doğurmuştur. Bu aşamada Mavi Akım ile Trans-Hazar hattı yarış halini almaya başlamıştır. RAO Gazprom Yönetim Kurulu Başkanı Rem Vayhirev, bu hattın rekabetinde ilk başlayanın kazanacağını söylemiştir ki Mavi Akım projesi daha erken başlamıştır. Türkiye açısından; Mavi Akım projesinin, Trans Hazar'a göre erken başlaması ve bu projenin Rusya'nın desteklemesi açısından önemli olduğunun düşünülmesi Trans Hazar hattını proje boyutunda bırakmıştır. Bu gelişmeler elbette ki Rusya lehine atılan adımlardır. Rusya bu sayede iki emelini de gerçekleştirmektedir. Hazar'ı da engelleyerek yeni projeler ile hem Türkiye'yi

⁴⁵² Gökhan Yardım, **Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğalgazları ile ilgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2000, s.39.

⁴⁵³ <https://www.denkbilgi.com/mavi-akim-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴⁵⁴ Budak, a.g.e., s.302.

kendisine bağımlı kılmıştır hem de Türkmenistan'ı, Türkiye'ye gaz akışını engelleyerek devre dışı bırakmıştır.⁴⁵⁵

*"Karadeniz'in altından dünyanın en derin noktasına boru döşenerek gerçekleştirilen proje üç ayrı aşamada yapılmıştır. Projenin ilk aşamasında Rusya sınırları içerisinde İzobilye-Djubga arasında 372 km. boru hattı döşenmiştir. İkinci aşamada denizin 2100 metre altından, 392 km uzunluğunda her biri 24 inç çapında iki paralel boru hattı döşenmiştir. Üçüncü aşamada Samsun limanından alınacak doğalgaz 501 km uzunluğunda 48 inçlik boru hattı ile Ankara'ya sevk edilebilmiştir."*⁴⁵⁶

Mavi Akım projesi ile birlikte Türkiye'nin enerji alanında Rusya ile iyi ilişkiler kurması, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye hattında oluşturulacak olan BTC boru hattının Rusya'ya kabul ettirilmesi ve enerji transferinde nakil yollarının çeşitlendirilmesi açısından önemlidir.⁴⁵⁷

Mavi Akım projesi, Rusya'nın doğalgazını Türkiye'ye taşımak açısından önemli olduğu gibi Trans Hazar boru hattını devreden çıkarttığı için Azerbaycan ve Türkmenistan gazına Türkiye'nin ulaşmasını engellemesi açısından da olumsuz olmuştur. Rusya, çıkarlarına hizmet etmediği için Trans Hazar boru hattına sıcak bakmazken, Amerika da Mavi Akım projesini desteklememektedir.⁴⁵⁸

Rusya, Türkiye'ye ihraç ettiği doğalgazın %50 den fazlasını Mavi Akım projesi ile göndermektedir. Bu miktar Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin iyi yönde ilerleme ve gelişme gösterdiğini kanıttır. Rus yetkililer tarafından Mavi Akım projesinden sonra Türk Akım projesi ile de hem Türk hem de Avrupalı ülkelere doğalgaz ihracatını güvenlik açısından daha iyi şekilde yapılacağı dile getirilmiştir.⁴⁵⁹

3.6-Bakü-Tiflis-Erzurum (Şah Deniz) Doğalgaz Boru Hattı

"Şah Deniz yatağından doğalgaz nakline ilişkin Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının inşasına 2004 yılında başlanmıştır. İnşaatın 2005 yılının 4. çeyreğinde tamamlanması, 2006 yılı kışında ise doğalgazın ihracına başlanması

⁴⁵⁵ Açıkgöz, a.g.e., s.66-67.

⁴⁵⁶ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik>
Erişim Tarihi 29.06.2018.

⁴⁵⁷ Yanar, a.g.e., s.155.

⁴⁵⁸ Ünüvar, a.g.m., s.109.

⁴⁵⁹ <http://www.milliyet.com.tr/mavi-akim-da-15-inci-yil-rekorla-geldi-ankara-yerelhaber-2625061/>
Erişim Tarihi 29.06.2018.

planlanmıştır. BTE'nin doldurulması için ilk aşamada Azeri yatağından çıkartılan doğalgazdan yararlanılmıştır. Bu boru hattı ile Temmuz-2007'de doğalgaz ihraç edilmeye başlanmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı projesinin Gürcistan kısmı 2006 yılından itibaren çalışmaya başlarken hattın Türkiye kısmındaki inşanın uzaması nedeniyle Şah Deniz doğalgazı Erzurum'a 3 Temmuz 2007'de ulaşabilmiştir. Böylece Türkiye BTE hattı ile Azerbaycan doğalgazını, Rusya'dan çok daha ucuza temin etmeye başlamıştır. Toplam uzunluğu 970 km olan boru hattının Azerbaycan'daki bölümü 442, Gürcistan'daki bölümü 248, Türkiye'deki bölümü ise 280 km uzunluğundadır. Yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahip olan boru hattı Bakü'deki terminalden başlayarak Türkiye'ye kadar BTC petrol boru hattı ile aynı araziden geçmektedir. Maliyeti 2.3 milyar dolara olan boru hattının başlangıç kapasitesi eklenecek basınç istasyonları ile artırılabilir. BTE'yi besleyecek Şah Deniz yataklarının Aşama-1 projesi kapsamındaki rezervi de 178 milyar metreküp olarak hesaplanmıştır. 2012 yılı itibariyle üretim miktarının artırılması planlanmakta. BTE, Türkiye'ye 8 milyar metreküp, Gürcistan'a ise 800 milyon metreküp Azeri doğalgazı ulaştıracaktır. Doğalgazın büyük bir bölümü ise Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa Ülkelerine sevk edilecektir. Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz sektöründe, zaman içerisinde değişiklik göstermekle birlikte, yaklaşık 80 bin kişi istihdam edilmektedir. Yan sektörler de dikkate alındığından bu rakamın daha yüksek olduğu görülecektir."⁴⁶⁰

Bakü-Tiflis-Erzurum (Şah Deniz) doğalgaz boru hattının, Azerbaycan'dan başlayarak Gürcistan toprakları üzerinden geçerek Türkiye'ye ulaşan Güney Kafkasya doğalgaz boru hattına bağlanması amaçlanmıştır. Şah Deniz bölgesinden çıkan doğalgazın Avrupa'ya ihraç oranını artırmak için bu hattın TANAP'a bağlanması amaçlanmıştır.⁴⁶¹

Gerçekleştirilmesi düşünülen Trans-Hazar boru hattı Azerbaycan, Türkmenistan gerilimi nedeniyle gerçekleştirilememiştir ki bu durumda Azerbaycan,

⁴⁶⁰ Araz Aslanlı, "Bakü-Tiflis-Ceyhan: Petrolün Ötesinde Önem Taşıyan Hat", TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, 05.10.2004, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=48&sayfa=53>. (25.12.2007) den naklen Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi**, International Conference On Eurasian Economies, 2012, s.228.

⁴⁶¹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> Erişim Tarihi 29.06.2018.

kendi doğalgazını pazarlamak amacıyla yeni bir güzergâh aramaya başlamıştı. Bakü-Tiflis-Erzurum hattı, Trans-Hazar'a alternatif bir hat olarak doğmuştur.⁴⁶²

Hazar Bölgesi'nden Avrupa'ya enerji transferi için oluşturulan boru hatlarından biri de BTE hattıdır. Bu hat aynı zamanda Kazakistan'dan ve Türkmenistan'dan doğalgaz akışını sağlayacak olan Hazar Geçişli doğalgaz boru hattı projesinin de ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Avrupa'ya çoklu boru hatlarıyla petrol ve doğalgazın taşınması için Türkiye'nin stratejik önemini arttıran bir diğer proje, Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında boru hatları şebekelerinin enter konveksiyonunun sağlanmasını amaçlayan Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalgaz ulaştırma koridorunun geliştirilmesine ilişkin hükümetler arası anlaşmanın 26 Temmuz 2007'de imzalanmış olmasıdır. Türkiye'nin anılan projeler aracılığıyla Norveç, Rusya ve Cezayir'den sonra Avrupa'nın doğalgaz tedarikinde dördüncü ana arter olma amacı Türkiye'yi Avrupa Birliği'ne bir adım daha yaklaştıracak, iki kıta arasındaki ilişkileri daha da sağlamlaştıracaktır.⁴⁶³

Türkiye bu hattı oluştururken ilerleyen dönemlerde Hazar'a kıyıdaş ülkelerin enerji kaynaklarını da bu hatta birleştirme düşüncesi gütmüştür. Bundan dolayı hattın enerji nakil kapasitesi yüksek tutularak bölgedeki enerji kaynaklarının bu nakil yoluna eklenmesi amaçlanmıştır. Avrupa'nın enerjiye olan ihtiyacı düşünüldüğünde bölgenin doğalgazının ilerde Avrupa'ya taşınması öngörülmüştür.⁴⁶⁴

3.7- Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP)

"2012 yılında Trans Anadolu-TANAP gaz boru hattının inşası ile ilgili Azerbaycan ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalandı. Kısacası, TANAP Güneygaz koridorunun hayata geçirilmesinde önemli yer tutmaktadır. 2014'te Güneygaz koridorunun temel atma töreni Bakü'de yapıldı ve bundan önce ise 2013 yılında TANAP'ın pratik olarak uygulanmasına başlandı. Yunan-Türk sınırında TANAP boru hattına birleşecek Trans-Adriatic boru hattının (TAP) inşaatı 2016 yılında inşası öngörülmüyor ve 2020 yılında uygulanmasına başlanması öngörülmüyor. Hazar'da üretilen gaz TANAP aracılığıyla Türkiye'nin batısına, oradan Kuzey Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'nın güneyine aktarılacaktır. Genellikle, Avrupa ve Güneydoğu Avrupa Ülkeleri için aşağıdaki

⁴⁶² Açıkgoz, a.g.e., s.67.

⁴⁶³ Turan, a.g.m., s.63.

⁴⁶⁴ Ünüvar, a.g.m., s.110.

önemleri var: bu ülkelerin 2012 yılında 26 milyar metreküp hacminde gaza olan ihtiyacının 2025 yılına kadar 44 milyar metreküpe ulaşması bekleniyor. Güneygaz koridoru projesinin önemli bir parçası olan TAP bu artan talebi karşılamak için gerekli ek gaz rezervini donatılmış yapabilecektir. Doğalgaz ithalat fiyatları açısından 2012 yılında Rusya'dan bu ülkeler pahalıya doğalgaz almıştır. TAP bu pazarlar için çeşitlendirilmesini sağlayacak ve daha rekabetçi bir ortam yaratacak, mevcut doğalgaz piyasası olmayan Arnavutluk ve Karadağ gibi ülkeler doğalgazla donatılacak, Güneydoğu Avrupa Ülkeleri arasında ağlar, ulaşım sistemleri ve koordinasyon kurmakla bu ülkelerin gaz teminatını iyileştirecektir."⁴⁶⁵

Azerbaycan'dan çıkarılan doğalgaz Güney Akım projesi ile Gürcistan toprakları üzerinden geçerek Türkiye'ye, buradan da TANAP projesi ile 20 ilden geçerek Edirne'ye ulaşacaktır. Yunanistan sınırından başlayarak TAP projesi ile hat İtalya'ya bağlanacaktır. Böylelikle Azerbaycan'ın Şah Deniz'den çıkardı doğalgaz Avrupa'ya taşınmış olacaktır. Ulusal doğalgaz iletim şebekesine Eskişehir ve Trakya'da bağlantı çıkış noktası oluşturacak olan TANAP projesi ile Türkiye gaz ihtiyacının önemli bir kısmını sağlamış olacaktır.⁴⁶⁶

Dünyanın doğalgaz ihtiyacını aşağı yukarı yüz yıl boyunca karşılayacak olan TANAP projesi 4 aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamayı doğalgazın çıkarıldığı Azerbaycan'ın Şah Deniz bölgesinden başlayarak Türkiye'ye kadar gelen kısım oluşturmaktadır. İkinci kısmı Türkiye üzerinden birçok ilden geçerek İpsala'ya kadar uzanan kısım oluşturmaktadır. Üçüncü kısmı İpsala'dan Yunanistan'a kadar olan alan, son aşamayı ise Yunanistan'dan İtalya'ya bağlayacak olan kısım oluşturmaktadır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye kadar gelen hat Güney Kafkasya hattıdır. Türkiye toprakları üzerinden Edirne'ye kadar olan hat TANAP olarak adlandırılır. Hat Türkiye'den Avrupa'ya ise TAP projesiyle bağlanacaktır. Türkiye'de hemen hemen tüm illerde doğalgaz kullanımı yaygındır. Bundan dolayı doğalgaza olan ihtiyaçta fazladır. Bu proje ile Türkiye ile Azerbaycan arasında önemli bir stratejik ortaklık oluşacaktır. Projenin 2020 yılında tamamlanarak Türkiye'nin önemli gaz ihtiyacını karşılayacağı gibi, Avrupa'ya doğalgaz naklini de gerçekleştirmesi beklenmektedir.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁵ Meherremova, a.g.t., s.81-83.

⁴⁶⁶ <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁶⁷ <http://www.egitimajansi.com/haber/tanap-projesi-ile-turkiyede-neler-degisecek-haberi-39159h.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

"Türkiye doğalgaz talebindeki artışa göre dünyada Çin'den sonra ikinci sırada bulunmaktadır. Nitekim Türkiye'nin doğalgaz tüketimi 2004-2014 arasında yüzde 120 artarak 22,1 milyar metreküpten 48,6 milyar metreküpe yükselmiştir. Fakat doğalgaz üretiminde azalma sergileyen Türkiye 2011 senesinde 759 milyon metreküp üretim gerçekleştirmişken, bu rakam 2014 senesinde 479 milyon metreküpe gerilemiştir. Tüketime artması ve üretimin düşmesiyle bağlantılı olarak Türkiye'nin doğalgazda ithalata olan bağımlılığı 2007-2014 arasında yüzde 97,5'ten yüzde 99,04'e yükselmiştir. Türkiye sürekli artan doğalgaz talebini karşılamak için ilave kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda, Türkiye 2018'den itibaren TANAP'tan 6 milyar metreküp doğalgaz alarak artan doğalgaz ihtiyacını önemli ölçüde karşılayabilecektir. Doğalgaz Türkiye'de en çok kullanılan enerji yakıtıdır. Türkiye'nin toplam enerji tüketiminin yüzde 35'i doğalgazdan, yüzde 29'u kömürden ve yüzde 27'si petrolden oluşmaktadır. Ülke genelinde doğalgaz ağırlıklı olarak elektrik üretiminde kullanılmaktadır. 2014'te doğalgaz tüketiminin yüzde 49'u elektrik üretiminde, yüzde 26'sı sanayide ve yüzde 19'u konutlarda kullanılmıştır. Tüketilen doğalgazın neredeyse tamamı ithal edildiğinden doğalgazın sürdürülebilir ve ekonomik fiyatlardan temin edilmesi ülkenin stratejik hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda TANAP projesi Türkiye için önem arz etmektedir. Türkiye Azerbaycan'la beraber stratejik önemi haiz projelerden biri olan TANAP projesini başarılı bir şekilde yürütmektedir. TANAP projesi Türkiye'ye ekonomik olduğu kadar politik faydalar da sağlamaktadır. TANAP vasıtasıyla Türkiye hem enerji arz güvenliğine hem de ülke ekonomisine önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca, Türkiye AB ülkelerinin arz güvenliğine katkı sağlayarak AB nezdinde önemli konuma yükselecektir."⁴⁶⁸

TANAP projesi ile birlikte Türkiye kendi iç piyasasının doğalgaz ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacağı gibi Avrupa'ya da önemli miktarda doğalgaz ihraç edecektir. Yine kriz zamanlarında meydana gelecek sorunların giderilmesine de, bu hattan elde edilecek gelirden doğan istihdam katkıda bulunacaktır. Bu proje ile birlikte Hazar Bölgesi'nde bulunan enerji kaynaklarının Batı'ya taşınmasında Türkiye'nin jeopolitik önemi artacaktır. Buna bağlı olarak Türkiye stratejik olarak önemli bir coğrafyada bulunduğundan dolayı komşuluk ilişkileri gelişecek, sağlam ve güçlü bir yapıya oturacaktır. Böylelikle ülkeler arasında ikili ilişkiler artarak

⁴⁶⁸ <https://enerjienstitusu.org/2016/03/24/analiz-tanap-projesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

gelişecektir. Projeye Türkiye'nin önyak olmasının, bölge barışına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin bu tutumu bölgeye karşı dünya kamuoyunda oluşabilecek olumsuz düşüncelere de engel olması açısından önemlidir.

Politik olarak TANAP projesi ile birlikte Avrupa'nın Türkiye'ye daha güvenilir ve daha stratejik bir açıdan bakması sağlanacaktır. Bu sayede de Türkiye önemli avantajlar ve ayrıcalıklar kazanacaktır. Bu durum da Türkiye'nin uluslararası alanda daha işbirlikçi bir konuma gelerek, güven veren bir ülke olmasını sağlayacaktır.

TANAP projesi ulusal iletim şebekesinin yükünü hafifleteceğinden dolayı da önemlidir. Çünkü Türkiye'de kullanılacak büyük miktardaki doğalgazın ulusal iletim şebekesi kullanılmayarak Avrupa'ya ulaştırılması sağlanacaktır. Bu durum da operasyonel bir avantaj olarak değer kazanacaktır.⁴⁶⁹

3.8- Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişli) Doğalgaz Projesi

Bu hattın tasarısı 90'lı yılların sonunda Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının dünyaya ulaştırılmasında Rusya'nın dışında başka nakil yollarından da olabileceği düşüncesinin Amerika tarafından ortaya atılmasıyla olmuştur. Yine bu dönemlerde ABD hükümeti, Türkmenistan ile Azerbaycan arasında doğalgaz transferinin Hazar Denizi'nin altından geçirilecek bir boru hattıyla olup olmayacağı konusunda proje çalışması yapmıştır. Bu çalışma için de o dönemde önemli bir mali kaynak ayırmıştır. Amerika'nın desteği ile yapılan bu çalışmalar neticesinde Türkmenistan ile Türkiye arasında doğalgaz ihracatı alanında önemli görüşmeler yapılmış, 90'lı yılların sonunda Türkiye, Türkmenistan'dan doğalgaz ihraç etme, ihraç fazlasını da Avrupa'ya yollama konusunda Türkmenistan ile anlaşmaya varmıştır. Bu proje ile Avrupa'ya taşınması düşünülen Türkmenistan'ın enerji kaynakları projede çıkan olumsuzluklardan dolayı başarılı olamamıştır. Çünkü Hazar'ın statüsünün deniz olarak mı yoksa göl olarak mı kabul edilmesi gerektiği, yani statüsünün kesin olarak belirlenmemesi ve boru hattının üzerinden geçeceği ülkeler arasında tam mutabakata varılmaması hattı olumsuz etkilemiştir. Bu hat Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarının ilk nakil yollarından birisi olması adına

---

⁴⁶⁹ <https://www.haberler.com/tanap-projesi-turkiye-icin-cok-onemli-3939668-haberi/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

önemlidir. Bu hatla birlikte Türkmenistan doğalgazı Avrupa'ya taşınacak, daha sonra da Nabucco projesiyle birleştirilecekti ancak başarılı olmadı.⁴⁷⁰

3.9- Yunanistan-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı Projesi

*"Türkiye ve Yunanistan doğalgaz şebekelerinin enter konveksiyonu ve Güney Avrupa Gaz Ringi'nin gerçekleştirilmesi kapsamında başlatılan Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattı projesinin fizibilite çalışmaları 25 Mart 2002 tarihinde tamamlandı. 28 Mart 2002 tarihinde ise Ankara'da, Mutabakat Zaptı imzalandı. Projeye ilgili olarak 23 Şubat 2003 tarihinde bir hükümetler arası anlaşma da imzalandı. Türkiye-Yunanistan doğalgaz boru hattının temeli de 3 Temmuz 2005 tarihinde atıldı. Proje ile Yunanistan'a ilk yıl 250 milyon metreküp Şah Deniz gazı, ikinci yıl 500 milyon metreküp ve sonraki yıllarda yıllık 750 milyon metreküp olmak üzere toplam 15 yıl süre ile gaz ihracatı yapılacaktır."*⁴⁷¹

250 milyon Euro'ya yapılması beklenen hattın 2007 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Hattın Türkiye üzerinden geçip Yunanistan'a kadar olan kısmının maliyeti Türkiye tarafından karşılanacak, Yunanistan üzerinden geçen kısmın maliyeti de Yunanistan tarafından karşılanacaktır. Toplam 285 kilometre uzunluğundaki bu hat ile Azerbaycan doğalgazı Avrupa'ya, Türkiye üzerinden geçerek Yunanistan tarafından taşınacaktır.⁴⁷² Bu hat ile 2007 yılında Türkiye'den Yunanistan'a doğalgaz transfer edilmeye başlanmıştır.⁴⁷³

Şah Deniz bölgesinden elde edilen enerjinin, Türkiye üzerinden Batı'ya transfer edilmesini sağlayan bu hat ilk olması açısından farklı bir öneme sahiptir. Hat ile 2012 yılında yaklaşık olarak 11 milyar metreküp doğalgazın Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir.⁴⁷⁴ Türkiye üzerinden Yunanistan'a doğalgaz taşıyacak olan bu hat Yunanistan'dan da Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'ya bağlanacaktır. Böylelikle

---

⁴⁷⁰ <http://politikaakademisi.org/2013/06/19/rusya-federasyonuna-alternatif-boru-hatlari-ercevesinde-hazar-gecisli-boru-hatti-beyaz-akim-ve-orta-asya-cin-boru-hatlarinin-inceleme/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷¹ <https://www.cnnturk.com/2007/ekonomi/genel/11/18/turk.yunan.dogalgaz.boru.hatti.acildi/405410.0/index.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷² <https://eksisozluk.com/turkiye-yunanistan-dogalgaz-boru-hatti--1676051> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷³ <https://enerjienstitusu.org/turkiye-dogalgaz-boru-hatlari/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷⁴ <https://www.cnnturk.com/2007/ekonomi/genel/11/18/turk.yunan.dogalgaz.boru.hatti.acildi/405410.0/index.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

2012 yılında Yunanistan'a 3.6, İtalya'ya ise 8 milyar metreküp doğalgaz ihraç edilmesi hedeflenmektedir.⁴⁷⁵

3.10- Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı

Kazakistan-Çin petrol boru hattı Kazakistan petrollerinin Çin'e gönderilmesini hedefleyen bir hattır. Bu hat ile Kazakistan enerjisini Rusya'da bağımsız olarak Çine göndermeyi hedeflemiştir. Batılı ülkeler ve Amerika'nın, Rus nakil yollarına alternatif olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan, Nabucco, Trans Hazar gibi projelere destek vermeleri de Rusya'nın enerji üzerindeki tekeli kırma düşüncesi taşır. Bu boru hattının inşasında da Rusya'nın kontrolü dışına çıkma düşüncesi vardır.⁴⁷⁶

*"Batı Kazakistan'daki petrol sahalarından Çin'e uzanan ve CNPC Petrol Boru hattı olarak da bilinen hattın maliyeti 3,5 milyar doların üzerindedir. Projenin birinci kısmı 2003 yılında, ikinci kısmı ise 2006 yılında tamamlanmıştır. Kenkiyak-Kumkol arasında uzanan üçüncü kısmın inşaatı 11 Temmuz 2009 yılında tamamlanmıştır."*⁴⁷⁷ Kazakistan'ın Karadeniz Bölgesi'nden elde ettiği petrolü Çin Halk Cumhuriyeti'ne taşıyacak olan bu hat ile birlikte Çin, gelişen teknolojisine önemli miktarda hammadde kaynağı sağlamış olacaktır.⁴⁷⁸

*"Çin-Kazakistan petrol boru hattından Temmuz 2006-29 Mart 2017 tarihleri arasında toplam 100 milyon ton petrol nakledildiği bildirildi. Çin'in Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi Alashan Ölçüm İstasyonu'ndan alınan bilgiye göre, söz konusu boru hattından nakledilen toplam petrol miktarı, 29 Mart 2017 saat 11.58 itibarıyla 100 milyon tona ulaştı. Kazakistan'ın Aksu kentinden başlayan petrol boru hattı, Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Alashan Sınır Kapısı'ndan Çin topraklarına girerek Karamay merkezli Petro China Dushanzi Petrokimya Şubesi'nin tesislerine varıyor. Toplam uzunluğu 2 bin 800 kilometreyi bulan hat, İpek Yolu'ndaki ilk boru hattı olarak değerlendiriliyor."*⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ <https://www.dw.com/tr/türkiye-yunanistan-doğal-gaz-boru-hattı-açıldı/a-2931609> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷⁶ Oruç, a.g.m., s.99.

⁴⁷⁷ Tozar, Güzel, a.g.m., s.5.

⁴⁷⁸ <https://www.evrensel.net/haber/167893/kazak-cin-boru-hattı-acildi> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁷⁹ <http://turkish.cri.cn/1781/2017/03/30/1s182069.htm> Erişim Tarihi 02.07.2018.

3.11-Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı

2008 yılında inşasına başlanan Türkmenistan Çin doğalgaz boru hattı antlaşması iki ülke arasında 2006 yılında imzalanan anlaşma sonucunda faaliyete geçirilmiştir.⁴⁸⁰ İpek Yolu olarak da adlandırılan bu hattın yapımına 2008'de başlanmış, 2009 yılında ise bu hattın ilk enerji taşınmıştır. Önemli miktarda enerji akışı sağladığı gibi, bölge içerisindeki en uzun doğalgaz hattı olma özelliğine de sahiptir.⁴⁸¹

*"14 Aralık 2009'da hizmete açılan doğalgaz boru hattından, daha önce varılan anlaşmaya göre Türkmenistan 30 yıl boyunca yılda 40 milyar m3 gaz satacaktır. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'un Ağustos 2008'de Aşkabat'a yaptığı ziyaretinde Türkmenistan'ın Çin'e 2009'dan itibaren ihraç edilecek doğalgaz miktarının 30 milyardan 40 milyar m3'e çıkarılması kararlaştırılmıştır."*⁴⁸²

Türkmenistan ile yapılan anlaşma neticesinde oluşturulan bu boru hattı ile birlikte Çin, ülkesine ithal edeceği enerji kaynağının yanı sıra kaynağın geçtiği boru hattının güvenliğini de sağlamış olacaktır. Bu bağlamda boru hattının güvenliği için kendisi kadar Türkmenistan'ın da bu konuya önem vermesi gerektiğini savunarak, Türkmenistan'dan da maddi manevi destek istemiştir.⁴⁸³ 2009 yılından bu yana bu hat ile Türkmenistan, Çin Halk Cumhuriyeti'ne 80 milyar metreküp doğalgaz göndermiştir.⁴⁸⁴ Bu hat doğalgazı sadece Türkmenistan'dan Çin'e taşımakla kalmamış, Çin'e ulaşan doğalgaz aynı zamanda buradan da Japonya'ya kadar ulaştırılmıştır.⁴⁸⁵

Yıllık 28 milyar m3 kapasiteli hattın, uzun olması bu nedenle de ekonomik olmaması aynı zamanda bir çok ülkeden geçmesinin getireceği sorunlar bu hattın dezavantajıdır.⁴⁸⁶ Ayrıca, söz konusu boru hattı sadece Türkmenistan veya Çin ekonomisi açısından değil: Orta Asya ve Rusya açısından çok önemli sonuçları da

⁴⁸⁰ http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/105474/Turkmenistan-Cin_Dogalgaz_Boru_Hatti_acildi.html Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁸¹ Stephen Blank, "The Strategic Implications of the Turkmenistan-China Pipeline Project", China Brief, Volume 10, Issue 3, Erişim tarihi: 15 Mayıs 2014, www.jamestown.org/programs/chinabrief/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=36010&tx_ttnews%5BbackPid%5D=414&no_cache=1#.U5AMbIxDwK den naklen İsmayılov, Elnur-Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası," **Bilge Strateji**, Cilt VI, Sayı 11, Güz, 2014, s.38.

⁴⁸² Şenyurt, a.g.t., s.50.

⁴⁸³ Kutay Karaca, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü 2023," Sayı 69, Ocak, 2007, s.19.

⁴⁸⁴ <https://emlakkulisi.com/turkmenistan-cine-dogalgaz-ihracatini-artiracak/251974> Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁸⁵ Dikbaş, a.g.m., s.95.

⁴⁸⁶ Kona, a.g.e., s.208.

beraberinde getirmiştir. Doğu Asya'nın enerji geleceği bakımından da bu boru hattı büyük jeopolitik değişimler meydana getirecektir. Çin ve Orta Asya ülkeleri enerji, nakliyat ve altyapı alanlarında daha yakın işbirliği ve bütünleşme sürecine girmiştir.⁴⁸⁷

3.12-Bakü-Grozni-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Oluşturulması düşünülen bu hat Azerbaycan petrolünün Rusya tarafından dünyaya gönderilmesi açısından son derece önemlidir. Rusya Azerbaycan petrolünün başka topraklar üzerinde geçmemesi için elinden geleni yapmıştır. Bunun için özellikle de Gürcistan'da iç kargaşalar, çatışmalar çıkararak Gürcistan'ın güvensiz bir bölge olduğu mesajını vermiştir. Rusya, Azerbaycan petrolünün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından taşınmasının kendisine uluslararası anlamda zarar vereceğinden dolayı, tüm engellemeleri yaparak petrolün Bakü-Grozni-Novorossiysk petrol boru hattından taşınması için bu hatta büyük önem vermiştir. Hattın bir kısmı Çeçenistan toprakları üzerinden geçmesinden dolayı her ne kadar Çeçenistan engellemelerine maruz kalsa da, bu hat Rusya için önemlidir. Azerbaycan'dan başlayarak Rusya'ya kadar olan bu hattın toplam uzunluğu 1400 kilometredir. Rusya'ya oradan da dünyanın çeşitli ülkelerine petrol taşıyan bu hat her geçen yıl taşıma kapasitesini artırmaktadır. Hattın yıllık taşıma kapasitesine baktığımız zaman 5 milyon ton'luk bir kapasitesinin olduğunu görmekteyiz.⁴⁸⁸

Bakü-Grozni-Novorossiysk petrol boru hattının 17 milyon ton petrol taşıma kapasitesi vardır. Bu hat ile birlikte Azerbaycan'dan Rusya'ya taşınan petrol Rusya'dan da tankerlere yüklenecek Avrupa'nın değişik ülkelerine ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne gönderilmiştir. Her geçen yıl taşıma kapasitesi artan hat Azerbaycan petrolünün Rusya'ya ve dünyaya taşınması açısından önemlidir. Bu hat ile ilgili olarak SOCAR'ın verdiği bilgiler neticesinde 2013 yılından 2016 yılına kadar genel görünüm olarak petrol taşıma kapasitesi yükselme göstermiştir.⁴⁸⁹ Azerbaycan'dan çıkarılan enerjiyi Rusya'ya, Çeçenistan üzerinden taşımayı amaçlayan bu nakil yolu, yaklaşık olarak 5 milyon ton enerji taşınması öngörülmektedir.⁴⁹⁰

---

⁴⁸⁷ Budak, a.g.e., s.326.

⁴⁸⁸ Budak, a.g.e., s.290-292.

⁴⁸⁹ http://insamer.com/tr/azerbaycan-enerji-politikalari-ve-turkiye-ile-is-birligi_430.html Erişim Tarihi 02.07.2018.

⁴⁹⁰ Nehir Aydın, **Orta Asya, Hazar, Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999, s.82.

Bakü-Grozni-Novorossiysk petrol boru hattının belli bir kısmı Çeçenistan toprakları üzerinden geçtiğinden dolayı Rusya ile arasında sorun yaşayan Çeçenistan bu hatta sık sık müdahale ederek hattı kesinti uğratmıştır. 5 milyon ton taşıma kapasitesi olan hattın 3 katı taşıma kapasitesine çıkarılması hedeflenmektedir.⁴⁹¹

3.13-Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Azerbaycan petrollerinin Gürcistan'a taşınması için yapılmış olan Bakü-Supsa petrol boru hattı 837 kilometre uzunluğunda olup, yıllık yaklaşık olarak 7 milyon varil petrolü Gürcistan'a taşıma özelliğine sahiptir.⁴⁹²

Bakü-Supsa petrol boru hattı ile birlikte yıllık azami olarak 5 milyon ton enerji nakli gerçekleştirilebilmektedir. Azerbaycan'ın önemli petrol yataklarından olan Güneşli Azeri ve Çırac bölgelerinden çıkarılan petrolün dünya piyasalara pazarlanması için bu hat önemlidir. Çünkü Supsa Limanı'na gelen Azerbaycan petrolü buradan boru hatlarıyla Avrupa'ya transfer edilmekteydi.⁴⁹³

Bakü-Supsa petrol boru hattı 1999 yılından başlayarak 60 milyon ton petrolü 2006 yılının sonuna kadar Supsa Limanı'na taşımıştır. Ancak bu yılın sonunda bu hattan enerji nakli durdurulmuştur. 2 yıllık aradan sonra tekrar faaliyete geçen hat petrol taşımaya devam etmiştir. Gürcistan'daki iç karışıklıklardan dolayı önemli miktarda petrol taşıma kapasitesi bulunan Bakü-Supsa hattı 2008 yılının sonlarına doğru yeniden durdurulmuştur.⁴⁹⁴

3.14- Bakü-Mahaçkale-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Bu nakil yolu ile Azerbaycan'dan başlayarak Dağıstan bölgesinden geçip Rusya'ya enerji taşınmaktadır. Hat 325 kilometre uzunluğundadır. Rusya'ya giden Bakü-Grozni-Novorossiysk petrol boru hattı sürekli olarak Çeçenler tarafından engellemelere maruz kalmaktaydı. Bu hatta alternatif oluşturması açısından 18 milyon ton petrol taşıması hedeflenen ve yaklaşık olarak 140 milyon dolara mal olmuş Bakü-Mahaçkale-Novorossiysk petrol boru hattı inşa edilmiştir.⁴⁹⁵

---

⁴⁹¹ Cenk Pala, **Kafkas Boru Hattı Oyununda Yeni Perde: Rusya ve İran'ın Muhtemel Tepkileri Üzerine Bir Deneme, İktisat İşletme ve Finans**, Haziran, 2000, s.40.

⁴⁹² <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun-kontrolunde/26497> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁴⁹³ Budak, a.g.e., s.292-293.

⁴⁹⁴ <https://www.haberler.com/azerbaycan-baku-supsa-petrol-boru-hatti-ile-haberi/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁴⁹⁵ Yılmaz, a.g.t., s.94.

3.15- Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı (Centgaz) Projesi (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan)

"1990'lı yıllarda Arjantin firması Bridas tarafından önerilen proje Suudi Delta Oil, Unocal, Itochu Corporation, Hyundai ve Crescent Group firmalarından oluşan şirketler birliğine verilmiştir. Ancak Afganistan savaşı nedeniyle proje askıya alınmıştır. Sonrasında proje Afganistan'a yapılan müdahale sonrasında tekrar gündeme gelmiştir. 27 Aralık 2002 tarihinde Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan liderleri Aşkabat'ta bir araya gelerek anlaşmaya varmışlardır. Tahminlere göre boru hattı projesi yaklaşık 1.500 km uzunluğunda ve yıllık 30 milyar m³ kapasiteli olarak öngörülmektedir. Bu projeden her üç ülkenin de farklı beklentileri bulunmaktadır. Afganistan'ın beklentisi; projenin yeni istihdam alanı sağlaması Pakistan'ın beklentisi; enerji açığının karşılanmasıdır. Türkmenistan'ın ise; kendi gazını uluslararası piyasalarda pazarlama imkanı ve Rus boru hatlarına olan bağımlılığın azaltılmasıdır. Projenin tahmini maliyeti planlanan dönemde 3 milyar dolardır."⁴⁹⁶

Hazar Bölgesi içerisinde ve dünya genelinde Türkmenistan, doğalgaz enerjisi bakımından en büyük rezervlere sahip 4. ülkedir. Bu nakil yolu ile hedeflenen Afganistan ve Pakistan'ın ihtiyacı olan doğalgazı, Türkmenistan tarafında karşılamak, hatta bu doğalgazı Pakistan aracılığı ile Hindistan'a da ulaştırmaktır. Bu hat ile gönderilen enerjinin yaklaşık olarak 3/4 lük kısmı Hindistan ve Pakistan arasında paylaşılacak, 1/4 lük kısmı ise Afganistan'a kalacaktır. Bu hat ile birlikte Türkmenistan, Rusya'ya bağımlı kalmayarak enerjisini doğrudan diğer ülkelere satmayı başarmıştır.⁴⁹⁷

3.16- Türkmenistan-İran-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı

Türkmenistan'dan çıkarılan enerji kaynağını İran üzerinden geçirerek Türkiye sınırlarına ulaştıran bu hat, Türkmenistan'ın zengin doğalgazını Rusya'nın kontrolü dışında bölge dışına çıkarması için oluşturulmuştur. Burada amaç Türkmenistan'ın ekonomisinde önemli yer tutan enerjisini bağımsız olarak dünya pazarlarına taşımak istemesidir. Bu hat 1997 yılında tamamlanmıştır. Hattın taşıma kapasitesi 8 ila 10 milyar metreküp doğalgazdır. 200 km uzunluğunda olan boru hattı İran Ulusal

⁴⁹⁶ Yılmaz, a.g.t., s.102.

⁴⁹⁷ <https://enerjiensitüsü.org/2015/03/17/turkmenistandan-hindistana-uzanacak-tapi-dogalgaz-boru-hatti-maliyeti-76-milyar-dolar/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Mühendislik ve Yapı Şirketi (NIOEC) tarafından 190 milyon dolara mal olmuştur. Kapasite artırımını dahil maliyeti ise 300–400 milyon dolardır. Aralık 1997’den bu yana devrede olan hattın kapasitesinin 13 milyar m³’e kadar çıkarılması hedeflenmiştir.⁴⁹⁸

3.17- İran-Azerbaycan Petrol Boru Hattı

Bu enerji nakil hattı ile amaçlanan, Azerbaycan'dan İran'a günlük iki yüz bin ile dört yüz bin varil arasında petrol akışı sağlamaktır. Bu hat kapsamında 2001 yılında İranlı yetkililer Azerbaycan sınırına yakın bölgede Bakü'den gelen petrolü işlemek için rafineri kurulmasını istemiştir. Ancak Hazar Bölgesi'nin statüsü konusunda kesin bir sonuca varılmadığından dolayı Azerbaycan kendi sınırında İran'ın rafineri kurmasını kabul etmemiştir.⁴⁹⁹

3.18- Türkmenistan-Rusya Doğalgaz Boru Hattı

Türkmenistan-Rusya enerji hattı ile amaçlanan Ukrayna ile Rusya'ya enerji taşımaktır. Bu hat ile Türkmenistan ve Özbekistan doğalgazını Kazakistan üzerinden geçirerek Ukrayna ve Rusya'ya taşımayı planlamıştır.⁵⁰⁰

3.19-Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Hazar Bölgesi'nden gelen enerjiyi Orta Doğu pazarları ile buluşturup, bağlantıyı sağlayarak Ceyhan Limanı'nın stratejik bir bölge olmasına katkı sağlayacak olan hat Samsun Ceyhan ham petrol boru hattıdır. Karadeniz'de Samsun'dan başlayarak güneye doğru Akdeniz kıyısına gelerek Ceyhan'da son bulan Türkiye'nin kuzeyinden güneyine ham petrol taşıyan, buradan da Orta Doğu'ya ve Akdeniz'e açılan bir projedir. Bu proje ile birlikte hem ülke içerisinde petrol hattı oluşturulmuş olacak hem de Orta Doğu piyasasında petrol pazarı kurulmuş olacaktır.⁵⁰¹

"Rusya Enerji Bakanı Sergey Şmatko da Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesiyle ilgili topun Türkiye'nin ayağında olduğunu söylemişti. Yıllık kapasitesi 50-70 milyon metreküp arasında olacak hattın toplam maliyeti 3 milyar doları bulacak.

⁴⁹⁸ Yılmaz, a.g.t., s.102.

⁴⁹⁹ Ünüvar, a.g.m., s.108.

⁵⁰⁰ Ünüvar, a.g.m., s.109.

⁵⁰¹ https://www.turkcebilgi.com/samsun-ceyhan_hampetrol_boru_hatti Erişim Tarihi 14.07.2018.

550 kilometre uzunluğundaki projenin anlaşması Türkiye'den Çalık Grubu ve İtalyan Eni enerji şirketi arasında Ekim 2009'da Milan'da imzalanmıştı."⁵⁰²

Samsun Ceyhan petrol boru hattının faaliyete geçmesi ile birlikte özellikle de boğazlardan petrol taşıyan tankerlerin trafiği azalacaktır. Böylelikle ortaya çıkacak olan kazaların minimize edilmesi sağlanarak güvenlik açısından Türkiye için önemli bir proje olacaktır. Bu hattın faaliyete geçmesi ile birlikte boğazlardan tankerlerle geçen yıllık 120 milyon varil ham petrolün yarı yarıya azalması sağlanacak, Türkiye açısından önemli bir proje olacaktır.⁵⁰³

3.20- Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP)

Bu nakil yolu, Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Yunanistan'a oradan da İtalya'ya taşımayı hedeflemektedir. Bu hat Güney Avrupa ülkelerine doğalgaz taşımak için oluşturulmuş TANAP hattının Avrupa tarafına doğru devamı niteliğindedir. Toplam maliyeti bir buçuk milyar Euro olacak olan proje ile İtalya'ya 10 ila 20 milyar metreküp arasında enerji taşınması hedeflenmektedir.⁵⁰⁴

Trans Adriyatik doğalgaz boru hattı projesinin %50'lik kısmı 2018 yılında tamamlanmıştır. Trans Anadolu doğalgaz boru hattının Avrupa ayağını oluşturan TAP projesi Axpo şirketinin yetkililerine göre 2020 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Böylelikle Azerbaycan'ın Şah Deniz'den çıkardığı doğalgaz İtalya'ya ulaşacaktır. TAP projesinin 550 km'si Yunanistan'dan, 215 km'si Arnavutluk'tan, 105 km'si Adriyatik Denizi'nden, 8 km'si de İtalya topraklarından geçmek üzere toplam uzunluğu 878 km olacağı belirtilmektedir.⁵⁰⁵

Azerbaycan devlet başkanı İlham Aliyev, bu boru hattı ile ilgili olarak; *"2020'de Azerbaycan doğalgazının Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile Avrupa piyasalarına ulaştırılmasını başaracağız. İtalyan Hükümeti de TAP'ı destekliyor ve projenin zamanında gerçekleşmesi tüm taraflar için aynı derecede önem taşıyor. Anlaşma şartlarına göre yükümlülüklerini yerine getiremeyenler tazminat ödeyecek. Bu yüzden çalışmaların zamanında tamamlanması çok önemli"* şeklinde konuşmuştur. Bu proje ile birlikte Azerbaycan'da bulunan en büyük doğalgaz

⁵⁰² <https://enerjienstitusu.org/2011/09/03/samsun-ceyhan-btc-baku-tiflis-dogalgaz-rusya-petrol-boru-hatti-diye-bir-proje-yok/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵⁰³ <https://www.cnnturk.com/2005/ekonomi/genel/11/10/samsun.ceyhan.hampetrol.boru.hattinda.isbirli-gi/138336.0/index.html> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵⁰⁴ <https://eksisozluk.com/trans-adriyatik-boru-hatti--3898301> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵⁰⁵ <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/trans-adriyatik-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-yariya-gelindi/159011/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

yataklarından biri olan Şah Deniz II'den çıkarılacak doğalgazın Azerbaycan tarafında Güney Kafkasya boru hattından, Türkiye üzerinden TANAP ve Avrupa ayağında TAP'tan geçerek Avrupa'ya gönderilmesi planlanmaktadır.⁵⁰⁶ Bu gaz aktarımı ile birlikte Azerbaycan, Avrupa'ya yaklaşık olarak yılda 16 milyar metreküp enerjiyi 2020 yılından itibaren göndermeyi hedeflemektedir.⁵⁰⁷

3.21-Güney Akım Projesi

Rusya, Güney Akım projesini, sürekli çekişme halinde bulunduğu Ukrayna'yı ve Nabucco projesini devreden çıkarmak için oluşturmak istemiştir. Bu proje ile birlikte doğrudan Avrupa'ya doğalgaz göndermeyi hedeflemiştir. Bu proje Rusya'dan başlayarak Karadeniz'den geçip Bulgaristan'a ulaşacaktır. Bulgaristan'da iki kola ayrılacak olan projenin bir kolu Yunanistan dan geçerek İtalya ulaşacak, diğer hattı ise Romanya, Sırbistan ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'ya ulaşacaktır.⁵⁰⁸

Güney Akım doğalgaz projesi, Rusya'dan Avrupa'ya taşınacak önemli enerji nakil yollarından bir tanesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu projede hat Karadeniz sularının altından geçerek Bulgaristan'a ulaşacak, Bulgaristan'dan da ikiye ayrılacaktır. İkiye ayrılan bu hattın birinci kısmı enerjiyi Yunanistan'a taşıyacak Yunanistan'dan da İtalya'ya nakledilecektir. Hattın ikinci kısmı ise Romanya ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'ya ulaşacaktır. Güney Akım projesinin Türkiye üzerinden geçmeden Avrupa'ya ulaşması Türkiye açısından önemli bir kayıp olarak görülmektedir. Çünkü Türkiye, Hazar enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında kilit bir güzergah olarak görülmektedir. Rusya, Türkiye'yi göz ardı ettiği bu proje ile kendi gazını doğrudan Avrupa'ya ulaştırmayı hedeflemektedir. Bunun karşılığında Türkiye'nin Rusya'dan fazladan enerji alacağından bahsedilmektedir. Bu projenin hayata geçirilmesiyle birlikte Türkiye, projede stratejik önemini koruyamamış, sadece ekstradan enerji almakla yetinmeyi tercih etmiştir.⁵⁰⁹

"Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak, Güney Akım doğalgaz boru hattı projesinin resmen iptal edildiğini AB'ye ilettili. Rusya Enerji Bakanlığı'ndan yapılan

⁵⁰⁶ <https://emlakkulisi.com/trans-adriyatik-boru-hatti-2020de-tamamlanacak/494523> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵⁰⁷ <https://enerjienstitusu.org/2015/04/09/trans-adriyatik-boru-hatti-projesi-iran-da-dahil-olmak-uzere-hissedarlara-acildi/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

⁵⁰⁸ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵⁰⁹ <https://eksisozluk.com/guney-akim-projesi--2089666> Erişim Tarihi 14.07.2018.

*açıklamaya göre, Novak Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Maros Sefcovic ile telefon görüşmesi yaptı. Novak, görüşmede Güney Akım boru hattı inşaatının durdurulduğunu Sefcovic'e resmen bildirdi. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Türkiye'ye 1 Aralık'ta yaptığı ziyarette Rusya'dan Avrupa'ya Bulgaristan üzerinden gaz götürmesi planlanan Güney Akım projesinin iptal edildiğini açıklamıştı. Aynı gün Gazprom Başkanı Aleksey Miller, iptal edilen Güney Akım projesinin yerine Türkiye'ye yeni bir boru hattı inşa edileceğini belirtmişti. Gazprom yetkilisi Sergey Kupriyanov ise 9 Aralık'ta yaptığı açıklamada, Karadeniz'den geçerek Türkiye'ye ulaşacak boru hattını inşa edecek Gazprom Russkaya şirketinin tescil ettirildiğini bildirmişti."*⁵¹⁰

Bu hattın 2014 yılının Aralık ayında Avrupa Birliği'nin aldığı kararla, Bulgaristan toprakları üzerinden geçirilmesi engellenmişti. Ayrıca Ukrayna krizinden dolayı Rusya'ya yaptırımlar uygulanması gerektiği gerekçelerinden dolayı hat iptal edilmişti. Rusya'nın Bulgaristan Ticaret Ataşesi İgor İlingin, Güney Akım Projesi için "Projenin hayata geçirilme ihtimali var" sözleriyle 2014 yılında iptal edilen bu doğalgaz boru hattı projesinin tekrar hayata geçirilme ihtimali olduğunu söylemiştir.⁵¹¹

Bulgaristan Avrupa Birliği'nin Rusya'dan gelen doğalgaza bağımlılığını en aza indirmek için Güney Akım projesinin kendi toprakları üzerinden geçmesine izin vermedi. Bu durumda Mavi Akım 2 projesi tekrardan hayata geçirilmek istendi ve bu hareketle birlikte Rusya, Avrupa'ya yapılan engellemelerin bir anlamı olmadığını gösterdi. Güney Akım projesi 30 milyar Euro'ya tamamlanacağı tahmin ediliyordu. Fakat Rusya, Güney Akım projesine şimdiye önemli miktarda para harcamıştır. Bu hattın engellenmesi ile birlikte ortaya çıkan Mavi Akım 2 projesi ile taşınacak olan doğalgaz, Rusya'dan başlayarak Türkiye üzerinden geçip Yunanistan'a ulaşması düşünülmekteydi.⁵¹²

---

⁵¹⁰ <http://www.fortuneturkey.com/guney-akim-boru-hatti-projesi-resmi-olarak-iptal-edildi-4396>
Erişim Tarihi 09.08.2018.

⁵¹¹ <http://haberrus.com/economics/2017/02/15/rafa-kaldirilan-guney-akim-projesi-yeniden-gundemde.html>
Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵¹² <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusya-guney-akimdan-neden-vazgecti>
Erişim Tarihi 14.07.2018.

3.22-Türk Akımı Projesi

"Rusya ile Türkiye arasında son dönemde masada yer alan en önemli doğalgaz projelerinin başında Türk Akımı geliyor. Projenin ilk detayları Aralık 2014'te ortaya çıktı. Bu tarihte Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Ankara'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyareti sonrasında açıklanan projede inşaatın 2016'da başlanması öngörüldü. Avrupa'ya doğalgazını Ukrayna üzerinden satan Rusya, bu ülke ile yaşadığı sorunlar ardından doğalgazını alternatif bir yolla taşımak istiyordu. Türk Akımı projesi bu nedende gündeme geldi. Doğalgaz hattı, Rus gazını Karadeniz'in altından geçerek Türkiye topraklarına ve buradan da Yunanistan üzerinden Avrupa'ya taşımayı öngörüyordu. Her biri 15 milyar 750 milyon metreküp kapasiteli 4 hattan oluşacak Türk Akım'ının 910 kilometresi Karadeniz'in altından geçecek. Trakya'dan Türkiye topraklarına girecek hattın kara bölümündeki uzunluğu da 260 kilometre olacak. İki ülke arasındaki anlaşmalar doğrultusunda inşaat Mayıs 2015'te başladı. Boru hattının planlanan tahmini taşıma kapasitesi yılda 63 milyar metreküp. Türkiye'nin bu projeden yılda yaklaşık 14 milyar metreküp doğalgaz alması ve geriye kalan 49 milyar metreküp gazın Avrupa'ya ihraç edilmesi düşünüyor. Gazprom, Karadeniz'in altından geçecek hattın tamamını kendisi inşa edecek. Türkiye topraklarından geçecek kısmın ortaklaşa yapılması planlandı."⁵¹³

Bir televizyon kanalında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, yaptığı açıklamada enerji konusunda 2015-2016 yılında doğalgaz fiyatında yüzde 10.25'lik indirim konusunda anlaşmaya varıldığını belirtmiştir. Rusya ile enerji konusunda aralarında herhangi bir sıkıntı yaşanmadığını, gerekli indirimi aldıklarını ve hazineye yaklaşık olarak 1 milyon doların bu indirimden dolayı aktarıldığını söylemiştir. Türkiye, Avrupa'ya Rus gazını bu proje ile aktaracaktır.⁵¹⁴

Türk Akım projesinin deniz bölümünün tamamlanması töreninde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN proje ile ilgili şunları dile getirmiştir; "Türkiye içinde İstanbul, Bursa, Kocaeli, İzmir gibi kritik üretim ve ihracat merkezleri yeni bir tedarik hattına kavuşacak. Böylece Türkiye transit risklere maruz kalmadan hem kendisinin hem de Avrupa ülkelerinin doğalgaz taleplerini

⁵¹³ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071> Erişim Tarihi 14.07.2018.

⁵¹⁴ <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turk-akimi-projesi-icin-gazpromla-protokol-yapildi-2431946/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

karşılatabilecektir. Küresel enerji piyasalarında doğalgazın önemi ve arz güvenliği giderek artıyor. Burada önemli olan enerji projelerinin ekonomik olarak hayata geçirilebilir olmasıdır. Ülkelerin kendi şartları doğrultusunda doğalgazı nereden ve nasıl temin edecekleriyle ilgili kararlarına saygı duyulmalıdır”⁵¹⁵

3.23-Türkiye'nin Bölgeye Tarihsel Süreç İçerisinde Bakışı ve Bölge İçin Önemi

Günümüzde büyük değer taşıyan enerji kaynaklarının bolluğu ve çıkarılması ne derece önemli ise bu kaynakların ihtiyaç bölgelerine taşınması da o kadar önemlidir. Bu kaynakları çıkarıldıkları yerlerden dünya piyasasına pazarlamak için kullanılan taşıma yolu da stratejik ve ekonomik açıdan çok değerlidir. Enerji kaynakları limana yakın yerlerden tankerlerle, denize uzak olan veya bağlantısı olmayan yerlerden ise boru hatları vasıtasıyla taşınmaktadır. İran körfezden çıkardığı petrolü tankerlerle taşırken, Hazar Bölgesi'nden çıkarılan petrol ve doğalgaz ise boru hatları ile taşınmaktadır. Rus enerjisinin Batı'ya aktarılmasında Ukrayna aktif rol üstlenirken, Orta Asya'da özellikle de Hazar Bölgesi'nin kaynaklarının batıya taşınmasında Türkiye köprü vazifesi görmektedir. Gerek yapım aşamasında olan gerekse tamamlanmış projelerin çoğunda stratejik konumunun etkisiyle Türkiye yer almaktadır. Böylesine stratejik bir konuma sahip olmanın Türkiye açısından olumlu yanları olduğu kadar olumsuz tarafları da vardır.⁵¹⁶ Hazar Havzası sahip olduğu yeraltı kaynakları dolayısıyla önemli bir havzadır, buradaki devletler ise önemli birer üreticidir. Bütün devletlerin yer altı kaynaklarına eşit olarak sahip olmamasından dolayı ise bazı devletlerin bu kaynaklara ihtiyaçları vardır. Bu enerji kaynağına ihtiyacı olan ülkelerin başında da Avrupa gelir. Bu durum Hazar Havzası ülkelerini petrol ihracatçısı, Avrupa ülkelerini ise petrol ithalatçısına dönüştürmüştür. Dolayısıyla Hazar petrolünün pazarlanması gündeme gelmiştir. Bu petrolerin taşınmasında birçok yol düşünülebilir. Ancak Türkiye; petrol üretim alanlarına coğrafi yakınlığı, doğal bir enerji koridoru olması, çok önemli iki boğaza sahip olması, önemli limanlara sahip olması gibi olanaklardan dolayı petrolün ulaştırılmasında en uygun ve en tercih edilen güzergâhtır.⁵¹⁷

⁵¹⁵ <http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-tarihi-acilis-toreni-ekonomi-2780668/> Erişim Tarihi 25.12.2018.

⁵¹⁶ Akpınar, Başbüyük, a.g.m., s.133-134.

⁵¹⁷ Açıkgöz, a.g.e., s.72.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin parçalanması ile birlikte bölgede Türk Cumhuriyetleri'nin kurulması, Türkiye'nin bu bölge ile eskisinden daha çok yoğun ve ciddi şekilde ilgilenmesini zorunlu kılmıştır. Bu ilgi zorunluluğu, sadece doğmuş görünen fırsat ve avantajlar açısından değil, gerek bölgesel, gerekse bölge dışı güçlerin ilgi ve çabalarını bu bölgede yoğunlaştırmış olmasından kaynaklanan ilave güvenlik sorun ve ihtiyaçlarından da doğmaktadır. Hazar Bölgesi, Türkiye için özellikle de burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile daha yakın temaslar kurmak, karşılıklı etkileşim ve bölgenin güvenliğini sağlamak açısından ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye'nin önünde açılan bu nüfuz sahasında en önemli rakibi hiç şüphesiz bölgede eski gücüne kavuşmayı hedefleyen Rusya'dır. Ayrıca, bölgenin komşularından İran ile de yeni bir rekabet sahası doğmuş bulunmaktadır. Buna karşılık, Türkiye'nin bölgede, menfaat paralellğinde bulunduğu ülkeler de mevcut olup, bunlar belirli farklılıkla ABD, Avrupa Birliği ve yeni süper güç olmayı hedefleyen Çin'dir.⁵¹⁸

Hazar'ın paylaşımı Türkiye açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü Hazar'a komşu Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar üzerindeki haklarını elde etmeleri doğal olarak Türkiye'yi etkilemektedir. Bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya etkisinden kurtularak doğal kaynaklarını serbestçe kullanabilmeleri gelecekleri ve gelişmeleri açısından gereklidir. Hazar Denizi bölgesinde petrol ve doğalgazın çıkartılması sürecinde Türkiye yatırımlarıyla rol almaktadır. Bu yönden bakıldığında, yatırımların azami seviyede olması ve süreklilik arz etmesi için Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz yataklarının azami miktarının bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri tarafından işletilmesi Türkiye'nin menfaatleri açısından çok önemlidir. Türkiye'yi ilgilendiren diğer bir konu ise Hazar Bölgesi'nde çıkartılacak petrol ve doğalgazın dünya piyasalarına nasıl ulaştırılacağıdır. Hazar Bölgesi petrol ve doğalgazının Batı pazarlarına ulaştırılmasında en kısa ve ekonomik yol hiç şüphesiz Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıdır. Bu hattın alternatiflerinden biri olan Bakü-Karadeniz (Supsa veya Novorossiysk) Türkiye'nin boğazlarındaki deniz trafiğini artıracığından hem ekonomik açıdan hem deniz trafiğinin emniyeti açısından büyük tehlikeler içermektedir.⁵¹⁹

Hazar petrollerinin taşınması için günümüze değin; Çin deniz yolu, Afganistan ve Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaşması beklenen yol, İran

---

⁵¹⁸ Yağdıran, a.g.t., s.92.

⁵¹⁹ Yağdıran, a.g.t., s.91.

üzerinden Basra Körfezi'ne uzanan hat gibi pek çok güzergâh düşünülmüştür. Ancak bu güzergâhların hepsi gerek mesafenin uzun olmasından dolayı maliyetin çok olması gerekse siyasi anlamdaki istikrarsızlıklardan dolayı tercih edilememiştir. Ancak Türkiye topraklarından geçen güzergâh, hem mesafenin kısa ve maliyetin az olması hem de ülkenin siyasi ve ekonomik istikrara sahip olması bakımından tercih edilen bir güzergâhtır.⁵²⁰ Bölgenin enerji kaynaklarının naklinde önemli bir koridor olan Türkiye, bölgeden batıya doğru gidecek boru hatlarının oluşmasında aktif roller oynamıştır. Hazar statüsünün belirsizliğinden dolayı alternatif olarak İran ve Irak'tan da boru hatlarının gelmesini savunmuş böylece bölgenin temel politik aktörlerinden biri olmuştur. Türkiye'nin en önemli stratejisi nakil yollarında merkezi bir ülke konumuna gelmektir.⁵²¹

Türkiye, Türk Akımı projesi ile birlikte Hazar Bölgesi'nde yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini geliştirerek, bölgenin enerji kaynaklarını üzerine çekip, enerjinin kontrol ve dağıtım merkezi olma yolunda bölgede önemli bir devlet haline gelecektir. Bu sayede bölgede çekişme halinde olan ülkelerin uyguladıkları politikaları daha barışçıl hale getirecektir.⁵²²

Hazar petrollerinin taşıyacak olan ve Türkiye açısından önemli bir proje diye adlandıracağımız Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi bugün için ABD desteklidir ve Türkiye'nin bu bağlamında ABD ile çıkarları uyuşmaktadır. Türkiye, Amerikan planının gerçekleşmesi ve dolayısıyla, Hazar merkezli yeni dünya düzeninin hayata geçirilmesi için anahtar ülke konumundadır. Bu plânın başarıya ulaşması için öncelikle, doğu-batı istikametinden bölge kaynaklarını sevk edecek boru hatlarının güvenli bir ülke sınırları içerisinde geçmesi gerekmektedir. Bu ülke de bugünkü şartlarda Türkiye'dir. Türkiye 21. yüzyılda, ABD'nin de desteklediği Doğu-Batı Enerji Koridoru kapsamında enerji köprüsü olma yolunda ilerlemektedir.⁵²³ Doğu-Batı Enerji Koridoru özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergahlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Bu koridor, Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) doğalgaz boru hattı

---

⁵²⁰ Fahrettin Tepealtı, "Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye'nin Siyasi Coğrafyasındaki Etkileri ve Önemi," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.117.

⁵²¹ Özkan, a.g.m., s.36.

⁵²² Yanar, a.g.e., s.144-145.

⁵²³ Emre Engür, "Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğalgaz ile Tamamlanıyor," **Avrasya Dosyası** Enerji Özel, Asam Yayınları, Cilt IX, Sayı 1, Bahar, 2003, s.43.

projelerini kapsamaktadır. Bu projeler aynı zamanda Türkiye'nin petrol ve gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğinin sağlanabilmesi için çok önemlidir.⁵²⁴

Türkiye, Orta Asya bölgesinde yaşayan Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde soydaşlığı ön planda tutmuş, bölgenin tamamını bir bütün olarak görmüştür. Türkiye, bölge ile olan ilişkilerini bu doğrultuda canlandırmak istemiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede değişik isimlerde Türk Cumhuriyetleri'nin kurulması, Türkiye'nin bu yaklaşımını sonuçsuz bırakmıştır. Çünkü bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin ayrı ayrı bağımsız birer devlet olduklarını idrak edemeyen Türkiye, Türk Cumhuriyetleri'ne yönelik politikalarını da ayrı ayrı değil de toplu bir şekilde geliştirmiştir. Türkiye, bölgede yaşayan Hazar'a kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri'nin çıkardıkları enerji kaynaklarını dünya piyasalarına pazarlama konusunda rekabet halinde olduklarını iyi analiz edememiştir.⁵²⁵

Türkiye, doğu ile batı arasındaki stratejik konumunun verdiği avantajı tam anlamıyla değerlendirememektedir. Bu durumu Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının batıya aktarılmasında kilit bölge olmasına rağmen bu zamana kadar yeterli başarıyı gösterememesinden de anlamaktayız. Fakat son zamanlarda teknolojinin de gelişmesiyle artan enerji ihtiyacına bağlı olarak kaynakların ülkelerarasında pazarlanmasında gücünün farkına varan Türkiye, ikili ilişkilerinin de verdiği güçle nakil hatlarında stratejik bölge olma yolundadır.⁵²⁶ *"Türkiye ile Azerbaycan arasındaki sosyo-kültürel yakınlık, yabancı firma yatırımlarını takiben somut projelere dönmüş; bu projelerin tamamlanmasıyla Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir enerji siyaseti ortaya çıkmıştır. Bu süreci üç veçhede ele almak mümkündür;"*

"Hazar kaynaklı doğu-batı koridoru (1994-2005): Kafkasya geçişli doğu-batı koridoru ya da yeni ipek yolu olarak da tabir edilebilecek bu yaklaşım Hazar Havzası'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya bağlanması projesi üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım Hazar petrol ve doğalgazını bir bütün olarak ele almaktaydı. Buna göre Azeri petrol ve gazını Türkiye'ye taşıyan boru hatlarına bağlanmak üzere Kazakistan ve Türkmenistan'dan başlayıp Hazar'ı kat eden Trans-

⁵²⁴ Birsal Haktan, "Hazar Enerji Havzasının Dünya Hakimiyeti Mücadelesindeki Rolü 2023," **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Sayı 53, Eylül, 2005, s.28-29.

⁵²⁵ Bilgin, a.g.e., s.67.

⁵²⁶ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.25.

Hazar petrol ve doğalgaz hatları yapılacaktır. Böylelikle en ideal halinde bu üç ülke Rusya dışında alternatif kanallara ulaşmış olacaktır. ABD tarafından da desteklenen bu yaklaşım Hazar'ın statü sorununun çözülemeyişinden hareketle Trans-Hazar hatlarını yapmanın zorluğu, boru hatlarından geçecek miktar ve transit bedellerle ilgili Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki anlaşmazlıklar ve nihayetinde Kazakistan'da yatırım yapmış firmaların Rusya'nın mevcut iletim hatlarını kullanma kararıyla tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Bu sorunlara 1998'de BOTAŞ ve Gazprom arasında Mavi Akım Projesi'nin Türkiye'deki inşaatını hangi firmanın yapacağına dair anlaşma eklenince, Türkmenistan Türkiye ile yakınlaşma hedefinde radikal bir değişiklik yapmış ve Rusya ile ilişkilerini sağlamlaştırmayı tercih etmiştir. 2005'de Türkiye'nin Rusya ile Mavi Akım doğalgaz hattını hayata geçirmesi ise önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim 2006'da hayata geçen BTC ve BTE bu projeye büyük katkı yapmış olsa da Kazakistan ve Türkmenistan'ın daha evvel değinilmiş olan sebeplerden dolayı bu hatta bağlanamamaları geniş doğu-batı yaklaşımını getirmiştir."

"Hazar ve Orta Doğu kaynaklı doğu-batı koridoru (2005-2009): Mavi Akım'ın 2005'de devreye girmesi, Rusya'nın 2008'den itibaren Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a piyasa şartlarına uygun daha iyi koşullarda alım sözleşmeleri yapması ve bu ülkelerin başta Çin olmak üzere Asya pazarlarına ulaşma imkânlarının artması Orta Asya'nın Avrupa pazarından uzaklaşmasını beraberinde taşımıştır. Türkiye özellikle Türkmen gazının önemini bildiğinden yeni bir yaklaşımla geniş doğu-batı koridoru anlayışına girmiştir. Buna göre Avrupa'ya uzanacak petrol ve doğalgaz boru hatlarını besleyecek arz sadece Azerbaycan'dan ve Orta Asya'dan değil; başta İran, Irak ve Mısır olmak üzere Orta Doğu'dan da karşılanabilecektir. Bu yaklaşım özellikle Türkmen gazının Türkiye'ye ulaşmasındaki en önemli engellerden biri olan Hazar'ın statü sorununun çözülmesini beklemeden taraflara İran üzerinden buluşma imkânı vermesi açısından önemlidir. Türkmenistan'la İran arasında halihazırda çalışmakta olan Korpeje-Kurtkui hattının yanı sıra yapılabilecek daha büyük kapasiteli bir boru hattı, Hazar'a paralel bir şekilde İran'ı Erzurum'a doğru aşacak, burada Azerbaycan'dan gelen hatla birleşerek Avrupa'ya doğru uzanabilecektir. İran'ın ABD ve İsrail ile olan sorunları, nükleer enerji konusunun yarattığı uluslararası yalnızlık ve kendi doğalgaz alt yapısının yetersizliği nedeniyle zengin rezervlerini değerlendirememesinden mütevellit aksaklıkları bertaraf edebilmenin yolu ise Irak ve Mısır'da aranmıştır. Türkiye'nin bu yaklaşıma

girmesindeki önemli etkenler AB Komisyonu'nun Azerbaycan'ın yanı sıra özellikle Irak ve Mısır gazı konusunda ısrarcı olmasıyla, Nabucco Konsorsiyumu'nda yer alan OMV ve Mol gibi firmaların Kuzey Irak'taki Akkas bölgesinde doğalgaz çıkartacak olan konsorsiyumda yer almalarıdır."

"Çok yönlü merkez yaklaşımı (doğu-batı ve kuzey-güney) (2009 ve sonrası): Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin başta Nabucco olmak üzere Türkiye'den geçip Avrupa'ya ulaşacak boru hatlarını inşa etmede kararlı gören Rusya'nın; hem Türkiye pazarı, hem de İsrail üzerinden ulaşabileceğini düşündüğü Asya pazarları için girdiği arayışlar, Rusya'dan başlayıp Ceyhan'dan İsrail'e uzanacak Mavi Akım 2 doğalgaz boru hattı projesini de gündeme getirmiştir. Bu hattın tamamlanmasıyla Türkiye Trakya'dan geçen Batı hattı, Mavi Akım 1 ve Mavi Akım 2 olmak üzere 3 ayrı kanal vasıtasıyla Rusya'dan gaz alacaktır. Bunun yanı sıra boğazlardan geçen petrol tankeri miktarının tehditkâr boyutlara ulaşmaması için Samsun-Ceyhan petrol boru hattının yapılması Türkiye ve Rusya arasında kararlaştırılmıştır. Bu boru hattına Kazak petrolünün de girmesi olasıdır. Türkiye'nin çok yönlü koridor yaklaşımı hem arz güvenliğini pekiştirmeyi, hem de Türkiye'nin transit rolünü önce enerji kavşağına sonra da enerji merkezine dönüştürmeyi hedeflemektedir." ⁵²⁷ Hazar Bölgesi diğer ülkelerin olduğu kadar Türkiye'nin de ilgi odağıdır. Avrupa için de bölge kadar enerjiye giden yol da değerlidir. Gerek Avrupa'ya giden enerjinin toprakları üzerinden geçmesi, gerekse Avrupa Birliği'ne girmek istemesi yönünden Türkiye, Avrupa ülkeleri ile önemli ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye'nin Orta Asya bölgesine yönelik politikaları Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarını kazanmalarından bu yana çeşitli ülkelerin de etkisiyle sürekli değişmektedir. Ancak bölge ülkelerine yönelik tarihsel bağları, stratejik olarak önemli bir konumda bulunmaları ve günden güne gelişen ekonomik yönü Türkiye'yi bölgede daha da aktifleştirmektedir. Gerek Amerika gerekse Batılı ülkeler bölgede bulunan İran ve Rusya tehdidine karşı Türkiye'yi bölgede etkin bir şekilde görmek istemektedirler. Rusya'nın bölge devletlerinden elde ettiği enerji dengesini bozmak ve bölgenin refahını sağlamak için Türkiye'nin bölgede varlığını gerekli görmektedirler. Buna keza Avrupa Birliği içerisindeki bazı gelişmiş ülkelerin doğrudan bölge ülkeleriyle temas etmek istemeleri, Türkiye'yi aracı olarak kabul etmemeleri de bilinmektedir. Fakat genel olarak Avrupa ülkeleri Türkiyesiz bir Orta Asya düşünemezler.

---

⁵²⁷ Bilgin, a.g.m., s.14-15.

Bölgedeki enerji kaynaklarının korunması, nakledilmesi için Türkiye bölgede önemli bir güçtür. Bu bağlamda Türkiye bölgedeki tecrübelerine dayanarak daha sağlam adımlar atmalı ve bölgede barıştan yana politikalar sergileyerek ikili ilişkilerde daha ön plana çıkmalıdır.⁵²⁸

Batılı ülkelerin artan enerji ihtiyacına paralel olarak stratejik özelliğini daha da ön plana çıkararak Türkiye, önemli bir ülke konumuna gelmiştir. Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının Rusya'nın tekelinde olmaksızın batıya aktarılmasını isteyen Avrupalı ülkelerin tercihi Türkiye'den yana olmuştur. BTC ve BTE nakil hatları gibi önemli projelerde yer alan atan Türkiye, kaynakları taşıma kapasitesini üst sınıra çıkaracağı gibi kendi ülke içerisindeki enerji ihtiyacını da daha ucuza mal etmeyi hedeflemektedir. Bu durumda Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında ezelden gelen tarihi ve kültürel bağların etkisi olduğu gibi, bu ülkelerin Rusya baskısını üzerlerinde istememelerinin de etkisi büyüktür. Bu bağlamda değerlendirildiği zaman Türkiye, hem nakil yollarının güvenliği hem de yakınlığı açısından önemlidir.⁵²⁹

Türkiye'nin Hazar Bölgesi'nde bulunan ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmesi için yapması gerekenler şu şekilde sıralanabilir;

"•Petrol ve doğalgaz ithalatında ülke çeşitliliğini sağlamak isteyen Türkiye açısından, Hazar'daki rezervler büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede Rusya ve İran'dan alınan petrol ve doğalgazın toplam enerji ithalatındaki payını düşürmek isteyen Türkiye, son yıllarda Azerbaycan'la olan ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Türkiye'nin, enerjide ülke çeşitliliğini sağlayarak tek bir ülkeye bağımlılıktan kurtulması amacıyla Azerbaycan'dan alınan petrol ve doğalgaz miktarını artırması ve böylece İran ve Rusya'dan ithal edilen kaynakların ikame edilebileceği politikalar geliştirmesi gerekmektedir.

•Azerbaycan'ın yanı sıra zengin enerji rezervlerine sahip Türkmenistan ve Kazakistan'la enerji alanında uzun vadeli işbirliği sağlayacak adımların atılması ve bu yönde projelerin geliştirilmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Rusya ile yaşanan son uçak krizinin iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin geleceğini belirsiz hale getirmesi ve İran'la enerji arz güvenliğinde zaman zaman yaşanan sorunlar göz önüne alındığında; Türkmenistan ve Kazakistan, Türkiye'ye sürdürülebilir ve daha düşük maliyetli enerji kaynağı sağlama açısından ciddi bir

⁵²⁸ Erdoğan, a.g.e., s.65-66.

⁵²⁹ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.27.

potansiyel barındırmaktadır. Statü sorununun çözümü sonrası bu ülkelerin enerji kaynaklarını ihraç etmek istediği Batı pazarlarına giden yolun Türkiye'den geçmesi, söz konusu ülkeler arasında işbirliğine uygun bir alan oluşturmaktadır. Halihazırda bu işlevi görecek olan TANAP projesi göz önüne alındığında, projede diğer ülkelerin de katılımını sağlayacak ayakların oluşturulması oldukça önemlidir.

•Çin'in son yıllarda yeniden canlandırmak istediği tarihi İpek Yolu projesinin güzergahlarından birini de Hazar Bölgesi oluşturmaktadır. Geçmişte Batı ile Doğu'nun ticaretini sağlayan İpek Yolu, günümüzde benzer şekilde enerji arz eden ülkelerle talep eden ülkeler arasında transfer rotasını sağlayan bir işlev görecektir. Temeli atılarak inşasına başlanan TANAP'ın Hazar Bölgesi'ndeki enerji kaynaklarını Batı pazarlarına taşıyacak olması, önümüzdeki dönemde İpek Yolu kapsamında atılacak adımlarla TANAP'ın daha geniş bir coğrafyaya ulaşmasını beraberinde getirecektir. İpek Yolu'nun Doğu ile Batı arasındaki bağlantı noktası olan Türkiye açısından da bu durum enerji merkezi olma yolunda önemli avantajlar sağlayacaktır. Enerji taşıma maliyeti ve arz güvenliği noktasında dünyadaki önemi her geçen gün artan Türkiye, gerçekleştirilecek yeni enerji projelerinde sahip olduğu avantajlarını kullanmalıdır.

•Rusya'ya alternatif güzergahlar belirlenebilmesi adına TANAP projesinin Türkmenistan'a uzatılmasını amaçlayan Trans Hazar Boru Hattı projesinin hayata geçirilebilmesi önem arz etmektedir. Bu durumda Türkiye, Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yaşanan sorunlarda arabuluculuk rolü üstlenmelidir. Azerbaycan ile Türkmenistan'ın Hazar'da bulunan Serdar-Kepez sahası üzerinden yaşadığı bu sorunla ilgili Türkiye yapıcı bir rol üstlenerek bölgenin enerji potansiyelini hayata geçirecek gerekli platformların kurulmasına öncülük etmelidir.

•Küresel enerji piyasalarına açılmak isteyen Hazar Bölgesi ülkelerinin enerji kaynaklarının çıkarılmasında ihtiyaç duyduğu teknolojik ve teknik altyapının sağlanmasında Türkiye gerek yerli gerekse yabancı yatırımcıları bu alana yönlendirmelidir. Bunun yanı sıra Hazar'daki kaynak arama/üretim faaliyetlerinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) bölgedeki faaliyetlerini artırması sağlanmalıdır.

•Hazar Bölgesi'nde gerçekleştirilecek enerji projelerinde Türkiye'nin, TANAP projesinde olduğu gibi paydaş olarak yer alması oldukça önemlidir. Bu durum yeni projelerde Türkiye'nin daha fazla söz sahibi olmasına olanak tanıyacaktır.

•Türkiye, Hazar Bölgesi'ndeki ülkelerle olan ilişkilerinde stratejik bilgi üretebilecek beşeri sermayeye ve kurumsal yapılara ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda ETKB bünyesinde bir Hazar masası oluşturularak konuyla ilgilenen akademisyen ve uzmanların bir araya getirilmesi sağlanmalıdır. Bununla birlikte Türkiye bu alandaki beşeri sermayesini artırmak adına Hazar Bölgesi ile ilgili yapılan çalışmaları teşvik edecek faaliyetlerde bulunmalıdır.

•Türkiye'nin, Hazar Bölgesi'ndeki kaynakların Avrupa pazarlarına taşınmasında daha aktif bir rol almasıyla birlikte Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin sağlanmasındaki konumu güçlenecektir. Avrupa Ülkeleri açısından son yıllarda kritik bir konu başlığı haline gelen enerji arz güvenliği kapsamında Türkiye'nin kazanacağı pozisyon, AB'ye üyelik sürecinde daha etkili bir şekilde kullanılmalıdır."⁵³⁰

90'lı yılların sonunda yaklaşık olarak 11 milyar metreküp doğalgaz tüketen Türkiye, 2020 yılına gelindiğinde bu oranın 8 katı enerjiye ihtiyacı olacağı yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Doğalgaza ihtiyaç miktarında büyük bir artış gözlenen Türkiye, gelişmeye aday bir ülke konumunda olmasından dolayı bu oran normal karşılanmaktadır. Bu bağlamda Hazar Bölgesi, Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasında önemli bir role sahip olacaktır. Bölgenin enerji kaynaklarını ülkesine çekmek isteyen Türkiye, Batılı ülkelerle de bu konuda önemli anlaşmalar yapmıştır. Türkiye, güzergah olarak iyi bir konumda olduğundan bölgenin enerjisini Batı'ya aktarırken hem kendi ihtiyacını karşılamış olacak hem de taşıyıcı rol üstlendiğinden dolayı ekonomik alanda menfaat elde edecektir. Bu durumun Türkiye'ye artıları olduğu gibi eksileri de olacaktır. Bölge enerjisinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması, Rusya'nın Türkiye'yi kendisine rakip olarak görmesine sebep olacağından, bu durum enerji noktasında Rusya'ya bağımlı olan Avrupalı ülkeler ile Türkiye'yi zora sokacaktır.⁵³¹

Avrupalı ülkelerin enerji yönünden Rusya'nın tekeline mahkum kalması Rusya'nın bölgedeki aktifliğini artırmaktadır. Ancak son yıllarda özellikle Türk Cumhuriyetleri'nden de gelen talepler neticesinde Rusya'dan bağımsız olarak farklı boru hatlarının inşa edilmesi projesi, nakil yollarında Rusya'nın önemi kadar Türkiye'nin de önemini gündeme getirmiştir. Bölge ülkelerinden Avrupa'ya çekilecek olan nakil hatlarının Rusya üzerinden geçmemesi, Türkiye üzerinden geçmesi

⁵³⁰ Karagöl, Kızılkaya, Kaya, a.g.m., s.27-28.

⁵³¹ Yağdırın, a.g.t., s.86.

anlamına gelmektedir. Bu durumda Türkiye, hem kendi iç piyasasının enerji ihtiyacını karşılayarak hem de bulunduğu coğrafi konumu değerlendirip diğer ülkelere enerji ithal eder konuma gelecektir. Bunun örnekleri BTC nakil hattı, Trans Hazar hattı ve Nabucco gibi projelerde görülmüştür. Bu açıdan Türkiye'nin bölgeye daha fazla önem vererek stratejik konumunu daha aktif kullanması gerekmektedir.⁵³² Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konumu itibariyle stratejik bir noktada olması, ihtiyaç sahibi ülkelere Hazar Bölgesi enerji kaynaklarını iletmesi açısından önem taşıdığı gibi bu durum bölge ülkelerinden İran ve Rusya ile Türkiye'nin rekabet halinde olmasına da sebep olmuştur. Bu rekabet durumu bazen ülkeler arasında sorunlara sebep olurken bazen de ortaklığa dönüşmektedir.⁵³³ Orta Asya bölgesinde Sovyetler yönetiminin yıkılmasından sonra kurulan Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ tarih öncesi dönemlere kadar dayanmasının yanı sıra aynı zamanda ortak dini değerleri barındırmaktadır. Bu durum bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'ni Türkiye'ye yaklaştırdı gibi, Türkiye'nin bölgede önemli bir güç olmasının da önünü açmıştır. Avrupa'ya geçiş güzergahı üzerinde kilit noktada bulunan Türkiye için Türk Cumhuriyetleri ve buradan çıkarılan enerji kaynakları çok değerlidir. Fakat Türkiye'nin böylesine önemli bir pozisyonda olduğunu ve Batılı devletler tarafından desteklendiğini bilen Rusya ile İran bölgede Türkiye'nin lider konumda olmasını engellemektedir. Bölge enerjisinin kendi toprakları üzerinden pazarlanmasını isteyen Rusya ve İran, bölgede bazen baskıcı sistem uygulayarak bazen de taraflar arası çatışma çıkararak amaçlarına ulaşmak istemektedirler. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorunu bu duruma en güzel örnektir.⁵³⁴

Ciddi ekonomik, sosyal, etnik ve siyasal problemleri olan Hazar Bölgesi'ndeki her türlü gelişme Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla bu coğrafyaya önem verilmesi ve güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Bölgede oluşturulacak barış, Hazar'a kıyısı olan ülkelerin, Türkiye'nin ve buradan enerji çıkaracak ve yararlanacak olan diğer ülkelerin de menfaatine olacaktır. Türkiye'nin, Hazar'da kıyısı olmadığından hukuki statü sorununa doğrudan müdahale hakkı hukuken bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, TPAO aracılığı ile bölgede yapmış

---

⁵³² Çetin, a.g.m., s.99.

⁵³³ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.371.

⁵³⁴ Ali İşler, "Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu," Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999, s.56.

olduğu yatırımlar ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi nedeniyle Türkiye'nin Hazar'da önemli milli menfaatleri bulunmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Hazar'ın statüsü hakkında politikalar geliştirme zorunluluğu vardır. Türkiye; enerji güvenliğine yönelik olarak enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi ve Hazar'da üretilen petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına ulaştırılmasında üzerinden geçecek boru hatları vasıtasıyla bir enerji koridoru oluşturmayı istemektedir.⁵³⁵

*"Türkiye'nin enerji üretim ve tüketimi ve bunların artış hızları ile üretim potansiyeli, Türkiye'nin kalkınma hızı da dikkate alındığında Türkiye hızla bir enerji dar boğazına sürüklenmektedir. Türkiye'nin son yıllardaki ortalama kalkınma hızı %6'dır. Bu kalkınma hızı enerji tüketimini en iyimser tahminle yılda ortalama %5.3 oranında artırmaktadır. Bu artış hızıyla 2000 yılında 85.8 milyon ton petrole eşdeğer olarak gerçekleşen enerji tüketiminin, 2010 yılında ise 115-120 milyon ton petrole eşdeğer bir seviyeye yükselmesi beklenmektedir. Bazı kaynaklara göre Türkiye'nin enerji talebi yılda %10 oranında artmaktadır. Bu tüketim miktarı içinde petrolün payının da % 45 veya 60-65 milyon ton olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin kendi petrol üretiminin 3.5-4 milyon ton seviyesinin üstünde gerçekleşmeyeceği de hesaba katıldığında, 2010'lu yıllarda yıllık petrol ithalatının kabaca 55-60 milyon ton olması gerektiği ortaya çıkmaktadır."*⁵³⁶

Gelişen teknoloji daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyulduğunun açık göstergesidir. Hazar Bölgesi'nden çıkarılan enerji kaynakları her geçen gün artmaktadır. Bu durumda çıkarılan enerjinin daha fazla ihraç edileceğinin göstergesidir. Hazar Bölgesi'nde özellikle Türk Cumhuriyetleri'nin nakil yollarında yaşadığı sıkıntılardan dolayı batılı ülkelere enerji aktarımında yavaşlamalar ve aksaklıklar görülmektedir. Nakil yolları dışında her geçen gün tankerlerle taşınan enerji kaynakları da artmaktadır. Bu durum da gerek boğazların güvenliği, gerek boğazlardaki trafik yoğunluğu ve gerekse hava kirliliği yönünden sıkıntılara sebep olmaktadır. Yeni nakil yollarının inşa edilmesi ve var olan boru hatlarının gerekli bakımdan geçerek kullanılması, hem enerjinin tankerlerle taşınmasından doğacak riskleri ortadan kaldıracak gibi, aynı zamanda da daha fazla kaynağın istenilen yere daha kısa sürede taşınmasını sağlayacaktır.⁵³⁷

---

⁵³⁵ Yağdıran, a.g.t., s.93-94.

⁵³⁶ Yaman Başkut, **Türkiye ve Dünya 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu**, Divak Yayınları No2, s.75.

⁵³⁷ Tozar, Güzel, a.g.m., s.12-13.

Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının taşınmasında nakil vasıtası gören Türkiye, bu görevi yerine getirerek bölgenin genelinde refahın artmasını ve ekonominin canlanmasını sağlamaktadır. Uluslararası alanda da Türkiye üzerinden geçen boru hatlarının desteklenmesi Türkiye'nin ihtiyaçları ve menfaatleri açısından önemli olduğu kadar bölge ülkeleri açısından da önemlidir. Türkiye kendisi için önem taşıyan bu projelerde yer almak için önemli adımlar atarak ikili ilişkiler kurmaktadır.⁵³⁸ Hazar Bölgesi'ndeki zengin kaynakların sorunsuz ve hızlı bir şekilde Avrupa'ya gönderilmesi için Türkiye vazgeçilmez bir ülkedir. Türkiye nakil yollarına hakim bir konumda olması, Hazar Bölgesi ile Avrupa arasında mesafe olarak en kısa güzergaha sahip olması, nakil yollarının maliyetini de azaltmaktadır. Bu avantajlar göz önüne alındığında Türkiye, Avrupa için tercih edilecek bir ülke olmasının yanı sıra imkanları değerlendirdiği ölçüde dünyada önemli bir konuma da sahip olacaktır.⁵³⁹

Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin Sovyetler'den ayrılması, Türkiye'ye diğer Türk devletleri ile zayıflayan kültürel ve ticari bağlarını tekrar güçlendirme imkânı vermiştir. Bağımsız oldukları gün Türk devletlerini resmi olarak ilk tanıyan devlet olan Türkiye, kardeş devletlerine siyasi, sosyal ve ekonomik olarak kalkınıp gelişmeleri için destek sözü vermiştir. Her ne kadar Türkiye'nin komşularının petrol ve doğalgaz zengini olması ve Türkiye'nin bu konudaki fakirliği olumsuz bir durum gibi gözükse de enerji akışını sağlayacak olan ülkemizin güvenilir bir köprü görevi görmesi büyük bir önem arz etmektedir. Hazar'a kıyısında petrol rezervi bol olan üç devlet Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın birer Türk devleti olması ve bu ülkelerle geçmişten günümüze devam eden tarihi ve kültürel yakınlığımızın olması buradaki enerjinin aktarılmasında kardeş devlet Türkiye'nin siyasal coğrafyasına sağladığı avantajlar büyüktür. Hazar Havzası'ndaki bu ülkelerin enerjiyi batıya ihraç etmek için herhangi bir denize çıkışlarının olmaması, yani birer kara devleti oluşları petrol ve doğalgazın sevk sorununu doğurmuştur ki bu durum, Türk devletleri için boru hatlarını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu açıdan baktığımızda Türkiye yeni gerçekler ve imkânlar ile yüz yüze gelmiştir. Yakın bir zamanda bağımsızlıklarını kazanan bu devletlerin bundan sonra temel istekleri Rusya'nın güdümünden kurtularak kendi iradeleri ile dış politikalarını şekillendirmektir. Bu noktada Türkiye

---

⁵³⁸ Pala, a.g.m., s.30.

⁵³⁹ Metin, a.g.e., s.217-218.

kendi iradelerini kullanan Türk Cumhuriyetleri ile karşılıklı destek sözü vererek birliktelikler oluşturmalarıdır.⁵⁴⁰

Hazar Bölgesi'nin yüz yüze geldiği sorunların başında istikrarsız ve otoriter yönetimler gelmektedir. Kurumsallaşmanın eksikliğinin görüldüğü ve millet otoritesinden uzak yönetim birimlerinin her alandaki faaliyetlerin düzenleyicisi olması kişi temelli hükümetleri ortaya çıkarmaktadır. Demokratikleşme ise belirgin değildir. Bölge ülkeleri, ulusal güvenliği ön planda tuttuğu için yönetimde aksaklıklar meydana gelmektedir. Ekonomik çıkar ve büyük sermaye sahiplerinin yatırımları Hazar Havzası'nda sermaye istikrarı sever tezini çürütmektedir. Yabancı yatırımcılar için Kazakistan ve Azerbaycan hariç diğer devletler daha zor koşullar öne sürmektedirler. Yönetimin merkezileşmesi ve hükümetlerin getirdiği sıkı düzenlemeler liberalleşmenin önünü tıkamaktadır. Bölge devletlerinin bir diğer sorunu ekonomilerini petrol ve doğalgaz ile sınırlamalıdır. Özellikle Türkiye'nin hem enerji nakil işlemlerinde hem de farklı ekonomik sektörlerin geliştirilmesinde Türk devletlerine destek olması gerekmektedir. Öte yandan Türkiye petrol ve doğalgaz açısından kendisine dahi yetmeyecek kaynaklara sahiptir. Bu yüzden enerji ithalatçısı konumundadır. Toplam enerji ihtiyacının yaklaşık %60'ını ithalat yoluyla ikame eden Türkiye doğalgaz ithalatının yaklaşık %65'ini Rusya'dan sağlamaktadır. Avrupa Birliği ile aynı açmazda olan Türkiye, enerji kaynaklarını çeşitlendirme yoluna gitmelidir. Türkiye'nin enerji ithalatına bağımlılığı sanayileşme çabası ile paralel olarak gelecekte artarak devam edecektir. Hazar kaynakları ise bu alternatif politikanın yürütülebileceği hem iktisadi hem de siyasi en uygun alt yapıya sahiptir.⁵⁴¹

---

⁵⁴⁰ Açıkgöz, a.g.e., s.81-82.

⁵⁴¹ Yenciun, a.g.m., s.7.

SONUÇ

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanmışlar, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Hazar Bölgesi'nde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu sayede dünya düzeninde kendilerine yer edinmekle birlikte, zamanla dünya genelinde teknolojinin de gelişmesiyle enerji kaynaklarına ihtiyaç arttıkça vazgeçilmez konuma gelmişlerdir. Bölgede bulunan Türk Cumhuriyetleri'nin Hazar'ın jeopotığından faydalı olarak güçlenmesi ve dünyaya açılması her ne kadar bölgede bulunan güçlü devletlerce zaman zaman engellenmeye çalışılsa da özellikle de bu bölgedeki Rusya ve İran'a karşı tavır sergileyen ABD'nin bunu engellemek için elinden gelen çabayı gösterdiği bilinmektedir. Okyanus ötesinde bulunan ABD için burada bulunan enerji kaynakları önemli olduğu gibi, ABD, bu bölgedeki enerji kaynaklarını rakip olarak gördüğü Rusya'ya ve her fırsatta kendisine karşı gelen İran'a kaptırmak istememektedir. ABD her fırsatta bölgeye müdahalede bulunmuş, hatta Afganistan'da yaptığı yıkım da Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarını kontrol etmek ve bu bölgeye müdahale etmek için sebep olarak gösterilebilir.

Farklı açıdan değerlendirildiğinde bölgenin tek elde olmaması ve güçlü devletlerin bölge için rekabet halinde olması burada yaşayan Türk Cumhuriyetleri'nin varlıklarını ortaya çıkartmış, enerji kaynakları hakkında söz sahibi olmalarını sağlamıştır. Hem bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden fazla zaman geçmemiş olması hem dış güçlerin engellemesi Türk Cumhuriyetleri'nin dış dünyaya açılmasına, büyüyerek gelişmesine engel olamamıştır. Günümüzde enerji kaynakları dendiği zaman bu bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri akıllara gelen önemli ülkelerden olmuşlardır.

Geniş çerçeveden bakıldığında kendisine ait enerji kaynakları sömürülen milletler topluğundan, kısa sürede dünyada adından söz ettiren önemli devletler haline gelmeleri, buldukları coğrafi konumla, geçiş güzergahıyla alakalı olsa da Hazar Denizi'nin varlığı, buradan çıkarılan önemli enerji kaynaklarının olması ve güçlü devletler arasında yaşanan çekişme Türk Cumhuriyetleri'ne artı puan olarak eklenmiştir. Yine son dönemlerde bakıldığında çıkarılan enerji kaynaklarını Türk Cumhuriyetleri, kendilerinin (müdahalesiz) kullanması ve bağımsız olarak ihraç etmeleri bu ülkelerin güçlenmesinin önünü açmıştır. Nitekim bakıldığında bağımsızlıklarının ilk yıllarında çıkarılan enerji kaynaklarının naklinde belli bir bedel

ödemek zorunda kalmış olan Türk Cumhuriyetleri günümüzde ikili ilişkiler neticesinde alternatif yollar kurmalarıyla bu mecburiyetten kurtulmuşlardır. Bu durumda elbette güçlü dünya ülkelerinin, bu bölgedeki enerji kaynaklarına olan ilgilerinin ve ihtiyaçlarının da etkisi büyüktür. Bu açıdan bakıldığında da Hazar Denizi enerji kaynaklarının bölgede yaşayan Türk Cumhuriyetleri açısından fazlasıyla jeopolitik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Hazar Denizi enerji kaynaklarının yanında bu coğrafyadan geçen önemli ticaret yolları da Türk Cumhuriyetleri'nin jeopolitik açıdan önemini ziyadesiyle arttırmıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Açıköz, Şeyma, **Hazar Petrollerinin Pazarlanmasında Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Önemi**, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Sosyal Bilimler Eğitimi Bilim Dalı, Konya, 2011.

Adanalı, Neslihan, **Boğazları Devre Dışı Bırakan Alternatif Boru Hatlarının Değerlendirmesi**, İzmir Ticaret Odası, İzmir, 2006.

Akman, Aslıhan, **Azerbaycan: Kadim Coğrafya'nın Genç Ülkesi**, İlke Yayınları, İstanbul, 2005.

Alkan, Haluk, **Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar**, USAK Yayınları, Ankara, 2011.

Alkın, Kerem-Atman, Sabit, **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2006.

Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 1976-2001.

Arslan, Faruk, **Hazar'ın Kurtlar Vadisi, Petrol İmparatorluğundaki Güç Savaşları**, Kanada, 2011.

Aslan, Yasin, **Hazar Petrolleri Kafkas Kördüğümü ve Türkiye**, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Aydın, Nehir, **Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999.

Aykal, Doğan, **Enerji Kan Kokuyor, Biyokimyasal Savaş ve Enerji Kartelleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Başkut, Yaman, **Türkiye ve Dünya 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu**, Divak Yayınları No 2.

Behar, Büşra E., **Bağımsızlığın İlk Yılları (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Berkok, İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

Bilgin, Mert, **Avrasya Enerji Savaşları**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Bilgin, Mert, **Hazar'da Son Darbe**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

- Budak, H. Ömer, **Sömürgecilikten Jeopolitiğe**, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2016.
- Cefersoy, Nazim, **Bağımsızlığın 20. Yılında, Güney Kafkasya**, Ankara, 2011.
- Cefersoy, Nazim, **Eyalet Merkez Düzeyinden Eşit Statüye Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2000)**.
- Çomak, Hasret, **Türkiye'nin Enerji Güvenliği, Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye**, Ankara, 2007.
- Demirağ, Yelda-Karadeli, Cem, **Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya**, Palme Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Dokuzlar, Bircan, **Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan-Avrupa'ya)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Ediger, Volkan Ş., **Karadeniz'in Enerji Güvenliği ve Politikası**, Ankara, 2011.
- Erdoğan, Murat, **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında, Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikaları**, Ankara, 2011.
- Erol, Mehmet Seyfettin, **Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Türk Avrasyası, Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun**, Editör: Mehmet Seyfettin Erol, Barış Kitap, Ankara, 2011.
- Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar**, Çeviren: Abdulvahap Kara, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- Fouskas, Vassilis K., **Balkanlar-Ortadoğu-Kafkasya Soğuk Savaş Sonrası ABD Politikaları**, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Gouliev, Rasul, **Petrol ve Politika, Petrol Üreten Ülkeler Arasındaki Yeni İlişkiler Azerbaycan, Rusya, Kazakistan ve Batı Ülkeleri**, Çeviren: Fatma Feran, Medyatek Yayınları, İstanbul, 1997.
- Gumilev, Lev Nikoloviç, **Hazar Çevresinde Bin Yıl**, Selenge Yayınları, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul, 2003, s.86.
- Gül, Atakan-Gül, Ayfer Yazgan, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Güngör Bayram-Şentürk, S. Hayri, **Hazar Enerji Kaynakları Ve Bölge Ekonomileri Açısından Önemi**, Derleyenler: Pınar Akçalı-Elif H. Kılıçbeyli-Ertan Efeğil, Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2004.
- Hatipoğlu, Esra, **Avrupa Birliği-Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru (Mu?)**, 2008.

Hekimoğlu, Asem, **Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları**, Editör: M. Savaş Kafkasyalı, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, SFN Yayıncılık, Ankara, 2012.

İlhan, Suat, **Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiğe**, Ankara, 1993.

Kalkan, İbrahim, **Kazak Petrolleri ve Uluslararası Güçler**, Derleyen: Alâeddin Yalçinkaya, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Kamer, Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Uşak Yayınları, İstanbul, 2009.

Kantarıcı, Hakan, **Kısaçtaki Bölge Kafkasya**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Klare, T. Michael, **Kaynak Savaşları, Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**, Devin Yayınları, İstanbul, 2005.

Kleveman, Lutz, **Yeni Büyük Oyun**, Çeviren: Güldü Hür, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Kocaoğlu, Mehmet, **Petro-Strateji**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1996.

Kodaman, Timuçin-Gonca, İsa Burak, **Putin Döneminde Rusya'nın Orta Asya Politikası, 2000'den Günümüze, Putin'in Ülkesi: Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonu Analizi**, Editör: İrfan Kaya Ülger, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

Kona, Gamze Güngörmüş, **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.

Kutluk, Deniz, Hazar-Kafkas Petrolleri Türk Boğazları Çevresel Tehdit, **Türk Deniz Araştırmaları Vakfı**, Yayın No 16, İstanbul, 2003.

Meftun, Metin, **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Memiş, Ekrem-Köstüklü, Nuri, **Yeni ve Yakın Çağda Türk Dünyası**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2000.

M. Savaş Kafkasyalı, **Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Öğdür, İsa, **Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütünleşme ve İran'ın Bölge Politikası, Stratejik Öngörü**, TASAM Yayınları.

Özalp, Osman Necdet, **Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikası**.

Özman, Aydoğan, **Deniz Hukuku I**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2006.

Pala, Cenk, **Kafkas Boru Hattı Oyununda Yeni Perde: Rusya ve İran'ın Muhtemel Tepkileri Üzerine Bir Deneme**, İktisat İşletme ve Finans, Haziran, 2000.

Parlar, Suat, **Barbarlığın Kaynağı Petrol**, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.

Robinson, Roger, W., **Hazar Petrolleri ile Neden İlgilenmeliyiz**, Yeni Forum, Aralık, 1995.

Sariahmetoğlu, Nesrin, **Kafkasya-Ötesi'ndeki Siyasal Gelişmeler ve Hazar Petrolleri**, Derleyen: Alâeddin Yalçınkaya, 1998.

Sarıbrahimoğlu, Lale, **Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.

Saygın, Hasan-Çelik, Ceyhan, **Geo-Enerjik Bakış AB Bağlamında Enerji Politikalarında Geo-Enerji Alanları**, İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Satlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2007.

Somuncuoğlu, Anar, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri: Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

Soysal, İsmail, **Hazar Bölgesinde Petrol ve Gaz Kaynakları, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Derleyen: Alaeddin Yalçınkaya, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Taşagıl, Ahmet, **Gök-Türkler 3 (682-745)**, Ankara, 2004.

Tümertekin, Erol-Özgüç, Nazmiye, **Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.

Uçar, Fuat, **Dış Türkler**, Fark Yayınları, 2. Baskı.

Yalçınkaya, Alaeddin, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

Yanar, Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Yardım, Gökhan, **Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğalgazları ile İlgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2000.

Yergin, Daniel, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çeviren: Kamuran Tuncay, 3. Baskı, Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

Yüce, Çağrı Kürşat, **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

Makaleler

Abdullayev, Cavid, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt XXXVIII, Sayı 1-4, 1999, s.255-287.

Ağacan, Kamil, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprü Basının Tutulması mı?," **Stratejik Analiz**, Nisan, 2002, s.26-75.

Akdevelioğlu, Atay, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt I, Sayı 2, Yaz, 2004, s.129-160.

Akpınar, Erdal-Başbüyük, Adem, **Jeoekonomik Önemi Giderek Artan Bir Enerji Kaynağı; Doğalgaz**, Summer, 2011, s.119-136.

Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı ve Enerji Kaynaklarının Ekonomik Önemi**, Qafqaz Üniversitesi, Bakü/Azerbaycan, Ocak, 2003, s.40-50.

Aras, Osman Nuri, **Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi**, International Conference On Eurasian Economies, 2012, s.225-232.

Aras, Osman Nuri, **Ekonomik Neden ve Sonuçları Bakımından Hazar'ın Güvenlik Sorunu**, Fatih Üniversitesi, s. 273-282.

Aslanlı, Araz, "Bakü-Tiflis-Ceyhan: Petrolün Ötesinde Önem Taşıyan Hat", **TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi**, 05.10.2004, s.16-34.

Aslanlı, Araz, "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi," **Bilig**, Sayı 83, Güz, 2017, s.27-51.

Atmaca Tayfun, "Azerbaycan Petrolleri Hazarın Statüsü ve Güç Dengesi," **Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 12, Yıl 3, 2002, s.153-197.

Avcı, Erkan, "Hazar'ın Statü Sorunu ve Sahildar Devletlerin Konuya Yaklaşımları," **Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü**, Nisan, 2014, s.1-20.

Ayan, Ergin, "Avrasya'da Değişen Dengeler Üzerinde Oynanan Küresel Oyunlar," **ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, 2010, s.38-52.

Aydın, Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, Abd ve Çin," Süleyman Demirel Üniversitesi, **Vizyoner Dergisi**, Cilt VI, Sayı 13, 2015, s.1-11.

Aydın, Nermin Zahide, "Hazar Enerji Kaynakları ve Siyaset," **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt IX, Sayı 2, 2012, s.207-224.

Baycaun, Saule, "10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış," **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt VII, Sayı 2, 2001, s.17-38.

Baycaun, Saule, "Kazakistan Petrol ve Gazının Türk ve Rus Dış Politikalarındaki Yeri ve Önemi," **Avrasya Dosyası**, ABD Özel Sayısı, Cilt VI, Sayı 2, Ankara, 2000, s.252-276.

Baykal, Ferit Hakan, "Bölgedeki Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Hazar Denizi'nin Hukuki Rejiminin Değerlendirilmesi," **Basım Dünyası**, Sayı 7, Ekim-Aralık, 1995, s.182-206.

Bayraç, H. Naci, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma," **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt X, Sayı 1, 2009, s.115-142.

Berber, Mesut-Birdişi, Fikret, **Türkmenistan'da Berdimuhammedov Dönemi**, s.39-54.

Bıykoğlu, H. Nadir, Enerji, Doğalgaz ve Türkiye'nin Avrupa Enerji Güvenliğindeki Rolü-1, **2023**, Sayı 71, Mart, 2007, s.74-112.

Bilgin, Mert, "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar; "Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar Ve Stratejik Açılımlar," Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, s.1-15.

Bilgin, Recep-Sezgin, Fatih-Altınar, Bilal, "Uluslararası İlişkileri Şekillendiren Yeni Aktör Enerji: Kafkasya Örneği," **Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3**, Nevşehir, 2013, s.52-65.

Bilici, Abdülhamit, "Petrolü, Doğalgazı ve Havyan Var Statüsü Yok," **Aksiyon**, 30 Mayıs-5 Haziran, 1998, s.45-86.

Bozkurt, Giray Saynur, "Enerji Nakil Hatları ve Türkiye-Rusya İlişkileri," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 7, Yıl 4, Şubat, 2006, s.175-193.

Bulut, Remzi, "Büyüyen Türkmenistan Ekonomisi," **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı**, s.45-49.

Bulut, Remzi, "Kardeş Ülke Azerbaycan'ın Büyüyen Ekonomik Yapısı," **Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı**, s.48-51.

Cabbarlı, Hatem, "Güney Kafkasya'da Güç Mücadelesi ve ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs İsteği," **Stratejik Analiz**, Cilt V, Sayı 55, Kasım, 2004, s.1-30.

Canar, Burçin, "Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz Politikası," **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 67.01**, Ankara, 2012, s.49-80.

Çaşın, H. Mesut, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları," **Avrasya Dosyası**, İran Özel, Sonbahar, 1999, s.82-105.

Çelik, Kenan-Kalaycı, Cemalettin, "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü," **Avrasya Etütleri**, TİKA, Sayı 16, 2000, s.84-125.

Çetin, Tamer, "**Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi, Enerji, Piyasa ve Düzenleme**," Cilt I, Sayı 1, 2010, s.76-100.

Çınar B. Bulut-Kesici, Abdulkayyum, "ABD'nin Hazar Enerji Politikası ve Türkiye," **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi** No 33, Ekim, 2005, s.165.186.

Çınar, Sertan-Göçer, İsmet, "Yeni Soğuk Savaşa Doğru, Küresel Enerji Politikaları," **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt I, Sayı 2, s.16-29.

Çolakoğlu, Selçuk, "Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin," **Uluslararası İlişkiler**, Cilt I, Sayı 1, Bahar, 2004, s.173-197.

Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu," **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXXXXIII, Sayı 1-4, Ocak-Aralık, 1998, s.107-122.

Dikbaş, Kadir, "Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi," **Avrasya Dosyası**, Türkmenistan Özel, Cilt VII, Sayı 2, s.74-96.

Dikkaya, Mehmet-Bora, Ali, "Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Yeri," **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayını, Sayı 2, 2006, s.110-127.

Dilek, Kaan, "Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında, İran'ın Orta Asya Politikaları," **İnceleme Araştırma Dizisi**, Yayın No 07, Ankara, 2011, s.1-80.

Dikkaya, Mehmet, "Ortadoğu'da Yeni Büyük Oyun. Türkiye, Rusya ve İran," **Avrasya Dosyası**, Cilt V, Sayı 3, Ankara, 1999, s.189-208.

Duran, Hasan- Purevsuren, Nyambayar, Güvenlik, Enerji Ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık 2016, s.281-292.

Duran, Hasan-Yılmaz, Kadir Kürşat, **Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı**, International Conference On Eurasian Economies, 2011, s.36-41.

Efegil, Ertan, "Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye" **Avrasya Dosyası**, ABD Özel Sayısı, Cilt VI, Sayı 2, Ankara, 2000, s.187-202.

Engür, Emre, "Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğalgaz ile Tamamlanıyor," **Avrasya Dosyası** Enerji Özel, Asam Yayınları, Cilt IX, Sayı 1, Bahar, 2003, s.38-52.

Eren, Kasım, "Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri," **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, Haziran, 2012, s.43-73.

Erol, Mehmet Seyfettin-Tunç Çiğdem, "11 Eylül Sonrası ABD'nin Küresel Güç Mücadelesinde Orta Asya," **Avrasya Dosyası**, Cilt IX, Sayı 3, Sonbahar, 2003, s.1-43.

Gonca, İsa Burak-Özdaşlı, Esmem, "Kazakistan'ın Dış Politika Önceliklerinin Şekillenmesinde Bir Faktör Olarak Çin'in Enerji Talebi," **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2016, s.147-166.

Gökçe, Mustafa, "Soğuk Savaş Öncesinden Günümüze İran'ın Hazar Denizi Siyaseti," **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 6, 2011, s.153-176.

Gül, Nazmi-Ekici, Gökçen, "Ortak Tehdit Algılamaları ve Stratejik İttifaklığa Doğru İlerleyen İran-Ermenistan İlişkileri," **Stratejik Analiz**, Cilt II, Sayı 22, Şubat, 2002, s.92-130.

Gülşen, Halit, "Rusya'nın Enerji Politikası," **Stratejik Analiz**, Cilt IX, Sayı 106, Şubat 2009, s.175-204.

Güneş, Ergin, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin, Rusya Örneğinde Asya Politikaları," e-Journal of New World Sciences Academy 2011, Volume 6, Number 2, Article Number 4C0095, 2011, s.342-355.

Gürpınar, B. Bulut-Kesici Abdulkayyum, "Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar Enerji Politikası," **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 33, Ekim, 2005, s.167-190.

Haktan, Birsal, "Hazar Enerji Havzasının Dünya Hakimiyeti Mücadelesindeki Rolü, 2023," **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Sayı 53, Eylül, 2005, s.1-52.

Hüseynov, Fuad, "AB-BDT Ülkeleri İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi," **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2001, s.247-288.

Huseynov, Tabib, "Amerikan Dış Politikasının Etkilenmesi: Ulusal Çıkarlar Yanında Etnik Çıkarlar," **Stradigma e-Dergisi**, Sayı 5, Haziran 2003, s.1-10.

İsmayılov, Elnur-Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'ın Enerji Politikası," **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, No 1189, 2015, s.1-8.

İsmayilov, Elnur-Budak, Türkan, "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası," **Bilge Strateji**, Cilt VI, Sayı 11, Güz, 2014, s.29-49.

İyikan, Necati, "ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler," **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 21, 2009, s.255-267.

Kahraman, Alter, "Hazar Ekseninde Boru Hatları Diplomasisi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Sayı 12, 2008, s.133-144.

Kanbolat, Hasan, "Kafkasya'nın Jeopolitiğinde Değişim Sinyalleri," **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı 60, Ankara, Nisan, 2005, s.245-276.

Kara Abdulvahap-Yeşilot Okan, "Avrasya'nın Yükselen Yıldızı Kazakistan," **İstanbul Ticaret Odası Yayınları**, Yayın No: 2010-91 İstanbul, 2011, s.23-283.

Karaca, Kutay, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Güç Olma Stratejisinde Enerji Faktörü, 2023," Sayı 69, Ocak, 2007, s.142-168.

Karagöl, Erdal Tanas-Kızılkaya, Mehmet-Kaya, Salihe, "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi," **Analiz**, Sayı 155, Nisan, 2016, s.7-28.

Kazımlı Elnur, "Hazar'ın Hukuki Statüsü Sorunu," **SAD Stratejik Araştırmalar Dosyası**, Sayı 10, Yıl 3, 2002, s.1-23.

Kızılkaya, Ertuğrul-Engin, Cem, "Enerjinin Jeopolitiği: Dünya Üzerindeki Jeo-Ekonomik Mücadele," **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 9, 2004, s.197-204.

Kuzey, Pelin, "Karadeniz Sinerjisi, AB'nin Yeni Bölgesel İşbirliği," **T.C. Maliye Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı Bülteni**, Sayı 4, Mayıs, 2007, s.67-92.

Magdusul, Hasan Nuri, "Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler," **Avrasya Etütleri**, Sayı 19, İlkbahar-Yaz, 2001, s.126-152.

Memmedova, Havva, "Ermeni Propagandası veya Mülteci ve Dağlık Karabağ'da Etnik Temizleme Politikası," **Jeopolitik**, Sayı 68, Eylül, 2009, s. 1-27.

Narin, Müslüme, "Avrasya Bölgesi'ndeki Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Kaynakları Ve İletim Hatlarının Türkiye'ye Katkıları," **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, Cilt VI, Sayı 1, İzmir, 2006, s.151-167.

Nesibli Nesib, "Azerbaycan ve Moskova-Erivan-Tahran İttifakının Jeopolitik Kuşatması," **Stratejik Analiz**, Cilt I, Sayı 4, Ağustos, 2000, s. 225-248.

Nugman, Gillnar, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü," **Avrasya Etüdüleri**, No 13, İlkbahar, 1998, s.52-78.

Nurpennis, Laziza, "**20'inci Yüzyıldan 21'inci Yüzyıla Geçişte Jeopolitik Kırılmalar ve Yeni Dengelerin Oluşumu**," Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt VIII, Sayı 5, 2013, s.515-529.

Oğan, Sinan, "Güney Kafkasya'da Yeniden Başlayan veya Bitmeyen Soğuk Savaş," **Stratejik Analiz**, Cilt II, Sayı 13, Mayıs, 2001, s.186-205.

Oğan, Sinan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı," **Avrasya Dosyası**, Cilt VII, Sayı 2, Yaz, 2001, s.357-386.

Oktay, Ertan- Çamkıran, Radiye Funda, "AB'nin Enerji Güvenliği Açısından Türkiye'nin Önemi," **Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt XIV, Sayı 1, 2006, s.1-36.

Oruç, Tarık Çağrı, "Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Paylaşılması Sorunu," **Stratejik Araştırmalar Enstitüsü**, s.83-102.

Önal, Hilal, "ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz," **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt VI, Sayı 23, 2010, s.43-71.

Özalp, Osman Necdet, "Büyük Oyunda Hazar Enerji Kaynaklarının Önemi ve Konumu, Panorama Aylık Uluslararası İlişkiler," **Ekonomi, Politika Dergisi**, Sayı 1, Şubat, 2004, s.1-8.

Özkan, Gökhan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği," **Akademik Bakış**, Cilt IV, Sayı 7, 2010, s.17-40.

Öztürk, Ahmet, "Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar," **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu**, Cilt IV, Sayı 7, 2009, s.1-27.

Pala, Cenk, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi, Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye," **Avrasya Dosyası**, Cilt IX, Sayı 1, Bahar, 2003, s.5-37.

Pala, Cenk- Engür, Emre, "Kafkasya Petrolleri 21. Yüzyılın Eşiğinde Hazar Havzası ve Türkiye, işletme ve Finans," Sayı 152, Kasım, 1998, s.21-39.

Pala, Cenk-Kanbolat, Hasan, "Bakü-Tiflis-Ceyhan 21. Yüzyılın İpek Yolu," **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt VI, Sayı 62, Haziran, 2005, s.76-94.

Pamir, Necdet, "AB'nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye," **Stratejik Analiz Dergisi**, Cilt VI, Sayı 67, Kasım, 2005, s.34-62.

Seferov, Rehman, "Azerbaycan'da Petrol Üretimine Tarihsel Süreç İçerisindeki Değişimi," **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, s.285-296.

Somuncuoğlu, Anar, "Orta Asya Enerji Oyununda Asya Devleri, **2023**," Sayı 66, Ekim, 2006, s.134-168.

Şüküroğlu, Mehmet- Baycaun, Saule, "**Hazar Havzası'nda Son Gelişmeler ve Petrol Boru Hatları**," Derleyenler: Ümit Özdağ-Yaşar Kalafar, M. Seyfettin Erol, 21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Cilt I, ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.97-132.

Terzioğlu, Süleyman Sırrı, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Hazar'ın Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri," **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurulu**, OAKA, Cilt III, Sayı 5, 2008, s.26-47.

Tozar, Barış-Güzel, Esat, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri," **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, Cilt III, Sayı 2, 2011, s.1-13.

Turan, Aslihan P., "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi," **Bilge Strateji**, Cilt II, Sayı 2, Bahar, 2010, s.43-70.

Turan, Aydın, "Rusya'nın Petrol ve Doğalgaz Politikası," **Avrasya Etütleri**, Cilt I, Sayı 4, Ankara, 1995, s.82-103.

Uğrasız, Bülent, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası," **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt IV, Sayı 3, 2002, s.227-236.

Uslu, Kamil, "Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu," **Marmara Üniversitesi İİBF**, Cilt XXI, Sayı 1, 2006, s.99-130.

Ünlü, İsmail Hakkı, "Türkmenistan'ın Tarafsızlık Politikasının Bölgesel Gerçekliği," Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM), **Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi**, Cilt III, Sayı 1, Bartın, Yaz, 2016, s.95-102.

Ünüvar, Ersegül B., "Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı," **Stratejik Öngörü Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1, Mayıs, 2004, s.253-286.

Yavuz, Celalettin, "Avrasya Jeopolitiğinde Merkez Kayması, Türklerin Enerji Kaynakları İçin Büyük Oyunlar, **2023**, Sayı 66, Ekim, 2006, s.42-69.

Yavuz, Celalettin, "Rusya-Türkiye Yakınlaşması: Jeopolitik Bir Değerlendirme," **Jeopolitik**, Sayı 65, Yıl 8, İstanbul, 2009, s.113-167.

Yeniacun, Selim Han, **Enerji Jeo-Politiği, Hazar Havzası Kaynakları Üzerine Temel Stratejiler**, Fikir Enstitüsü Yayınları, İstanbul, Haziran, 2013, s.1-7.

Yeğin, Abdullah, "İran'ın Sert Gücü," **Analiz**, Sayı 150, Şubat 2016, s.7-23.

Yılmaz, Sait, "Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesinin Evrimi," **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt I, Sayı 1, 2008, s.27-65.

Yolcu, Tuğba, "Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti," **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Sayı 2, 2014, s.11-30.

Yüce, Çağrı Kürşat, **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dünyası İçin Önemi, 21. Yüzyıl**, Ekim, Kasım, Aralık, 2007, s.181-193.

Tezler

Aghdam, Vahid Hassanzadeh, "**Hazar Denizi'nin Güney Bölgesinde Rüzgar Enerji Potansiyelinin Belirlenmesi ve Değerlendirmesi**," Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bornova-İzmir, 2013.

Asgary, Bahareh, "**Hazar Denizinin Hukuki Rejimi İle İlgili İran'ın Dış Politikası**," Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

Baimukhamedova, Gulzhan, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelik Vergi Teşvik Politikaları ve Kazakistan Uygulaması**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

Bilgici, Metin, "**Hazar Enerji Havzası'nın Türkiye ve Çevre Ülkeler Açısından Stratejik Önemi**," Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2005.

Doyuran, S. Zafer, "**Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dış Politikasına Etkileri**," Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Gökçe, Mustafa, "**Sovyet Öncesinden Günümüze Hazar ve Çevresinin Durumu**," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Işık, Abdurrahman, "**Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan Örneği**", Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006.

İşler, Ali, "**Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu**," Ankara Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1999.

Kara, Abdulvahap, "**Kazakistan 'da 1986 Almatı Olaylarının İç yüzü ve Etkileri**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.

Kılıç, Yavuz, "**İran'ın Azerbaycan Politikası**," Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Kodaman, Timuçin, "**Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye**," Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.

Mehherremova, Nergiz, "**Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konumuna Etkisi**," Yüksek Lisans Tezi, Bakü, 2015.

Mutalimov, R., "**Türkmen Doğal Gazının Türkmenistan Ekonomisindeki Yeri ve Pazarlama Sorunları**," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Nevruzov, Elçin, "**Azerbaycan Petrollerinin Ekonomik ve Siyasal Açından Değerlendirilmesi**," Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.

Özdemir, Yavuz, "**Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın Enerji Potansiyelleri ve Politikaları**," Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Sınay, Orhan, "**Kazakistan'ın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Yapısı**," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Şenyurt, Yasin, "**Hazar Ve Basra Körfezi Havzalarının Enerji Kaynakları Üzerinde Stratejiler ve Türkiye**," Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

Tekiroğlu, Mustafa Tolga, "**BTC Ham Petrol Boru Hattı Projesi'nin Sosyo-Ekonomik Etkileri**," Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Tepealtı, Fahrettin, "**Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye'nin Siyasi Coğrafyasındaki Etkileri ve Önemi,**" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Turan, S. C., "**Globalleşme Sürecinde Orta Asya Cumhuriyetleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan,**" Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Veliyev, Cavid, "**Azerbaycan'ın Dış Politikasında Enerji Boyutu,**" Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Vural, Zeliha, "**Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslar Arası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi,**" Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Yağdıran, Yaşar Hüseyin, "**Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Denizi Kıta Sahanlığı Problemi,**" Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2011.

Yatar, Yüksel, "**Avrupa Birliği Enerji Politikası ve Bu Politika Bağlamında Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi,**" Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2007.

Yazgan, Erbil, "**Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği,**" Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

Yılmaz, Hasan, "**Küreselleşen Dünyada Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Enerji Pazarı İçindeki Konumu, Küresel ve Bölgesel Güçlerin Hazar Havzasına Yönelik Politikaları,**" Harp Akademileri Komutanlığı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Sempozyumlar

Kona, Gamze Güngörmüş, "Azerbaycan'ın Petrol Rezervleri Açısından Arz Ettiği Önemin Hazar Havzası Bağlamında İfadesi," **Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Ortak Türk Geçmişinden Ortak Türk Geleceğine III. Uluslararası Folklor Sempozyumu,** Bakü, 2-5 Ekim, 2005.

Pamir, Necdet, "Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri," **Türkiye'nin Çevresindeki Gelişmeler ve Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri Sempozyumu,** Harp Akademileri, 10 Mart 2006.

Pamir, Necdet, "Türkiye'nin Enerji İletimindeki Rolü, Ekonomisine ve Güvenliğine Etkileri," **Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nda Yapılan Konferans Sunuları**, Ankara, 26 Eylül 2007.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/rusya.htm> Erişim Tarihi 25.03.2018.

http://turkkazak.com/site/?page_id=970 erişim Tarihi 25.03.2018

<http://moskovanotlari.blogspot.com.tr/2016/08/rusya-federasyonu-ulke-cografyasi.html> Erişim Tarihi 25.05.2018.

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/iran.htm> Erişim tarihi 25.05.2018.

<https://www.forumlort.net/ulkeler-hakkinda-bilgiler/87211-iranin-cografi-konumu-iran-cografi-ozellikleri-hakkinda-bilgi.html> erişim tarihi 25.05.2018.

https://ipfs.io/ipns/tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/Kazakistan_co%C4%9Frafyas%C4%B1.html Erişim Tarihi 25.05.2018.

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/azerbaycan.htm>Erişim Tarihi 27.05.2018.

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkmenistan.htm>Erişim Tarihi 30.05.2018

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/turkmenistan.htm>Erişim Tarihi 30.05.2018

<https://eodev.com/gorev/11203320> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<https://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.tuicakademi.org/nabucco-projesi/> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<https://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.milliyet.com.tr/nabucco-projesi-tarih-oldu/ekonomi/detay/1793995/default.htm> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.haber7.com/avrupa/haber/1042998-nabucco-projesi-iptal> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<https://www.ntv.com.tr/ekonomi/nabucco-projesi-iptal-oldu>, Erişim Tarihi 29.06.2018.

<https://www.denkbilgi.com/mavi-akim-projesi-nedir.html> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.milliyet.com.tr/mavi-akim-da-15-inci-yil-rekorla-geldi-ankara-yerel-haber-2625061/> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> Erişim Tarihi 29.06.2018.

<http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<http://www.egitimajansi.com/haber/tanap-projesi-ile-turkiyede-neler-degisecek-haberi-39159h.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://enerjiensitüsü.org/2016/03/24/analiz-tanap-projesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://www.haberler.com/tanap-projesi-turkiye-icin-cok-onemli-3939668-haberi> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<http://politikaakademisi.org/2013/06/19/rusya-federasyonuna-alternatif-boru-hatlari-ercevesinde-hazar-gecisli-boru-hatti-beyaz-akim-ve-orta-asya-cin-boru-hatlarinin-incelenmesi/> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://www.cnnturk.com/2007/ekonomi/genel/11/18/turk.yunan.dogalgaz.boru.hatti.acildi/405410.0/index.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://eksisozluk.com/turkiye-yunanistan-dogalgaz-boru-hatti--1676051> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://www.cnnturk.com/2007/ekonomi/genel/11/18/turk.yunan.dogalgaz.boru.hatti.acildi/405410.0/index.html> Erişim Tarihi 02.07.2018.

[https://www .dw.com/tr/türkiye-yunanistan-doğal-gaz-boru-hattı-açıldı /a-2931609](https://www.dw.com/tr/türkiye-yunanistan-doğal-gaz-boru-hattı-açıldı/a-2931609) Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://www.evrensel.net/haber/167893/kazak-cin-boru-hatti-acildi> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<http://turkish.cri.cn/1781/2017/03/30/1s182069.htm> Erişim Tarihi 02.07.2018.

<https://emlakkulisi.com/turkmenistan-cine-dogalgaz-ihracatini-artiracak/251974> Erişim Tarihi 02.07.2018.

http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/105474/TurkmenistanCin_Dogalgaz_Boru_Hatti_acildi.html Erişim Tarihi 02.07.2018.

http://insamer.com/tr/azerbaycan-enerji-politikalari-ve-turkiye-ile-is-birligi_430.html Erişim Tarihi 02.07.2018.

[https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun kontrolunde /26497](https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baku-supsa-boru-hatti-kismen-rus-ordusunun-kontrolunde/26497) Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://www.haberler.com/azerbaycan-baku-supsa-petrol-boru-hatti-ile-haberi/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

https://www.turkcebilgi.com/samsun-ceyhan_hampetrol_boru_hatti Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://enerjienstitusu.org/2011/09/03/samsun-ceyhan-btc-baku-tiflis-dogalgaz-rusya-petrol-boru-hatti-diye-bir-proje-yok/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://www.cnnturk.com/2005/ekonomi/genel/11/10/samsun.ceyhan.hampetrol.boru.hattinda.isbirligi/138336.0/index.html> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://eksisozluk.com/trans-adriyatik-boru-hatti--3898301> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/trans-adriyatik-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-yariya-gelindi/159011/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

[https://emlakkulisi.com/trans-adriyatik-boru-hatti-2020de-tamamlanacak /494523](https://emlakkulisi.com/trans-adriyatik-boru-hatti-2020de-tamamlanacak/494523) Erişim Tarihi 14.07.2018.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<http://haberrus.com/economics/2017/02/15/rafa-kaldirilan-guney-akim-projesi-yeniden-gundemde.html> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusya-guney-akimdan-neden-vazgecti> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turk-akimi-ve-guney-akimi-projesi-nedir-40245071> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/turk-akimi-projesi-icin-gazpromla-protokol-yapildi-2431946/> Erişim Tarihi 14.07.2018.

<https://enerjienstitusu.org/2015/03/17/turkmenistandan-hindistana-uzanacak-tapi-dogalgaz-boru-hatti-maliyeti-76-milyar-dolar/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

<https://enerjienstitusu.org/2015/04/09/trans-adriyatik-boru-hatti-projesi-iran-da-dahil-olmak-uzere-hissedarlara-acildi/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

<http://www.fortuneturkey.com/guney-akim-boru-hatti-projesi-resmi-olarak-iptal-edildi-4396> Erişim Tarihi 09.08.2018.

<https://bpakman.wordpress.com/baku-2010-fotograflar/azerbaycan-tarihi/> Erişim Tarihi 24.08.2018.

https://www.turkcebilgi.com/azerbaycan_tarihi Erişim Tarihi 24.08.2018.

<http://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm> Erişim Tarihi 24.08.2018.

<http://www.milliyet.com.tr/son-dakika-tarihi-acilis-toreni-ekonomi-2780668/> Erişim Tarihi 25.12.2018.

EKLER

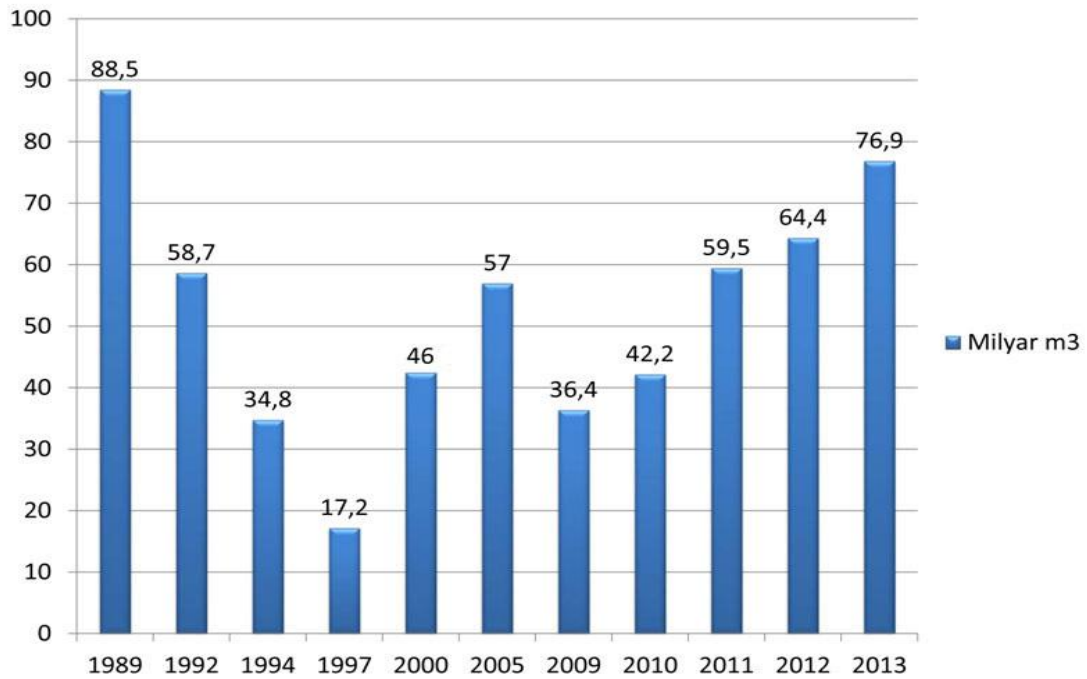
Tablolar

Ek-1 Tablo: Hazar Bölgesi Petrol Rezervleri ve Üretimleri

PETROL	Ülkeler	İspatlanmış Rezervleri		Olası Rezervler	Toplam	
		Düşük	Yüksek		Düşük	Yüksek
Rezervler (Milyar Varil)	Azerbaycan	7	7	32	39	39
	İran	0,1		15	15,1	
	Kazakistan	9	40	92	101	132
	Rusya	0,3		7	7,3	
	Türkmenistan	0,55	1,7	38	38,55	39,7
	Özbekistan	0,3	0,59	2	2,3	2,59
	Hazar Bölgesi Toplamı	17,2	49,7	186	203,2	235,7
	Üretim (bin varil/gün)	Ülkeler	1992	2000	2005	2010 Düşük
Azerbaycan		222	309	440	900	1290
İran					N/A	
Kazakistan		529	718	1.293	1900	2400
Rusya		0		0	200	
Türkmenistan		110	157	196	165	450
Özbekistan		66	152	125	150	260
Hazar Bölgesi Toplamı		927	1.336	2.054	3.315	4.600

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecast, 2005.

Ek-2 Tablo: Türkmenistan'ın Doğalgaz Üretimi

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, 2014.

Ek-3 Tablo: Hazar Denizi'nin Petrol Rezervleri

PETROL	Hazar Bölgesi ispatlanmış rezervleri, ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre, 17 ila 44 milyar varil arasındadır. Düşük rakam Katar'ın, yüksek rakam ABD'nin ispatlanmış rezervleri kadardır.					
	Ülkeler	İspatlanmış Rezervler		Potansiyel Rezerv	Toplam Rezerv	
		Düşük	Yüksek		Düşük	Yüksek
Rezervler (milyar varil)	Azerbaycan	7	12,5	32	39	44,5
	İran (*)	0,1		15	15,1	
	Kazakistan	9	29	92	41	61
	Rusya (*)	0,3		7	7,3	
	Türkmenistan	0,546	1,7	38	32,546	33,7
	Özbekistan	0,3	0,594	2	32,3	32,594
	TOPLAM	17,246	44,194	186	167,246	194,194
	Üretim (bin varil/gün)	2004 yılı itibarıyla bölgenin petrol üretimi günde 1,9 milyon varil ile Güney Amerika'nın ikinci büyük üreticisi olan Brezilya kadar olmuştur. 2019 tahminleri ise günde 3 ila 5 milyon varil olarak ifade edilmektedir. Bu miktar ise, Venezuela'nın üretiminden fazladır.				
Ülkeler		1992	2000	2004	2010	
					Düşük	Yüksek
Azerbaycan		222	309	319	789	1.290
İran (*)				Bilinmiyor		
Kazakistan		529	718	1.221	748	2.400
Rusya (*)		0	0	0	200	
Türkmenistan		110	157	260	475	1000
Özbekistan		66	152	150	225	1000
TOPLAM		927,3	1.335,9	1.950,2	2.437	5.890

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecast, 2005.

Ek-4 Tablo: Hazar Denizi'nin Doğalgaz Rezervleri

DOĞAL GAZ	Hazar Bölgesi ispatlanmış gaz rezervleri, 232 trilyon kübik fit (yaklaşık 6,6 trilyon metre küp) olarak verilmektedir. Bu rezerv miktarı Suudi Arabistan'ın ispatlanmış gaz rezervleri kadardır.				
	Ülkeler	İspatlanmış Rezervler	Potansiyel Rezerv	Toplam Rezerv	
				Düşük	Yüksek
Rezervler (trilyon kübik fit)	Azerbaycan	30	35	65	
	İran (*)	0	11	11	
	Kazakistan	65	88	153	
	Rusya (*)		Bilinmiyor		
	Türkmenistan	71	159	230	
	Özbekistan	66,2	35	101	
	TOPLAM	232	328	560	
	Üretim (trilyon kübik fit/yıl)	2004 yılı itibarıyla bölgenin doğal gaz üretimi günde 4,94 trilyon kübik fit olmuştur. Bu miktar Güney Amerika, Orta Amerika ve Meksika'nın toplam gaz üretimine eşittir. 2010 yılında bölge üretiminin 9,61 trilyon kübik fite ulaşması beklenmektedir. Bu miktar 2004 yılı tüm Orta Doğu gaz üretimine eşittir.			
Ülkeler		1992	2000	2004	2010
Azerbaycan		0,28	0,2	0,19	0,6
İran (*)			Bilinmiyor		
Kazakistan		0,29	0,31	0,56	1,24
Rusya (*)			Bilinmiyor		
Türkmenistan		2,02	1,89	2,07	4,24
Özbekistan		1,51	1,99	2,12	3,53
TOPLAM		4,09	4,4	4,94	9,61

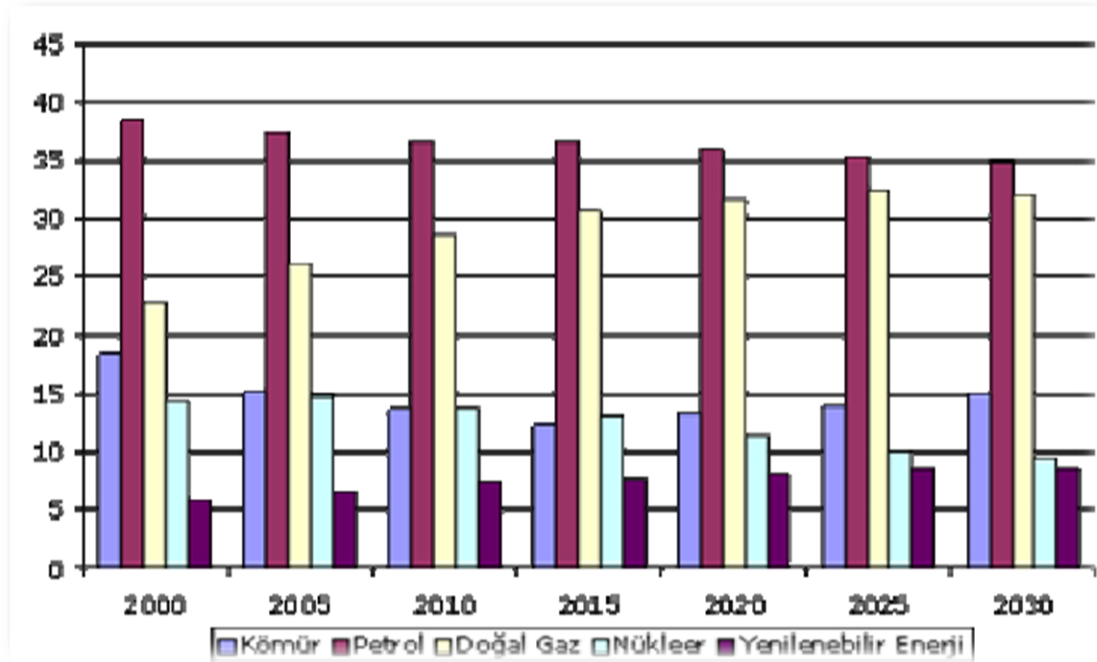
Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecast, 2005.

Ek-5 Tablo: Türk Cumhuriyetleri'nin 2000-2020 Yılları Arasında Petrol ve Doğalgaz İhracat Tablosu

	2000	2010	2020
Petrol İhracatı			
Milyon Ton	33,1	116,5	177,9
Milyar Dolar	6,6	18,1	28,9
Doğal Gaz İhracatı			
Milyar m ³	37	123	215
Milyar Dolar	2,2	7,4	12,9
TOPLAM GELİR (Milyar Dolar)	8,8	25,5	41,8

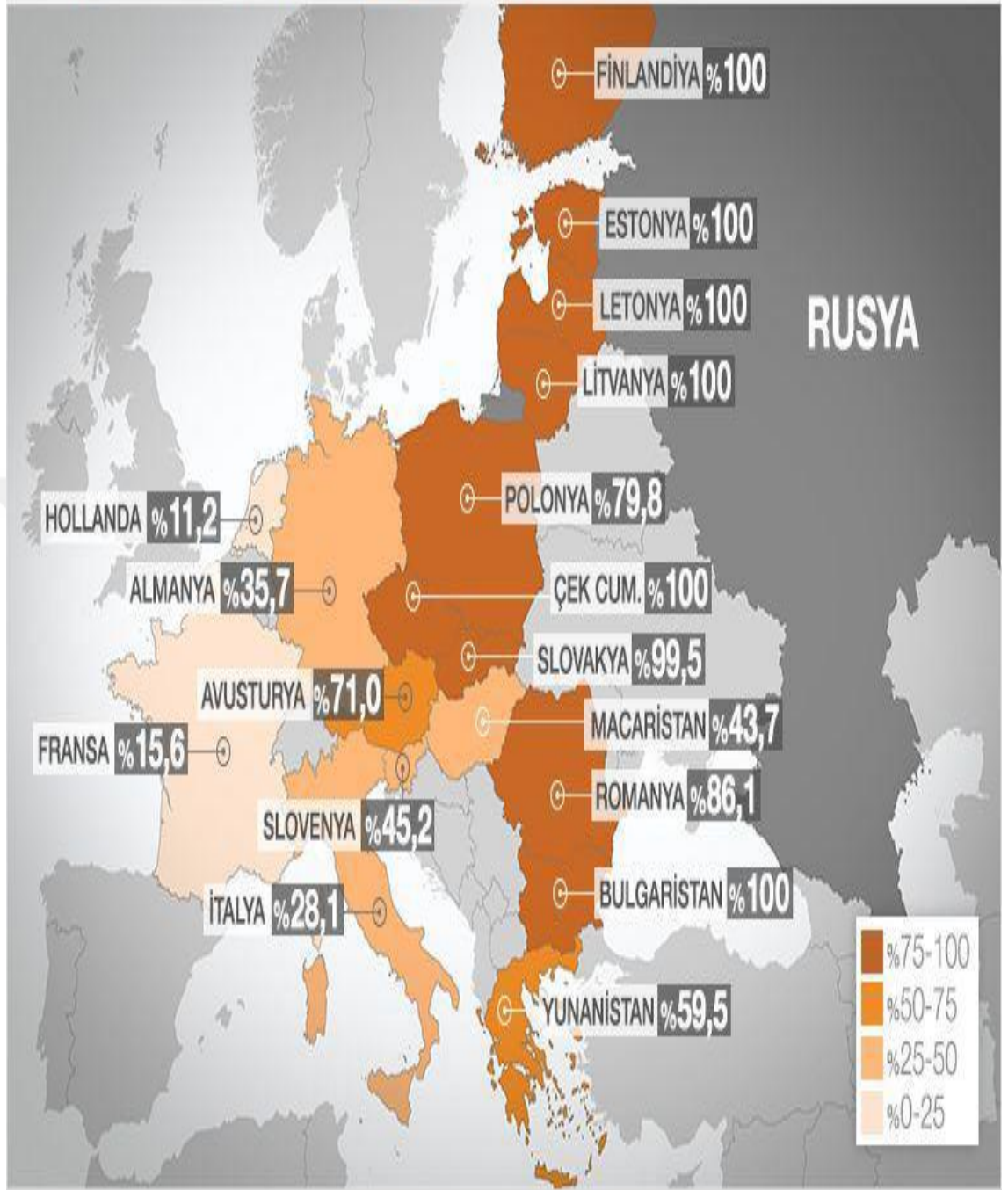
Kaynak: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı: <http://www.dtm.gov.tr>, 15.03.2006'den naklen Çağrı Kürşat Yüce, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Türk Dünyası İçin Önemi," 21. Yüzyıl, Ekim, Kasım, Aralık, 2007, s.192.

Ek-6 Tablo: Avrupa Birliği Enerji Tüketiminin Yüzdelerle Dağılımı 2000-2030

Kaynak: European Commission, European Energy and Transport: Trends to 2030- Update 2005, EC, Luxembourg, 2006, s.74.

Ek-7 Tablo: Avrupa'nın Rusya'ya Doğalgaz Bağımlılığı

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı Eurostat, FT

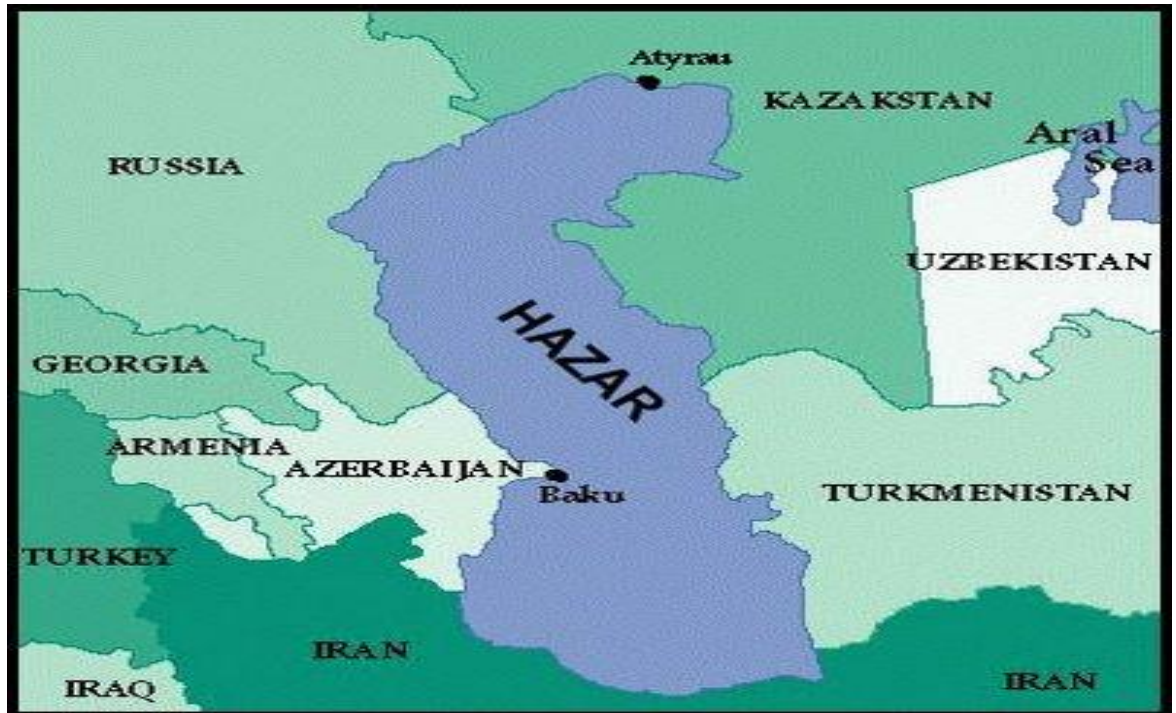
Haritalar

Ek- 1 Harita: Kafkasya Bölgesi

Kaynak: <https://www.stratejikortak.com/2016/06/kafkasya-haritasi.html>. Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-2 Harita: Hazar Denizi

Kaynak: <http://www.bakimliyiz.com/egitim-ve-ogretim/125770-hazar-denizine-kiyisi-olan-ulkeler-hangileridir.html> Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-3 Harita: Hazar Denizi ve Komşu Ülkeler

Kaynak: <https://www.islamidavet.com/iranin-hazar-denizinin-guvenliginin-kiyidas-ulkelerce-saglanmasına-vurgusu/>Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-4 Harita: Hazar Denizi'ne Kıyıdaş Ülkeler

Kaynak: <https://www.turkyurduhaber.org/haber/24565/kazakistanda-hazar-bolgesi-haritasi-toplantisi.html> Erişim Tarihi 14.06.2018

Ek-5 Harita : Rusya Federasyonu'nun Hazar Denizi'ne Sınırı

Kaynak: <https://ro.maps-russia.com/rusia-ora%C8%99e-hart%C4%83> Erişim Tarihi 25.03.2018.

Ek-6 Harita: İran'ın Hazar Denizi'ne Sınırı

Kaynak: <http://www.irannakliye.gen.tr/wp-content/uploads/2012/09/IranMap.gif> Erişim Tarihi 25.03.2018.

Ek-7 Harita: Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne Sınırı

Kaynak: <http://www.kazakistan.kz/kazakistan-kirgizistan-arasinda-buzlar-eriyor/kazak-kirgiz-harita/> Erişim Tarihi 25.05.2018.

Ek-8 Harita: Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ne Sınırı

Kaynak: <https://akademikperspektif.com/daglik-karabag-azerbaycan-haritasi/> Erişim Tarihi: 27.05.2018.

Ek-9 Harita: Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ne Sınırı

Kaynak: <https://akademikperspektif.com/turkmenistan-haritasi/>Erişim Tarihi 30.05.2018.

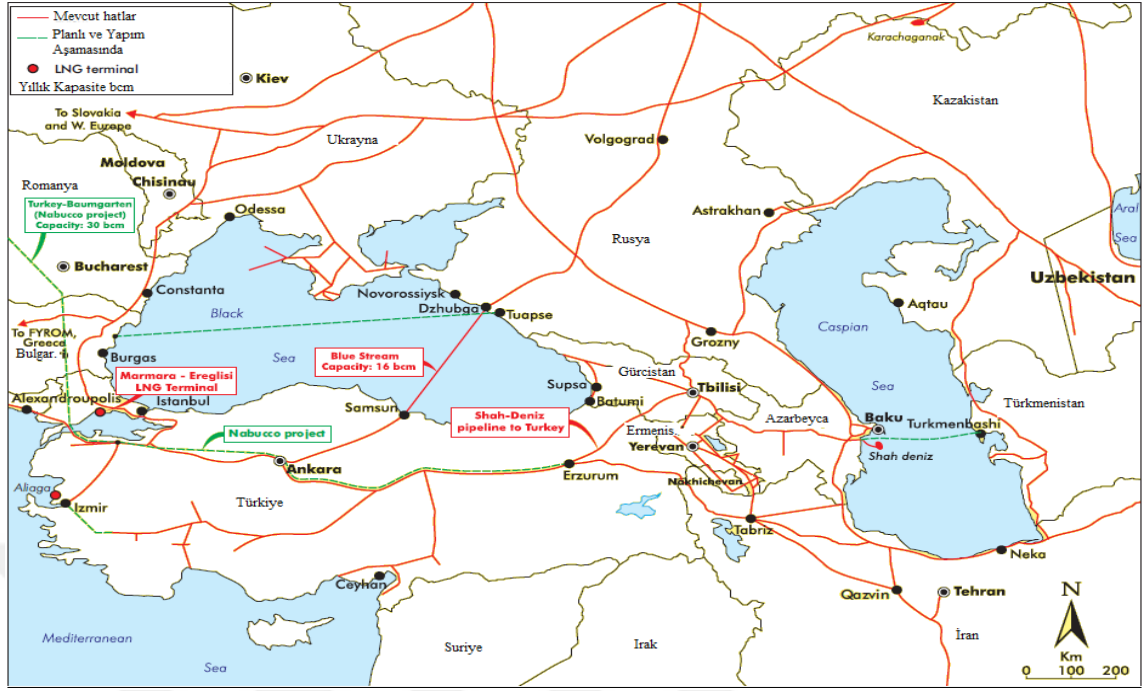
Ek-10 Harita: Hazar Denizi'ndeki Petrol ve Doğalgaz Tesisleri

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, U.S. Geological Survey, IHS EDIN, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/images/caspian_fields_map.png 'den naklen Erdal Tanas Karagöl, Mehmet Kızılkaya, Salihe Kaya, "Statü Sorunu İki leminde Hazar'da Enerji Denklemi," **Analiz**, Sayı 155, Nisan 2016, s11.

Ek-11 Harita: Petrol ve Doğalgaz Boru Hatları

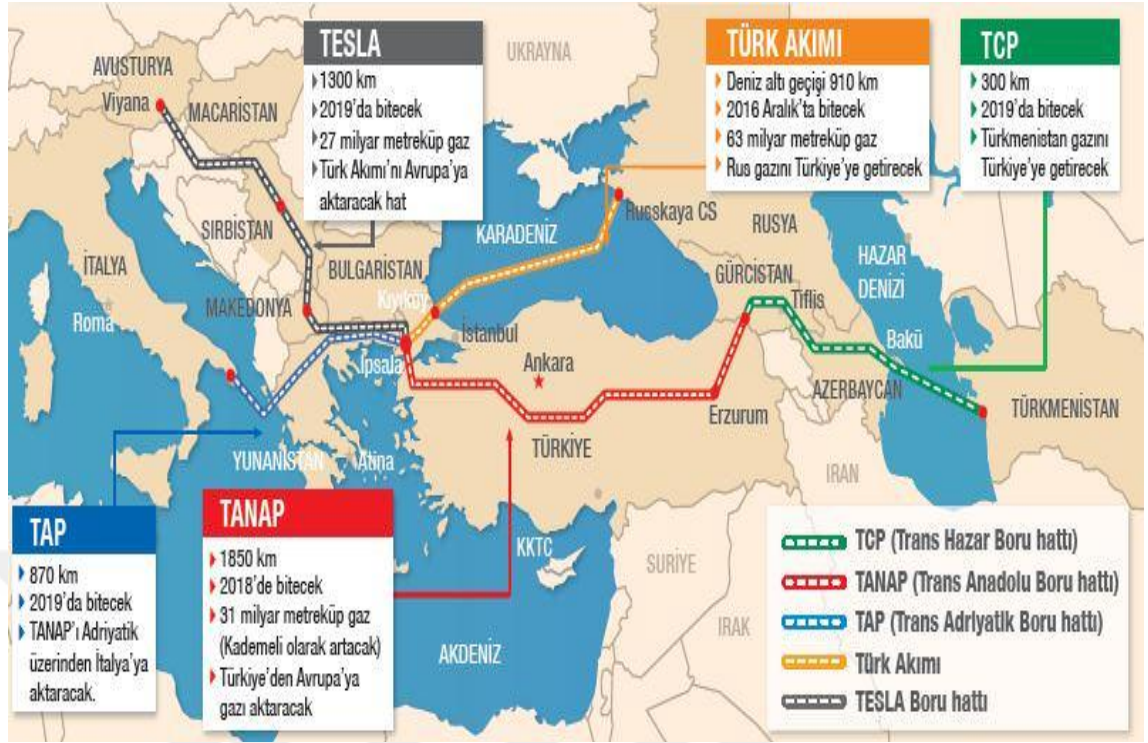
Kaynak: IEA, (International Energy Agency) 2008, s.6'dan naklen Tamer Çetin, "Orta Asya ve Kafkaslar'da Enerjinin Politik Ekonomisi," Enerji, Piyasa ve Düzenleme, Cilt I, Sayı 1, 2010, s.98.

Ek-12 Harita: Hazar Denizi'nden Türkiye Vasıtasıyla Avrupa'ya Ulaşan Boru Hatları

Kaynak: <http://www.alternaturk.org/turkiye-boru-hatlari.php> erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-13 Harita: Türkiye'den Geçen Boru Hatları

Kaynak: <http://cografyahocam.com/turkiyenin-jeopolitik-konumu/> Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-14 Harita: Türkiye'den Geçen Boru Hatları

Kaynak: <http://www.turkiyekamu.com/ulastirma/tanapta-ilk-boru-topraga-iniyor-h264720.html> Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek 15 Harita: Türkiye'deki Önemli Enerji Koridoru Projeleri

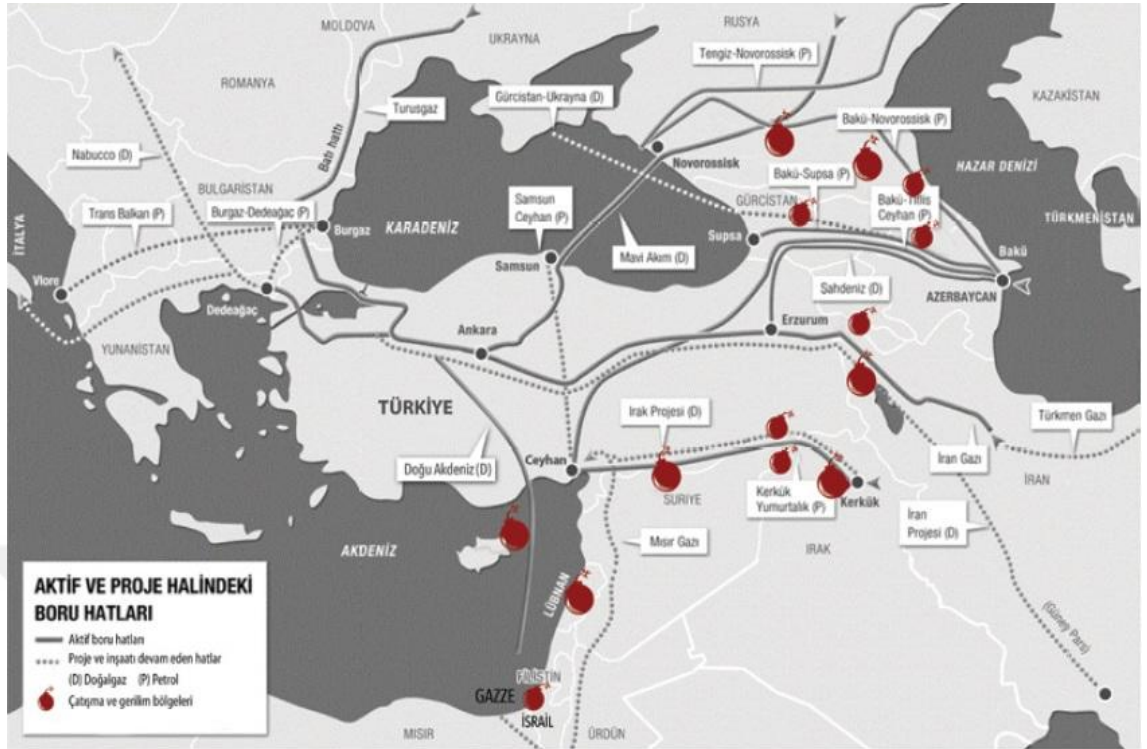
Kaynak: <http://akademi.yucelkesen.com/turkiyeyi-enerji-koridoru-yapacak-projeler/ErişimTarihi> 17.06.2018.

Ek-16 Harita: Hazar Petrollerinin Ana Güzergahları

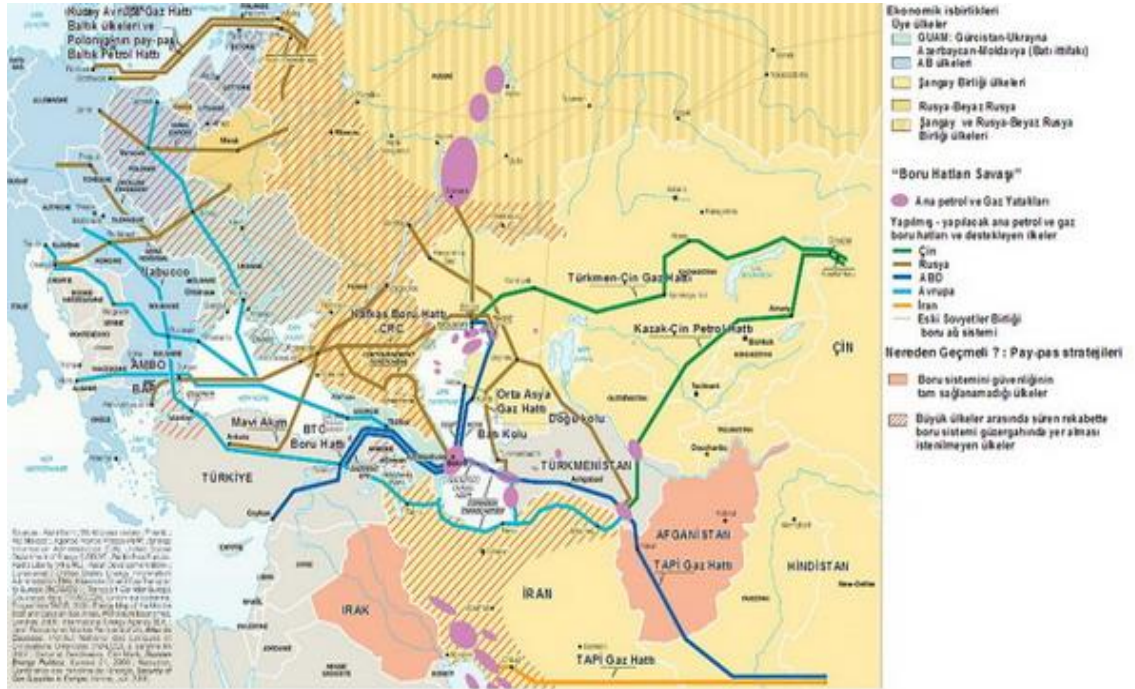
Kaynak: Barış Tozar, Esat Güzel, "Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri," *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 2, 2011, s.5

Ek-17 Harita: Hazar Denizi'ndeki Aktif ve Proje Halindeki Boru Hatları

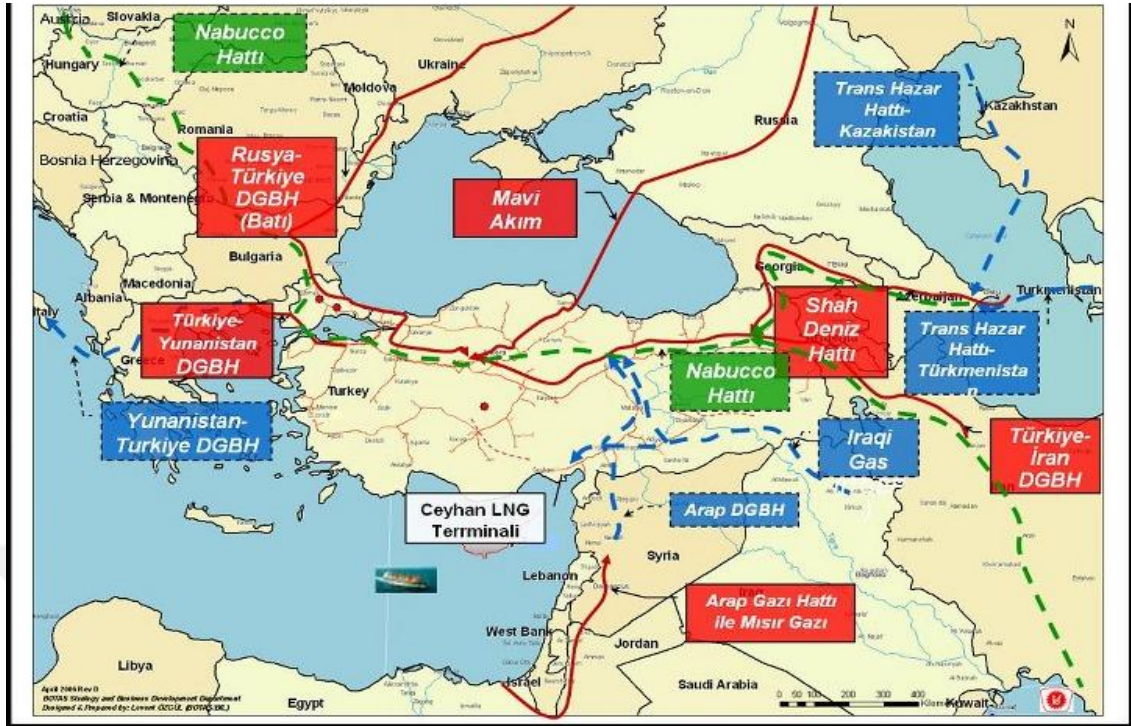
Kaynak: http://insamer.com/tr/dunyanin-enerji-gorunumu_388.html Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-18 Harita: Hazar Denizi'ndeki Petrol-Doğalgaz Yatakları ve Boru Ağ Sistemi

Kaynak: <http://www.anafikir.gen.tr/petrole-ve-dogal-gaz-komsusu-turkiye-1-haluk-basci/> Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-19 Harita: Hazar Denizi'ndeki Uluslararası Doğalgaz Boru Hattı Projeleri

Kaynak: <http://www.dunyabulteni.net/enerji-petrol/283521/azeri-dogalgazi-icin-imzalar-atildi.html>
Erişim Tarihi 14.06.2018.

Ek-20 Harita: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Kaynak: <http://www.kisacevaplar.com/baku-tiflis-ceyhan-petrol-boru-hatti-sadece-projenin-yapildigi-ulkelere-mi-kazanlar-saglar-neden/>
Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-21 Harita: Nabucco Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: <http://www.denizhaber.com.tr/azerbaycan-nabuccoya-50-ortak-olacak-haber46057.htm>
Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-22 Harita: Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: <http://uluslararasi gündem.com/trans-hazar-dogalgaz-boru-hatti/> Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-23 Harita: Mavi Akım Boru Hattı

Kaynak: <http://www.alternaturk.org/maviakim.php> Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-24 Harita: Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Kaynak: <http://slideplayer.biz.tr/slide/9134867/> Erişim Tarihi 17.06.2018.

Ek-25 Harita: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Kaynak: <http://emlak.haber7.com/emlak-gundemi/haber/1105389-tanap-icin-36-metrelik-koridor-olusturulacak> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-26 Harita: Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı Projesi

Kaynak: <https://www.uskudarcevresi.com/2012/08/hazar-havzasnda-buyuk-enerji-oyunu-ii.html> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-27 Harita: Türkmenistan-Türkiye-Avrupa (Hazar Geçişi) Doğalgaz Projesi

Kaynak: <https://enerjienstitusu.org/2011/06/01/ankara-turkmenistan-ile-guven-tazeledi-nabuccoya-destek-istedi/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-28 Harita: Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-29 Harita: Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı Projesi

Kaynak: <https://enerjienstitusu.org/2012/12/31/cin-turkmenistan-dunyanin-en-uzun-dogalgaz-boru-hatti/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-30 Harita: Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı Projesi

Kaynak: <https://www.denizhaber.com.tr/sahdenizden-turkiyeye-gaz-akisi-durdu-haber-14829.htm> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-31 Harita: Türkmenistan-Rusya Doğalgaz Boru Hattı Projesi

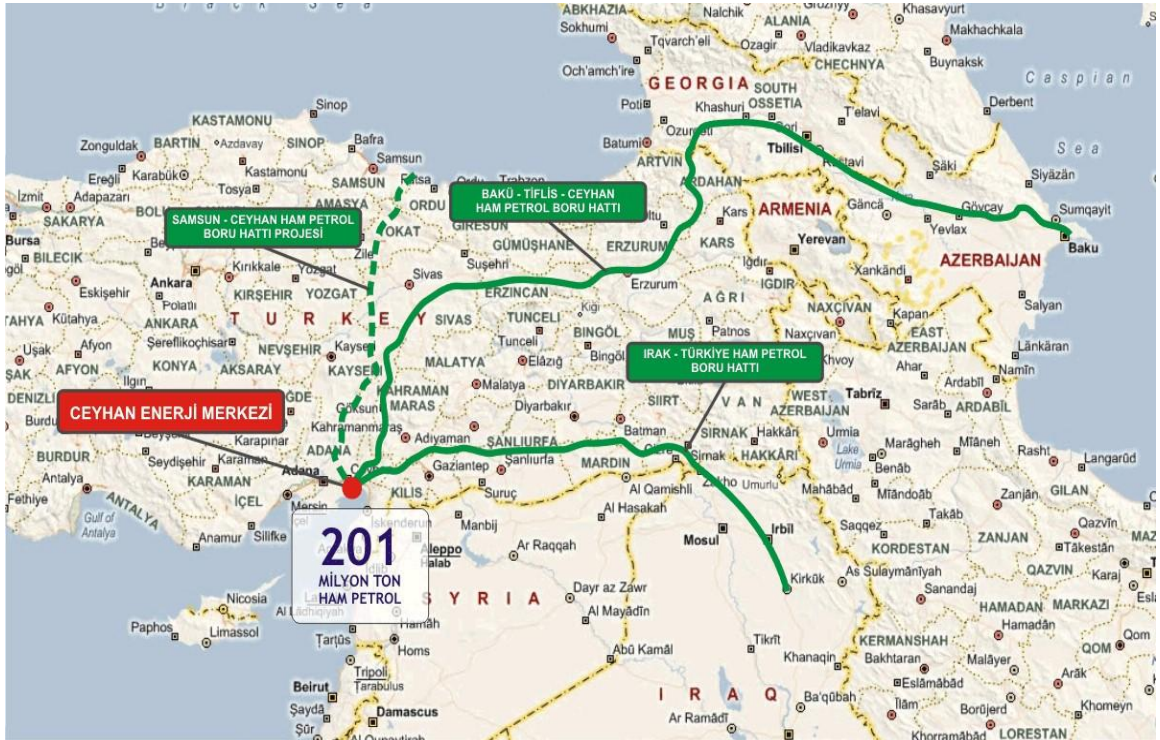
Kaynak: <https://asam.org.tr/turkmen-gazinin-bagimsizlik-mucadelesi/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-32 Harita: Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı (Centgaz) Projesi (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan) Projesi

Kaynak: <https://enerjienstitusu.org/2015/03/17/turkmenistandan-hindistana-uzanacak-tapi-dogalgaz-boru-hatti-maliyeti-76-milyar-dolar/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-33 Harita: Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi

Kaynak: <http://www.selosepet.com/turkiyede-boru-hatlari-ve-hava-yolu-ulasimi-nasildir/ErişimTarihi> 09.08.2018.

Ek-34 Harita: Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı (TAP) Projesi

Kaynak: <https://enerjienstitusu.org/2015/04/09/trans-adriyatik-boru-hatti-projesi-iran-da-dahil-olmak-uzere-hissedarlara-acildi/> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-35 Harita: Güney Akım Doğalgaz Projesi

Kaynak: <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/rusya-guney-akimdan-neden-vazgecti> Erişim Tarihi 09.08.2018.

Ek-36 Harita: Türk Akımı Doğalgaz Projesi

Kaynak: <http://finans.mynet.com/haber/detay/ekonomi/turk-akimi-projesi-nedir/121339> Erişim Tarihi 09.08.2018.